

**XVIII. YÜZYIL OSMANLI ŞAM VALİLERİNİN EMİRÜ'L-HACC OLARAK
HİZMETLERİ**
ADİL ERKEN
Doktora Tezi
Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER
Ağustos, 2017
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

XVIII. YÜZYIL OSMANLI ŞAM VALİLERİNİN
EMİRÜ'L-HACC OLARAK HİZMETLERİ

Hazırlayan
Adil ERKEN

Danışman
Prof. Dr. Mustafa GÜLER

AFYONKARAHİSAR 2017

Bu Tez Çalışması BAPK'ce Desteklenmiştir. Proje No: 11.SOS. BİL.13

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**XVIII. YÜZYIL OSMANLI ŞAM VALİLERİNİN EMİRÜ’L-HACC OLARAK HİZMETLERİ**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/08/2017

Adil ERKEN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

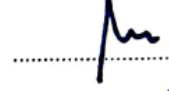
: Prof. Dr. Saim SAVAŞ

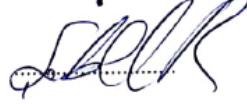
: Doç. Dr. Şaban ORTAK

: Yrd. Doç. Dr. Selcen ULUTAŞ

İmza

Tarih Anabilim Dalı doktora öğrencisi Adil ERKEN'in "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şam Valilerinin Emirü'l-Hacc Olanak Hizmetleri" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 18.08.2017 günü saat 14:00'da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir

Prof. Dr. Celal DEMİR
MÜDÜR

ÖZET

XVIII. YÜZYIL OSMANLI ŞAM VALİLERİNİN EMİRÜ'L-HACC OLARAK HİZMETLERİ

ADİL ERKEN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

AĞUSTOS 2017

Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

İslam'ın temel şartlarından biri olan hac, Zilhicce ayının 9 ve 10. günlerinde yerine getirilebilen bir ibadettir. Bu bağlamda Müslümanlar yaşadıkları yerlerin uzaklığına ve o günün şartlarına göre haftalar, aylar süren bir yolculuk sonrasında Hicaz'a ulaşabilirlerdi. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve Mekke Emiri tarafından Osmanlı padişahına *Hâdimü'l-Haremeyn* unvanının takdim edilmesi, hac organizasyonu işini devletin en öncelikli meselesi durumuna getirdi. Hac yolculuğunun nerede ise tamamı karadan ve binek hayvanları ile veya yürüyerek yapılıyordu. Buna ilaveten Şam-Medine arası yol güzergâhının coğrafi ve demografik durumu, hac yolculuğunun zorluklarını daha da arttırmaktaydı. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti Şam şehrini bölgenin idarî ve siyasi bir merkezi haline dönüştürdü. 1120/1708 senesinden itibaren Şam valileri büyük gelirlere sahip, geniş yetkili ve uzun dönemli *hac emirleri* olarak atanmaya başlandı. Böylece hacıların ve hac yolunun ihtiyaçları daha kolay karşılanır hale geldi. Ayrıca Şam valisinin emrine verilen cerde askeri birliği sayesinde güvenlik önlemleri en üst seviyeye taşındı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hac, Şam, Hac Emirliği, Cerde Birliği.

ABSTRACT

THE SERVICES OF XVIIIth CENTURY OTTOMAN PROCONSULS AS THE HAJJ EMIRATE

Adil ERKEN

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES/STUDIES
DEPARTMENT OF HISTORY

AUGUST 2017

Supervisor: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Hajj is an obligatory code of Islam and can be carried out only on 9-10 Dhu'l-Hijja. In regard to conditions of the day and distance of their living places, Muslims could reach to the Holy Cities, Mecca and Medina after a long journey taking many weeks and months. In the first quarter of XVIth century, the Hajj became the most preliminary duty of Ottoman State because of the entrance of the Holy Cities to the Ottoman sovereignty and presentation of the title of *Servant of Holy Cities* to the Ottoman Sultans by the Mecca Emirate. A great majority of the hajj journey was performed by land either riding animals or walking. In addition to this, the geographic and demographic conditions of the route between Damascus and Medina increased the difficulties of the hajj journey. Ottoman state made the city of Damascus as an administrative and political center of the region in such circumstances. From 1120/1708 on, the proconsuls of Damascus were assigned to the Hajj Emirates having great incomes, authority and long-lasting times. Thus, the needs of pilgrims and hajj route were supplied more easily. Also the security precautions were raised to the highest level by giving Jarda troops under the command of Damascus proconsuls.

Keywords: Ottoman, Hajj, Damascus, Hajj Emirate, Jarda Troops.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti hac ve hac yolunun güvenliği meselesini devletin en öncelikli sorumluluğu kabul ederek oldukça ileri boyutta bir hassasiyet göstermiştir. Zira hacıların Şam hac yolunu kullanmak suretiyle emniyet ve huzur içinde Hicaz'a gidip gelmeleri hem devletin bölgesel saygınlığını hem de siyasi nüfuzunu arttırıyordu. Bu çerçevede Osmanlı sultanları XVIII. yüzyıl'da Şam şehri, hac kafilesinin güvenliği ve özellikle Şam-Medine arası güzergâhı boyunca önemli düzenlemeler yapmıştır. Bunlara ilaveten İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren gönderilmesi adet olan surre, 1517 yılından itibaren kurumsal bir karakter kazanarak Osmanlı döneminde de gönderilmeye devam edilmişti. XVIII. yüzyılda bir güvenlik politikası haline dönüşen surre gönderimi, urban kabilelerinin hac kafilelerine saldırılarını önlemek amacıyla devreye sokulmuştu.

Keza aynı yüzyılda güvenliği daha üst bir perdede ele alan Osmanlı Devleti, Şam valilerini hac emiri olarak atamaya başlamıştı. Trablusşam valileri de bölgedeki diğer eyalet ve sancaklardan toplanan askerlerden oluşturulan cerde birliği ile hac emirlerinin hizmetinde bulunmuştu. Bölgedeki birçok idarî birimin mutasarrıfı olarak geniş yetkiler ile donatılan hac emirleri, ekonomik anlamda oldukça büyük bir destek görmüşler ve büyük gelirlerin sahibi olmuşlardı. Bu minvalde tez giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında; Osmanlı dönemi ve öncesi hac, Şam şehrinin ve Şam valilerinin hac ile değişen durumları ve Şam hac kafilesine yönelik tehditler genel hatları ile ele alındı.

Birinci bölümde; 1708 senesi öncesi ve sonrası hac emirlerinin atanma biçimleri, yaptıkları işler ve karşılaştıkları sorunlar ile görevden azilleri hususları incelendi.

İkinci bölümde; hac kafilesinde hizmet eden görevliler, yol üzerindeki menziller ve kaleler ele alındı.

Üçüncü bölümde; Şam valisinin askeri kuvvetleri ele alındı. Bunların arasında yer alan ve genellikle XVIII. yüzyıl boyunca Trablusşam Eyaleti valilerinin cerde komutanı olarak atandığı cerde birliği, kuruluşu, tedarik kaynakları, mali yapısı

gibi farklı başlıklar altında izah edilmeye çalışıldı. Ayrıca urban kabilelerinin kabileleri tehdit etmeleri, Osmanlı Devleti'nin bu durum karşısında geliştirdiği uygulamalar ortaya konuldu.

Dördüncü ve son bölümde ise hac emirlerinin gelirleri ve giderleri ile ilgili konular ele alındı.

Tez çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen pek çok kişi ve kurumdan hususiyle bahsetmem gerekiyor. Öncelikle çalışmanın başından beri çok büyük yardım ve desteğini gördüğüm danışmanım ve hocam Prof. Dr. Mustafa Güler'e teşekkür ediyorum. Ayrıca önerileri ile bana destek olan hocam Prof. Dr. Ahmet Yaramış'a da teşekkür ederim. Arapça eserlerin tercümesi sırasında yardımını gördüğüm Şam'lı meslektaşım Dr. Enes Kahveci'ye de teşekkür ederim. Keza çalışmam boyunca istifade ettiğim Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Millet, İSAM, IRCICA ve Ürdün Üniversitesi kütüphanesi çalışanlarına da teşekkür ederim. Tezimi okuma inceliğinde bulunan ve öneriler sunan meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Selcen Özyurt Ulutaş'a şükranlarımı sunarım. Son olarak tez çalışmam boyunca destek ve sabırlarını gördüğüm aileme de müteşekkirim.

Adil ERKEN
Uşak, 2017.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLAR LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
ARAŞTIRMADA FAYDALANILAN KAYNAKLAR	xvi
GİRİŞ	1
1.OSMANLI ÖNCESİ DÖNEMDE HAC.....	1
2.OSMANLI DEVLETİ'NİN ŞAM İLE MİSİR'İ FETHİ VE HAC	3
3.OSMANLI DÖNEMİ ŞAM EYALETİ'NİN HAC İLE ARTAN ÖNEMİ	5
4.XVIII. YÜZYIL ŞAM VALİLERİNİN HAC İLE ARTAN ÖNEMLERİ	10
5.ŞAM HAC KERVANINA YÖNELİK TEHDİTLER.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYIL OSMANLI ŞAM VALİLERİ'NİN EMİRÜ'L-HACC OLARAK ATANMALARI VE FAALİYETLERİ

1. ŞAM VALİSİ VE HAC EMİRLİĞİ	19
1.1. DÜZENLEME ÖNCESİ EMİRÜ'L-HACC ATAMALARI (1692-1708)....	19
2. ŞAM VALİSİNİN EMİRÜ'L-HACC OLARAK ATANMAYA BAŞLAMASI	28
2.1. OSMAN-ZÂDE NASUH PAŞA.....	28
2.1.1. Şam Urban Şeyhi Kuleyb'in Öldürülmesi.....	29
2.1.2. Hac Masrafı Yardımı	30
2.1.3. Acem Hacıları Uyarısı	30
2.1.4. Nasuh Paşa'nın Hac Emirliğinden Azli	31
2.1.5. Nasuh Paşa'nın Katli.....	32
2.1.6. Nasuh Paşa'nın Terekesi Meselesi	34
2.1.7. Çerkez Mehmet Paşa'nın Tayin ve Azli	36
2.2. TOPAL YUSUF PAŞA.....	36
2.2.1. Topal Yusuf Paşa'nın İlk Görevi	36
2.2.2. Hacıların Su İhtiyacı İle İlgili Tedbirler.....	37
2.2.3. Hac Masrafı.....	39
2.3. KAPUDAN İBRAHİM PAŞA	39
2.3.1. Halep Eyaletine Atanması.....	41
2.4. KÖPRÜLÜ-ZÂDE ABDULLAH PAŞA	41
2.5. RECEP PAŞA	42
2.6. EBÛ TAVK OSMAN PAŞA	42
2.7. OSMAN PAŞA	43

2.7.1. Havran Meselesi.....	43
2.7.2. Osman Paşa'nın Başarısızlığı	45
2.7.2.1. Askerin Develerine El Koyması.....	45
2.7.2.2. Sahte Mukavvimler ve Hacıların Kandırılması	45
2.7.2.3. Urban Saldırısı.....	46
2.8. ALİ PAŞA	48
2.9. EBÛ TAVK OSMAN PAŞA 'NIN İKİNCİ KEZ ATANMASI	49
3. AZM-ZÂDELER VE EMİRÜ'L-HACC OLARAK HİZMETLERİ.....	50
3.1. AZM-ZÂDELER ÖNCESİ DURUM	50
3.1.1. Azm-zâde İsmail Paşa.....	51
3.1.2. Harb Urbanı İle Mücadelesi	52
3.1.3. İbkâsı.....	54
3.1.4. Azli	54
3.2. AYDINLI ABDULLAH PAŞA	55
3.2.1. Şam'a Girişi ve Düzeni Sağlaması.....	55
3.2.2. İmar Hizmetleri	57
3.2.3. Azli ve Nedenleri	58
3.3. AZM-ZÂDE SÜLEYMAN PAŞA.....	59
3.3.1. Atanmadan Önceki Görevleri	59
3.3.2. Şam Valiliği ve Emirü'l-Haclıkta İlk Dönemi.....	60
3.3.3. İlk Dönemi Sonunda Azli	61
3.3.4. Emirü'l-Haclığa İkinci Kez Atanması	62
3.3.5. Zahir Ömer ile Mücadelesi	63
3.4. AZM-ZÂDE ES'AD PAŞA	64
3.4.1. İlk Yılları	64
3.4.2. Seyyid Fethi'nin Katli	66
3.4.3. Şam'da Hâkimiyeti Tesis Etmesi.....	66
3.4.4. Es'ad Paşa ve Kardeşi Sadeddin Paşa	67
3.4.5. Urban ile İlgili Meseleler	69
3.4.6. Mukavvimlerin Usûlsüzlükleri	70
3.4.7. Azli	71
3.4.8. Para Hırsı	73
3.4.9. Muhallefatı	74
4. MEKKÎ-ZÂDE HÜSEYİN PAŞA	74
4.1. ATANMASI.....	74
4.2. ŞEHRE GİRİŞİ.....	75
4.3. 1171/1757 BÜYÜK URBAN SALDIRISI	76
5. ÇETECİ ABDULLAH PAŞA	80
5.1. ATANMASI VE İLK İCRAATI.....	80
5.2. URBAN MESELESİ	81
5.3. URBANI CEZALANDIRMASI (1172/1758)	81
5.4. AZLİ.....	83
6. ÇELİK MEHMET PAŞA	84
7. SADIK OSMAN PAŞA	84
7.1. ATANMA NEDENİ VE USÛLÜ	84

7.2. AZLİ.....	86
8. AZM-ZÂDE MUHAMMED PAŞA	88
8.1. ATANMASI.....	88
8.2. HAC GİDERLERİNİN KARŞILANMASI.....	88
8.3. ÖDÜLLENDİRİLMESİ.....	89
8.4. URBAN SURRESİ.....	89
8.5. İBKÂSİ.....	90
8.6. YENİ GELİR TALEBİ	90
8.7. 1195/1779 SENESİ TAHSİSATI.....	92
8.8. SAKABAŞILAR İLE İLGİLİ UYARILMASI.....	92
8.9. VEFATI SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER	93
9. CEZZAR AHMET PAŞA	94
9.1. EMİRÜ'L-HACLIĞA GÖTÜREN GELİŞMELER	94
9.2. ATANMASI.....	96

İKİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA ŞAM HAC KAFİLESİ: GÖREVLİLER VE MENZİLLER

1. İSTANBUL-ŞAM ARASINDA SURRE VE HAC KAFİLESİ.....	99
1.1. GÖREVLİLER.....	99
1.1.1. Surre Emîni:.....	99
1.1.2. Akkam:	100
1.1.3. Meşaleci:	100
1.1.4. Müjdecî:.....	100
1.1.5. Çukadar:.....	101
1.1.6. Sakabaşı:.....	101
1.1.7. Kadı:	101
1.1.8. İmam-Müezzin:.....	102
1.1.9. Müderris:.....	102
1.1.10. Diğer Görevliler	102
1.2. İSTANBUL'DA TÖREN YAPILMASI.....	103
1.3. ŞEHİRDEN ÇIKIŞ.....	103
1.4. YOL VE GÜVENLİK.....	104
1.4.1. Ulaşım Araçları:.....	104
1.4.2. Güzergâh:	104
1.5. GÜVENLİĞİN SAĞLANMASI.....	105
2. ŞAM-MEDİNE ARASINDA HAC KAFİLESİ.....	108
2.1. TÖREN DÜZENLENMESİ.....	108
2.2. ŞAM'DAN ÇIKIŞ.....	109
2.3. KAFİLENİN DÜZENİ.....	109
2.4. MENZİLLER	110
2.5. İNŞA VE ONARIM HİZMETLERİ.....	111
2.6. URBANA GÖREV VERİLMESİ.....	114
2.7. KALELERİN DEPO İŞLEVİ GÖRMESİ	114

2.8. YENİ KALE İNŞASI.....	115
2.9. KALELER.....	116
2.9.1. Şam Kalesi:.....	116
2.9.2. Müzeyrib Kalesi:.....	117
2.9.3. Ayn- Zerka Kalesi:	117
2.9.4. Belka Kalesi:.....	117
2.9.5. Katrane Kalesi:	118
2.9.6. El-Hissa (Tabut Kurusu):	118
2.9.7. Aneze:.....	118
2.9.8. Ma'an:.....	118
2.9.9. Zahru'l-Akabe (Şam Akabesi):	119
2.9.10. Cuğeyman (Müdevvere-Tabayliyat):.....	119
2.9.11. Zatü'l-Hacc (Darü'l-Hacc, Hicr veya Eşmeler):.....	120
2.9.12. Asi Hurma (Tebük):	120
2.9.13. Megayir:.....	121
2.9.14. Haydar (Uhaydar):	121
2.9.15. Birke-i Muazzama Kalesi:	122
2.9.16. Darü'l-Hamra (Pirinç Ovası):	123
2.9.17. Medâyin-i Salih:.....	123
2.9.18. 'Ulâ:.....	123
2.9.19. Bi'r-i Ganem:	123
2.9.20. Zümrüd Kuyusu:	124
2.9.21. Valide Kuyusu (Şu'bu'n-Ni'am):	124
2.9.22. Hediye Eşmeleri Kalesi:	124
2.9.23. Nahleteyn (Fahleteyn):	125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA ŞAM HAC KAFİLESİNİN GÜVENLİĞİ VE CERDE BİRLİĞİ

1. ŞAM VALİSİ VE EMİRÜ'L-HACCIN ASKERİ GÜCÜ	126
1.1. KAPI HALKI	127
1.2. YERLİYYA (Yerli Yeniçeriler).....	129
1.3. ŞAM MÜTESELLİMİ VE SANCAKLARDAKİ MÜTESELLİMLER	130
1.4. ALAYBEYLERİ	131
1.5. ŞAM URBAN ŞEYHİ.....	132
2. CERDE BİRLİĞİ	133
2.1. ŞAM VALİSİNİN CERDEDEN SORUMLU TUTULMASI.....	134
2.2. MÜBAŞİR ATANMASI VE GÖREVLERİ.....	135
2.2.1. Mübaşir Ücreti.....	137
2.2.2. Mübaşir'in Sorumluluğu	137
2.3. TRABLUŞSAM VALİSİNİN CERDE BAŞBUĞLUĞU	138
2.4. ŞAM EMİRÜ'L-HACCININ CERDEDEN SORUMLU TUTULMASI... ..	140
2.5. CERDEDE YAŞANAN DEĞİŞİM	141

2.6. CERDENİN FİNANSMANI.....	141
2.7. CERDE ASKERİ SAYISI VE MASRAFI	142
2.8. CERDE BAŞBUĞUNA URBAN UYARISI.....	143
2.9. XVIII. YÜZYILIN SONLARINA DOĞRU CERDENİN DURUMU	144
2.10. HALEP VALİLERİNİN CERDE BAŞBUĞLUĞU	146
2.11. RECEP PAŞA’NIN CERDE BAŞBUĞLUĞU	147
2.11.1. Recep Paşa’ya Askeri Destek.....	148
2.12. CERDE BAŞBUĞLUĞUNA ATANMA NEDENLERİ.....	149
2.13. SAYDA VALİLERİNİN CERDE BAŞBUĞLUĞU	149
2.14. CERDE BAŞBUĞUNA PARA TEDARİKİ	150
2.15. CERDE ASKERİ SAYISI.....	151
2.16. SAYDA CERDE BİRLİĞİNİN GİDERİ.....	151
2.16.1. Ulaşım Araçları ve Masrafları.....	154
2.16.2. Su ve Sakacılara Verilen Ücretler	156
2.16.3. Mutfak ve Gıda Masrafları.....	156
2.17. CERDE ASKERİNİN ZAMANINDA HİZMETE ÇIKMASI	157
2.18. CERDE ASKERİNİN LAKAYDLIĞI	157
2.19. NABLUS SANCAK BEYLERİNİN CERDE HİZMETİ	157
2.19.1. Hacıların Zamanında Karşlanması	158
2.19.2. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Cerde Hizmeti.....	159
2.19.3. Cerde Hizmetinde Nablus’un Önemi.....	159
2.20. GAZZE SANCAK BEYLERİNİN CERDE HİZMETİ.....	160
2.20.1. Cereden Muaf Tutulmaları	161
2.20.2. İbrahim Paşa’nın Ceredede Karşılaştığı Sıkıntı.....	162
2.21. KUDÜS SANCAK BEYLERİNİN CERDE HİZMETİ	163
2.21.1. Halep Cerde Başbuğu’nun Emrinde Hizmetleri	163
2.21.2. İslam Paşa’nın Cerde Başbuğu Seçilmesi.....	163
2.21.3. Recep Paşanın Cerde Başbuğluğu.....	164
2.21.4. Kudüs’ün Cereden Muaf Tutulması.....	164
2.22. RAKKA VALİLERİNİN CERDE HİZMETİ.....	165
2.23. LECCUN VE CEBEL-İ ACLUN MÜTESELLİMLERİNİN CERDE HİZMETİ.....	167
2.24. HAMA MUTASARRIFININ CERDE HİZMETİ.....	167
3. GÜVENLİĞİ TEHDİT EDEN BAZI UNSURLAR.....	168
3.1. URBAN KABİLELERİ	168
3.2. GİZLİ SİLAH SATIŞI	169
3.3. URBAN SALDIRILARI.....	170
3.4. SALDIRILARA KARŞI ALINAN TEDBİRLER.....	171
3.4.1. Surre Tahsisi	171
3.4.2. Askeri Tedbirler.....	172
3.5. MEVALİ AHALİSİNİN SALDIRILARI	175
3.6. ACEM HACILARI	176
3.7 HACILARI TEHDİT EDEN DİĞER UNSURLAR.....	180

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HAC EKONOMİSİ

1. ŞAM EMİRÜ'L-HACCININ GELİR KAYNAKLARI	184
1.1. ŞAM EYALETİ'NE BAĞLI SANCAKLAR	184
1.1.1. Trablusşam Eyaleti.....	185
1.1.2. Sayda Eyaleti.....	185
1.1.3. Halep Eyaleti	186
1.2. 1155/1742 VE 1172/1758 YILLARI HAC GELİRLERİ	187
1.2.1. Hac Kileri Gelirleri.....	189
1.2.2. Hac Gelirinde Yaşanan Düşüş.....	189
1.3. MISIR EYALETİ.....	191
1.4. GELİRLERİN ŞAM'A TESLİMİNDE ÇIKAN SORUNLAR	192
2. EMİRÜ'L-HACCIN GİDERLERİ.....	194
2.1. KALELERE BIRAKILAN MALZEMELER	195
2.2. MUKAVVİMLERİN DEVE TEDÂRİKİ.....	196
2.3. AZM-ZÂDE MEHMET PAŞA'NIN GİDERLERİ.....	197
2.3.1. Mehmet Paşa'nın Hac Kileri	198
2.3.2. Osman Paşa'nın Halefi Mehmet Paşa'ya Teslim Ettiği Mühimmat	199
2.3.3. Hama ve Humus'dan Gönderilen Malzemeler	199
2.3.4. Kalelere Yerleştirilen Malzemeler	200
2.3.5. Nablus, Gazze ve Kudüs'ten Gönderilen Malzeme	203
2.3.6. Kalelerde Görevli Askere Verilen Maaş ve Tayinat.....	203
2.3.7. Mehmet Paşa'nın Hac Giderleri (1194-1780).....	204
SONUÇ.....	206
KAYNAKÇA	213
1. ARŞİV VESİKALARI.....	213
2-BİRİNCİ ELDEN KAYNAKLAR	214
3-ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLERİ	217
EKLER.....	225
ÖZGEÇMİŞ.....	237

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Mübaşiriye Ücretleri.....	141-142
Tablo 2. Sayda Cerde Birliğine Verilen Ulufe ve Bahşiş.....	157-158
Tablo 3. Deve Sayısı ve Ücretleri.....	158-159
Tablo 4. Sayda Cerde Birliğinin Mutfak Masrafı.....	160
Tablo 5. XVIII. Asır Boyunca Urban Saldırıları Ve Neticeleri.....	174-175
Tablo 6. Urban Kabilelerine Ödenen Surre.....	176
Tablo 7. Emirü'l Hacların Gelir Kalemleri.....	192-193
Tablo 8. Mehmet Paşa'nın Hac Kileri.....	204
Tablo 9. Azm-zâde Mehmet Paşa'nın Kalelere Yerleştirdiği Malzemeler.....	206-208
Tablo 10. Müzeyrib Kalesi'nde Görevli Askerlerin Maaş ve Tayinatı.....	209
Tablo 11. Busra Kalesi'nde Görevli Askerlerin Maaş ve Tayinatı.....	209

KISALTMALAR DİZİNİ

A. DVN. MHM. d. : Bâb-1 Asaî Divan-1 Hümayun Mühimme Defterleri

AE.SABH. I.: Ali Emirî Sultan Abdülhamid I Tasnifi

AE.SAMD.III : Ali Emirî Sultan Ahmet III Tasnifi

AE.SMHD.I : Ali Emirî Sultan Mahmut I Tasnifi

AE. SMST. III: Ali Emirî Sultan Mustafa III Tasnifi

AE. SOSM. III: Ali Emirî Sultan Osman III Tasnifi

a. g. e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

a.g.t. : Adı Geçen Tez

bkz. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

D.BŞM.: Baş Muhasebe Kalemî

C. : Cilt

C.ADL : Cevdet Adliyye

C.ASK : Cevdet Askeriyye

C.BLD : Cevdet Belediye

C.EV : Cevdet Evkâf

C.DH : Cevdet Dahiliyye

C.HR : Cevdet Hariciyye

C.İKTS : Cevdet İktisat

C.ML : Cevdet Maliyye

C.MF : Cevdet Maarif

C. NF.: Cevdet Nafia

C.SM : Cevdet Saray

C. ZB : Cevdet Zaptiye

Çev. : Çeviren

D. BŞM. d.: Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemî Defterleri

D. BŞM. CBH. d.: Bab-1 Defteri Başmuhasebe Cebehane Defterleri

DİA : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

H. : Hicrî

HAT : Hatt-1 Hümâyûn

Haz.: Hazırlayan

İE. TCT.: İbnülemin Tevcihat

KK : Kamil Kepeci Tasnifi

M. : Miladî

MAD : Maliyeden Müdevver Defterler

nr. : Numara

OTDTS: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü

s. : Sayfa

S. : Sayı

Sr. nr. : Sıra Numarası

TTK: Türk Tarih Kurumu

TT.: Tapu Tahrir Defterleri

T SMA: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

vd.: ve diğerleri

vs.: Vesair

Yay.: Yayınlayan

ARAŞTIRMADA FAYDALANILAN KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1.1. ALİ EMİRİ TASNİFİ

Ellidört katalogdan oluşan tasnif siyasi, askeri, timar ve zeamet tevcihleri, Divân-ı Hümayûn'a ait meseleler, maarif, inşa ve tamir gibi konuları içermektedir. 1278-1860 yılları arası dönemi kapsayan tasnif, Osmanlı padişahlarına göre kronolojik olarak sıralanmıştır¹.

Bu tasniften tez ile ilgili olarak XVIII. yüzyıl Osmanlı padişahları III. Ahmed, I. Abdülhamid, Üçüncü Osman ve Üçüncü Mustafa dönemlerine dair belgelerden yoğun bir şekilde istifade edildi. Örneğin Havran'ın devlet tarafından yeniden inşası ve başka yere göçmek zorunda kalan halkının yeniden yurtlarına döndürülmesi ile ilgili hususlar (AE. SAMD. III, 230, 22052), Es'ad Paşa'nın Şam'da düzeni sağlaması ve halka baskı yapmaması ile ilgili (AE. SOMN. III, 39, 2763) belgeler örnek olarak ilk akla gelenleridir.

1.2. CEVDET TASNİFİ

1553-1904 yılları arası vesikaları içermektedir. Tasnifte yer alan vesikaların ihtiva ettiği bazı başlıkları şöyle sıralayabiliriz: adliye, askeriye, bahriye, belediye, dâhiliye, darphâne, evkâf, hâriciyye, iktisât, mâliye, maarif, nâfia', sıhhiye, saray, timâr ve zaptiye'dir².

Çalışmamızda XVIII. yüzyıl Şam emirü'l-haclarının atanmaları veya ibkâları ya da görevden el çektirilmelerini ihtiva eden dâhiliye belgelerini, kale veya havuz gibi yapıların inşa ve onarımıyla ilgili konuları içeren belgeleri nafia belgelerini, hac kafilisinde görev yapan memurların tayin, maaş ve ücretlerini konu edinen evkâf vesikalarını, askerî konularda düzenlemeleri içeren askeriye belgelerini, emirü'l-hacların hac masrafları ile ilgili gelirleri ve giderleri gibi başlıkları içeren maliye belgelerini yoğun bir biçimde kullandık.

¹Yusuf İhsan Genç vd., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2000, s. 408-409.

²Genç, *a.g.e.*, s. 411-413.

Örneğin 1176/1762 senesinde hac kafilesine müderris olarak tayin edilen Bosnalı Şeyh Hasan Efendi'ye Şam cizyesi mallarından günlük otuz para tahsis ile tayin edilmesi (C. EV., 157, 7830), Nasuh Paşa'nın 1121/1709 senesinde Şam hac yolu üzerinde bulunan Zatü'l-Hacc Kalesini tamir için Şam cizyesi ile Halep muhassıllığından temin ettiği 15.000 kuruş para ile ilgili (C. ML, 634, 26054,1) gibi belgeleri örnek verebiliriz.

1.3. MÜHİMME DEFTERLERİ

Mühimme Defterleri; Divan-ı Hümayunda Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti ile ilgili alınan önemli kararların kaydedildiği defterlerdir. Bu defterlerin, Osmanlı tarihi araştırmalarında önemli bir yeri bulunmaktadır. Siyasi, sosyal, toplumsal, ekonomik vb. konularda önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1553-1915 yılları arasına ait 419 Mühimme Defteri bulunmaktadır. Bu yönüyle XVI-XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihi araştırmaları için çok önemli bir kaynaktır. Mühimme Defterlerinde hac organizesi, surre alayları ve mukaddes beldelere götürülen hizmetler ile bilgiler önemli bir yer tutmaktadır³.

Konumuzla alakalı olan mühimme kayıtları 1702-1763 seneleri arasında 114-163 numaralı defterlerde yer almaktadır. XVIII. yüzyıl Şam valilerinin atanmaları, görev süreleri, azilleri, muhalledfâtları, urban meseleleri ve hac ile alakalı merkezden yapılan uyarı ve yönlendirmeleri ihtiva eden belgeler ile bir kronoloji oluşturduk. Ayrıca yine aynı yüzyıl boyunca cerde birliğinin durumu ve işleyişi ile ilgili bilgilere de çoklukla rastladığımız mühimme kayıtlarını yoğun bir şekilde kullanma imkânı elde ettik. Örneğin Şam valisi Azm-zâde İsmail Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliği payesiyle vezir olarak Şam valiliğine atanması (A. DVN. MHM. d., 132, 128) ile Harb urbanı ile geçen mücadelesi (A. DVN. MHM. d., 133, 751) gibi mühimme belgelerinde görmek mümkündür.

1.4. MALİYEDEN MÜDEVVER DEFTERLER

İktisadî konular bakımından en zengin defterler olduğu kabul edilen bu defterler, 1427-1927 yılları arasını ihtiva etmektedir. Muhtelif Mâliye kalemlerine ait defterler ile birlikte arazi tahriri, saray, yeniçeri, mevâcip gibi defterleride kapsar. Konu başlıklarına bakıldığında; Evkâf, tamirât, tımar ve zeâmet, surre, bedel-i nüzul

³Genç, *a.g.e.*, s. 7.

ve zâhire-i sürsat, muhallefât, menziller, cebehane, askerî yoklama ve terhisi, ulûfe, mukâtaât, seferler için yük hayvanlarının verilmesi, ücretler, mâlikâneler... vs. ihtiva etmektedir⁴.

Konumuzla ilgili olarak bu defterlerden, Şam hac yolu üzerinde bulunan menzillerin inşa ve tamirleri ile ilgili detaylı bilgilere ulaştık. Örneğin Aydınlı Abdullah Paşa'nın emirü'l-haclığı döneminde (1731-1734) hac yolu ve üzerindeki menziller ile ilgili çok başarılı işler gerçekleştirmiş, Aneze ve Zatü'l- Hac havuzları tamir ettirilmiştir, Sanameyn-Müzeyrib arası kaldırım taşlarının döşenmiş ve Medâyin-i Salih ile Bi'r-i Ganem'de yeni birer kale inşasına karar verilmiştir.

OSMANLI KRONİKLERİ

Osmanlı Devleti'nde, devletin resmi tarih yazıcıları olan Vak'anüvisler'in yazdıkları eserlere "*Vekâyi'nâme*" ismi verilmektedir⁵. "*Osmanlı Kronikleri*" diye de adlandırılan eserler, Osmanlı Tarihi araştırmalarının vazgeçilmez kaynakları arasında yer almaktadır. Son yıllarda vekâyi'nâmeler'in tenkitli metin neşri konusunda önemli çalışmalar yapılmış olup, araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bu sayede Osmanlı Tarihi araştırmalarında araştırmacıların işi daha da kolaylaşmıştır. Konumuz ile ilgili olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet*, Ahmed Vasıf Efendi'nin *Vasıf Tarihi* ile *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr'ı*, Raşid Mehmed Efendi'nin *Tarih-i Raşid'i*, Solak-zâde'nin *Solak-zâde Tarihi*, Süleyman İzzî'nin *Tarih-i İzzî*, Hâkim'in *Vak'a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi* ile Vak'anüvis Subhi Mehmed Efendi'nin *Subhi, Sami ve Şakir Tarihleri* çok önemli eserlerdir.

SEYAHATNÂMELER

Konumuz ile ilgili olarak *Mehmed Edib Bin Mehmed Derviş*'in 1193/1779 tarihinde gittiği hac sonrasında kaleme aldığı, hac menzilleri ve ibadetleri ile ilgili *Nehcetü'l Menâzil* adlı eseri, *C. F. Volney*'in "*Travels in Syria and Egypt During the Years 1783, 1784 and 1785*" ile *W.G. Browne*'nin "*Travels in Africa, Egypt and Syria from the Year 1792 to 1798*" adlı seyahatnâmeleri önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

⁴Genç, *a.g.e.*, s. 270-277.

⁵Bekir Kütükoğlu, "Vak'anüvis", *DİA*, C. XXXXII, Ankara 2012, s. 460.

TETKİK ESERLER

Osmanlının muhtelif dönemlerini kapsayan Şam ile ilgili birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Şam ile ilgili çalışmaların başında *Abdulkarim Rafeq*'in "*The Province Of Damascus 1723-1783*" ile *Karl Barbir*'in "*Ottoman Rule in Damascus 1708-1758*" adlı eserleri başta gelmektedir.

GİRİŞ

Hac etmek İslam'ın beş temel esasından biridir⁶. Haccın fikhî manası ise malî ve bedenî gücü yerinde olan her Müslüman'ın Zilhicce ayının dokuzundan on üçüne kadar Kâbe ile etrafındaki bazı kutsal yerleri ziyaret etmesi ve buraya mahsus ibadetleri yerine getirmesidir⁷. Dolayısıyla hac farızasını yerine getirmek isteyen ve hali vakti yerinde olan her Müslüman, dünyanın neresinde olursa olsun hacı olabilmek için Kâbe'ye doğru yola çıkmaktan geri durmaz. Günümüz modern ulaşım, güvenlik ve barınma olanaklarının hacılara sağladığı kolaylıklar oldukça üst seviyededir. Ancak söz konusu durum geçmiş asırlar ile kıyaslandığında önümüze oldukça farklı bir tablo çıkar. XVIII. yüzyılda kutsal beldelere doğru hac yolculuğuna çıkan bir Müslüman'ın hac ibadetini yerine getirip de memleketine geri dönebilmesi oldukça güç bir durumdu. İstanbul'dan yola çıkan bir hacının hac yolculuğu yaklaşık dokuz ay gibi bir zaman dilimini bulan oldukça uzun bir yolculuktu⁸. Dolayısıyla Türk-İslam Devletleri, hacılar için hac yolculuğunun daha kolay hale gelmesi amacıyla başta urban kaynaklı güvenlik sıkıntısı olmak üzere ulaşım ve barınma gibi birçok konuda ciddi önlemler almışlardı⁹.

1.OSMANLI ÖNCESİ DÖNEMDE HAC

Osmanlı öncesi İslam tarihine bakıldığında da hac ibadeti ile ilgili bir gelenek ve bir kurumun var olduğu görülmektedir. Hac kervanının güvenliği ve cezaların uygulanması gibi birçok önemli görevin düzenlenmesi ve gerçekleştirilmesi, Hac Emirliği kurumu vasıtasıyla yerine getirilmiştir. İlk hac emirinin Mekke-i Mükerreme'nin fethinden sonra tayin edildiği bilinmektedir. Hz. Peygamber (SAV) ilk hac emiri olarak 9/631 senesinde Hz. Ebu Bekir'i 300 kişilik bir hac kafilesinin başına tayin etti. Daha sonra Hz. Ebu Bekir hilafetinin ilk yılında Hz. Ömer'i hac

⁶Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran Suresi, 3, 97.

⁷Ömer Faruk Harman, "Hac", *DİA*, Cilt XIV, İstanbul 1996, s. 382.

⁸Mehmed Edib Bin Mehmed Derviş, *Nehcetü'l Menâzil*, Bulak Matbaası, Kahire 1250/1834, s. 254-255.

⁹Cafer ibn Seyyid Hasan el-Berzenci, *En Nehcu'l-Ferci fi Fethi'l- Çeteci*, Haz: Mazen Yusuf el Guneymi, Şam 1999, s.68.

emiri olarak atadı (11/633). Bir yıl sonra da kendisi bu görevi bizzat yerine getirdi. Halife Hz. Ali döneminde de farklı kişiler hac emirliği görevini yerine getirdi¹⁰.

Emevi ve Abbasi halifeleri hacca gittikleri takdirde hac emirliği görevini kendileri yapmışlar, gitmedikleri durumda da başkalarını bu göreve atamışlardı¹¹. Abbasi halifeleri son dönemdeki karışıklıklardan ve özellikle Selçukluların Bağdat'ı Büveyhilerden almasından sonra hac emirlerini komutanlardan tayin etti (1055). Ancak halifelik iddiasında olan her idareci bir hac emiri tayin etmişti. Örneğin 68/688 senesi hac mevsiminde dört hac emiri aynı zamanda Arafat'ta bulunmuş ve birbirine düşmeden görevi yerine getirmişlerdi. Emeviler döneminde hac emirlerinin hareket merkezi Şam, Abbasiler döneminde de Bağdat oldu¹². Abbasi halifelerinden Mehdi, Haremeyn halkına ilk kez surre göndermeyi başlatan ve Bağdat'tan Mekke ile Medine'ye giden yolları ıslah ettiren idareciydi. Ondan sonra Abbasi halifelerinden El-Muktedir Billâh da surre göndermeyi gelenek haline dönüştüren idareciydi¹³. Abbasi halifeleri Mekke ve Medine halkına duydukları saygı ve muhabbetten ötürü surre göndermeye devam etti.

Moğol istilasından Şam'a kaçan Halife Zâhir-Biemrillâh'ın oğlu Ahmed'i Kahire'ye getiren Memlûk Emiri Baybars, 659/1261 senesinde Ahmed'in halifeliğini ilan etti. Böylece hac emiri ve kabilelerinin yeni hareket merkezi Kahire oldu¹⁴. Memlûklular hacca ve Hicaz'a yardımlara özel bir yer ayırarak bölge siyasetine hâkim olmayı ve yönetimlerini meşrulaştırmayı hedeflediler. Memlûk sultanları gerek Hicaz'ın iç işlerinde çıkan sorunlara çözüm bulmakta gerekse de Mekke şeriflerinin arasındaki mücadeleleri dengelemekte bölgenin Osmanlılara geçişine kadar etkin rol üstlendi. Tayin edilen hac emiri, beraberinde götürdüğü yeni dokunmuş Kâbe örtüsüyle Mekke'ye varırdı. Her yıl Recep ve Şaban aylarında gerçekleştirilen iki törenle Mekkelilerin huzurunda Kâbe örtüsü yenilenirdi. Birinci

¹⁰İbnü'l Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih*, C. II, Çeviren: M. Beşir Eryarsoy, Redaktör: Mertol Tulum, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 268; Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Çeviren Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, C. V, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1992, s.777-778; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Cüz: 1-7, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331/1915, s. 331.

¹¹İbnü'l Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih*, C. V, Çev.: Yunus Apaydın, Red.: Mertol Tulum, Bahar Yayınları, İstanbul 1986, s. 110, 372.

¹²Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991, s. 190; Münir Atalar, "Emîr-i Hac", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 131.

¹³Eyüb Sabri Paşa, *Miratü'l-Haremeyn*, C. I, Bahriye Matbaası, İstanbul 1306/1888, s. 641, 706.

¹⁴Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Cüz: 8-12, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331/1915, s. 905-906.

tören hac kervanının yol güvenliğinin sağlandığına, ikincisi kafilenin yola çıkmaya hazır olduğuna işaret etti. Ayrıca hac emiri Memlûk sultanının gönderdiği hediye ve erzakları da dağıtırdı. Böylece Şevval ayının ikinci yarısında Mısır'dan yola çıkan kervan yaklaşık dört ay sonra Kahire'ye geri dönerdi¹⁵. Bununla birlikte Hicaz'a Irak ve Şam'dan da hac kervanları gitmeye devam etti. Bazı yıllarda Halep ve Kerak'tan da kervan gönderildi. Bu durumun nedeni eski bir gelenek olan kervan ile birlikte mahmûl göndermek olabilirdi¹⁶.

2.OSMANLI DEVLETİ'NİN ŞAM İLE MİSİR'İ FETHİ VE HAC

24 Ağustos 1516'da Yavuz Sultan Selim komutasındaki Osmanlı ordusunun Mercidabık'ta Memlûk ordusunu mağlup etmesinin en önemli sonucu Şam merkezli Suriye Bölgesi'nin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi oldu. 22 Ocak 1517'de yine Memlûklular'a karşı kazanılan zafer ile de Mısır Osmanlı Devleti'ne geçti ve Memlûk Sultanlığı tarihe karıştı¹⁷. Bu gelişmeler üzerine Mekke Emiri de Osmanlı Devleti'ne bağlılık bildirdi. Mekke-i Mükerrerme Emiri Şerif Berekât oğlu Numeyy ile birlikte, Haremeynü'ş-Şerifeyn'in yani Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere şehirlerinin anahtar ve emanetlerini Sultan Selim'e teslim etti. Bu gelişme üzerine Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı sultanları fiili olarak "Hâdimü'l-Haremeynü'ş-Şerifeyn" unvanıyla anıldı¹⁸.

Mekke emirinin davranışından oldukça memnun olan Sultan Selim, başta Mekke Emiri olmak üzere diğer önde gelen görevlilere aylık maaş bağlattı ve her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasını emretti. Bunun yanında Mekke Emirine kıymetli taşlarla süslenmiş elbiseler göndermekle beraber Mekke ve Medine ahalisi için de

¹⁵Atalar, *a.g.m.*, s. 132.

¹⁶Muhammed Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Proquest Dissertations and Theses, Librairie Du Liban, Beirut 1982, s. 107.

¹⁷Celal-zâde Mustafa, *Selîm-nâme*, Haz.: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 204; Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, Maarif Nezâret-i Celilesi, İstanbul 1298, s. 390-396; Şemdani-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, C. I, Maarif Nezâreti Yay., İstanbul 1338, s. 499-502; Silahşor, "Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab", Çev. Salahattin Tansel, *Tarih Vesikaları*, C. I, Maarif Basımevi, İstanbul 1958, s. 311-313, 444; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 284-286; J. M. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Çev: Mehmed Ata, C. IV, İstanbul 1330, s. 236-237.

¹⁸Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, C. II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1279, s. 371; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I-III, İstanbul 1858, s. 19; İ. H. Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, TTK., Ankara 2013, s.17-18; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 289-290.

200.000 altın yolladı¹⁹. Sultan Selim'in Haremeyn'e hediye gönderme hususunda, Mısır'da şahit olduğu ve büyük bir törenle kutsal beldelerde yaşayan fakara, ulema ve meşâyihe hediye gönderme âdetinden etkilendiğini söylenebilir. Ayrıca daha şehzadeliği yıllarında Yavuz Sultan Selim Bağdat'tan Mekke'ye ve buradan da Mısırlı hacılar ile Medine'yi ziyaret etmişti. Rivayete göre Hz. Peygamber'in kabrinde Mısır'ın fethinin kendisine nasip olması için dualar eden Şehzade Selim Mısır'ı aldığı takdirde burayı Medine ve Mekke halkının zahire deposu olarak vakfedeceğine ve her sene surre göndereceğine dair de söz vermişti²⁰.

Yavuz Sultan Selim'in Memlûklulardan Bilâdü'ş-Şam ve Mısır'ı alması ile birlikte Osmanlı Devleti'ni İslam Devletlerinin lideri konumuna yükseltmesi, Osmanlı padişahlarının Mekke ve Medine halkına hediye veya surre²¹ göndermesini de kurumsal bir geleneğe ve politikaya dönüştürdü²². Hilafeti temsil makamında olan bir devletin Hicaz üzerindeki nüfuzunu göstermesi bakımından surre gönderimi önemliydi²³. Dolayısıyla Osmanlı padişahları Yavuz Sultan Selim'den önce de, Hz. Peygamberin neslinden gelen başta seyyid ve şerifler olmak üzere bölge halkına duydukları derin muhabbet ve alakanın bir göstergesi olarak Haremeyn'e hediyeler göndermişti²⁴. Bu geleneğin ilk defa Osmanlı padişahlarından Yıldırım Bayezid tarafından başlatıldığı bilinmektedir²⁵. Her yıl olmamakla birlikte şartlar uygun olduğu takdirde Osmanlı padişahları bu geleneği devam ettirmişti. Sultan Selim'den

¹⁹Muhammed El-Emîn El-Mekkî, *Hulefa-yi İzâm-ı Osmaniyye Hazeratının Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Hümayûnları*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1318, s. 21; Eyüb Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 677-678; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 292, Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, s. 14-15.

²⁰Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. X (1672-1680 Mısır, Sudan, Habeş), Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 98; Atalar, *a.g.e.*, s. 20-21.

²¹Etimolojik olarak surre, "*para kesesi, para çıkını, hediye*" anlamlarında kullanılır. Terimsel anlamda ise Osmanlı padişahının Hicri aylardan Recep ayında özel bir tören ve alay ile İstanbul'dan Mekke ve Medine'de yaşayan her seviyeden halka gönderdiği altın, para ve hediyelerdi. Bunların dışında Mısır'dan Haremeyn'e gönderilen yiyecekler, süslü giyecekler ve hediyelerde surre kapsamında değerlendirilirdi. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1972, s. 280, 284; Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, C. I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 826; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, s. 14-15, 35; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 292.

²²Hammer, *a.g.e.*, IV, s. 236-237.

²³El-Mekkî, *a.g.e.*, s. 19; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, s. 7, 13; Atalar, *a.g.e.*, s. 9-10.

²⁴Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, s. 4-7; Muhammed Adnan el-Bahît, "Kafiletü'l-Haccü'ş-Şami", *Mevâkibü'l-Hacc fittürâsil İslami (durûs ve ubûr)*, Mekke 1432, s. 801.

²⁵El-Mekkî, *a.g.e.*, s. 19.

önce Çelebi Mehmed ve II. Murad²⁶, II. Mehmed²⁷ ve II. Bayezid de²⁸ surre ve hediyeler göndermişti.

Ancak Yavuz Sultan Selim ile birlikte surre gönderimi kurumsal bir kimlik kazanmıştı. Dolayısıyla Yavuz'un hac yolu üzerinde ve Haremeynü'ş-Şerifeyn'de hacılar ve bölge insanı için yaptığı yardım ve eserleri sayılamayacak kadar fazlaydı²⁹. Mekke ve Medine'ye, Şam'a ve Kudüs'e olan yardım ve hediyeler Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte devam edip daha da artmıştı³⁰. Osmanlı Devleti'nin temel güvenlik politikalarından birisi haline dönüşecek olan surre dağıtımı, daha sonraki yıllarda Şam'dan Medine'ye kadar olan güzergâh boyunca yerleşmiş olan urban kabilelerine de verilecekti. Böylece urban kabilelerine gönderilen hediyeler ile hem hac kafilesinin güvenliği temin edilmeye hem de bölgede devletin varlığı daha fazla hissettirilmeye çalışıldı³¹.

Osmanlı Devleti'nin her yıl kutsal beldeler için hazırlattığı surre, Şam ve Mısır mahmelleri³² ile yola çıkan iki hac kafilesi ile gönderilirdi. Mahmel göndermek bağımsızlık ve *Hâdimü'l-Haremeyn* yani Mekke ve Medine'nin hizmetkârı olmanın sembolüydü³³. Osmanlı Devleti, Mısır mahmeli yerine İstanbul merkezli Şam mahmelini daha fazla ön plana çıkarmıştı. Bağdat'tan Mekke'ye giden yolun da güvenlik gerekçesi ile kapatılmasıyla da Şam şehri Anadolu, İran, Orta Asya bölgeleri ile İran ve Bağdat gibi diğer bazı Arap vilayetlerinden gelen hacıların toplandığı önemli bir merkez haline dönüştü³⁴.

3.OSMANLI DÖNEMİ ŞAM EYALETİ'NİN HAC İLE ARTAN ÖNEMİ

Şam şehrinin bir diğer adı Arapça olup Dımaşk da denilmekteydi. Tarihsel süreç incelendiğinde Şam bugünkü Suriye, Lübnan ve Filistin'i içine alan ve

²⁶Aşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332, s. 196; *Solak-zâde Tarihi*, Maarif Nezareti Celilesi, İstanbul 1298, s. 188.

²⁷Eyüb Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 707; El-Mekkî, *a.g.e.*, s. 19.

²⁸Eyüb Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 670; El-Mekkî, *a.g.e.*, s. 19; Hammer, *a.g.e.*, IV, s. 236.

²⁹Solak-zâde Tarihi, s. 594-596.

³⁰Solak-zâde Tarihi, s. 586-587; El-Berzenci, *a.g.e.*, s. 68; Eyüb Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 684; Atalar, *a.g.e.*, s. 24-25.

³¹El-Mekkî, *a.g.e.*, s. 20-22; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, s. 59.

³²Mahmel hac kafilesinin başında giden ve üzerine hiç kimsenin binmediği bir devenin sırtına konulan dört köşeli ve üzeri kubbeli son derece süslü bir tahtrevandı. Bkz. *Pakalın, OTDTS*, II, s. 384.

³³Eyüb Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 874-875; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, s. 57; Hammer, *a.g.e.*, IV, s. 236-237; Atalar, *a.g.e.*, s. 215.

³⁴Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples*, Harvard University Press, USA 1991, s. 150.

Bilâdü’ş-Şam denilen bölgeydi³⁵. Osmanlı Devleti için Şam’ı değerli kılan nedenlerden en önemlisi birçok peygamber ile sahabenin yaşadığı ve türbelerinin bulunduğu bir şehir olmasıydı. Bu yüzden Osmanlılar burayı “Şam-ı Cennet Meşâmm” yani cennet kokulu Şam diye adlandırdı. Dolayısıyla Şam halkına karşı gösterilen ciddi bir merhamet ve yakınlık söz konusuydu. Osmanlı padişahları Şam halkının refah ve huzur içinde yaşamasını istedi³⁶.

Osmanlı Devleti’nin bölgeyi fethinden sonra Şam³⁷ ve Mısır³⁸ olmak üzere iki beylerbeylik teşkil edildi. Arab ve Acem Vilâyetleri Defterdârlığı adıyla 1518 tarihinde kurulan üçüncü bir defterdarlık ile de malî işler düzenlendi³⁹. Şam “Paşa Sancağı” adı verilen en üst yönetim birimi olarak eyalet merkezi yapıldı. Böylece beylerbeyi tarafından idare edilen Şam Eyaleti birçok sancağı kapsıyordu⁴⁰. Yavuz Sultan Selim’in Şam Beylerbeyi olarak atadığı Canbirdi Gazali⁴¹, padişahın İstanbul’a dönüşünden hemen sonra Memlûk beyleriyle ittifak sağlayarak özerklik ilan etmenin yollarını aradı. Yavuz’un vefatı üzerine de Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etti. Ancak Şam’dan istediği desteği bulamayan Canbirdi ve isyancıların cezası, Ferhad Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından verildi (1521/927)⁴². Bu çalkantılı süreçten sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından hazırlatılan bir kanun-nâme ile Arabistan Vilayeti Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz bölgeleri olarak yeniden teşkilatlandırıldı. Şam Beylerbeyliği, Halep ve Adana’yı da içine alan ve Gazze’ye kadar uzanan bir coğrafyada on üç sancaktan ibaretti⁴³.

³⁵Şemseddin Sami, *Kamûsü’l-A’lâm*, C. IV, İstanbul 1306, s. 2824-2830.

³⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 840; Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 55-63.

³⁷Celal-zâde, *a.g.e.*, s. 209; Solak-zâde, s. 412

³⁸Celal-zâde, *a.g.e.*, s. 204; Solak-zâde, s. 411; Hammer, *a.g.e.*, IV, s. 234.

³⁹Celal-zâde, *a.g.e.*, s. 211.

⁴⁰Osmanlılar XVI. yüzyılın sonlarına kadar eyalet yerine beylerbeylik kelimesini kullandı. Ancak 1591 yılından itibaren beylerbeylik yerine resmen eyalet kavramı tercih edilince, beylerbeylik eyalet yöneticisinin unvanı için kullanılır oldu. Eyalet veya aynı anlamda kullanılan vilâyet kelimesi Arapça bir kelime olup idâre etmek, yönetmek, hükmetmek anlamlarına gelen iyâle kelimesinden gelmektedir. Vilâyet terimi ise küçük veya büyük herhangi bir idarî birim için kullanıldı. Bkz. *Pakalın*, OTDTS, C. I, s. 577-578; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 106; Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, C. I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 233; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, s. 108-111; Yusuf Halaçoğlu, *XIV.- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014, s. 85-89; Halil İnalçık, “Eyalet”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 548-549.

⁴¹Bakhit, *a.g.e.*, s. 19-21.

⁴²Solak-zâde Tarihi, s.433; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 307-308; Bakhit, *a.g.e.*, s. 27-34.

⁴³*Kanun-nâme-i Sultan Süleyman Han*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddün Efendi Kitaplığı, Numara: 1969, Varak 121 a; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defteri*, Nr. 998, s. 288-290; Ahmet

XVI. yüzyıl boyunca “Vilâyet-i Arab” olarak da adlandırılan Şam Beylerbeyliği’nin idârî taksimatı sürekli değişti. Yüzyılın sonuna doğru Şam Beylerbeyliği küçültülerek Şam, Trablus, Safed, Kudüs, Aclûn, Gazze, Nablus, Leccûn, Kerek-Şevbek ve Hums’u kapsayan on sancaktan oluşan bir idari birim haline dönüřtürüldü⁴⁴. Diğer yandan Yemen’in (1539) ve Trablusgarp’ın (1551) Osmanlı himayesine girişi ile devletin güney sınırları Basra Körfezi’nden Fas’a, Yemen ve Habeş’e kadar uzanmış oldu. Artık Doğu Akdeniz ve Baharat Yolu’nun tek egemen gücü haline gelen Osmanlı Devleti, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu’na ulařtı⁴⁵. Böylece Portekizlilerin Hint Okyanusu’nda izledikleri yayılmacı politikaları engellendi. Baharat ticareti yön değiştirmeyerek Doğu Akdeniz pazarlarında var olmaya devam etti⁴⁶.

Osmanlı Devleti’ne bağlı Suriye Vilâyetleri’nin Doğu Akdeniz’e kıyılı olması ve özellikle de Mekke’ye uzanan hac yollarından en önemlisinin Şam’dan başlıyor olması stratejik önem taşıyordu⁴⁷. Osmanlı topraklarında Sağ, Sol ve Orta kol olarak üçe ayrılan yolların ilki Şam’da, ikincisi Tebriz’de ve sonuncusu da Bağdat’ta bitiyordu⁴⁸. İstanbul’dan yola çıkan hac kervanı ve Surre Alayı’nın Şam’da bir ayı aşkın hacıların konakladığı bir yer olması burayı Osmanlı Devleti’nin çok önem verdiği bir bölge haline dönüştürdü. Zira Haremeyn’in hizmetkârlığı görevini üstlenen bir devletin hac organizasyonu vesilesiyle kendini Müslüman Arap dünyasına takdim ve ispat edip adım attığı ilk bölge Şam’dı. Dolayısıyla Osmanlı Padişahlarının İstanbul’dan sonra en fazla hizmet götürüp önemsedikleri kent Şam’dı. Ayrıca yine İstanbul’dan sonra hac kervanlarının yola çıkış ve dönüşlerinde en gösterişli ve büyük törenlerin yapıldığı şehir de Şam olmuřtu⁴⁹.

Özkılınç vd., *401 Numaralı Şam Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (942/1535)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Nr. 118, Ankara 2011, s. 5.

⁴⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 6, 1165.

⁴⁵Selimnâme, *a.g.e.*, s. 206; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 306; Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Çev: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2006, s. 62; Bakhit, *a.g.e.*, s. 1-8; Mustafa Öztürk, “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, *International Journal of History: History Studies Ortadoğu Özel Sayısı/Middle East Special Issue 2010*, C. 2, s. 326.

⁴⁶Ali İbrahim Kholaf, *The Hijaz Vilayet 1869-1908: The Sharifate, The Hajj, and The Bedouins of the Hijaz*, PH. D., The University of Wisconsin, Madison 1986, s. 22-23.

⁴⁷Suraiya Faroqi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev: Ayşe Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 119; Öztürk, *a.g.m.*, s. 328-329.

⁴⁸Halaçođlu, *a.g.e.*, s. 168-169; İnalçık, *a.g.e.*, s. 152-153.

⁴⁹Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 64-65.

XVIII. yüzyıldan itibaren Şam valisinin hac emirliği görevine atanmaya başlaması ile şehir Anadolu, Balkanlar, Orta Asya ve İran gibi yerlerden hac için gelen hacıların en önemli buluşma noktası haline geldi. Dolayısıyla yalnızca hac organizasyonu, önemli bir ticaret yolu üzerindeki Şam şehrini vazgeçilmez bir merkez haline getirdi. Hacılar Şam'ın kuzeyinden ve Avrupa'dan beraberlerinde getirdikleri malları Şam'da bıraktıkları gibi Yemen ve Hindistan'dan gelenleri de memleketlerine taşımışlardı⁵⁰. Ayrıca üç ay sürecektir olan bir yolculuk için hacıların donatılmaları gerekiyordu. Yolculuk için malzeme ve erzak almak zorundaydılar. Şevval ayında Şam'dan ayrılıp Haremeyn'e doğru yola çıkan kervanın bazı yıllarda yaklaşık 30.000 ile 50.000 arasında bir sayıya ulaştığı bilinmekteydi⁵¹. Şam'da bir araya gelen kalabalık hacı topluluğunun şehrin ticari ve ekonomik yapısında oldukça önemli etkisi söz konusuydu. Ayrıca Osmanlı makamları Şam ve Kahire'den başlayan yollar üzerinde kervanları koruyan karakollar sistemini iyileştirmek ve gerekli su noktalarını sağlamak konusunda da sürekli bir çaba içinde bulundu⁵². Dolayısıyla Şam hac yolu üzerindeki yerleşim birimlerinden geçişler, yoğun bir ekonomik etkinliğe neden oluyordu. Buna ilaveten maddi ve manevi bir birliklik aracı olarak hac organizasyonu, Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'da var olması ve meşruiyet kazanması bakımından da önemli katkılar sağlıyordu⁵³.

XVIII. yüzyılın ortalarında Şam, üç ticari ağın kesiştiği bir merkezdi. Bunlardan ilki geleneksel uluslararası ticaret yolu olan ve Hint Okyanusu'ndan başlayıp Hicaz yoluyla Şam'a ve Halep'e ulaşan baharat yoluydu. Ayrıca Şam, İran'dan gelen mallar için de bir depo merkezi idi. Bir diğeri de yerel ticari yoldu ve Suriye kıyı liman kentlerini Mısır ile bağlıyordu. Bu yol ile Suriye'nin güneybatısından kereste, sabun ve tütün Mısır'a gönderilirken, Mısır'dan da pirinç ve hububat alınıyordu. Son olarak Akka Limanı'ndan Fransa'ya doğru gelişmeye

⁵⁰Shimon Shamir, *The Azm Walis of Syria; the Period of Dynastic Succession in the Government of the Walayahs Damascus, Sidon, and Tripoli*, Ph. D. Dissertation, Princeton University 1961, s. 7.

⁵¹Bakhit, *a.g.m.*, s. 815.

⁵²Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 21.

⁵³Abdul-Karim Rafeq, *Province of Damascus (1723–1783)*, Beirut 1966, s. 74-76; Raymond, *a.g.e.*, s. 22; İbrahim Yılmazçelik, "Türk Hâkimiyeti'nin Şam'ın Fiziki Yapısına Katkıları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. II, Sayı 2, Elâzığ 2004, s. 50, 52, 54.

başlayan yeni bir ticari yoldur ki, sömürge yolu demek daha doğru olur, Avrupa'ya hammadde sağlanıyordu⁵⁴.

Öte taraftan XIX. yüzyıl öncesinde Şam şehrinin karasal ticaretinin hizmetinde ve himayesinde olup uluslararası ticaretin sağlandığı Beyrut Limanı'nı da unutmamak gereklidir⁵⁵. XIX. yüzyılda deniz ticaretinin öncelik kazanması Beyrut'u Şam'ın önüne geçirdi ve iç kısımda kalan şehirler önemlerini ciddi anlamda kaybetmeye başladı. Buna rağmen Şam şehri diğer Suriye şehirlerine kıyasla bölgesel merkez olma bakımından üstünlüğünü kaybetmedi. Çünkü şehrin doğal yapısı bölgesel ticareti engellemeyen bir yapıdaydı. Ayrıca şehir ve çevresi zengin ve çeşitli tarımsal ürünlerin yetiştirilebildiği arazilerle çevriliydi. Kuzeyinde Humus ve Hama, Batısında Bekaa ve Güney ve Güneydoğu yönünde de Havran bölgelerinde birçok ovalar bulunuyordu. Dolayısıyla geç XVIII. yüzyılda hala yılda iki veya üç ticari kervanın birkaç bin deve ile Şam-Bağdad arasında taşımacılık yaptığı bilinmekteydi. 1820'li yıllarda 15.000'den fazla deve ile yolculuk yapan hac kafilisini hala tüccarların, deve kiralayıcılarının ve bankerlerin aylarca bekledikleri bilinen bir gerçektir⁵⁶.

Sonuç olarak, Şam şehri hac yolculuğunun başlangıcı olması nedeniyle ticarî değeri yüksek kahve, mensucat, baharat ve kıymetli taşlar gibi malların alınıp satıldığı bir merkeze dönüşmüştü. Şehrin sanat ve esnaf kolları da oldukça gelişti. Şam hac yolu üzerindeki ekonomik canlılık kırsaldan kente doğru demografik değişime de neden oldu. Şehrin nüfusu 1600-1800 yılları arasında yaklaşık iki kat artarak 50.000'den 90.000'e ulaştı. Dolayısıyla bu nüfus artışına paralel olarak şehrin yeni kullanıma açılan alanının da 100 hektar dolayında artarak 313 hektara ulaştığı görülmekteydi. Böylece Osmanlı Dönemi'nde Şam şehri haccın sağladığı hareketlilik ile birlikte nicelik yönünden ciddi bir büyüme yaşayarak hem nüfus hem de

⁵⁴Thomas Philipp, "Highways and Sea Lanes in Southwest Syria in the 18th century", *Bilad Al-Sham From The 18th to the 20th Century*, Edit. By Thomas Philipp and Birgit Schaebler, Stuttgart: Steiner 1992, s. 3-8.

⁵⁵Leila Fawaz, "Beirut and Damascus in the Past Hundred Years", *Actes du VIe Congres du C.I.E.P.O tenu a Cambridge sur: Les Provinces Arabes alepoque Ottomane, Centre d Etudes et de Recherches Ottomanes et Morisco-Andalouses*, Zaghouan 1987, s. 125-126.

⁵⁶Gad G. Gilbar, "Changing Patterns of Economic Ties: The Syrian and Iraqi Provinces in the 18th and 19th Centuries", *The Syrian Land in the 18th and 19th Century*, Edit. By Thomas Philipp, Stuttgart: Steiner 1992, s. 55-58.

mekânsal olarak büyümüştü⁵⁷. Bu durumun gelişmeye katkı sağladığı bir diğer önemli alan da kültürel hayattı. Şam uleması ile hac için yola çıkan birçok önemli diğer ulema arasında bilgi alışverişleri gerçekleşirdi. Şehirde birçok ders ve sohbet yapılırdı. İlmî alanlarda yetişen talebelerin diplomaları verilirdi⁵⁸.

4.XVIII. YÜZYIL ŞAM VALİLERİNİN HAC İLE ARTAN ÖNEMLERİ

Osmanlı Devleti önemli gördüğü bazı eyaletlere, vezir rütbeli ve üç tuğlu beylerbeyiler tayin ederek diğerlerine üstün tutmuştu⁵⁹. Şam Eyaleti idarî ve iktisadi bakımdan mîrî rejim uygulamasına tâbiydi ve paşa sancağıydı. Merkez tarafından atanan iki tuğlu beylerbeyi tarafından yönetilirdi. Atama ve azilleri padişah tarafından yapılan beylerbeylerinin görev süreleri de bir-iki yıl ile sınırlandırılırdı⁶⁰. Ancak XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Şam valileri uzun dönemli ve geniş yetkili üç tuğlu vezir ve emirü'l-hac olarak tayin edilmeye başlandı⁶¹. Böylece Şam valileri ve emirü'l-hacler ekonomik olarak güçlenip hac masraflarını daha rahat karşılayabilecekti⁶². Ayrıca sefer için de asker gönderme zorunlulukları kaldırıldı⁶³. Emirü'l-haclık görevine tayin edilecek idarecilerin Arabistan ahvalini bilen, bedevilerin çekindiği, hac masraflarına önemli katkı sağlayan ve devlete sadakatle bağlı olanlardan seçilmesine de dikkat edilirdi⁶⁴.

⁵⁷Karl K. Barbir, "Getting and Spending in Eighteenth Century Damascus: Wealth At Three Social Levels", *La vie sociale dans les Provinces Arabes alepoque Ottomane*, Tome 3, Publications du Centre d'Etudes et de Recherches Ottomanes, Zaghouan 1988, s. 64.

⁵⁸Abdul-Karim Rafeq, "Kafiletü'l-Haccî's-Şami ve ehemmiyetüha fi'd-devleti'l-Osmaniyye", *Dirasatü Tarihiyye Mecelletü'-'İlmiyye Fasile*, Şam 1981, S. 6. s. 10; s. 19-22.

⁵⁹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988, s. 199, 206; Pakalın, *OTDTS*, C. III, s. 522; Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 344.

⁶⁰Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 88-89.

⁶¹Hatta bu uygulama Şam valileri ile de sınırlı kalmayıp, Trablusşam Eyaleti valiliği ve cerde başbuğluğu görevi devam eden Esad Paşa'nın kardeşi Sadeddin Paşa, iki tuğlu mirmiran iken 1161/1748 senesi Şevval ayında vezirlik rütbesi de verilerek bir tuğ ilave almış ve daha üst bir idareci konumuna yükseltilmişti. Bkz. BOA, A.DVN. MHM. d.,153, 1308.

⁶²Ahmet Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Yay. Haz: Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 224.

⁶³Rafeq, *a.g.e.*, s. 58; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, s. 58.

⁶⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 133, 786, BOA, A.DVN. MHM. d., 135, 868; Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, C. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul 1282/1865, s. 280-281; Küçük Çelebizade İsmail Asım, *Asım Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1282/1865, s. 258-259; Vak'anüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi, Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte*, Haz.: Mesut Aydınar, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 788-789, Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. III, İstanbul 1858, s. 56; Abdulrahman S M. Alorabi, *The Ottoman Policy in the Hejaz in the 18th century: A Study of Political and Administrative Developments 1143-1202 A. H./ 1731-1788 A.D*, Ph. D., The University of Utah, USA 1988, s. 173-174; Richard Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri Şam*, Çev. Ebru Aksoy, Küre Yay., İstanbul 2012, s. 158, 163.

Osmanlı Devleti hem hac kafilesinin ve hem de surrenin güvenlik, ulaşım ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu olan hac emirleri, XVI. yüzyıl boyunca genellikle bölgedeki herhangi bir yeniçeri komutanı veya merkezden gönderilen yüksek bir bürokrat arasından seçilirken, hac kervanının güvenliğinin yeterince temin edilememesi ve başarısızlıklar yaşanması üzerine bu uygulama değiştirildi. XVII. yüzyılda hac emirleri bölgedeki urban şeyhlerinden seçilmeye başlandı. Nablus sancak beyliği görevini de yerine getiren Ferruh ailesi hac emirliği görevinde oldukça başarılı oldu⁶⁵. Bu tercihde öne çıkan neden güçlü bir urban şeyhinin, hac kervanlarına saldırma niyetinde olan diğer urbanı kolaylıkla engelleyebilmesiydi. Ancak yüzyılın sonuna doğru bedevilerin artan saldırılarını bertaraf etmekte yetersiz kalınması ve Mekke’de yaşanan birtakım olumsuzluklar, Şam valilerinin de içinde olduğu Gazze, Aclun, Leccun, Nablus, Safed, Kudüs sancaklarının idarecilerinden birinin emirü’l-hac tayin edilmesine yol açtı. Böylece bu tür saldırıların önüne geçilebilmesi için daha etkin tedbirler alınmış olacaktı⁶⁶.

Şam valisi ve emirü’l-hac olarak 1708-1714/1120-1126 yılları arasında görev yapan Nasuh Paşa, ilk hac emirliği görevini yapan Şam valisiydi. Aydınlı olan Osmanoğlu Nasuh Paşa’nın devlet adamlığı kariyeri, 1110/1698-99 senesinde Saruhan muhassılı olarak tayin edilmesiyle başladı⁶⁷. 1115/1703 senesinde Aydın muhassılı olarak tayin edildi. Oldukça sert bir mizaca sahip olan Nasuh Paşa, 1120/1708 senesinde Şam valisi ve hac emiri yapılmıştı. Maddi açıdan gelirinde bir azalma olmaması için de Aydın muhassıllığı görevi devam ettirildi⁶⁸. Aynı yüzyılın sonuna kadar kimi zaman kesintiye uğrasa da Şam valiliği ve hac emirliği görevinde çoğunlukla Azm-zâde hanedanı kalmıştı. Azm-zâde ailesinden devlete sadık ve bağlı otuzdan fazla vezir ve mîrmîrân Şam bölgesinde görev yapmıştı⁶⁹. Arap ve Avrupalı

⁶⁵Bakhit, *a.g.e.*, s. 108-109.

⁶⁶Memun Abdullah Aslan Beni Yunus, *Kafiletü’l-Hacci’s-Şami fi Şarki Ürdün fi’l-Ahdi’l-Osmani 1516-1918*, Amman 1999, s. 44-45; Atalar, *a.g.m.*, s.132.

⁶⁷*Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekâyi’ât (Tahlil ve Metin 1066-1116/1656-1704)*, Haz: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995, s. 652-653,675.

⁶⁸Raşid, III, s. 248-249; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayır, C. IV, İstanbul 1996, s. 1231; M. C-F. Volney, *Travels Through Syria and Egypt In the Years 1783-1785*, Volume: II, London 1972, s. 253; Rafeq, *a.g.e.*, s. 58.

⁶⁹Vasıf, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâikü’l-Ahbâr*, s. 137, Süreyya, *Sicill*, I, s. 1231; Rafeq, *a.g.e.*, s. 85; Şit Tufan Buzpınar, “Suriye”, *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 551.

araştırmacılara göre Azm-zâdeler aslen Kuzey Suriye’de Ma’arratü’n-Nu’mân⁷⁰ bölgesinde yerleşmiş Arap bir aileydi. Ailenin başı olan İbrahim El-Azm Osmanlı Devleti’nin hizmetinde Türkmenlere karşı savaşmıştı. Bu ailenin menşei ile ilgili bir diğer görüş, Şam Valisi İsmail Paşa’nın babası İbrahim ve amcası Kasım’ın aslen Konya’da yaşadıklarına ve sonradan Suriye bölgesine göç ettiklerine dairdir⁷¹.

Azm-zâde ailesinden ilk olarak İsmail Paşa Hama Sancağı’nda ve Trablusşam Vilayeti’nde⁷² görev aldıktan sonra, 1137/1725 yılında Şam valiliği ve hac emirliği görevine tayin edildi⁷³. Aynı yıl İsmail Paşa’nın kardeşi Süleyman Paşa da cerde başbuğu olarak Trablusşam Eyaleti’nin başına getirildi. 1140/1728 tarihinde Süleyman Paşa, Sayda valisi tayin edildi. Daha sonra Azm-zâde İsmail Paşa’nın oğlu Es’ad Paşa da 1142/1730 senesinde Şam’ın kuzeyinde Hama ve Maarra mütesellimi olarak tayin edildi⁷⁴. 1146/1734 senesine gelindiğinde Süleyman Paşa, Şam valisi ve hac emiri olarak atandı ve bir sonraki senede de aynı görevi yerine getirdi⁷⁵. Süleyman Paşa bu yeni görevine atanmadan önce de Hama ve Humus sancaklarını idare eden kuvvetli bir vezirdi⁷⁶. Dolayısıyla Azm-zâde ailesine mensup kişiler ilk önce Trablusşam, Sayda ve Hama gibi onları Şam valiliğine ve hac emirliğine götüren yerlerde görev almışlardır.

Sonra yine İsmail Paşa’nın oğlu Es’ad Paşa 1156-1171/1743-1757 yılları arasında, on dört yıl, oldukça uzun bir süre Şam valiliği ve hac emirliği görevlerini yerine getirdi⁷⁷. Yine aynı aileden Azm-zâde Mehmed Paşa da 1184/1770 senesinde,

⁷⁰Halep Eyaletine bağlı bir kazadır. Ma’arre diye de adlandırılır. Bkz. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003, s. 111.

⁷¹Süreyya, *Sicill*, III, s. 831; Shamon Shamir, *The Azm Walis of Syria (1724-1785)*, Ph. D., Princeton University, Michigan 1960, s. 21-24; Rafeq, *a.g.e.*, s. 86-90; Es’ad Paşa ile ilgili verdiği bilgilere göre Azmoğulları demekle bilinen bu ailenin aslen Arab olup Hama ve Humus bölgelerinde yaşadıkları ve ticaretle meşgul olup zenginlik ve servete düşkün oldukları biliniyordu. Bkz. *Vak’a-nüvis Hâkim Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Yazar: Tahir Güngör, Basılmamış Doktora Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2014, s. 373.

⁷²BOA, A.DVN. MHM. d., 131, 1331.

⁷³BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 697; Süreyya, *III*, s. 831-832; İbn Cum’a-Raslan bin Yahya El-Kârî, *Vülâtü Dimeşk fi’l Ahdi’l Osmanî: el-bâşât ve’l kuzât*, Neşreden: Selâhaddin el-Müneccid, Dımaşk 1949, s. 61-62; Rafeq, *a.g.e.*, s. 94.

⁷⁴Rafeq, *a.g.e.*, s. 104-105.

⁷⁵Subhi, *a.g.e.*, s. 231; Rafeq, *a.g.e.*, s. 119.

⁷⁶Subhi, *a.g.e.*, s. 182, 194.

⁷⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 150, 340, BOA, A.DVN. MHM. d., 150, 446; *Suriye Vilayet Salnâmesi, 1303/1887*, Şam Suriye Litografya Matbaası, İslam Araştırmaları ve Merkezi Kütüphanesi, s. 36; Subhi, *a.g.e.*, s. 788-789; *Hâkim*, s. 68, 156, 216-217; Şeyh Ahmed El-Bedirî El-Hallâk, *Berber Bediri’nin Günlüğü*, Mütercim: Hasan Yüksel, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 35; İbn Cum’a, *a.g.e.*, s. 69.

Şam valiliği ve hac emirliği görevinin iki sene süren ilk dönemine başladı. 1187-1197/1773-1782 yılları arası Mehmed Paşa'nın ikinci dönemiydi⁷⁸. Es'ad Paşa'dan sonra Azm-zâde ailesi üyeleri arasından en fazla süreli Şam valiliği yapan kişi Mehmed Paşa'ydı. Ancak kendisinden sonra aynı göreve getirilen aile bireylerinin idari süresi çok uzun değildi. Azm-zâdelerden sonra 1198/1783 tarihinde Şam valiliği ve hac emirliği hizmetine tayin edilen Cezzar Ahmet Paşa, hac ile ilgili işlerde başarılı olan bir diğer önemli idareciydi. Merkezden hiçbir maddi beklentisi olmayacağını taahhüd eden Cezzar Paşa, hac masraflarını karşılayabilecek güçlü bir vezirdi⁷⁹.

Şam valilerinin hac emiri olarak en önemli görevi hac kafilesinin güvenliğini sağlamaktı. Bu durum onların önemini oldukça arttırdı. XVIII. yüzyılda Şam valisinin kendi askeri birliğine ilaveten, takviye kuvvet olarak Trablusşam⁸⁰, Sayda⁸¹, Cebel-i Aclun⁸² ve Leccun⁸³, Nablus⁸⁴, Kudüs⁸⁵, Gazze⁸⁶ den toplanıp teşkil edilen cerde yani hafif süvari birliği de tahsis edildi. Ayrıca Şam mütesellimi⁸⁷ ile Şam urban şeyhi⁸⁸ de, Şam hac emirinin istediği kadar askeri sağlamakla yükümlüydü. Ayrıca hac kafilesıyla gidip dönen bu askeri birliklerden ayrı olarak Şam-Medine arasında inşa edilen kalelerde sürekli askeri kuvvet bulunduruldu. Bunlar her yıl hac kafilesi dönüşünde değiştirildi. Bu kalelerde görevli askerlerin bir başka görevi de depolanan erzakın ve hayvanların bir sonraki yılın hac kafilesi için muhafaza edilmesiydi.

Bu güvenlik tedbirleri dışında Şam valisi ve hac emiri devlete bağlı kabilelerden bazılarını hac yolu çevresine yerleştirirdi. Şam hac kafilesine sıkıntı oluşturacak diğer kabileler de ya maddi yardımlarda bulunularak veya yol güvenliğini sağlamakta görevlendirilerek kontrol altında tutulurdu. Böylece hac

⁷⁸*Suriye Vilayet Salnâmesi*, 1303/1887, s. 36.

⁷⁹*Suriye Vilayet Salnâmesi*, 1303/1887, s. 37; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. III, İstanbul 1858, s. 58-59.

⁸⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 95.

⁸¹BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 96.

⁸²Suriye-Havran'da bir kaza. Bkz. *Akbayar, a.g.e., s. 1.*

⁸³BOA, A.DVN. MHM. d. 163, 97; Suriye-Akka bölgesinde bir nahiyeydi. Bkz. *Akbayar, a.g.e., s. 109.*

⁸⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 98.

⁸⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 100.

⁸⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 101.

⁸⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 99.

⁸⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 163,105.

emirinin yol güvenliğiyle ilgili Şam'da başlayan sorumluluğu kabile ile beraber tekrar Şam'a dönülmesiyle sona ererdi. Ancak aslında hac emirinin İstanbul'dan gelen hac kafilesinin güvenliğini sağlama konusundaki görevi Hama'da karşılamakla başlar ve dönüşte de Hama'ya kadar iletmekle sona ererdi. Muhtemelen Şam valisi ve hac emirinin yoğun iş yükü nedeniyle olmalıdır ki çoğu zaman Hama mütesellimi surre ve hac kafilesini Şam'a kadar getirir ve teslim ederdi⁸⁹. Şam hac yolunu kullanan hacıların Medine yakınlarındaki 'Ulâ veya Hediye Eşmeleri'ne ulaşmalarından sonra ise güvenlik sorumluluğu Mekke-i Mükerreme Emirine geçerdi⁹⁰.

Şam valisini hac emiri olarak önemli hale getiren bir diğer unsur haccın ekonomik masraflarını temin etmesiydi. Şam valisi kendisine bağlanan birçok sancağın hac için tahsis edilen gelirlerinin sahibiydi. Trablusşam, Sayda ve Şam'ın kuzey kesiminde yer alan Hama ve Humus sancaklarında bulunan büyük malikâne gelirleri bunların en zenginleriydi. Ayrıca kabile için gerekli olan temel ihtiyaç maddeleri, vergi karşılığı toplanan gıda maddeleri ile hac kafilesini için vakfedilmiş arazilerden elde edilen mahsullerden sağlanırdı. Bunların yetersiz kalması halinde hac kafilesinin ihtiyaçları Şam pazarı, Havran⁹¹ civarındaki kabileler ve yol üstündeki diğer menzillerden satın alınarak giderilirdi⁹².

Recep ayı sonu veya Şaban ayı başında Şam valisi "devre" adı verilen vergi toplama işine çıkardı. Kendisine hac için tayin edilen sancaklardan hem vergiyi toplar hem de Osmanlı sultanı adına düzeni sağlardı. Örneğin 1162/1749 senesinde Şam valisi ve hac emiri olarak "devre" çıkan Azm-zâde Es'ad Paşa'dan, Sayda Eyaleti mukataası içinde yer alan Cebel-i Şûf ve Kesrivân mukataaları mültezimi

⁸⁹BOA, AE. SABH. I., 174, 11654; BOA, C. DH., 303, 15140, 6.

⁹⁰Atalar, *a.g.m.*, s. 132-133.

⁹¹Suriye'nin güneyinde Şam'a bağlı sancak merkeziydi. Tarım ve hayvancılık yapılan bir yerdi. Halid bin Velid komutasındaki İslam ordusu tarafından 13/634 senesinde Busra'nın ve 14/635 senesinde de Dimaşk'ın fethi ile birlikte idari ve askeri bakımdan buraya bağlanmıştı. Memluklar döneminde Havran'ın başkenti Busra'ydı. Dimaşk'tan Gazze'ye giden posta ve hac yolu Havran'dan geçerdi ve kervanlar Busra'da konaklardı. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girşinden sonra da Havran Şam'a bağlı kaldı. Osmanlılar döneminde Havran, Şam'ın tahıl ihtiyacının karşılandığı bir bölge olmasının yanı sıra urbanın ve Dürzilerin güçlü olduğu bir yerdi. Bölgedeki ilk urban saldırısı 1671 senesinde İbn-i Reşid'in hac kafilesine saldırması ve Şam hac emiri Türkmen Musa'yı öldürmesi ile ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti Şam-Medine hac yolunun buradan geçmesi ve bölgenin buğday ambarı olması nedeniyle Havran'ın güvenlik ve imarına daha fazla önem vermişti. Bkz. Ş. Tufan Buzpınar, "Havran", *DİA*, C. XVI, s.539-541; *Akbayar*, *a.g.e.*, s. 71.

⁹²BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 695; Shamir, *a.g.t.*, s. 226.

Mülhem Şihabî'nin ödemediği 1161/1748 senesi malını tahsil etmesi istendi⁹³. Zira Şihabî bulunduğu bölgenin uzaklığı ve Dürzî taifesine yakınlığı gibi nedenler ile ödemekle yükümlü olduğu 65.000 kuruşu ödememişti. Sayda Eyaleti mallarının tamamının hac masrafları ile diğer giderler için ayrılması nedeniyle de bir an önce tahsil edilmesi gerekiyordu. Bu bağlamda kalabalık askeri birliği ile birlikte devre çıkacak Es'ad Paşa Sayda Valisi Muhammed Paşa ile beraber devlete karşı asi ve muhalif birisi olan Şihabi'den hem parayı teslim alacak hem de bölgede asayişin temin edecekti. Buna ilaveten Şam'ın güneyine yapılan devre ile Şam valisi bölgedeki siyasi ve askeri gücünü pekiştirecekti. Özellikle uzak bir sancak olan Gazze başta olmak üzere Kudüs, Nablus ve Aclun gibi sancaklarda valinin otoritesi güçlenecekti.

Ayrıca Şam valisi devre çıktığı yerlerden Kudüs'te yabancı misyonerler üzerine koyduğu ve devriyye olarak bilinen özel bir vergiyi de tahsil ederdi. Yaklaşık iki ay süren bu görev Şam valisinin son hazırlıklarını tamamlamak için Şevval ayında Şam'a dönmesiyle sona ererdi⁹⁴. 1864 yılından itibaren ise İstanbul'dan yola çıkan surre alayı ve hac kafilesinin kervan yerine Beyrut'a kadar vapurla gönderilmeye başlanması ve daha sonra da 1908'den itibaren Hicaz demiryolunun faaliyete geçmesi gibi gelişmeler hem devletin hem de Şam valisi ve hac emirinin güvenlik ve malî açıdan yükümlülüklerini oldukça azalttı⁹⁵.

5.ŞAM HAC KERVANINA YÖNELİK TEHDİTLER

Osmanlı Devleti kurumlarının bozulma süreci 1699 yılında imza edilen Karlofça Antlaşması ile oldukça hız kazandı. Bu durum ilk etkilerini Şam, Sayda ve Trablusşam gibi merkezden uzak vilayetlerde hissettirdi. Kapıkulu ile yerli yeniçeri askerleri arasındaki keskin mücadeleler vali ve halkı karşı karşıya getirdi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Arabistan bölgesindeki otoritesini derinden etkiledi. Ayrıca Bedevi Arap kabileleri ile Lübnan dağında yaşayan Dürzî, Marunî, Nusayrî taifeler

⁹³BOA, A.DVN. MHM. d., 154, 169.

⁹⁴Rafeq, *a.g.e.*, s. 22; Shamir, *a.g.t.*, s. 33.

⁹⁵Atalar, *a.g.m.*, s. 133.

ve Mevalî Türkmen, Kürd aşiretlerin hac kervanları ile köylerde yaşayan reayaya saldırmaları, yol kesmeleri halkın can ve mal güvenliğini tehdit ediyordu⁹⁶.

Ancak Şam hac yolunda hacılara ve kervanlara yönelik en büyük tehdit, bedevi urban taifelerinin saldırılarıydı. Osmanlı Devleti için de en önemli görev hac kervanının korunmasıydı. Urban kabilelerinin⁹⁷ hac kervanına saldırmasını önlemek için geliştirilen en etkili yöntem surre tahsisiydi. Örneğin Medine ve Mekke arasında yaşayan Harb urbanı şeyhlerine, hacıların “*tarîk-i sultaniden*” güvenlik içinde geçebilmeleri için Şam valisi ve hac emiri ile Mekke şerifi tarafından verilen surre miktarı 12.000 kuruştur⁹⁸. İslam âleminin meşru lideri olarak hacıların güven ve huzur içinde haccı tamamlamaları ve memleketlerinde söyleyecekleri olumlu kanaatler Osmanlı Devleti’nin en önemli devlet meselesiydi. 1671-1757 yılları arasında hac kervanı yirmiden fazla saldırıya uğradı. Bu saldırıların en yıkıcı olanları 1677⁹⁹, 1682¹⁰⁰, 1700¹⁰¹, 1701¹⁰² ve 1757¹⁰³ senelerinde gerçekleştirildi¹⁰⁴. Osmanlı Devleti bu durum karşısında Şam hac yolunu açık ve güvenli tutabilmek için bölge politikalarında önemli değişiklikler yaparak mücadeleye devam etti¹⁰⁵.

⁹⁶Shamir, *a.g.t.*, s. 2-4; Bruce Masters, “Ottoman Policies Toward Syria in the 17th and 18th Centuries”, *The Syrian Land in the 18th and 19th century*, Edit. By Thomas Philipp, Stuttgart 1992, s. 12.

⁹⁷Çöl ve vahalarda develeriyle birlikte konargöçer olarak yaşayan Araplar’a verilen addır. Aynı soydan gelen aile topluluğu ve aşiret yapısı sözkonusuydu. Yerleşik veya göçebe hayat yaşarlardı. Çöl ve vahalarda develer ile konargöçer olarak çadırlarda yaşayanlarına bedevî, köy, kasaba ve şehirlerde yerleşik yaşayanlara da hadarî denilirdi. Çölde yaşayan bedevî için, Sami dillerde “çöl” anlamına gelen arab kelimesi kullanılırken, ilk defa Kur’an-ı Kerim’de çölde yaşayan bedevî Arapları yerleşik olanlardan ayırmak için “*a’râb*” kelimesi kullanılmıştır. Böylece bir ırkın adı olmakla birlikte köy ve şehirlerde yaşayanlara arab, çölde göçebe olanlarına *a’râb* denilmiştir. Bkz. Mustafa Fayda, “Bedevî”, *DİA*, C. V, İstanbul 1992, s. 311-312; Casim Avcı, Recep Şentürk, “Kabile”, *DİA*, C. XXIII, İstanbul 2001, s. 30.

⁹⁸BOA, AE. SABH. I. , 27, 2117.

⁹⁹Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyi’ât (Tahlil ve Metin 1066-1116/1656-1704)*, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995, s. 84.

¹⁰⁰Defterdar, *a.g.e.*, 130.

¹⁰¹Raşid, C. II, s. 503-504; Defterdar, *a.g.e.*, s. 699.

¹⁰²Defterdar, *a.g.e.*, s. 716.

¹⁰³Hâkim, s. 373-376; El-Berzenci, *a.g.e.*, s. 36; İbrahim Faur eş Şera, “Mevkîfu Kabaili’l Bedeviyeye Min Kafîleti’l-Hacci’s-Şami fi karneyni’s-Sabi aşar ve Samin aşar Miladiyeyn”, *Dirasatu Mecelletü ilmiyye muhakkeme*, Amman, Haziran 2002, S. 29, s. 332.

¹⁰⁴Karl K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus (1708-1758)*, Princeton University Press, New Jersey 1980, s. 200-201.

¹⁰⁵Masters, *a.g.m.* , s. 16.

BİRİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYIL OSMANLI ŞAM VALİLERİ'NİN EMİRÜ'L- HACC OLARAK ATANMALARI VE FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti 1699 Karlofça Anlaşması ile Batı sınırlarında ilk toprak kaybını Kutsal İttifak'a (Avusturya, Venedik ve Lehistan) Macaristan ve Mora'yı kaybetmekle yaşadı. Sonraki yıllarda bu durumu düzeltmek için, önce Mora'nın Venediklilerden, sonra da Belgrad'ın Avusturyalılardan alınması ile yeniden kendine geldi ve zararlarını bir miktar telafi etmeyi başardı¹⁰⁶. Ancak yaklaşık on altı yıl süren harp Osmanlı Devleti'ni idarî, malî, adlî, ekonomik ve sosyal bakımdan ciddi bir biçimde etkilemiş, merkez ve taşra yönetimlerinde düzen bozuldu. Eşkıyalık ve soygunculuğun artması ile köylerden kaza ve sancaklara doğru düzensiz göçler gerçekleşiyordu. Konumuzla ilgili olarak başta Şam Beylerbeyliği içinde yer alan Kudüs, Gazze ve Nablus bölgelerinde urban kaynaklı sıkıntı oldukça arttı. Dolayısıyla merkezden Şam valisine yazılan emirler ile urban saldırılarına karşı harekete geçilerek bölgede güvenliğin temin edilmesi istendi¹⁰⁷.

XVIII. yüzyıldan önce Osmanlı Şam valileri eyalet ve sancaklarda düzeni sağlamak, bedevileri kontrol altında tutmak, vergi toplamak, kale, cami ve okulların bakım ve devamını sağlamak, hac kervanının emniyeti için asker sağlamak ve devletin sefer için ihtiyaç duyduğu askeri temin etmek gibi görevleri yerine getirirlerdi¹⁰⁸. Ancak XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Şam valilerinin sefer için asker toplayıp savaşta hizmet etme görevi sona erdirildi. Artık sınırlarını büyütüp yeni ganimet ve gelir kaynakları üretemeyen devlet, elinde tuttuklarını etkin bir biçimde koruyup değerlendirmek gibi radikal bir dönüşüm içine girdi. Bundan sonra Şam valisi savaşçı özelliğinden ziyade yönetici karakteriyle ön plandaydı. Yerel

¹⁰⁶Faroqhi, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁰⁷İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IV, I. Bölüm: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar, TTK., Ankara 2011, s. 1-3.

¹⁰⁸Bakhit, *a.g.e.*, s. 92.

düzyeyde düzen ve nizama sağlayarak eyalette yaşayan fakir ve gurebânın güvenliğini temin etmesi istendi¹⁰⁹.

Yetkileri arttırılan şam valisine vergi gelirlerini toplama hakkı da tanındı. Aydın Sancağında muhassıl olup buradaki konar-göçer Türkmen kabilelerden vergi toplama konusunda başarılı olmuş idarecilerden Nasuh Paşa, Aydınlı Abdullah Paşa ve Çelik Mehmet Paşaların şam valisi ve hac emiri olarak tayin edilmeleri önemli bir ayrıntıydı. Zira şam ve bağlı sancaklar ile Aydın Sancağı arasındaki sosyal doku benzerliği ve hac masraflarının finansman temini gibi hususlar muhassılların atanmasında tercih nedeniydi¹¹⁰. Ayrıca XVIII. yüzyıl boyunca şam valilerinin seçiminde yerel bağlantılar göz önünde bulundurulmakla birlikte kısa bir zaman dilimi yerine uzun dönemli bir yönetim anlayışı ile istikrar ve güven politikası benimsendi. Çoğunlukla Azm-zâde ailesine mensup idarecilerin bahsi geçen yüzyılda şam valiliği ve hac emirliği görevlerinde bulunmaları bu kabilden değerlendirilebilir.

Yeni şam valiliği anlayışı ile şam hac yolunu kullanan hacıların güvenlikleri daha üst perde de ele alındı. Zira XVII. yüzyılın son çeyreğinde hac kervanı yedi kez saldırıya uğramıştı. Bu saldırıların önüne geçebilmek ve yerel düzeyde hacıların güvenliğini daha iyi sağlayabilmek için 1120/1708 yılından itibaren şam valisi olarak atananlar aynı zamanda hac emiri olarak da tayin edildi¹¹¹. Bu kapsamda alınan bir başka önlem şam hac yolu üzerinde bulunan müstahkem kalelerin iyileştirilmesi ve asker sayısının da arttırılması oldu. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan bir diğer güvenlik zafiyeti de Dürzî, Kızılbaş ve Kürt aşiretlerinin iskân edilmeleriyle ilgili yaşanan sorunlardı. Devletin iskân siyasetine karşı çıkan bu unsurlar yerleştirilmek istedikleri yeri ya kabul etmiyorlardı veya isyan ediyorlardı. Başka yerleşim birimlerine kaçıp oturmak isteyenler de gittikleri yerlerin ekonomik ve sosyal yapısını alt üst ediyordu¹¹².

Yine aynı zaman dilimi içinde devleti oldukça yoran bir diğer mesele, herhangi bir valinin kapısında hizmet etmekte iken maaş alan levend askerlerinin kapısız ve başıboş kaldıklarında yol açtıkları sorunlardı. Bazı şam hac emirleri

¹⁰⁹BOA, C. DH., 260, 12993, 3; BOA, A.DVN. MHM. d., 127, 1443.

¹¹⁰Barbir, *a.g.e.*, s. 52.

¹¹¹Quataert, *a.g.e.*, s. 161-163; Râfiq, *a.g.m.*, s. 9.

¹¹²BOA, A.DVN. MHM. d., 129, 310.

yeniçeri ve levend askerinin ulûfe ve tayinatını vermeyip parasız beslemek için, hac yolculuğuna çıkmadan önce Şam'ın kasaba ve köyelerine dağılmalarına izin verirdi. Dolayısıyla emir ve nizamdan çıkan bu askerler kırsalda yaşayan halka zarar verebilirdi. Şam Valisi Abdullah Paşa'nın da böyle bir hataya düştüğünü işiten padişah böyle bir duruma hiçbir şekilde rıza göstermeyeceğini kendisine ihtar etti¹¹³. Başta Anadolu olmak üzere Osmanlı Devleti'nin güney vilayetleri kimi zaman eşkıya ve asker kaçaklarının cirit attığı bir saha olmuştu. Bu sıkıntıların ortaya çıkmasında özellikle Avusturya ve İran ile süren uzun dönemli savaşların etkisi vardı. Osmanlı Devleti levend ocaklarının kaldırıldığına dair vilâyetlere birçok yazı göndermesine rağmen sorunu tam anlamıyla çözemedi¹¹⁴.

1. ŞAM VALİSİ VE HAC EMİRLİĞİ

1.1. DÜZENLEME ÖNCESİ EMİRÜ'L-HACC ATAMALARI (1692-1708)

Şam hac kafilesinin başına hac emiri olarak atanacak idareci, Şam valisi dâhil bölgenin önde gelen ve kuvvetli bir valisi olabilirdi. Zira 1104/1692 senesinde Şam valiliği görevine hac emiri olarak atanan İsmail Paşa¹¹⁵, görev yerinde yapılan ani bir değişiklik ile Kandiye'ye tayin edilirken yerine de Asaf Paşa atandı. Ancak Acem hacılarından fazla akçe aldığı ve bu nedenle huzursuzluk yaşandığı haberi merkeze ulaşınca, İstanbul İsmail Paşa'yı hac emirliği görevini yerine getirmek ön şartı ile Şam valiliğine yeniden görevlendirdi¹¹⁶. Bu arada İsmail Paşa hacıların şikâyetleri üzerine Asaf Paşayı idam ettirdi¹¹⁷. Şam valiliği ve hac işlerindeki başarısından sonra da terfi ettirilerek Mısır valiliğine atandı. Yerine ise silahtar-ı şehriyari Hasan Ağa vezirlik rütbesine yükseltilerek yeni Şam valisi olarak tayin edildi¹¹⁸.

1107/1695 senesinde ise Cidde ve Habeş valisi olan Bıyıklı Mehmed Paşa tecrübesi ve önceki yıllardaki ortaya çıkan liyakati vesilesi ile hac emiri tayin edilmiş ve vazifesinin ehemmiyetine dair hususlar da kendisine ayrı bir ferman ile bildirilmişti¹¹⁹. Ancak aradan bir yıl geçince yani 1108/1696 yılında Mehmed Paşa

¹¹³BOA, A.DVN. MHM. d., 139, 458.

¹¹⁴Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 316-317.

¹¹⁵*Suriye Vilayet Salnâmesi*, 1303/1887, s. 35.

¹¹⁶Raşid, C. II, s. 250.

¹¹⁷Defterdar, *a.g.e.*, s. 478.

¹¹⁸Raşid, II., s. 313; Defterdar, *a.g.e.*, 534.

¹¹⁹Raşid, II, s. 360.

levend askerini donatmaya mali gücü olmadığı ve devletten yardım istediği gerekçesi ile vazifeden azl edilerek yerine de Trablusşam Valisi Arslan Paşa atanmıştı¹²⁰.

Bu görevden almada Şam Valisi Mustafa Paşa'nın arzuhalinin de etkisi olmakla birlikte, Rus ve Avusturya ile savaş sürdüğünden merkezi hazineden hac emirine bir destek olamayacağı nedeni de etkili olmuştu. Geliri daha fazla olduğu düşünülen ve bu görevin altından kalkacağına inanılan Trablusşam valisi hac emiri olarak atanmıştı. Cerde başbuğluğu görevi de devam ettirilen Arslan Paşa'dan hacıların emniyet ve huzuruna hanel getirmemesi istenmişti¹²¹. Böylece daha sonraki yıllarda da yaşandığı üzere cerde başbuğluğu ile hac emirliği bir kişide toplanmıştı.

1109/1697 senesinde ise hac emiri atamalarında yeni bir usûl tercih edilmişti. Örneğin Hamid Sancağı mutasarrıfı olan Ahmed Paşa'nın babası Salih Paşa daha önceki yıllarda hac emirliği yapmış ve özellikle urban ile mücadelede ve ilişkilerde çok başarılı olmuştu¹²². Dolayısıyla bölgeden birisi olmayan ancak daha evvel bu vazifeyi yapmış birinin oğlu tercih edilmişti. Ahmed Paşa'ya hac ile ilgili masrafların üstesinden gelebilmesi için Şam Eyaleti, Kudüs, Nablus ve Cebel-i Aclun sancaklarının tasarrufu verilmişti¹²³.

Hac emirliği görevine büyük beklentilerle atanan Ahmet Paşa'nın 1110/1698 tarihinde sebep olduğu hadise oldukça ilginç, bir o kadar da tepki çekmeye müsaitti. Şöyle ki: Ahmet Paşa Mekke yolculuğu için tüm hazırlıklarını bitirip muhtemelen Şevval ayının içerisinde kervanın başına geçerek Şam'dan Mekke'ye doğru yola çıkacakken ilginç bir şekilde Edirne'ye gelmişti. Hac zamanının yaklaştığı bir zamanda görev yerinin terk edilmesi merkezde oldukça büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Zira bu olay doğrudan doğruya hac işlerini tamamıyla iptal etmek derecesinde bir hareketti ve af edilmesi mümkün değildi. Dolayısıyla Sayda Valisi Kaplan Paşa yeni hac emiri olarak atanmış, Ahmet Paşa ise idam edilmişti¹²⁴.

1112/1700 senesinde Silahdâr Hasan Paşa'ya Şam valiliği ve hac emirliği görevleri verilmiş, ancak kethüdası ile birlikte kervanın dönüşündeki ihmalleri nedeniyle urban kervana saldırmış, erzak ve binekleri alıp götürmüştü. Bu durum

¹²⁰Raşid, II, s. 391-392; Defterdar, *a.g.e.*, 607.

¹²¹Raşid, II, s. 392; Defterdar, *a.g.e.*, s. 607

¹²²Raşid, II, s. 424.

¹²³Raşid, II, s. 424; Defterdar, *a.g.e.*, s. 632.

¹²⁴Raşid, II, s.478-479; Defterdar, *a.g.e.*, s. 676.

İstanbul'dan haber alındığında paşa hemen görevden el çektirilerek hapis edilmiş, ardından kethüdası ile birlikte Sakız Adası'na gönderilerek idam ettirilmişti¹²⁵. Devletin Şam valisi ve hac emirinin hayatına böyle bir nedenle son vermesi konuyu çok önemli bir mesele olarak kabul ettiği ve sonraki yıllarda görev yapacak olan hac emirlerine konunun hassasiyetini hissettirme niyeti taşıdığı söylenebilir.

1113/1701 senesinde Trablusşam Valisi Matracoğlu Arslan Paşa, urbanı engellemekteki mahareti ve bölgeyi iyi bilmesi nedeniyle Şam valisi ve hac emiri olarak atanmıştı. Hac masraflarını karşılaması için de Trablusşam valiliği görevi devam ettirilmişti¹²⁶. Fakat bir sonraki sene Şam valiliği ve hac emirliği için bölge dışından Edirne Beylerbeyi Kürd Bayramoğlu Mehmed Paşa görevlendirilmişti¹²⁷. Bölge dışından böyle bir atamanın yapılması devlete daha bağlı bir idarecinin tercih edilmesiyle de açıklanabilir.

Ancak Mehmet Paşa'nın hem bölgeye yabancı olması hem de hac masraflarını karşılamakta karşılaşılabilecek muhtemel sorunlar hac kervanının güvenliğini sağlamada başarısızlıklara neden olabilirdi. Dolayısıyla konuyu ciddiye alan merkez hazinede yeterli para olmadığından Mehmed Paşa'ya Kahire'den ve hazineden bir miktar para gönderdi¹²⁸. Ayrıca merkezi hükümet 1114/1702 senesinde arpalık olarak Kudüs, Nablus, Gazze, Cebel-i Aclun ve Leccun sancaklarını Şam Valisi Vezir Mehmet Paşa'ya tahsis etti¹²⁹. Bunun karşılığında Mehmet Paşa'dan kapı halkını mükemmel bir biçimde hazırlaması ve bölgede artan urban saldırılarını yok etmesi istendi. Ayrıca Şam bölgesinde yaşayan halkın, yolların ve konakların da güvenliğinin sağlanması emredildi. Bunlara ilaveten Şam valisinin en önemli görevi ise zamanında Şam'dan ayrılarak hac kafilesini karşılamaktı¹³⁰.

1115/1703 senesi hacı için yapılacak hac emirliği görevi urban tehlikesi ve maddi kaygılar nedeniyle daha titiz düşünüldü. Yeniçeri ağası ve vezir olan Osman Paşa 3 Cemâziyelahîr 1115/14 Ekim 1703 tarihinde yeni Şam valisi ve hac emiri

¹²⁵Râşid, II, s. 521; *Suriye Vilayet Salnâmesi*, 1303/1887, s. 35; Franz Babinger, "Osmanlı Şam Valileri", Çev. Necdet Öztürk, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1997, s. 102-103.

¹²⁶İbn Cum'a, *a.g.e.*, s. 50; Raşid, II, s. 523; Babinger, *a.g.m.*, s.103.

¹²⁷BOA, İE. TCT, 7, 842; İbn Cum'a, *a.g.e.*, s. 50.

¹²⁸Râşid, II, s. 532; Defterdar, *a.g.e.*, s. 730; Babinger, *a.g.m.*, s. 102.

¹²⁹BOA, C. EV, 516, 26097; BOA, A.DVN. MHM. d., 114, 23.

¹³⁰BOA, C. DH., 275, 13711.

olarak tayin edilirken selefi Mehmed Paşa da Rakka Beylerbeyliği'ne atandı¹³¹. Ancak aslen Trablusşamlı olan Arnavud Osman Paşa'nın görevi yalnızca iki ay sürmüştü ve Aralık ayında azl edilerek Trablusşam'a gönderildi¹³². Bu esnada Trablusşam'da görev yapmakta olan Arslan Paşa, urbanı kontrol altında tutmak ile meşhur olduğundan tekrar 1115/1703 senesinde hac emirliği ve Şam valiliği görevine getirildi¹³³. Şam valisi veya hac emiri olarak atanmada Trablusşam Eyaleti'nde görev yapıyor olmanın önemli bir basamak haline dönüştüğü görülmekteydi. Zira Arslan Paşa bu görevi daha öncede başarılı bir şekilde yapması ve beliren urban tehlikesi nedeniyle tercih edildi.

Bu atama oldukça yerinde bir tedbir oldu. Zira hacılarla birlikte dönüş yolunda olan Şam valisi ve hac emiri, 1115/1703 senesi Muharrem ayının yirmi beşinde Maan'a ulaştı. Ancak kabileyi burada karşılayacak olan cerde askeri urban saldırısına uğramıştı. Adana Valisi Yusuf Paşa kapısı halkından 200 asker ile Adana Eyaleti'nin tımar, zeamet ve alaybeyleriyle birlikte yardıma koştu¹³⁴. Böylece saldırı başarıyla geri püskürtüldü. Urban eşkıyası urban kabilelerinin saldırıya katılması için güzel bir kadını, devenin sırtına koyulan ve "hevdec" diye adlandırılan tahtadan bir kulübenin içine bindirirdi. Urban da onu koruma uğrunda mücadele ederdi. Ancak bu defa hevdecı koruyamayıp kaçmışlardı. Hac kafilesı de zayıat almadan Şam'a dönebilmişti¹³⁵.

Hac kafilesinin güvenliği ile ilgili olarak Arslan Paşa yeni bir uygulamaya imza atmıştı. Mekke'den ayrılmadan önce İstanbul'a bir arıza yazmış, sayısını arttırılacak cerde birliğinin kabileyi Bi'r-i Ganem'de karşılaşmasını teklif etmişti. Arslan Paşa'nın bu önerisini uygun bulan merkezi idare, Trablusşam Valisi İsmail Paşa'nın 700 ve Sayda Valisi Mehmet Paşa'nın da 500 donanımlı asker hazırlamasını istemişti. Cebel-i Aclun Mutasarrıfı Kavvasoğlu Hasan Paşa ile Kudüs Mutasarrıfı Arslan Paşaların da kapıları halkıyla birlikte 'Ûlâ menzilinden daha ileride Bi'r-i

¹³¹Raşid, III, s. 91.

¹³²Süreyya, *Sicill*, C. IV, s. 1299.

¹³³Raşid, III, s. 27; Defterdar, *a.g.e.*, s.718; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 50.

¹³⁴Raşid, II, s. 589; Defterdar, *a.g.e.*, s. 777.

¹³⁵Raşid, II, s. 593-594.

Ganem'e ulaşmaları emredilmişti. Bylece hacılara karşı düzenlenebilecek herhangi bir saldırıya zamanında engel olunabilecekti¹³⁶.

Ne var ki Arslan Paşa'nın aniden vefat etmesi üzerine 1116/1704 senesinde hac emiri olarak Adana Valisi Defterdar Mustafa Pařa¹³⁷, şam valisi olarak da Bosnavi Fırarı Hüseyin Paşa atandı¹³⁸. Mustafa Paşa'ya hitaben yazılan emirde şam hac kafilesinin yol güvenliğini sağlaması ve güvenlikle ilgili tehlikeleri kaldırması için gereken tedbirleri alması istendi. şam kafilesinin emniyet ve güven içinde gidiş-gelişi hem Osmanlı padişahlarının hem de devletin en önemli konularının başında geliyordu. Bu yüzden uzun zamandan beri devlet hizmetinde bulunan ve işini doğru yapan birisi olarak bu görev Mustafa Paşa'ya emanet edildi.

Merkezi idare Mustafa Paşa'dan ilk iş olarak 1109/1697 senesinden itibaren Trablusşam mukataasından gelen yüklü miktarda miri gelirin, vefat eden Arslan Paşa'nın zimmetinde kalmış olması dolayısıyla tahsil edilmesini istedi. Bunun dışında gerek şam'da gerekse de Trablusşam, Lazkıye, Hama ile diğer mahallerde olan nakit, eşya, emlak, akar her ne kadar malı var ise kadı huzurunda tespit edilip deftere kayd edilmesi ve devlet adına müsadere olunması emredildi¹³⁹. Öte yandan daha önce şam hac emirliği görevini yerine getiren ve hali hazırda Rakka Beylerbeyliği'ne tayin edilen Mehmet Paşa'nın da zimmetinde geçmiş seneden 128.000 kuruş bulunuyordu¹⁴⁰. Bu sene ki hac masrafları için havale etmesi istenmesine rağmen vaktinde tahsil olunamaması gibi bir ihtimal söz konusuydu.

Bu gibi durumlarda merkezi idarenin yedek ihtiyat hazinesi durumunda olup Mısır'dan gönderilen irsaliye hazinesi devreye sokulurdu. Buradan gönderilecek 200 kese akçe ile hac masraflarının karşılanması istendi. Fakat Mısır hazinesinin yola geç çıkması ve bu nedenden dolayı zamanında ulaşamayacağının anlaşılması üzerine lazım olan akçenin merhum Arslan Mehmet Paşa'nın muhalledatı ve Trablus, Lazkıye, Hama ile Ba'albek¹⁴¹ mukataalarından tahsil edilen akçelerden karşılanması

¹³⁶Rařid, III, s. 127.

¹³⁷Defterdar, *a.g.e.*, s.782; Raşid, III, s. 124-125.

¹³⁸Rařid, III, s. 125; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 50; *Suriye Vilayet Salnâmesi*, 1303/1887, s. 35.

¹³⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 685.

¹⁴⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 531.

¹⁴¹řam'a bağlı bir kazaydı. Bkz. *Akbayar*, *a.g.e.*, s. 15.

zorunluluk haline geldi. Yalnızca hac giderleri kapsamında Şam hac emirinin kapısı masrafı için 25.000 kuruş ayrılması gerekiyordu¹⁴².

Ayrıca Kudüs, Nablus ile Gazze sancaklarına mutasarrıf olup hacıların karşılanmasına memur edilen Es-Selam'a ve Cebel-i Aclun Sancağı mutasarrıfı olan Kavvas-zâde Hasan'a yardım olmak üzere 10.000'er kuruş tahsis edildi. Bu akçelerin dışında kalan paranın güvenli bir yerde tutulması ve sultanın emri olmadıkça da hiç bir yere bir akçe dahi harcanmaması mübaşir Osman Bey'e tembih olundu. Ayrıca yine levend askerinin mühimmat ve diğer masrafları için, 1115/1703 Trablusşam mukataası peşininden havale olunan 50.000 kuruş ile daha önce Şam hac emiri iken emekli olup halen Trabzon'da oturan Osman Paşa'dan havale olunup ulaşmayan 2.500 kuruşun da acilen tahsili istendi¹⁴³. Merhum Arslan Mehmet Paşa'nın zimmetinde kalan 40.373 kuruş ve diğer bakiyelerin bir an önce tahsil edilmesi şarttı.

Ayrıca 1115/1703 senesinde Şam yolunu kullanarak hacca gidecek hacıların korunması için görevlendirilen levend askerinin zahireleri, Mısır tarafından yola çıkıp Yenbu'¹⁴⁴ ve Cidde İskeleleri'ne yollanacaktı. Dolayısıyla acele edilmezse Süveyş gemilerine mevsiminde yetiştirilememe durumu vardı. Bütün bu alınan önlemlerin ötesinde hac emirinden Şam hac yolu ve hacılar için hiçbir masraftan kaçmaması istendi. Mısır Valisi Vezir Mehmet Paşa'ya ard arda yazılan emirler ile de Mustafa Paşa için harcayacağı miktarın mutlak surette Mısır hac emiri ile birlikte geri teslim edileceği belirtildi. Dolayısıyla her türlü tedbir alındı ve Şam kafilisinin gecikmesine neden olacak herhangi bir engel kalmadı¹⁴⁵.

1116/1704 yılının başlarında Mustafa Paşa'nın yerine Kürd Bayram oğlu Mehmet Paşa'ya Şam hac emirliği görevi verildi¹⁴⁶. Gazze, Kudüs, Remle¹⁴⁷, Nablus ve Cebel-i Aclun sancakları da kendisine arpalık olarak tahsis edildi. Bu esnada Şam valisi olarak görev yapan Firârî Hüseyin Paşa'ya yazılan bir emirden anlaşıldığına göre, Hamîd Sancağı mansıb ve arpalık olarak tahsis edilen Mustafa Paşa'dan bir an

¹⁴²BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 685.

¹⁴³BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 685.

¹⁴⁴Hicaz-Medine bölgesinin limanlarından biriydi. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 169.

¹⁴⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 685.

¹⁴⁶Râşid, III, s. 140; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 50; *Suriye Vilayet Salnâmesi*, 1303/1887, s. 35; Abdülkerim Rafik Şam valilerinin daimî surette hac emiri atanması tarihini 1708 olarak vermektedir. Bkz. *Rafeq, a.g.m.*, s. 10.

¹⁴⁷Kudüs'e bağlı bir nahiyeydi. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 136.

önce yeni vazifesine gitmesi isteniyordu¹⁴⁸. Kürd Bayram oğlu Mehmet Paşa gayret, hamiyet, doğruluk ve öngörüşlülük gibi üstün vasıfları dolayısıyla hacılara hizmete memur edildi. Kendisinden yerine getirmesi istenilen bu görevin diğerleri ile kıyas olunamayacak kadar mühim olduğu da hatırlatıldı. Hac yolunun güvenliğinin sağlanması amacıyla gerek levend askeri görevlendirilmesinde gerekse de diğer ihtiyaçların karşılanmasında hac mevsiminden önce azami gayret gösterilerek her şeyin hazır hale getirilmesi istendi. Ayrıca, urban eşkıyasının her türlü kötü niyetli plan ve hareketlerinden haber alınarak ona göre tedbirler alınması tembihlendi¹⁴⁹.

Yine Şam hac emiri Kürd Bayram oğlu Mehmet Paşa'ya yazılan bir emirde, hacıların güvenliği için görevlendirilen levend askerlerinin masrafları ve urban sursesi için lazım olan akçelerin nerelerden temin edileceğinden bahsediliyordu. Trablusşam, Sayda, Hama, Humus, Adana ve A'zez¹⁵⁰ mukataaları ile Trablusşam, Halep, Adana cizyeleri ve Şam'ın bedeliye malından tahsil edilerek havale edilmesi istenen miktar, hac masrafı için harcanacaktı¹⁵¹. Buna göre Halep hazinesinden 32.286 kuruş¹⁵², Şam Eyaleti tımar ve zeamet bedeliyesi 22.000 kuruş¹⁵³, Adana cizyesi 36.976 kuruş¹⁵⁴, Sayda mukataası malından Şam hazinesine gönderilen 44.754,5 kuruştan 30.000 kuruş¹⁵⁵ olarak toplamda 121.262 kuruş hac masrafları için tahsis olundu. Ancak Hama, Humus sancakları ile A'zez'den gelmesi gereken miktarla ilgili bir rakam zikredilmiyordu.

1116/1704 senesi Rebiülevvel ayının sonlarında Şam beylerbeyi olarak atanan Kürd Bayram oğlu Mehmet Paşa, Şam etrafında ortaya çıkan Kuleyb liderliğindeki urban eşkıyasının hakkından gelinmesiyle uğraştı¹⁵⁶. Bu arada Şam hac emirliği hizmetini de yine paşanın uygun gördüğü başka bir kimsenin yerine getirmesi uygun görüldü. Bunun üzerine Şam valisi, Sayda Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın hac emiri olarak atanmasının uygun olacağını merkeze bildirdi¹⁵⁷. Ancak

¹⁴⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 1696.

¹⁴⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 1680.

¹⁵⁰Halep'e bağlı bir nahiyeydi. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 14.

¹⁵¹BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 1973.

¹⁵²BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 1970.

¹⁵³BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 1971.

¹⁵⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 1977.

¹⁵⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 1980.

¹⁵⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 2601

¹⁵⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 3094.

böyle bir kararın hac mevsimine yakın bir zamanda alınarak verilmesi yerinde olmamıştı. Çünkü Mehmet Paşa'nın ne vaktinde Şam'a varmasına ne de Şam hac yolu masrafları için ihtiyaçları temin edebilmesine zaman müsaade etmeyecekti.

Dolayısıyla devlet, Şam Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın hac emirliği ile ilgili teklifini görevden kaçmak şeklinde yorumladı ve kendisini uyardı. Hac masrafları için bu zamana kadar 880 kese akçeden fazla havale edildiği hatırlatılmış ve artık bu vakitten sonra paşa için hiçbir bahane veya özür kalmadığının altı çizilmişti. Bu yüzden, Şam beylerbeyi tekrar hac emirliği ile görevlendirildi. Mehmet Paşa'dan öncelikle Şam'da bütün hac ihtiyaçlarını hazır hale getirip, bunları Müzeyrib Kalesi'ne¹⁵⁸ nakil ettirmesi istendi. Ayrıca hacıların ihtiyaçlarını karşılamak üzere Gazze ve Remle'den nakli gereken zahirenin de bir an evvel Şam hac yolu üzerindeki kalelere dağıtılması gerekiyordu¹⁵⁹.

Kervanın güvenliği için görevlendirilen askerler ile birlikte Şam'dan ayrılan hac kervanına Müzeyrib'e kadar eşlik eden cerde askerleri burada kalacaklardı. Hacıların hac farızasını yerine getirmelerinden sonra da 'Ulâ'dan altı saat daha ileride olan Bi'r-i Ganem'de hacıları karşılamak üzere bekleyeceklerdi¹⁶⁰. Şam Beylerbeyi ve Hac Emiri olan Mehmet Paşa, hacıları Ma'an'a¹⁶¹ dek kendisi götürecekti. Oradan ötesine kendisi gitmeyip kethüdası Abdurrahman vekâlet edecekti. Hacıların dönüşünde de Şam beylerbeyi bizzat hacıları Medine-i Münevvere'de karşılayıp güvenlik içinde Şam'a ulaştıracaktı¹⁶².

1118/1706 senesinde Şam valiliği görevine Cidde'den Baltacı Süleyman Paşa getirildi¹⁶³. Cerde komutanı olarak da Kürd Bayram tayin edildi. Fakat Kürd Bayram oğlu Mehmet Paşa bedevilerin cerde birliğini yağmalayacağı korkusu ile Şam hac yoluna çıkmadı. Böylece hacıların Şam'a ulaşması çok gecikti. Ancak Gazze yolunun kullanılması ile Rebiülahir ayında gerçekleşti. Bunun üzerine İstanbul'dan gönderilen emir ile Kürd Bayram oğlu Mehmet Paşa'nın başının kesilerek

¹⁵⁸Suriye-Havran kazasına bağlı bir nahiyeydi. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 122.

¹⁵⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 3094.

¹⁶⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 3094.

¹⁶¹İlk önceleri Suriye-Kerak'a sonra da Suriye-Belka'ya bağlı bir kazaydı. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 110.

¹⁶²BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 3300.

¹⁶³İbn-i Cum'a, a.g.e., s. 50; *Suriye Vilayet Salnamesi*, 1303, s. 35.

cezalandırılması emri Şam'a ulaştı¹⁶⁴. Bu haberi önceden alan paşa Kırım'a kaçmıştı¹⁶⁵. 1119/1707 senesinde Şam valiliği ve hac emirliği görevi Türbedar Süleyman Paşa'ya verildi. Onun bu görevden azl edilmesi ise Mekke-i Mükerrerme Şerifinin şikâyeti ile gerçekleşti.

Hac emiri olarak kervanın başında Mekke'ye doğru yola çıkan Paşa, şerif tarafından kaleme alındığı düşünülen Şam'da pazarı kapatmak, halkı birbirine düşürmek ve zulmetmek gibi icraatları ile Mekke-i Mükerrerme'de Cuma'yı terk ettiğine dair arızalarla şikâyet edilmişti. Bunun üzerine merkezi idare Süleyman Paşa'yı 1119/1707 Van'a atadı¹⁶⁶. Dolayısıyla aynı sene Şam valisi olarak atanan Kaptan Yusuf Paşa, adil ve güvenilir bir idareci olarak Şam'da hüküm süren her türlü haksızlığı sona erdirdi. Hac emirliği görevi de Gazze sancağı arpalık olarak verilen ve Şam'da bulunan Kavvas-zâde Hasan Paşa'ya verildi¹⁶⁷. 1119/1707 senesinde Halepli Hüseyin Paşa Şam valisi olarak tayin edildi¹⁶⁸. Ancak Hüseyin Paşa'nın urban kabilesi Saime Şeyhi Kuleyb tarafından çatışma esnasında şehit edilmesi sonucu görevi kısa sürdü. Hacılara yük devesi temin eden Kuleyb, bir zaman sonra devlete itaatten ayrılmış ve urban eşkıyasıyla birlikte hacılara saldırmaya başlamıştı. Bu duruma son vermek isteyen Hüseyin Paşa, merkezden aldığı izin ile Kuleyb'in üzerine yürüdü. Ancak kalabalık urban karşısında yenik düştü ve şehit edildi. Paşa'nın intikamını almak üzere Mehmet Paşa Şam hac emiri olarak tayin edildi¹⁶⁹.

Ancak Saime kabilesinin başlattığı isyanın yayılması, Mehmed Paşa'nın bunu söndürecek dirayete sahip olmadığı gerekçeleri ile görevden el çektirildi. Bunun üzerine böyle asileri yola getirmekte kabiliyeti şöhret bulmuş Osman-zâde Nasuh Paşa hem Şam valisi hem de hac emiri olarak tayin edildi. Devletin en önemli gelir kaynaklarından olan Aydın muhassıllığı görevini de yürütmekte olan Nasuh Paşa'nın bu yeni görevinde başarılı olması, maddi sıkıntı yaşamaması için bir süre daha muhassıllık görevi devam ettirildi¹⁷⁰. Muhassıllık olan bir vilayetin geliri doğrudan hazineye aitti. Kendisine böyle bir yerin tasarrufu verilen vali, burayı iltizama

¹⁶⁴İbn-i Cum'a, a.g.e., s. 50-51.

¹⁶⁵Raşid, III, s. 208.

¹⁶⁶Raşid, III, s. 225; İbn-i Cum'a, a.g.e., s. 5.

¹⁶⁷C. EV., 525, 26527; Raşid, III, s. 226; İbn-i Cum'a, a.g.e., s. 52.

¹⁶⁸İbn-i Cum'a, a.g.e., s. 52; *Suriye Vilayet Salnamesi*, 1303, s. 35.

¹⁶⁹Râşid, III, s. 177-178.

¹⁷⁰Râşid, III, s. 248-249.

verirdi. Böylece hem devletin parasını öder hem de kendisine önemli miktarda bir para kalırdı¹⁷¹.

2. ŞAM VALİSİNİN EMİRÜ’L-HACC OLARAK ATANMAYA BAŞLAMASI

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti valileri veya beylerbeylerini, eyaletlere bir yıllığına atardı. Bir yıl sonra da farklı bir eyalete tayin ederdi veya görev uzatma yolu ile bir yıl daha görev yerlerinde tutardı¹⁷². Ancak Şam valiliği için bu atama kriteri geçerli olmadı. Şam valiliği ve hac emirliği görevine getirilip de uzun yıllar bu görevi yerine getirenler oldu. Örneğin bunlardan ilki olan Nasuh Paşa 1120-1126/1708-1714 senelerini kapsayan altı yıllık zaman dilimi arasında Şam valiliği ve hac emirliği yapmış idarecilerden birisiydi¹⁷³.

Suriye bölgesinde diğer vilayetler ile karşılaştırıldığında en fazla ayrıcalıkları olan görev yeri Şam valiliği idi. Vali, Şam Eyaleti’ndeki bütün mîri arazinin gelirlerinin sahibiydi. Ayrıca Şam hac kafilesinin komutanı ve düzenleyicisi olan Şam valisi kendisine verilen hac emiri unvanıyla da oldukça saygın bir konumdaydı¹⁷⁴. Şam hac yolunu kullanarak gidip-gelen hacıların her türlü ihtiyacını karşılamakla yükümlü olan hac emirinin en önemli görevi hac kafilesinin güvenliğini sağlamaktı. Dolayısıyla Şam valisinin yol güvenliği ile ilgili sorumluluğu Şam’da başlar ve tekrar Şam’a döndüğünde de sona ererdi. Bu çerçevede en önemli yardımcı Şam valisine bağlı eyalet ve sancaklardan toplanıp hazırlanan ve cerde adı verilen askeri kuvvetti¹⁷⁵.

2.1. OSMAN-ZÂDE NASUH PAŞA

Nasuh Paşa Aydın Sancağı muhassılı iken 1120/1708 senesinde Şam’a vali ve hac emiri olarak atandı¹⁷⁶. Paşa’nın karşılaştığı ilk sorunlardan biri 1112/1700 senesinde Şam valisi ve hac emiri Hasan Paşa’nın zamanından bu tarafa Şam urban şeyhi olan Kuleyb oldu. Kuleyb hacılara deve tedarik etmekle görevliydi¹⁷⁷.

¹⁷¹Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 203.

¹⁷²Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdarî Taksimatı Eyalet ve Sancak Tercihâtı*, Elâzığ 1997, s.19.

¹⁷³Barbir, *a.g.e.*, s. 51; Rafeq, *a.g.e.*, s. 58; Rafeq Şam valilerinin daimî surette hac emiri atanma tarihini 1708 olarak vermektedir. Bkz. *Rafeq, a.g.m.*, s. 10; *Buzpınar*, “Suriye”, s. 551.

¹⁷⁴Barbir, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁷⁵Atalar, *a.g.m.*, s. 132.

¹⁷⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 115, 2983; Râşid, C. III, s. 248-249; İbn-i Cum’a, *a.g.e.*, s. 52-53.

¹⁷⁷Râşid, III, s. 281-282.

Kendisine hac kileri bütçesinden surre olarak ayrılan para 14.015 kuruştı. Ancak her sene bir sonraki yılın surresinden bir miktar para istemeyi kendine adet edinmişti. Dolayısıyla Nasuh Paşa'dan da 1122/1710 senesi surre alacağından bir kısmı olan 7.320 kuruş parayı 1121/1709 senesinde peşin almıştı. Bu durumun Şam hazinesinde bütçe açığı meydana getirmesinden dolayı Nasuh Paşa tarafından sona erdirilmesi istendi. Bu bağlamda Trablusşam ve Sayda mutasarrıfları Şam hazinesindeki açığı kapatabilirdi. Zira cerde hizmeti için cerde askerlerinin giderlerini kendi gelirlerinden sağlayan mutasarrıflar, gönderdikleri asker sayısı on-on beş civarında olmasına rağmen durumdan şikâyetçi olmuştu. Dolayısıyla Trablusşam ve Sayda mutasarrıfları 10'ar bin kuruş gönderdikleri takdirde bu yıl ki cerde hizmetinden muaf tutulacaktı. Böylece gelecek para ile de hazinedeki açık kapatılmış olacaktı¹⁷⁸.

Paşa'nın bir başka önemli sorunu artan bedevi saldırılarıydı. Bu kapsamda 1120/1708 senesi haccında Şam hac yolunu kullanan hacıların karşılanması hususu çok önemliydi. Dolayısıyla Kudüs sancağı mutasarrıfı olan Abdülkadir Paşa bu sene cerde başbuğu olarak tayin edildi ve Nasuh Paşa'nın emri doğrultusunda hizmet etmesi istendi. Zira bir önceki sene cerde askeri zamanında hareket etmediği için hacıları karşılamaya yetişememişti. Dolayısıyla cerdeye memur olanların gerekli ihtiyaçlarını karşılayarak Zilhicce ayının başında hareket etmeleri, Bi'r-i Ganem menziline veya Medine-i Münevvere'de hacıları karşılamaları emredildi¹⁷⁹.

2.1.1. Şam Urban Şeyhi Kuleyb'in Öldürülmesi

1121/1709 senesi haccı görevi esnasında da benzer güvenlik önlemleri alındı¹⁸⁰. Ancak geçmiş yıllardan farklı bir uygulama olarak muhtemelen bu seneye mahsus olarak Aydın Sancağı da cerde hizmetine dâhil edildi. Zira 1121/1709 senesi hacılarının karşılanması oldukça önemli olup Şam beylerbeyi ve hac emiri olan Nasuh Paşa'ya, Aydın Mütesellimi de cerde hizmeti verecekti. Dolayısıyla bir an önce askerleri Şam'a ulaştırması istenildi¹⁸¹.

Hacılar ile birlikte Şam'a doğru gelen Nasuh Paşa, Valide Kapısı adlı menzilde yaklaşık 4.000 kadar urbanın saldırısına maruz kaldı. Buna karşı hiç

¹⁷⁸BOA, C. DH., 113, 5613, 1.

¹⁷⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 116, 7.

¹⁸⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 116, 1063.

¹⁸¹BOA, A.DVN. MHM. d., 116, 1221.

kimsenin yardımını olmadan kendi askeriyle karşı koyan Paşa, urbanı perişan etti. Buradan hareket ederek yola devam eden kabile Müzeyrib'e ulaştığında buraya çok yakın bir yerde Kuleyb ve urban eşkıyasının saldırı için beklediği haberini aldı. Nasuh Paşa akıllıca bir harekette bulunarak güvendiği bazı adamlarını Kuleyb'e gönderdi ve görüşmek için davet etti. Teklifi kabul eden Şam urban şeyhi ve bazı kabile reisleri, çadıra girdikleri anda Paşa'nın adamları tarafından katledildi¹⁸². Böylece Şam valisine itaatten çıkan ve hac kabilelerinin güvenliğini tehdit eden Kuleyb ve adamları sorun olmaktan çıkartıldı.

2.1.2. Hac Masrafı Yardımı

Osmanlı Devleti'nin devlet işleri arasında gördüğü en önemli konulardan biri de Şam hac yolu masraflarının karşılanmasıydı. Bu çerçevede Şam valilerine çok ciddi destek sağlandı. Örneğin Şam Valisi Nasuh Paşa'ya Trablusşam, Sayda ve Maraş eyaletleri başta olmak üzere bölgedeki diğer sancaklardan gelirler tahsis edilerek bir an önce Şam'a havale edilmesi emredildi. Bu çerçevede Ba'albek mukataası malından 15.000 kuruş¹⁸³, Trablusşam mukataası ve cizyesi malından 102.500 kuruş¹⁸⁴, Halep muhassılığında 31.781 kuruş¹⁸⁵, Sayda mukataası malından 31.000 kuruş¹⁸⁶, Maraş mukataası malından da 10.000 kuruş¹⁸⁷ paranın Şam valisine zamanında ulaştırılması istenildi.

2.1.3. Acem Hacıları Uyarısı

Nasuh Paşa'nın uyarıldığı ve dikkat etmesi gereken bir başka husus da İran'lı hacılarla alakalıydı. 1124/1712 senesinde hac için Osmanlı topraklarından geçen Acem hacılarından İran ile yapılan anlaşmalara ve mevcut gümrük vergisine aykırı olarak daha fazla akçe istendi. Bu durumun merkeze iletilmesi üzerine Şam valisi başta olmak üzere bölgede sınırı olan diğer sancakların memurları da uyarıldı. Dolayısıyla hac için gelen İranlı hacılara eziyet edilmemesi ve güvenliklerinin sağlanması tenbihlendi¹⁸⁸.

¹⁸²Raşid, III, 281-283; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 54-55.

¹⁸³BOA, A.DVN. MHM. d., 116, 1080.

¹⁸⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 116, 1068.

¹⁸⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 116, 1064.

¹⁸⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 116, 1065.

¹⁸⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 116, 1066.

¹⁸⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 119, 832.

2.1.4. Nasuh Paşa'nın Hac Emirliğinden Azli

Nasuh Paşa hac emirliği görevinde başarılı bir idareciydi. Bu bağlamda 1125/1713 senesinde de görevi devam ettirilen Nasuh Paşa, üst üste beşinci kez aynı görevi ifa etmiş olacaktı. Bu görevlendirmede artan bedevi saldırıları ile Nasuh Paşa'nın bunlar karşısında dirayeti etkili oldu. Ancak bu sene Mekke'de yağın yağmurdan sel meydana gelmiş ve birçok hacı sele kapılıp vefat etmişti¹⁸⁹. Bu arada Nasuh Paşa dönüş yolunda iken Şam valiliği ve hac emirliği görevlerine son verildiği haberini almıştı. Bu kararın alınmasında her ne kadar yerel şikâyetler ve Aydın'daki muhassıllık görevi ile alakalı yanlış işlerin etkili olduğu düşünülse de gerçek nedenler farklıydı. Zira Nasuh Paşa'nın oldukça güçlenerek Suriye bölgesinde güçlü bir vali haline gelmesi, gittikçe otoriterleşen tutumundan başta devlet olmak üzere halk ile urban kabilelerinin artan rahatsızlığı sözkonusuydu.

Şam valisinin hac işlerinde başarılı olmasının arkasında yatan en büyük neden devletin cömert ve koşulsuz yardımıydı. Nasuh Paşa'ya verilen vezirlik rütbesi ile Aydın muhassıllığı oldukça önemli desteklerdi. Ayrıca Şam, Kudüs, Cidde, Habeş, Cebel-i Aclûn, Payas¹⁹⁰, Gazze, Nablus, Safed, Ba'albek ve Cüneyn'de¹⁹¹ kendisine, akrabalarına ve yakın adamlarına verilen mallar ve görevler saymakla bitirilemezdi. Buna rağmen 1125/1713 senesinde Trablusşam ile Sayda'yı istemesi, verilmez ise zabt edeceğini ifade etmesi bardağı taşıran son damla olmuştu. İstanbul'da yapılan istişareler sonucunda Nasuh Paşa'nın yalnızca görevden alınması değil, idam edilmesine de karar verildi. Bu işi icra etmek üzere de Halep Valisi Topal Yusuf Paşa görevlendirildi. Dönemin Vezir-i Azamı, Yusuf Paşa'yı İstanbul'a davet edip kararı tebliğ etti¹⁹².

Yine bu konu ile ilgili Halep ve Rakka Eyaleti mutasarrıfı olan Vezir Yusuf Paşa'ya 1125/1713 Zilhicce ayının başında yazılan bir hüküm, Nasuh Paşa'nın Şam valiliğinden azli ile idam fetvası verilmesi hususlarında oldukça ayrıntılı bilgiler içermektedir. Nasuh Paşa'nın Şam valiliğinden önce de Aydın Sancağı'nda eşkiya ile halka saldırıp canlarını mallarını aldığı olaylar yaşanmıştı. Dolayısıyla yaptıklarından ötürü ölüm cezasına çarptırılmıştı. Ancak devlete sığınıp af isteyen Paşa önce

¹⁸⁹İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 54-55.

¹⁹⁰Adana-Cebel-i Bereket'e bağlı sancak merkeziydi. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 130.

¹⁹¹Ma'an'ın bir diğer adıydı. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 110.

¹⁹²Raşid, IV, s. 9; Süreyya, *Sicill*, IV, s. 1231.

başılandı, birkaç yıl sonra da Aydın sancağı beyliğine atandı. Buradan da Şam valiliği ve hac emirliği görevine vezirlik rütbesiyle tayin edilmişti. Hac masrafları için de doğrudan nakit gelirler tahsis olunmuştu. Bu durum Paşa'nın içindeki hainlik ve kötü ahlâkı ortaya çıkarmıştı. Zira bir taraftan da Aydın, Menteşe ile Leccun sancaklarını hükmü altına almıştı¹⁹³.

Buna ilaveten hac yolunda düzen ve asayiş daha iyi sağlar niyetiyle paşaya Cebel-i Aclûn, Kudüs, Nablus, Cidde sancakları ile Habeş Eyaleti de tahsis edilmişti. Ancak zamanla bütün bölgeyi kendi iradesi altına alarak, hak ve adaletten uzaklaşmıştı. Halkın malını gasp ettiği işitiliyordu. Hatta Şam kadısının da göz yummasıyla hac yolunda vefat eden Müslümanların mallarını varislerine vermeyip kendisine aldığı yönünde iddialar vardı. Bu durum hacıların önde gelenleri ile surre eminleri tarafından da padişaha iletilmişti. Bu esnada Nasuh Paşa Sayda Eyaleti'nin kendisine verilmesini istemişti. Ancak buna izin verilmedi. Bu işe öfkelenen Paşa, isyan ederek Sayda Eyaleti'nde devlete ait mukataa gelirlerini halktan zorla gasp etti. Hac dönüşü Trablusşam'a da el koyacağını Sayda urban şeyhlerine bildirdi. Dolayısıyla halk bu durum dolayısıyla perişan olmuştu¹⁹⁴.

Nasuh Paşa kendi kaleme aldığı mektupları, padişahın fermanı gibi valilere gönderecek kadar ileri gitmişti. Bu şekilde tutuklu bulunan eşkıyaları tahliye ettirmişti. Ayrıca merkezden hac ile ilgili gelen emirlere bakmıyor, cevap yazmıyordu. Yine merkezden gönderilen mübaşirleri de huzuruna kabul etmiyordu. Bu durum çok açık olarak devlete isyan etmekten başka bir anlam taşıymıyordu. Dolayısıyla Nasuh Paşa hakkında idamı için fetva alındı. Kararın tatbik edilmesi de Yusuf Paşa'ya havale edildi. Ayrıca bu hususta Şam Valisi Muhammed Paşa da yardımcı olmak ile görevlendirildi. Yusuf Paşa'dan yeterli asker ile bir an önce işe koyularak asi Nasuh Paşa'yı ortadan kaldırması, yeniden adalet ve düzeni sağlaması istendi¹⁹⁵.

2.1.5. Nasuh Paşa'nın Katli

Şam Valisi Vezir Mehmet Paşa, eski Şam Valisi ve Hac Emiri olan Nasuh Paşa'nın Şam halkı ile hacılara yönelik yaptığı baskılar nedeniyle uyarıldı.

¹⁹³BOA, C. DH., 87, 4305, 1.

¹⁹⁴BOA, C. DH., 87, 4305, 1.

¹⁹⁵Raşid, IV, s. 17-19.

Kendisinden Halep ve Rakka Valisi Yusuf Paşa'nın isteği üzere hareket etmesi istendi. Adana havalisindeki Osmanlı memleketlerinde devlete karşı isyan ettiğini ilan ederek her türlü zorbalığı yapan Nasuh Paşa'nın cezası geciktirilmeden verilmeliydi. Bu görev de Yusuf Paşa'ya havale edildi¹⁹⁶.

Her iki vezirden de bu işde ayrılığa düşmeden birlik ve beraberlik içinde hareket etmeleri istendi. Zira devlet Şam Valisi Mehmet Paşa'nın durumundan endişe etmiş olmalı ki, Nasuh Paşa'nın ele geçirilmesinde bir gevşeklik göstermemesi tembihlendi. Eğer asi paşanın kaçmasına neden olursa hiçbir şekilde özrünün kabul edilmeyeceği ve cezalandırılacağı belirtildi. Ayrıca, yine bu konu ile ilgili olarak Trablusşam Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Sayda Valisi Vezir İbrahim Paşa ile İçel Sancağı tahsis edilen Adana Valisi Mehmet Paşa, Maraş Beylerbeyi Bekir Paşa ve Kudüs Sancağı Mutasarrıfı Şehsuvar oğlu Mehmet Paşa da görevlendirildi. Bunların dışında Leccun Sancağı da kendisine tahsis edilen Nablus Sancağı mutasarrıfı Kavvas-zâde Hasan Paşa'ya, Cebel-i Aclun Sancağı Beyi Ali Bey'e, Deyr-reca ve Selimiye¹⁹⁷ sancakları mutasarrıfı Hamidü'l-Abbas'a, Ayıntab sancağı hasları mutasarrıfı Ahmet Bey'e ve Malatya Sancağı hasları mutasarrıfına da ayrı ayrı emirler yazıldı¹⁹⁸. Kendilerinden mükemmel ve mürettep yani her tür ihtiyaçları karşılanmış ve kılıç ehli olan kapıları halkları ve özel seçilmiş adamlarıyla Şam valisinin yanında hazır olmaları ve Nasuh Paşa'ya karşı mücadeleyi birlikte yapmaları istendi¹⁹⁹.

Alınan bu tedbir ve önlemlerin yanı sıra Aydın havalisinden Şam'a kadar uzanan bölgede görev yapan vezirler, beylerbeyleri ve sancak beyleri de Nasuh Paşa konusunda uyarıldı. Teke, Hamid ve Alaiye sancakları başta olmak üzere bölgedeki eyaletlerde bulunan devlet görevlileri firarda olan Nasuh Paşa'nın bu bölgelere kaçabileceğinin haber alınması üzerine ayrı ayrı uyarıldı. Ayrıca paşanın yakalanması için de asker hazır etmeleri lüzumu kendilerine bildirildi. Bölgelerinde yer alan derbend ve boğazlara yeterince adam göndererek sağlam bir şekilde kapatmaları emredildi. Yine aynı hat üzerinde bulunan liman ve iskelelerin de sıkıca kontrol altında tutulması istendi. Bu konuda özellikle Rakka Valisi Yusuf Paşa veya

¹⁹⁶BOA, C. DH., 57, 2843, 1.

¹⁹⁷Suriye-Hama'da yer alan bir bölgeydi. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 142.

¹⁹⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 506.

¹⁹⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 504; BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 505.

Aydın muhassılı tarafından verilecek görevlerin tereddütsüz kabul edilerek onların re'yelerine uygun hareket edilmesi kesinlikle şart koşuldu²⁰⁰.

Nasuh Paşa'nın katli ile ilgili emrin ulaşmasından sonra çok geçmeden harekete geçen Halep ve Rakka Valisi Yusuf Paşa, yaklaşık 5.000 asker ile Şam'a ulaşmak üzere iken Şam'a altı saat mesafede hac kervanına saldırıldığı haberi ulaşmıştı. Kervanda bulunan kadının Şam'a gönderdiği habere göre Mekke ve Medine kadıları, surre emini ve saka başılar bir çadırda hapis edilmişti. Sancak-ı Şerif ile Mahfel'e de el konulmuştu. Ancak Nasuh Paşa hakkındaki idam fermanı ve fetvasının askerler arasında duyulmasına engel olamamıştı. Dolayısıyla paşanın etrafındakiler dağılmaya başlamıştı. Bu fırsatı değerlendiren hacıların tamamı, sancak ve mahfel ile birlikte selametle Şam'a gelebildi. Yusuf Paşa uzun bir süre Şam ve çevresinde görev yapan Nasuh Paşa'yı rahatlıkla ele geçiremeyeceğini anlamıştı ve bu zorluğu aşabilmek için de babası Nasuh Paşa tarafından cezalandırılmış olan Rişvanoğlu Mehmed Paşa ile birkaç akrabası ve Çerkes Mehmed Paşa gibi paşanın düşmanları ile birlikte harekete geçti.

Askerlerine güvenemediği için çatışmaktan vazgeçen Nasuh Paşa, yanına aldığı kıymetli eşyalar ile Yafa İskelesi'ne²⁰¹ doğru kaçmaya başladı. Bunu haber alan Yusuf Paşa 1.000 atlı askeriyle Yafa'ya doğru yöneldi. Yusuf Paşa'nın askerlerinden bir kısmı paşaya yetişmek üzereydi. Bu kovalamaca paşanın atının bir ağaca çarpmasıyla son buldu. Böylece asi paşa ele geçirilip katledildi. Kesik başı İstanbul'a gönderildi (1126/1714)²⁰².

2.1.6. Nasuh Paşa'nın Terekesi Meselesi

Osmanlı Devleti için Nasuh Paşa'nın cezalandırılması o kadar önemliydi ki bölge idarecilerine yazılan emirlerin ardı arkası kesilmemişti. Bu bağlamda Yusuf Paşa'dan Şam'a vardığında, asi Nasuh Paşa yakalansın veya yakalanmasın her nesi var ise mahkeme yolu ile müsadere edilip Şam defterdarına teslim edilmesi istenmişti. Bu konu ile ilgili olarak merkez tarafından gönderilen Dergâh-ı Mualla Kapıcı başılarından Halil Bey de Yusuf Paşa'ya yardımcı olacaktı. Dolayısıyla Nasuh Paşa'nın Şam merkezde hanesinde, taşradaki çiftliklerinde ve diğer yerlerde

²⁰⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 516.

²⁰¹Kudüs'e bağlı bir kazaydı. Daha sonra müstakil bir sancak yapıldı. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 168.

²⁰²BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 531; Raşid, IV, s. 15-16.

saklanabilececek nakit-gayr-i nakit, canlı-cansız ve sabit-hareketli her neyi var ise tespit ve tahsil edilmesi emredilmişti. Merkez, kaydı tutulan malların defterlerinin mübaşir vasıtasıyla ulaştırılmasını bekliyordu²⁰³. Öte yandan, Aydın ve Mentеше sancaklarında görev yapan kadılardan da Nasuh Paşa'nın Aydın ve Mentеше sancaklarında bulunan bütün mallarıyla ilgili gerekli işlemlerin yapılması istenmişti. Dolayısıyla Aydın muhassılı Ahmet Paşa ve padişah hasekisi Mustafa Hasekî bu işle görevlendirilmiş ve paşanın bütün mallarına el konulması emredilmişti²⁰⁴.

Osmanlı Devleti Şam'da başta bürokrasi olmak üzere diğer kurumlarda da Nasuh Paşa ile yakın ilişkili olanları görevlerinden almıştı. Bu çerçevede Halep ve Rakka valisi Yusuf Paşa'dan başta Kudüs mutasarrıfı Ali Paşa olmak üzere bölgedeki bazı sancaklara mutasarrıf tayin edilenlerin hapis edilmeleri istendi. Ayrıca Nasuh Paşa'nın kethüdası, kapı kethüdası, mütesellimi, hazinedarı, hazine kâtabi, gulam efendisi, divan efendisi, hizmetçileri ve akrabalarının da tutuklanıp hapis edilmeleri emredildi. Bu kişilerin sorgulanmasıyla birlikte Nasuh Paşa'ya ait mallar tespit edilecek ve kaydı kolaylaşacaktı²⁰⁵. Keza Nasuh Paşa'nın ekonomik varlığını tespit için her türlü iş ve sırrına vâkıf olan Şam defterdarı Felankisi-zade Seyyid Muhammed²⁰⁶, eski Süleymaniye vakıfları mütevellisi olup Şam'da bulunan Mucurlu Osman²⁰⁷ ile Yahudi sarrafbaşının da hapis edilip sorgulanmaları istendi²⁰⁸. Bu iş için de Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşlarından²⁰⁹ Halil Bey ile beraber Hassa silahşorlarından Küçük Ali Bey de görevlendirildi²¹⁰.

²⁰³BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 531.

²⁰⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 521.

²⁰⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 551.

²⁰⁶Şam'ın önde gelen ailelerinden olup ticaret ile çok servet biriktirmişlerdi. Vakıfların idaresinde de önemli görevler almışlardı. Bu aileden Abdülmü'ti El-Felâkinci defterdar olan ilk kişiydi. Bunun vefat üzerine İstanbul'dan gönderilen (1122/1710) Felankisi-zade Seyyid Muhammed defterdar olarak tayin edilmişti. Daha sonra ailenin bir başka ferdi Esad Paşa tarafından katledilen Fethi Ed-Deferi defterdar olacaktı. Bkz. *Leeuwen, a.g.e.*, 151-152.

²⁰⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 587.

²⁰⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 575.

²⁰⁹Dergâh-ı Mualla veya Dergâh-ı Âli Osmanlı sarayını ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Dergâh aslen Farsça bir kelime olup kapı anlamına gelir. Büyük kapı demek olan Dergâh-ı Âlinin, Dergâh-ı Âli cebecileri, müteferrikaları ve kapıcıları gibi kullanım şekilleri vardı. Böylece saraya bağlı istihdam edilen padişahın kulları belirtilmiş olurdu. Dergâh-ı Âli kapıcılarının görevi, sarayın üç kapısından en büyük ve ilki olan giriş kapısı Bab-ı Hümayun ile orta kapıyı beklemektir. Kapıcılar kethüdası bunların başıydı. Bkz. *Pakalın, OTDTS*, I, s. 426-427.

²¹⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 551.

2.1.7. Çerkez Mehmet Paşa'nın Tayin ve Azli

Şam yönetiminde Nasuh Paşa'dan boşalan koltuğa 1125/1713 senesinde Mehmet Paşa tayin edilmişti²¹¹. Ancak yeni Vali Nasuh Paşa'nın terekisi ile ilgili yakalanıp sorgulanması gereken şahıslar ile ilgili hiçbir işlem yapmamıştı. Hiç kimseyi cezalandırılmayan Çerkes Mehmet Paşa, daha da ileri giderek bu kişileri yanına alıp bazı yerlerde görevlendirmişti. Padişahın emrine açık bir karşı gelme ve itaatsizlik taşıyan bu davranışın kesinlikle bir bedeli olacaktı. Bu bağlamda Mehmet Paşa Şam valiliği görevinden azledilmiş ve 1126/1714 senesi Recep ayı başlarında Sayda valisi olarak atanmıştı²¹².

2.2. TOPAL YUSUF PAŞA

2.2.1. Topal Yusuf Paşa'nın İlk Görevi

1126/1714 senesi Rebiulahir ayının başlarında Halep ve Rakka Valisi Yusuf Paşa, devlete olan sadakat ve itaatinden dolayı yeni Şam valisi ve hac emiri olarak tayin edildi²¹³. Yeni Şam valisinden beklenen ilk iş Mehmet Paşa'dan istenilenleri ivedilikle yapmasıydı. Bu çerçevede ilk olarak Nasuh Paşa'nın hayatta iken kullandığı 18.000 kuruş değerindeki mücevher rahtın²¹⁴ Avşar Kürtlerinden birinin eline geçtiği yönündeki haber ile ilgili gereken incelemenin yapılması istenmişti. İkinci olarak Nasuh Paşa'nın divan efendisini on iki kese akçe karşılığında hapisten salıveren eski Şam valisi Mehmet Paşa'nın kethüdası Ali Bey'den bu ihanetinin hesabının gecikmeden sorulması gerekliydi. Üçüncüsü yine eski Şam valisi Mehmet Paşa, maktul Nasuh Paşa'nın oda döşemelerinden bir sırmalı oda döşemesini de gasp etmişti. Bu kıymetli eşyanın da bulunması istenmişti. Son olarak, Yafa mütesellimi Emir Mehmet'in Nasuh Paşa'ya gönderdiği 3.000 kuruş paranın da akıbeti belli değildi. Şam valisinden söz konusu malların bir an önce ortaya çıkartılması, eğer bulunamıyorsa da Sayda valisi Mehmet Paşa'dan tahsil edilmesi yönünde bir karar verilmişti²¹⁵. Ayrıca devlet, işi daha da sağlama almak olarak niteleyebileceğimiz bir refleksle, Nasuh Paşa'nın adamlarının İstanbul'a nakli için Hayfa İskelesi'ne bir

²¹¹BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 505; Suriye Vilayet Salnamesi, 1303/1887, s. 35; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 55

²¹²BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 682.

²¹³BOA, C. DH, 53, 2629, 1; BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 683; Süreyya, *Sicill*, V, s. 1700.

²¹⁴At takımı için kullanılan bir kelimedir. Bkz. *Şemseddin Sami, Kâmûs-i Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 2010, s. 660.

²¹⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 687.

gemi göndermiş ve firar ihtimaline karşı da Yusuf Paşa'dan mübaşirlerin yanına yeterli sayıda asker vermesini talep etmişti²¹⁶.

2.2.2. Hacıların Su İhtiyacı İle İlgili Tedbirler

Hicaz'ın Osmanlı idaresine girmesinden sonra, buradaki hayrî kurumlar ile oturanlar için imparatorluğun çeşitli bölgelerinde binlerce vakıf kurulmuştu. Haremeyn vakıfları olarak adlandırılan kurumların idaresine de darüssaade ağaları tayin edilmişti. Darüssaade Ağalığı'na bağlı Evkâf-ı Haremeyn Müfettişliği, Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği, Evkâf-ı Haremeyn Mukataacılığı ve Darüssaade yazıcılığı vakıfların işleyiş ve kontrolünü sağlardı²¹⁷. İstanbul'dan Osmanlı hanedanı mensupları ile Şam'da yaşayan bazı varlıklı kimseler hac yolunda bazı havuzları veya kuyuları, vakfettikleri gelirler ile tamir ettirirler ve hacıların en çok ihtiyacı olan suyun buralarda bulunmasını sağlardı²¹⁸. Padişah III. Ahmet Şam hac yolunu kullanan hacıların su ihtiyacını gidermek için bazı valide sultanlar tarafından kurulan vakıfların durumları ve işleyişleri hakkında oldukça titiz bir çalışmanın yapılmasını istemişti. Bu kapsamda bazı sakabaşılardan vakfiye şartlarını yerine getirmediikleri anlaşılmıştı. 1126/1714 senesinde hacılar vasıtasıyla bölgeden gelen haberlere göre son birkaç senedir su ihtiyacının giderilmesi için gönderilen akçeleri, sakabaşılardan kendi işleri için kullandığı iddiaları vardı. Dolayısıyla Şam hac emiri konu ile ilgili sorumlu tutularak gerekli işlemleri yapması istendi²¹⁹.

Bu konuda ilk olarak surre emirlerinden birisi, küçük sakabaşılardan üzerine nazır tayin edilerek onların görevlerini layıkıyla yerine getirip getirmediğini kontrol etmesi istenmişti. Bu durumda bundan sonraki yıllarda da surre emini olarak tayin edilecek kişilerin eline vakıfların şartnameleri verilecekti. Dolayısıyla hem Şam valisi Yusuf Paşa ve hem de Surre Emiri Mehmet Bey, vakıflardan tahsis olunan akçelerin hacıların muhtaç olanlarına su temini ile diğer şartların yerine getirilmesinde sakabaşılardan harcanıp harcanmadığını kontrol edeceklerdi. Bu bağlamda İstanbul Bahçe Kapısı'nda Hatice Turhan Sultanın 27 Receb

²¹⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 685.

²¹⁷Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2014, s. 163.

²¹⁸Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, Eren Yay., İstanbul 1990, s. 26; Atalar, *a.g.e.*, 221-223.

²¹⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 122, 288.

1073/1662 tarihli vakfiyesine göre teberdârân-ı hassadan bir teberdâr²²⁰ sakabaşı tayin edilecekti. Hacıların su ihtiyacı için tahsis olunan 7.800 kuruştan sakabaşı ihtiyacı için 300 kuruş harcanacaktı. Kalan 7.500 kuruş ise her sene başında Şam tarafına gönderilen surre ile yola çıkarılacaktı. Böylece hacıların su ihtiyacı için ayrılan 7.500 kuruş ile altmış beş adet deve kiralanacaktı. Bunlardan yalnızca beşi sakaların çadırları ve malzemeleri için ayrılırken altmış deveye de su yüklenecekti. Yine aynı vakfiye şartnamesine 1083/1672 senesinde eklenen yeni bir madde ile hacıların su ihtiyaçlarının giderilmesi için her sene 10.000 kuruş harcanacaktı. Yine valide sultanların vakıfları aracılığı ile Medine-i Münevvere yakınında bulunan Cedîde menziline daha önce tamir ettirilen havuzların muhafızları için verile gelen 100 kuruş surre de yetmiş kuruş zam konularak 170 kuruşa çıkartılmıştı. Bu ödemeyi de sakabaşılar yapacaktı. Keza Mahpeyker Kösem Sultan'ın 1058/1648 tarihli vakfiyesinde de hacıların muhtaç olanlarının su ihtiyacı için altmış adet deve kiralanması için tahsisat yapılmıştı. Bunlardan beşi sakaların çadır ve diğer eşyaları için kullanılırken elli beş deveye de su yüklenecekti. Ayrıca ücreti tahsis edilen on iki askerin altısı develerle ilgilenirken altısı da menziller ve duraklarda hacılara su dağıtma görevini yerine getirecekti. Bu askerlerin gıda ihtiyacı olan yedi kantar²²¹ peksimed ve yeter miktarı pirinç, mercimek, tarhana, bulgur, yağ, pekmez ve hurma temin edilecekti. Ayrıca su tulumlarını örtmek için otuz kat' keçe, aletleri koymak için 100 aded hasır, mühimmat için yirmi adet meşin (deri), tulumlara su doldurmak için dört kova ve bir çanak, altmış vukıyye²²² urgan, altmış adet çadır (çerge) satın alınması emredildi. Ayrıca her sene sakalara çadır, zahirelerini korumak için altı çıkın²²³ büyük kıl çuval ve bir çıkın sandık ve yemek pişirmek için bir kazan satın alınmalıydı. Yine hac yolunda kullanmak için 100 adet gömlek ve 100 adet abâ satın alınacaktı. Hac yolculuğunda yorgun düşen fakir hacıların bir konaktan diğer bir konağa taşımak için kiralanmış develere altmış kuruş kira ücreti verilecekti²²⁴.

²²⁰Saray baltacıları hakkında kullanılan bir tabirdir. Teber ay biçiminde bir harb aletinin adıdır. Buna balta ve nacak da denilirdi. Bkz. *Pakalın, OTDTS*, III, s. 429.

²²¹Kantar 56,443 kg'a denk gelen bir birimdir. Bkz. *Walther Hinz, İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1990, s. 33.

²²²Vukıyye 1,2828 kg'a denk gelen bir ölçü birimidir. Bkz. *Hinz, a.g.e.*, s. 30.

²²³Boğça demek olan çıkın, Osmanlılar tarafından kullanılan bir ölçü birimiydi ve 20,268 kg'a denkli.

²²⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 122, 288.

2.2.3. Hac Masrafı

1126/1714 senesi hac masraflarını karşılayabilmek için merkezden yardım isteyen Yusuf Paşa'ya, öncelikle kendisinden önce Şam valiliği görevinde bulunan ve halen Sayda valisi olan Mehmet Paşa'nın zimmetinde kalan alacakların tahsil edilmesi emredilmişti. Zira Şam Eyaleti'nin yıllık aidatını, mahsulâtını ve vergilerini Mehmet Paşa toplamıştı. Ayrıca bu konuyla ilgili Sayda kadısı da görevlendirilmiş ve valinin elinde kalan meblağın Şam valisine iadesi istenmişti. Şam valilerinin gerek hac emiri olması hasebiyle kapı halkı masraflarının artması gerekse de Yusuf Paşa'nın hacıların hizmetine memur olması ihtiyacı arttırmıştı. Dolayısıyla, Şam'ın yıllık aidat ve mahsulât ve vergilerinin çoğunluğu Şam valisine tahsis olunmuştu. Ayrıca, Sayda valisi Mehmet Paşa'dan Şam valisi iken eline ne geçtiyse az çok demeden Yusuf Paşa'ya teslim etmesi istenmişti²²⁵.

Yusuf Paşa'ya hac işleri ile ilgili bir diğer uyarı da cerde kuvveti ile alakalıydı. Zira her sene cerde için mümkün oldukça fazla asker temin edilmesi istendiği halde, cerdeye memur olanlar ancak üçte bir oranında asker hazırlıyordu. Ayrıca bu hizmette istihdam edilenlerin de asker kökenli olmayıp deveci veya meşaleci sınıftan oldukları anlaşılmıştı. Bunlara ilaveten hacılara verilmek üzere yanlarına yeterince zahire almadıkları gibi hacıları karşılamaları gereken yere de gitmiyorlardı. Dolayısıyla bu durum Şam hac yolunu hacılar için oldukça zor bir imtihana çeviriyordu. Bu sorunları çözmek için Safed, Sayda ve Trablusşam beylerbeylerine emirler gönderildi ve 500'er savaşçı asker talep edildi. Zahireleri ile birlikte Şam'a gelen askerlerin burada yoklaması yapılacak ve zamanında yola çıkmaları sağlanacaktı²²⁶.

2.3. KAPUDAN İBRAHİM PAŞA

1127/1715 senesinde de Şam valisi ve hac emiri olarak görev yapan Topal Yusuf Paşa²²⁷, 1128/1716 yılında aniden vefat etti²²⁸ ve yerine de 1128/1716 yılı Şevval ayının 7'sinde Kapudan İbrahim Paşa atandı²²⁹. Yeni valinin atanmasına dair meşveret meclisinde yapılan tartışmalar hac emiri atanırken aranan vasıflar ve dikkat

²²⁵BOA, C. DH, 53, 2629, 1.

²²⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 975.

²²⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 123, 84; BOA, A.DVN. MHM. d., 123, 104.

²²⁸Râşid, IV, s. 280-281; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 55.

²²⁹*Suriye Vilayet Salnamesi*, 1303/1887, s. 35.

edilen hususlar ile alakalı ciddi ipuçları sunmaktadır. Gündeme gelen ilk isimler eski vali Yusuf Paşa'nın kethüdası Osman Ağa ve Emir-i ahur İbrahim Ağa'ydı. Her ne kadar Osman Ağa'nın uzun süre bölgeyi bilmesi, Yusuf Paşa'nın yanında görev yapmış olması artıları olsa da vezir olmaması bir eksiklik olarak değerlendirildi ve ataması yapılmadı²³⁰.

İbrahim Ağa ise başarılı ve merkezi iyi bilen bir bürokrat olsa da aynen Osman Ağa gibi vezir değildi. Ayrıca bölgeyi de bilmemekteydi. Neticede Kudüs Mutasarrıfı ve daha önce vezirlik ile Kaptan-ı Deryalık yapan İbrahim Paşa'ya bu görev tevcih edildi. Bu tartışmada hac emirliğine yapılan atama için yeni emirde bulunması gereken özellikler ile alakalı şu hususlar ön plana çıkmıştı:

- 1-Liyakat
- 2- Önceden de vezirlik rütbesine sahip olmak
- 3-Bölgeyi iyi bilmek
- 4- Şam'da düzeni sağlayabilmek
- 5-Urban'ın isminden çekineceği birisi olmak²³¹

Bu şartlar değerlendirildiğinde son üç madde konumuz açısından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü aranan vasıfların üçü tamamen güvenlik ile alakalıdır. Gerçekten bölgeyi bilmeyen birisinin hem Şam ve çevresinde hem de hac seyahati esnasında meselenin önemini tam olarak algılayıp layığı ile vazifesini yapması mümkün değildi. İdareci atamalarında her zaman dikkat edilmesi gereken bu husus 1128/1716 atamasında da gündeme geldi ve neticede kabul gördü. Bu konudaki Şam'da otoriteyi sağlama maddesi ise daha çok atanacak valinin tanınırlığı ve elindeki para ve askeri imkân ile alakalıydı. İyi bir maddi gücü ve buna bağlı olarak yanında kalabalık bir askeri birliği olmayan vezirin valilik yapması bir yana Şam'a ulaşarak vazifesine başlaması bile zordu.

Eğer bunlar elde yoksa yapılacak iş çevre kabilelerle veya Şam'daki nüfuz sahipleri ile anlaşma yapmaya kalıyordu. Urban'ın isminden çekineceği birisi olması ise hem tanınırlık hem de sahip olduğu askeri güçle doğrudan bağlantılıdır.

²³⁰Raşid, IV, s. 280-281.

²³¹Raşid, IV, s. 280-281

Gerçekten yüzyıl boyunca yapılan bu tür atamaların urbanın olumlu veya saldırgan tavırlarında etkili olduğu görüldü. Askeri, parası ve otoritesi sağlam vezirler emir olduğunda yoldaki kabilelerin birçoğu emirle anlaşmış, bir kısmı surre almış, bir kısmı ise para karşılığı yola içecek ve yiyecek getirmişti. Bunları yapmayanlar ise zor durumda olsalar da kervan yolundan uzak durmuşlardı. İbrahim Paşa dindar ve adil bir kişilik olarak da ön planda oldu. Bir yıl bu görevi yapan paşa oldukça güvenli ve bereketli bir hac yolculuğu temin etmişti²³².

2.3.1. Halep Eyaletine Atanması

Şam Valisi ve Hac Emiri Kapudan İbrahim Paşa, 1129/1716 senesi Muharreminin yirmi yedinci günü Halep Eyaleti'ne atandı²³³. Ancak İbrahim Paşa'dan hac emirliği hizmetini yerine getirdikten sonra Halep'e gitmesi istenmişti. Böylece İbrahim Paşa görevi yerine getirip Halep'e gidene kadar yerine mütesellim olarak Küçük Ali'yi tayin etti. Voyvoda da denilen mütesellim beylerbeyinin veya sancakbeyinin devlet tarafından bir göreve atanması durumunda eyalet veya sancağı idare eden kişiydi. Beylerbeyi veya sancakbeyinin yetkilerini elinde bulunduran voyvodalar devlete ödenmesi gereken vergi ve diğer gelirleri zamanında toplayıp İstanbul'a göndermekle vazifeliydi. Özellikle XVIII. yüzyılda uzun süren savaşlar nedeniyle atandıkları bölgelere gidemeyen vezirler tayin ettikleri mütesellimleri vasıtası ile idareyi sağlamaya çalışmıştı. Kimi zaman da merkezi atama yönteminin taşraya ve taşranın şartlarına uymamasından dolayı mütesellimler ile yerel unsurlar arasında çatışma çıkmıştı. Bu yüzden XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat dönemine kadar Osmanlı taşra teşkilatında kendine yer bulan mütesellimlerin XVIII. yüzyıldan itibaren genellikle yerel unsurlardan seçilmiş olduğu gözlenmektedir. Bu durum yerel unsurların merkezden bağımsız güçlü ve imtiyazlı bir kesim olarak ortaya çıkmasını sağlamıştı²³⁴.

2.4. KÖPRÜLÜ-ZÂDE ABDULLAH PAŞA

1129/1717 senesi Safer ayının yedisinde Şam valisi ve hac emiri olarak İbrahim Paşa'dan sonra Abdullah Paşa tayin edildi. Paşa'nın görevi bir yıl sürmüştü. Hac kafilesi Bi'r-i Ganem menziline Arab Mehmet el-Faiz'in liderliğinde toplanan

²³²İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 56; Babinger, *a.g.m.*, s.103.

²³³BOA, A.DVN. MHM. d., 125, 550.

²³⁴Yücel Özkaya, "Mütesellimlik", *DİA*, Cilt XXXII, İstanbul 2006, s. 203-204.

urbanın saldırısına maruz kaldı. Ancak topraklarla karşılık verilince urban dağıldı ve başarısız oldu²³⁵.

2.5. RECEP PAŞA

Aslen Arnavut olan Recep Paşa ileri görüşlü, cesur ve reayayı gözetken bir devlet adamıydı ve küçük yaşta devlet hizmetine girmişti. İlk görev yeri vezirlik rütbesiyle 1119/1707 senesinde Diyarbakır'dı. Şam valisi ve hac emiri olarak ilk ataması 1128/1716'da ve ikinci kez ise 1129/1717 senesinde yapılmıştı²³⁶. 1130/1718 senesi Rebiülevvel ayının on üçünde Recep Paşa Şam valisi ve hac emiri olarak tayin edildi²³⁷. Bir yıl bu görevi yerine getiren Recep Paşa 1131/1719 senesi Rebiulâhir ayının başında görevinden alınarak Halep Eyaleti valiliğine tayin edildi. Gecikmeden Halep'e gitmesi beklenen Recep Paşa'dan mevali ve urban eşkıyasına hak ettikleri cezayı vererek bölgeyi düzen altına alması istenmişti. Zira Girit Eyaleti mansıbiyla Halep'e atanan vezir Ali Paşa mevali ve urban eşkıyasını yola getirememiş ve saldırılarına da engel olamamıştı. Bu eşkıya topluluğu Halep civarında bulunan köylerin mallarını yağmalıyordu. Ayrıca yollara inip hacılar ile diğer yolcu ve tüccarlar da öldürülüyor ve malları da gasp ediliyordu. Bu durum hacın ekonomik ve güvenlik boyutuna ciddi zarar veriyordu²³⁸.

2.6. EBÛ TAVK OSMAN PAŞA

1131/1719 senesi Cemaziülevvel ayının yirmi üçünde Şam valiliği ve hac emirliği görevine atanan Osman Paşa'dan, Şam'da asayiş ve düzeni sağlaması istendi²³⁹. Halkın her türlü zulüm ve eziyetten korunması konusunda ihtimam göstermesi yeni validen bekleniyordu. Ayrıca hiç vakit kaybetmeden hac ihtiyaç ve eşyasının temin edilip hazırlanması istenmişti²⁴⁰. Bu nedenle Şam valisi ve hac emiri olan Osman Paşa hac masraflarını zamanında karşılayabilmek için Şam Eyaleti'ne ilaveten Nablus, Leccun ve Cebel-i Aclun sancaklarında kayıtlı olan mahsulât

²³⁵İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 57.

²³⁶Süreyya, *Sicill*, IV, s. 1366-1367.

²³⁷İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 57; *Suriye Vilayet Salnamesi*, 1303/1887, s. 35.

²³⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 127, 1146.

²³⁹İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 57; *Suriye Vilayet Salnamesi*, 1303/1887, s. 35.

²⁴⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 127, 1443.

vergilerinin kendisine tahsisini istedi. Şam mollası ve Şam'da görev yapan kadılara hitaben yazılan bir hükme göre Osman Paşa'nın bu isteği olumlu karşılanmıştı²⁴¹.

Buna rağmen Osman Paşa ve hac kafilesi 1131/1719 senesi haccında cerde kaynaklı sıkıntılar yaşamıştı. Gazze sancağı mutasarrıfı ve cerde başbuğu olan Ahmet Paşa, Osman Paşa'nın merkezden talebi üzerine bu göreve tayin edilmişti. Ancak cerde kuvvetinin Zilhicce ayının başında yola çıkması ve ayın sonuna kalmaması gerekirken zamanında yola çıkılmamıştı. Ayrıca Şam'dan hacıların ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla nakil edilmesi gereken zahire, yolun uzun olması bahane edilerek yeterli miktarda alınmamıştı. Menzillerde lüzumundan fazla mola veren cerde birliği nihayet hacılar ile karşılaştıklarında zahire olmadığı için hacıların birbirine düşmelerine ve sıkıntı yaşamalarına neden olmuşlardı²⁴². Buna ilaveten urbanın saldırısına uğrayan hacıların suyu da gasp edilmişti. Dolayısıyla hacılar bu seneki hacda çok susuzluk ve açlık yaşamıştı²⁴³.

2.7. OSMAN PAŞA

1132/1720 senesine gelindiğinde Şam valiliği ve hac emirliğinde zaruri bir değişiklik yaşanmıştı. Muhtemelen hem geçen yıl yaşanan olayların etkisi hem de Ebû Tavk Osman Paşa'nın yaşlılığından dolayı kervanın Mekke'ye gidip gelmesi ile yol güvenliğinin sağlanması hususlarında sıkıntı yaşanacağı düşüncesinden dolayı Paşa Diyarbakır Beylerbeyliğine atanmıştı. Onun yerine de daha önce hac emirliği yapan Yusuf Paşa'nın kethüdası ve Karaman valisi olan Osman Paşa tayin edilmişti²⁴⁴.

2.7.1. Havran Meselesi

Osman Paşa'nın ilk işi Havran halkının merkeze gönderdiği şikâyetlerinin çözüme kavuşturulması olmuştu. Zira Osmanlı Devleti için Müzeyrib'e bağlı Havran nahiyesi, Şam hac yolunu kullanarak hacca giden hacıların büyük oranda zahire ihtiyaçlarının karşılandığı ve çeşit çeşit mahsulâtın yetiştirildiği çok önemli bir menzildi. Ancak Şam valisi ve hac emiri olanlar Havran halkı üzerine gönderdikleri mübaşirleri aracılığıyla belirlenen vergi miktarları üzerinde hac masrafı adı altında

²⁴¹BOA, A.DVN. MHM. d., 127, 1571.

²⁴²BOA, A.DVN. MHM. d., 129, 412.

²⁴³İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 58.

²⁴⁴Raşid, V, s.185.

akçe tahsil etmişlerdi. Ayrıca yine Şam valileri daha çok servet biriktirmek hırsıyla kapılarında tutmak zorunda oldukları askerlere para vermemek için mübaşirler ile gönderdikleri askerlerin Havran halkına uyguladıkları baskılara göz yummuşlardı. Hatta Şam valisinin yokluğunda Şam mütesellimleri de bu işe ortak olmuştu. Dolayısıyla Havran nahiyesinde bulunan 300 köyden ancak on dokuz yirmisinde insanlar yaşıyordu. Havranlıların çoğunluğu urban ile Dürzî içine ve diğer yerlere göç etmişti. Havran halkının merhamet isteğine Osmanlı Padişahı III. Ahmed cevap vermiş ve Şam valisi Osman Paşa'dan daha önce Karaman'da yaptığı isabetli işleri burada da yapmasını istemişti. Bu bağlamda öncelikle Şam ve çevresinde yaşayan halkın üzerinden baskıların kaldırılarak yeniden düzenin sağlanması emredilmişti²⁴⁵.

Ayrıca Havran halkının başka yerlere göçmesiyle nahiyenin arazileri boş kalmış ve ziraat durmuştu. Bu durum başta Şam olmak üzere hacıların zahire kıtlığı yaşamasına neden olmuş ve ürün fiyatları oldukça yükselmişti. Dolayısıyla Havran nahiyesinin kesinlikle yeniden düzenlenip geliştirilmesi gerekiyordu. Bu bağlamda Şam valisine merkezden tahsis edilen 30.000 kuruş gönderilmiş ve Havran'ın yeniden canlandırılması istenmişti. Mümkün olan en kısa sürede de Havran halkının yeniden köylerine döndürülmesi sağlanmalıydı²⁴⁶. Osman Paşa'nın ilk görevi Yusuf Paşa zamanına kadar Şam valilerine verile gelenden fazla yeni konulan vergi yüklerini ve değişiklikleri fakir halkın üzerinden kaldırmaktı. Böylece Havran bölgesi halkları eski düzenlerine kavuşturulmuş olacaktı²⁴⁷. Yine bu konu ile ilgili Trablusşam valisi Seyyid Mehmet Paşa da uyarılmıştı. Şam nahiyelerinden olan Havran, Kunaytera²⁴⁸ ve Bekaa²⁴⁹ bölgelerinde yaşayan reyanın çoğunluğu urban eşkiyasının baskılarından dolayı Trablusşam Eyaleti'nde yer alan bazı kasaba ve köylere göç etmişti. Dolayısıyla terk edilip bırakılan yerler reyadan ve ziraattan boşa çıkmış oldu.

Hem Şam valisi hem de Trablusşam valisinden bu konu ile ilgili beklenen çözüm çok önem arz ediyordu. Çünkü bölge itibari ile düşünüldüğünde bu tür göçlerin en zararlı sonucu hac kafilesine verilecek olanıydı. Hacıların gıda ve zahire

²⁴⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 129, 852.

²⁴⁶BOA, AE. SAMD. III. , 230, 22052; BOA, A.DVN. MHM. d., 129, 902.

²⁴⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 129, 852, Fi evâil-i Cemâziyelevvel 132.

²⁴⁸Suriye-Havran'a bağlı bir kazaydı. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 105.

²⁴⁹Suriye-Şam'a bağlı bir nahije iken sonra kaza haline dönüştürüldü. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 20.

ihtiyaçlarının karşılandığı yer olan Şam kıtlığa düşüyordu. Hem Şam halkı hem de hacılar zahire yokluğundan ve fiyat artışından dolayı açlığa maruz kalıyor, yiyecek için kavga ediyorlardı. Bu durumu aşmak için en pratik yöntem, Şam valisi Osman Paşa tarafından merkeze yazılan i'lâmda da belirtildiği gibi Şam hac yolu için diğer kazalardan zahire satın alıp Şam'a nakl ettirmektir. Sorunun sona erdirilmesi, bölgede refah ve verimliliğin artırılması için de yapılması gereken en temel girişim göç edenlerin yurtlarına tekrar dönüşlerinin sağlanıp yerleşmelerini temin etmektir²⁵⁰.

2.7.2. Osman Paşa'nın Başarısızlığı

2.7.2.1. Askerin Develerine El Koyması

Hac emiri olarak görev yapan Şam valilerine sağlanan büyük gelirler ile hac yolunda ihtiyaç duyulacak malzemelerin gideri karşılanmıştı. Ancak Osman Paşa ve kendisinden önce hac emiri olan birkaç idarecinin, birkaç senedir Şam hac yolu üzerinde bulunan kaleler ile Medine ve Mekke'ye ihtiyaç duyulan malzemeyi ulaştırmak için ücreti verildiği halde deve kiralamadığı ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla su kıtlığı çekilen yerlere su, zahire, eşya nakli yapılmadığına dair bilgiler merkeze iletilmişti. Ayrıca hac kafilesi ile birlikte yolculuk eden askerler, askeri malzemeyi ve zahireyi taşımak bahanesiyle mukavvimler tarafından hacılara kiralanmış develere zorla el koymuşlardı. Bu duruma çözüm bulması istenen Osman Paşa'dan askeri malzemelerin taşınabilmesi için gereken güçlü develeri, Şam hac kileri bütçesinden karşılaması emredilmişti²⁵¹.

2.7.2.2. Sahte Mukavvimler ve Hacıların Kandırılması

Şam hac yolunda ihtiyaç duyulan develer, Şam ve Halep mukavvimleri tarafından karşılanırdı. Bu kimselerin güvenilir ve kefil bulunanlardan seçilmesine dikkat edilirdi. Ancak son birkaç senedir Şam hac emiri tarafından bu kaidenin terk edilmesinden kaynaklanan bazı sıkıntılar yaşanıyordu. Şöyle ki kefilsiz ve yalancı ancak kendini mukavvim diye tanıtan bazı kimseler, önce Şam'da hacılara develeri kiralayıp parayı alıyorlar, birkaç menzil gittikten sonra da tekrar fazla para istiyorlardı. Hatta bazıları parayı aldıktan sonra bir fırsatını bulup kaçıyorlardı. Dolayısıyla hacılar bu durumdan zarar görüyorlar ve devesiz yollarda perişan

²⁵⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 129, 902, Fi evâsıt-ı Cemâziyelevvel 132.

²⁵¹BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 207.

oluyorlardı. Böylesi bir vaziyet devletin en öncelikli meselesi olan hac işlerine çok ters düşüyordu. Hac emirinin konuyla ilgili gevşekliği, hacıların rahatını isteyen padişahı oldukça üzmüştü. Dolayısıyla 1133/1721 senesi haccında hacıların böyle bir olayla karşılaşmaması için Şam kadısı, dört mezhep müftüleri, âlimleri, ağaları, surre emini ile sakabaşları, ayan, bazı önde gelen hacılar ve mukavvimlerin adamlarının hac emirinin huzurunda toplanmaları ve deve kirasını belirlemeleri emredilmişti. Muhtemelen bu tür hadiseler hacıların ve dolayısıyla da deve talebinin az olduğu zamanlarda daha çok yaşanıyordu. Ancak taşıma ücreti hacıların az veya çok oluşuna göre değil hak ve adalet ölçüsüne göre belirlenmeliydi²⁵².

2.7.2.3. Urban Saldırısı

Osman Paşa bir yandan Şam'ın etrafı ile Havran'da bozulan düzenin yeniden tesis edilmesi ile ilgili işler ve diğer yandan Şam urban şeyhleri arasında çıkan ihtilaf ve anlaşmazlıklarla boğuşuyordu. Özellikle Şam urban şeyhleri arasındaki mücadelenin devam etmesi Şam hac yolunu kullanan hacılar için hiç de olumlu sonuçlar vermeyebilirdi. Zira bu durum urbanın saldırı hazırlığına geçişine zemin hazırlıyordu²⁵³. Buna ilaveten Şam hac yolunu kullanan hacıların güvenliği bölgedeki diğer eyalet ve sancaklarının güvenliği ile paralel bir durum arz ediyordu. Bölgenin herhangi bir yerinde yaşanan urban kaynaklı bir sıkıntı, başka bir yerde de kendini gösteriyordu. Örneğin 1133/1721 senesinde urbanın Şam hacılarına saldırı girişiminin öncü belirtileri Halep, Rakka ve Trablusşam bölgelerini etkileyen ve Fırat nehrinin her iki tarafında yerleşmiş Abbasiyyun eşkiyasının 1133/1721 senesi Rebiyülahir ayında başlattıkları saldırılarında saklıydı. Bu saldırılara karşı Rakka, Halep ve Bağdat valileri uyarılmış ve birlik içinde hareket etmeleri istenerek eşkiyanın bölgeden temizlenmesi istenmişti²⁵⁴.

Urban eşkiyası ile mücadele ederken silahlı mücadele önemli olduğu kadar lojistik kaynaklarının da kesilmesi de şarttı. Bu bağlamda diğerlerinden olduğu gibi Şam valisi Osman Paşa'dan da Abbasiyyun eşkiyasının kontrol altına alınabilmesi için Şam bölgesi ve sınırlarında yer alan yerleşim birimlerinde önlem alması ve eşkiyaya gıda ve binek başta olmak üzere yapılacak yardımın engellenmesi

²⁵²BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 207.

²⁵³BOA, AE. SAMD. III., 230, 22052.

²⁵⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 103.

istenmişti. Hatta Şam valisi ihtiyaç duyulduğu takdirde ve Halep valisinin de talebi doğrultusunda kethüdasıyla birlikte 500 tüfekli süvari askerini yardım için gönderecekti. Mesele halledilip, Halep valisinden de buna dair senet alınıncaya kadar Şam'dan giden kuvvet geri dönmeyecekti²⁵⁵. Yine bu çerçevede Şam valisi ve hac emiri Vezir Osman Paşa'dan Rakka valisinin uyarısı üzerine urban eşkıyasından kaçıp Şam ve civarına sızmak isteyenlere karşı sınırlarda güvenlik önlemlerini üst seviyede arttırması ve eşkıyanın yakalanarak hak ettikleri cezayı vermesi istenmişti²⁵⁶.

Devletin Şam valisine yönelik mevali urban eşkıyası ile ilgili 1133/1721 Zilhicce ayının sonlarına doğru yaptığı uyarılar o kadar isabetliydi ki bunlara hak ettikleri ceza verilmiş olmasına karşın içlerinde önde gelen ve etkin bir isim olan Hamidü'l-Abbas adlı eşkıya kaçmayı başarmış ve Şam tarafında dağ urbanı içinde saklanmıştı. Dolayısıyla kuvvetle muhtemeldi ki yeniden urban onun liderliğinde toplanıp harekete geçecekti²⁵⁷. Ancak muhtemelen Osman Paşa'nın bölgeyi bilmiyor olmasından kaynaklı olmalı ki bu uyarılar bir işe yaramamıştı. Zira Şam valisinin hac kafilesini urban saldırısına karşı müdafaada en önemli yardımcısı olan cerde birliğinin hali içler acısıydı. Örneğin Sayda Beylerbeyi Mustafa Paşa mali açıdan ağır bir yük olduğu gerekçesi ile bu sene asker göndermemişti. Sayda'dan hac masrafı için tahsis edilen 20.000 kuruş paranın ise Şam valisine ulaşip ulaşmadığı da net değildi²⁵⁸.

Bu konuda yaşanan bir diğer sorun da Gazze, Nablus ve Leccun sancaklarından gönderilmesi gereken 105 cerde askerinin temin edilememesi ile alakalıydı. Dolayısıyla bu sene asker gönderemeyecek sancaklardan 5.000 kuruş tahsil edilerek 130 asker hazırlanması gerekmişti²⁵⁹. Ancak bu durum ile ilgili olarak hiçbir olumlu ilerleme yaşanmamış olmalı ki neredeyse hiç askeri olmayan cerde birliği 'Ûlâ'ya gelmeden Darü'l-Hamra'da urban saldırısına uğramıştı. Kaçıp kurtulan askerler 'Ûlâ'ya çıplak dönmüştü²⁶⁰. Şam valisi ve hac kafilesini ise urban

²⁵⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 47.

²⁵⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 108.

²⁵⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 644.

²⁵⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 169.

²⁵⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 503.

²⁶⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1134; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 58-59.

korkusundan burada on beş yirmi gün geçirmek zorunda kalmıştı. Yiyecek sıkıntısından develerini kesmişlerdi²⁶¹.

2.8. ALİ PAŞA

Bir önceki yıl Şam hac kafilesinin ve cerdenin urban saldırısına uğraması emirü'l-haccın değiştirilmesine neden olmuştu. Böylece 1134/1722 senesinde Rakka valisi Ali Paşa yeni Şam valisi ve hac emiri olarak atanmıştı²⁶². Cerde başbuğluğuna da urbanın isminden korktuğu ve bölgeyi bilen Halep Eyaleti mutasarrıfı Recep Paşa tayin edilmiş ve Kudüs, Gazze ve Nablus sancakları da cerde finansmanı için tahsis edilmişti²⁶³. Hac emiri Ali Paşa'dan geçen yıl yaşanan urban saldırısının 1134/1722 senesinde tekrar yaşanmaması için ciddi düzeyde güvenlik önlemleri alması istenmişti. Bu bağlamda hac emirleri tarafından Şam müteselliminden istenen ve her sene hazırlana gelen 600 süvari askerinin bu sene de ihmal edilmeden cerdeye gönderilmesi çok önemliydi. Özellikle meşaleci veya akkam gibi asker olmayan kişilerden asker seçilmemesinin altı çizilmişti. Zira urbanın 1133/1721 senesinde saldırıda bulunmasının ve başarılı olmasının nedeni asker olmayan az sayıdaki cerde birliği²⁶⁴.

Osmanlı Devleti özellikle urban saldırısının yaşandığı yıllardan sonra güvenlik konusunu daha fazla öncelemiş ve bu kapsamda Şam hac emirleri ve cerde başbuğundan asker sayısını olabildiğince arttırmalarını istemişti. Örneğin Şam müteselliminin sağlayacağı 600 cerde askerine ilaveten Trablusşam'dan 500²⁶⁵, Gazze²⁶⁶, Nablus²⁶⁷, Cebel-i Aclûn ve Leccûn²⁶⁸ sancaklarından 300 asker cerdeye katılacaktı. Ayrıca Diyarbakır, Adana ve Maraş eyaletlerinden geçmiş senelerde cerde askeri temin edildiğinden bu sene için de Diyarbakır'dan 200 asker gönderilecekti. Dolayısıyla Halep valisi ve cerde başbuğu Recep Paşa da temin edilen para ile 1.500 asker hazırlayarak toplamda 3.100 asker ile Şam hac kafilesinin güvenliği sağlanacaktı. Ayrıca Şam valisi ve cerde başbuğundan bu sene hacıların

²⁶¹BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1133.

²⁶²BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 883; BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1133.

²⁶³BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1199.

²⁶⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1193.

²⁶⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1134.

²⁶⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1195.

²⁶⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1197.

²⁶⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1193.

Bi'r-i Ganem'den birkaç konak daha ileride karşılanması istenmişti²⁶⁹. Bu sene hacıların emniyet içinde gidiş-gelişlerine rağmen Maktul oğlu Ali Paşa hac dönüşü yolda vefat etmişti²⁷⁰.

2.9. EBÛ TAVK OSMAN PAŞA'NIN İKİNCİ KEZ ATANMASI

1135/1722 tarihinde ikinci defa Şam valisi ve hac emiri olan Vezir Osman Paşa, Müzeyrib'den hareket edip hizmetini tamamladıktan sonra Şam'a geri dönünceye kadar Şam'ın etraf ve nahiyelerini urban eşkıyasından muhafaza etmek üzere Şam Alaybeyi Mehmet'i görevlendirmişti²⁷¹. Dolayısıyla bu husus için Şam'ın tımar ve zeâmet sahipleri ile Şam'ın yerli yeniçerileri emrinde olacaklardı.

1136/1723 senesinde yine Osman Paşa Şam valisi ve hac emiriydi²⁷². Mekke-i Mükerrerme'ye ulaştırılan surre, daha önceleri yapıldığı gibi Mekke-i Mükerrerme şerifi olanların gözetiminde Surre Emini eliyle isimleri önceden Mekke kadısı ve Şeyhü'l-Haremi tarafından kesinleştirilenlere haksızlık yapılmadan dağıtıldı. Ancak son senelerde Surre Emini olanların bu görevde gösterdikleri tembellik ve ciddiyetsizlikten kaynaklanan sıkıntılar Mekke ahali tarafından İstanbul'a bildirildi. Buna göre Surre Eminleri surre defterini Mekke şerifine verip kendileri alakadar olmuyordu. Bu durum fakir fukaraya haksızlıklar yapılmasına neden oluyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin ve padişahlarının çok önemli gördükleri bu vazife, Şam valisi ve hac emiri Osman Paşa'nın Mekke-i Mükerrerme'ye ulaşmasını müteakiben Mekke Şerifi Şerif Abdullah bin Şerif Said nezaretinde geleneğe uygun bir biçimde Surre Emini eliyle yerine getirilmeliydi. Şam valisinden bu sürece müdahil olup yardımcı olması emredildi²⁷³. Böylece surre dağıtım işinin Şam valisinin yeni görevleri arasına girdiği görülmekteydi. Ayrıca bu seneki haccın çok pahalı olduğu ve Arafat'ta yağın şiddetli yağmurun sele neden olduğuna dair haberler duyuluyordu. Bunlara ilaveten hac dönüşünde de urban saldırmış ama Osman Paşa onları geri püskürtmeyi başarmıştı²⁷⁴.

²⁶⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1199.

²⁷⁰İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 59.

²⁷¹BOA, A.DVN. MHM. d., 131, 569; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 59.

²⁷²BOA, A.DVN. MHM. d., 131, 133.

²⁷³BOA, A.DVN. MHM. d., 131, 1389; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev.: Gül Çağalı Güven, Özgür TÜresay, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003, s. 273.

²⁷⁴İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 61.

3. AZM-ZÂDELER VE EMİRÜ'L-HACC OLARAK HİZMETLERİ

3.1. AZM-ZÂDELER ÖNCESİ DURUM

Osman Paşa'nın keyfi tutum ve atamaları Şam'da asayiş ve düzenin bozulmasına neden olmuştu²⁷⁵. Zira hac kafilesi ile birlikte Müzeyrib'den Medine'ye doğru hareket etmesinden sonra, Şam valisine bağlı olduğu düşünülen bazı memurlar Şam'ın düzen ve asayişini bozmuştu. Şam mütesellimi Mehmet, şehir subaşı Ahmet, Salihîye serdarı Mehmet, Salihîye subaşı Ali, Tüfenkiyân taifesinden Yahya ve Abdullah ve Şam valisinin sarrafı Yasef adlı Yahudi'nin başının çektiği bir gurup, Şam halkına yaptıkları türlü eziyetler ile halkı perişan etmişlerdi. Örneğin 1136/1723 senesinde Osman Paşa tarafından tayin edilen Şam mütesellimi Mehmet ve çavuşlar kethüdası malikâne olarak işletilen çay ve ırmakların sahiplerinden haksız yere tahsil ettikleri otuz kese miktarı akçeyi aralarında paylaşmışlardı²⁷⁶.

Bu durum 1137/1724 senesinde de devam etmişti. Örneğin Beka'a nahiyesinde subaşı olan Gümüş Ahmet fakir insanlardan ufacık bahaneler ile para cezası tahsil ediyordu. Borçlarını ödemek için pazarda eşyalarını satmaya çalışanların malları, düşük ücretler ile alınıyor ve tekrar yüksek ücretler ile satılarak haksız kazanç sağlanıyordu. Şam halkı bu şekilde şiddetli bir fakirliğe sürüklendi. Ayrıca birçok insan geceleri güvenlik korkusu yaşar bir hale geldi. Bu durumun Şam halkı tarafından merkeze şikâyet edilmesi üzerine, Şam kadısından gerekli incelemeyi yapması ve Osman Paşa'nın adamları ile ilgili hak ve adalet neyi gerektiriyorsa tatbik edilmesi istendi²⁷⁷.

Ayrıca sâbık Mekke-i Mükerrreme şerifi olup Şam'da ikamet ettirilen Şerif Yahya bin Şerif Berekât da Şam valisinin yokluğundan fırsat bulup isyan çıkartmıştı. Dolayısıyla Rodos'a gönderilme kararı verildi²⁷⁸. Bu görevi yerine getirmesi için de gedikli müteferrikalarından eski müteferrikabaşı Ebu Bekir Bey mübaşir tayin edildi. Ancak mübaşirin gösterdiği gevşeklik ve tembellik yüzünden Şerif Yahya kaçmayı başardı. Dağ urbanı arasına karıştığı haber alınan Şerif Yahya'nın yakalanması için Şam müteselliminden harekete geçmesi istendi. Şam'ın çevre ve hudutlarında

²⁷⁵Rafeq, *a.g.e.*, s. 77.

²⁷⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 818; Rafeq, *a.g.e.*, s. 78.

²⁷⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 840.

²⁷⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 195.

saklanan asi Şerif Yahya ve yakınlarının ele geçirilmesi gerekiyordu. Şam mütesellimine yardımcı olması amacıyla Trablusşam mütesellimi de bu konuda görevlendirildi. Zira asi Mekke şerifinin tekrar Hicaz'a dönüp yeni isyan ve fitnelere neden olmasından endişe ediliyordu.²⁷⁹.

3.1.1.Azm-zâde İsmail Paşa

Şam şehrinde ve bölgede yaşanan sorunlar nedeniyle İstanbul'a şikâyet edilen Osman Paşa, Şam valiliği ve hac emirliği görevinden alınarak Sayda'ya tayin edildi²⁸⁰. Onun yerine daha önce Trablusşam valiliği ve cerde başbuğluğu yapan Azm-zâde İsmail Paşa 1137/1724 senesinde Şam valisi ve hac emiri olurken, kardeşi Süleyman Paşa da Trablusşam valisi ve cerde başbuğluğu görevlerine tayin edildi. Ayrıca İsmail Paşa hac emirliği görevi için sıkıntılara neden olan Şam beylerbeyliği unvanı yerine, Rumeli beylerbeyliği rütbesiyle vezir olarak atandı. Süleyman Paşa ise mirmiranlık unvanıyla tayin edildi²⁸¹. Ancak her ne kadar kardeşine Trablusşam Eyaleti verildiyse de Trablusşam, İsmail Paşa'nın üzerinde kalacaktı. Ayrıca İsmail Paşa'ya Kudüs, Gazze, Nablus ve Cebel-i Aclun sancakları da tahsis edilmişti²⁸². Bunların karşılığında Paşa da hac emirliği görevi ile birlikte cerde hizmetini yerine getirecek ve hacıların güvenlik içinde gidiş-gelişlerini sağlayacaktı²⁸³. İsmail Paşa aslen Maarralı'dır²⁸⁴.

Şam valiliği ve hac emirliğine atamada iki faktörün, Trablusşam Eyaleti yöneticiliğinde bulunup bölgeyi bilmenin ve hacıların güvenliği ile ilgili konularda tedbirli ve tecrübeli olmanın tercih nedeni olduğu çok açıktı²⁸⁵. Hac Emiri İsmail Paşa daha önceleri de Hama tarafında görev yapmış ve bu süreçte şehirlerin imarı işlerinde öne çıkmıştı. İşte bu yüzden Şam'da da başarılı işler yapacağına inanılıyor ve şehri düzene koyması bekleniyordu. Ayrıca İsmail Paşa'dan urban saldırıları sonucunda perişan olup yurtlarından edilen Şam köyleri ile Havran arasında yaşayan

²⁷⁹BOA, AE. SAMD. III. ,192, 18577.

²⁸⁰İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 61.

²⁸¹BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 128; Raşid, VI, 258-259; Süreyya, *Sicill*, III, s. 831-832; *Suriye Vilâyet Salnamesi*, 1303, s. 36; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 62.

²⁸²BOA, AE. SAMD. III, 52, 5161.

²⁸³BOA, C. DH., 95, 4750, 1; BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 697.

²⁸⁴Es'ad Paşa'nın hem doğduğu yer ve hem de kökeni itibarıyla yetiştiği yerin Biladü'ş-Şam olduğuna dair. Bkz. BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 867; El-Kari, *a.g.e.*, s. 77.

²⁸⁵Küçük Çelebizade İsmail Asım, *Asım Tarihi*, s. 259.

reayayı himaye ve muhafaza etmesi istenmişti. Evlerini bırakıp gitmek zorunda olan halkın yeniden eski vatanlarına yerleştirilmesi çok önemli ve gerekliydi²⁸⁶.

Ayrıca Şam Eyaleti ve hac emirliği kendisine verilen İsmail Paşa'dan bir an önce Osman Paşa döneminde yapılan kanunsuz işler ile ilgili merkeze yapılan şikâyetleri etraflıca araştırması istendi. Zira padişah Şam halkına yönelik bu gibi eziyetleri duymak istemiyordu. Bu çerçevede daha önce olmayan ve Osman Paşa'nın döneminde uygulamaya koyduğu düzenlemelere son verilmesi bekleniyordu. Kanun ve nizama aykırı hareketi olmayan ahaliye, herhangi bir şekilde ceza ve eziyet yapılmaması da İsmail Paşa'ya tembih edildi²⁸⁷.

1137/1724 senesinde Azm-zâde İsmail Paşa hac emiri olarak ilk hac yolculuğunu gerçekleştirdi. Bu sene Şam valisine hacıların güvenliğini temin maksadıyla 400 yerli yeniçeri askeri seçme ve yanında bulundurma izni verilmişti. Ayrıca bu askerlerin deve kirası olan 16.000 kuruşun da hac giderleri bütçesinden karşılanmasına karar verildi²⁸⁸. Bu sene hacılar için yaşanan tek olumsuz durum Medâyin-i Salih'te²⁸⁹ yaşanan aşırı sıcağın birçok hacının hayatını kaybetmesiydi. 1138/1725 senesinde ikinci kez hac emiri olarak atanan İsmail Paşa'dan hacıların güvenli bir biçimde seyahat edebilmelerini temin etmesi için yol güvenliğini daha iyi sağlaması istendi. Bu bağlamda Şam ve Havran arası hac yolu üzerindeki yerleşim birimlerinde yaşayan halk güvenli bir biçimde iskân edilmeliydi. Böylece hacılar daha güvende olmuş olacaktı²⁹⁰. Bu yılki hac kfilesi için hem iklim şartları uygun gitmiş hem de hac ekonomik anlamda ucuz olmuştu. Kervanın güvenliğini tehdit eden bir durum da olmamıştı²⁹¹.

3.1.2.Harb Urbanı İle Mücadelesi

Şam Valisi ve Hac Emiri İsmail Paşa 1138/1725 senesinde Haremeyn-i Şerifeyn arasında yaşayan Beni-Harb urban eşkıyasına karşı uyarıldı. Zira Medine fukarasına Yenbu' İskelesi'nden nakil edilecek zahireleri gasb edip yağmalayan bu bedevi urban aşireti Medine-i Münevvere'ye zerre miktar zahire nakil olunmaması

²⁸⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 697.

²⁸⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 840.

²⁸⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 1025.

²⁸⁹Suriye-Kerak-Maan'a bağlı bir nahiyeydi. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 115.

²⁹⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 133, 208.

²⁹¹İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 62.

için yemin ederek ittifak etmişti. Ayrıca yol kesmek ve hacılara zarar vermek gibi kötü işlere de bulaşacakları belliydi. Bu urban taifesinin saldırılarının önüne geçilebilmesi için oldukça dikkatli olunmalıydı. Bu bağlamda geçmiş senelerde toplanan 500 tüfenkli süvari askerden daha fazlası donatılıp hazır edilmeliydi. Ancak İsmail Paşa'nın hac masrafları için belirlenip tahsis edilen akçenin yetersizliğini bahane ederek tavır alması sorun çıkarmıştı. Halbuki kendisinden önce bu görevi yerine getirenler büyük bir gayret ve özveri ile ihtiyaçları giderip oldukça büyük bir cerde ve kapı halkı kuvveti hazırlamışlardı. Böylece hem hacıları güvenli bir şekilde götürüp getirmişler ve hem de Harb urbanına surre adı altında kendi mallarından akçe vermişlerdi. Şam Valisi İsmail Paşa'nın bu işte cimrilik ve aç gözlülük göstermesi neredeyse büyük bir felakete neden olacaktı. Harb urbanı hacılara saldırmak için epeyce tahrik edilmişti. Dolayısıyla bu durumu fark eden merkezi idare İsmail Paşa'ya asli görevi olan hacıların emniyetlerinin sağlanması işini hatırlatarak bir an önce önlemlerini almasını istedi. Yeterince asker hazırlanarak hacılar Medine'ye kadar götürülecek ve yine geri dönüşlerinde Medine'de karşılanacaktı. Ayrıca eşkıyadan katli gerekenler katledilerek diğerlerinin düzen altına alınması sağlanacaktı. Yine bu bağlamda Medine ahalisine Yenbu'dan zahire nakli ile kıtlık çekmemeleri ve durumlarının iyileştirilmesi için Mekke Şerifi Abdullah bin Şerif Said'e de gönderilmek üzere name-i hümayun kaleme alınmıştı. Mekke Şerifinin emrine daha da itibar kazandırmak için Mekke-i Mükerreme kendisine tekrar ihsan olunarak bir semmur hil'at dahi gönderilmişti. Mekke Şerifi kapısı halkı dışında Mekke muhafazasına memur olan Mısır askerini de yanına alacaktı. Habeş Eyaleti, Mekke-i Mükerreme Şeyhülharemlîği ile Cidde-i Ma'mun Sancağı'na mutasarrıf olan Ebubekir Paşa da bizzat veya kapısı halkı ve adamlarıyla Mekke-i Mükerreme şerifine yardımcı olacaktı. Sonuç olarak Şam valisi ve hac emiri ile Mekke şerifi bu konuları daha önceden görüşüp ortak bir karar alacaklardı. Her iki kuvvet Medine'ye vardıklarında ittifak ile Harb urbani eşkıyasını gereği gibi yola getirecek ve durumlarını düzeltecekti. Gerek Medine ahalisinin zahiresini nakilde gerekse de hacıların geliş-gidişlerinde tam bir önlem alınarak güvenlik ve huzurun sağlanmasında güzel bir iş birliğine imza atmaları bekleniyordu²⁹².

²⁹²BOA, A.DVN. MHM. d., 133, 751.

3.1.3.İbkâsı

1140/1728 senesinde İsmail Paşa'nın hac emirliği görevi devam ettirilirken²⁹³ kardeşi Süleyman Paşa'nın yerine İbrahim Paşa Trablusşam valisi ve cerde başbuğu tayin edildi²⁹⁴. Paşa hac işleri ile alakalı görevini yerine getirirken, Şam Kalesi'nin güvenliği yeniçeriler tarafından sağlanırdı. Ancak bu sene yeniçerilerin kıyafetlerini taklit eden bir kısım yalancı şahıs çarşıda silah ile dolaşp esnafı ve halkı rahatsız etmişti. Dolayısıyla şehirde fitne çıkarmaya yönelik ve yeniçeriler aleyhine işleyen bu durumun bir an önce sona erdirilmesi gerekiyordu. Bu bağlamda gerçek yeniçerilerin kıyafetlerinde yapılan bir değişiklik ile sokaktaki sahte yeniçeriler tespit edildi ve cezaları verildi²⁹⁵. Ayrıca bu seneki hac ile ilgili olarak Arafat'ta aşırı sıcaklardan birçok hacının vefat ettiğine dair haberler işitiliyordu²⁹⁶.

İsmail Paşa'nın hac emirliği 1141/1729 senesinde de devam ettirildi²⁹⁷. Böylece paşa dördüncü hac görevini yapacaktı. Bu atamada İsmail Paşa'nın cesaret ve iş bilirligi ile vezirler içinde en tecrübeli olmak gibi özellikleri etkili olmuştu. Kendisinden özellikle Şam hac yolu üzerindeki menzillerin bakım ve imarının yapılarak, hacıların zahmete düşmemesi istendi. Bu çerçevede İki Kapılı adlı konaktaki han, kale ve suyollarının tamiri ile Birke adlı menzilin suyolunun bakımının gerçekleştirilmesi emredildi²⁹⁸. Muhtemelen bu işleri yerine getirmiş olmalı ki 1142/1730 senesinde de İsmail Paşa Şam valisi olarak görev yaptı. Kardeşi Süleyman Paşa da Sayda'ya tayin edildi ve cerdeden sorumlu tutuldu. Zira Mekke ve Medine arasında yaşayan Harb urbanının, bu sene hacılara saldırıda bulanacağına dair bilgiler geliyordu. Dolayısıyla Şam valisi ve cerde başbuğundan yeterince asker temin etmeleri ve hacılara bir zarar gelmemesi için çalışmaları emredildi²⁹⁹.

3.1.4. Azli

1143/1730 senesi Safer ayında hac kafillesi ile emniyet içinde Şam'a dönen İsmail Paşa, Cemaziülevvel ayında Sultan I. Mahmut'un emriyle Şam Kalesi'ne haps

²⁹³BOA, A.DVN. MHM. d., 134, 1314.

²⁹⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 134, 1257.

²⁹⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 134, 1025.

²⁹⁶İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 63.

²⁹⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 135, 868.

²⁹⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 135, 726.

²⁹⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 136, 288.

edildi ve malına mülküne el konuldu³⁰⁰. Azm-zâde İsmail Paşa'nın başarılı bir vali olmasına rağmen bu şekilde bir muameleye uğramasının nedenleri arasında, hac kafilesi için ihtiyaç duyulacak malzemeleri karşılamaması ile devletin hac masrafları için gönderdiği akçeleri zimmetine geçirmesi en önemlileriydi. Ayrıca devletin çok titizlik gösterdiği bir konu olan surre ödemesinde cimrilik yapması ve parayı gereken yere harcamaması da bir başka göz ardı edilemeyecek kusuruydu. Bu durumun sonucu urban eşkıyası tekrar hortlamış, hac kafilesine saldırı hazırlığı içine girmişti. Bunlara ilaveten Şam Eyaleti'ne vali olduğundan beri ahaliye uyguladığı iddia edilen bazı muameleler halkı bıktırmıştı. 1730 yılında İstanbul'da yaşanan Patrona Halil isyanı ve sonucunda yaşanan saltanat değişikliği nedeniyle de ortalık bir hayli karıştı. Dolayısıyla tahta yeni oturan Sultan I. Mahmud muhtemelen bir taraftan da hac ile ilgili bir sorun yaşamamak için, İsmail Paşa'yı hac emirliğinden azletti³⁰¹. Ayrıca canlı-cansız ve sabit-hareketli ne kadar malı mülkü var ise ortaya çıkartılıp el konulması istendi. Ayrıca hac masrafı için gönderilen paranın diğer gelirlere ayrılarak yeni Şam hac emirine verilmek üzere, Şam mütesellimi ve defterdarına teslim edilmesine de karar verildi³⁰².

3.2. AYDINLI ABDULLAH PAŞA

3.2.1. Şam'a Girişi ve Düzeni Sağlaması

Azm-zâde İsmail Paşa'nın görevden alınmasından sonra Şam valiliğine atanan isim Aydınli Abdullah Paşa oldu. İlk görev yeri Aydın muhassılı olarak memleketi Aydın olan Abdullah Paşa³⁰³, yeni görev yeri olan Şam'a 1143/1731 senesi Ramazan ayının başında ulaştı³⁰⁴. Binlerce asker ile Şam'a giren Abdullah Paşa'dan istenen en önemli hizmet, Şam'da görevli kapı kulları ile yerli yeniçeriler arasındaki sürtüşmeyi sonlandırmaktı. Bu bağlamda öncelikle cinayet ve hırsızlık gibi kötü işler yapanların haklarından gelinmesi istendi. Bu tür kötü işleri yapanlar eşkıya olarak değerlendirildiğinden bir an önce mahkeme kararıyla hapis edilmeleri gerekiyordu. Malları çalınanların da eşyaları bulunup sahiplerine geri iade edilmeliydi. Ayrıca sürgün veya tayin edilmesi gereken askerlerin derhal işlemlerinin yapılması

³⁰⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 136, 1115.

³⁰¹Rafeq, *a.g.e.*, s. 109-110; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, I. Bölüm, s. 209-210.

³⁰²BOA, A.DVN. MHM. d., 136, 1140.

³⁰³Süreyya, *Sicill*, I, s. 81-82.

³⁰⁴İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 64, *Suriye Vilâyet Salnamesi*, 1303, s. 36.

emredildi. Böylece Şam şehri yeniden eski düzenine kavuşup asayiş ve güvenlik sağlanmış olacaktı³⁰⁵.

Aydın muhassıllığı da devam ettirilen Abdullah Paşa'ya Kudüs, Gazze ve Nablus sancaklarını da kapsayan Şam valiliği ve hac emirliği görevi verildi. Bunun karşılığında Paşa'dan 1143/1731 senesinde Şam hac yolunu kullanacak hacıların muhafazası için masrafları devlet tarafından karşılanan 1.500 piyade ve süvari askere ilaveten, 750 piyade ve süvari asker daha hazır etmesi şart koşuldu. Ayrıca birkaç gün daha erken çıkılarak, hacıların gelişinden önce Hediye Eşmeleri'ne ulaşılması istendi³⁰⁶. Bu talepleri karşılayan Abdullah Paşa'nın 1144/1731 senesinde de hac emirliği görevi devam ettirildi³⁰⁷. Şam valisinden ve cerde başbuğu olarak tayin edilen Trablusşam valisi Azm-zâde Süleyman Paşa'dan³⁰⁸ cerde birliğini iyi bir şekilde denetlemeleri ve katılmayanları cezalandırmaları istendi. Ayrıca bu sene birkaç gün daha önce Müzeyrib'ten hareket edilerek hacılardan önce Hediye Eşmeleri'ne ulaşılması emredildi. Zira Beni-Sahr ve Aneze urbanı arasında anlaşmazlıklar vardı ve bu durum hacılara zarar verebilirdi³⁰⁹. Dolayısıyla kafiye saldırı urban zamanında alınan tedbirler sayesinde mağlup olarak geri çekildi³¹⁰.

1145/1733 senesinde üçüncü defa hac emiri olarak atanan Abdullah Paşa özellikle urban tehdidine karşı daha dikkatli ve hazırlıklı olması konusunda uyarıldı³¹¹. Ancak bu sene hac kfilesinde bulunup İstanbul'a ulaşan hacılar, cerde birliğinin az sayıda asker ve zahire ile hacıları karşıladıkları bilgisini verdi. Dolayısıyla bu durumun bir daha yaşanmaması için Abdullah Paşa'dan gerekli tedbirleri alması ve cerdeye gelmeyenleri merkeze bildirmesi istendi. Zira devlet bu askerlere hizmetlerinin karşılığında ciddi paralar tahsis etmişti³¹². 1146/1734 senesi başında yeniden Şam valisi ve hac emiri olarak atanan Abdullah Paşa, birkaç ay sonra Halep Eyaleti'ne tayin edildiğinden görevi sona erdi³¹³.

³⁰⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 136, 1446, Rafeq, *a.g.e.*, s. 113.

³⁰⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 136, 1251.

³⁰⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 138, 639.

³⁰⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 138, 640.

³⁰⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 138, 700.

³¹⁰Rafeq, *a.g.e.*, s. 115.

³¹¹BOA, A.DVN. MHM. d., 139, 134.

³¹²BOA, A.DVN. MHM. d., 139, 457.

³¹³BOA, A.DVN. MHM. d., 139, 1274.

Sonuç olarak Abdullah Paşa üç sene boyunca Şam hac yolu ile ilgili önemli hizmetler yerine getirmişti. Sanameyn ve Müzeyrib arası hac yolunun tamiri ile Kuneytara yolunun döşemesi Paşa'nın döneminde yapılmıştı. Ayrıca Müdevvere'de bir kale ile iki havuz ve El-Hissa'da köprü yaptırmıştı. Şam hac yolu üzerinde yer alan her kaleyi de tamir ettirmişti. Medine'de bulunan Hz. Osman kuyusunu yeniden elden geçirtmiş ve su için bir havuz yaptırmıştı³¹⁴. Yine Medine'de Mescid-i Nebevi'de bulunan Hücre-i Saadet'i seramik ile döşettirmişti. Her yıl Kâbe'nin örtüsü yenilediğinden eski örtüsünden birini beraberinde getirmek paşaya nasip olmuştu. Bu örtüden kesilen parçaları Yahya Peygamber, Muhyiddin-i Arabi, Şeyh Rislan, Hz. Hüseyin'in kızları Rukiyye ve Zeynep'in kabirleri üzerine koydurmuştu³¹⁵.

3.2.2. İmar Hizmetleri

Abdullah Paşa 1145/1732 senesi Şam valiliği ve hac emirliği döneminde Şam hac yolunda hacıları korumada göstermiş olduğu başarıyı, yol üzerinde bulunan bazı yapıların inşa ve tamirinde de göstermişti³¹⁶. Örneğin Şam hac yolu üzerinde bulunan Aneze ve Zâtü'l-Hicce havuzları tamiri ve Tarhana Hanı-Dennûn ile Sanameyn-Müzeyrib menzilleri arası yolun kaldırım taşlarının da döşenmesi gerekiyordu. Bu işler için harcanacak 53.500 kuruşluk para devlet tarafından karşılanacaktı. Bunlara ilaveten Haydar ve Belkâ kaleleri ile havuzları, Mefrak menziline olan havuz ve Tabût Kurusu suyu da 10.000 kuruş masraf ile Valide Sultan tarafından tamir ettirilecekti. Mefrak havuzu için 100, Belkâ menzili havuz ve kalesi için 200 ve Tabût Kurusu köprüsünün surre-i kadimine 50 kuruş ilave ile senevî 350 kuruş surre ile civardaki urbandan bu menzillerde hizmet edecek kişilerin tayin edilmesine karar verildi. Mefrak havuzuna 1.500 kuruş, Belkâ havuz ve kalesine 4.000 kuruş, Tabut Kurusu köprüsüne 1.000 kuruş ve Haydar kalesi ve havuzlarına da 3.500 kuruş masraf ile toplamda 10.000 kuruş harcanarak tamiratların bitirileceği İstanbul'a rapor edildi³¹⁷.

³¹⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 140, 158; BOA, A.DVN. MHM. d., 139, 1320; Rafeq, *a.g.e.*, s. 115.

³¹⁵El-Kari, *a.g.e.*, s. 77-78.

³¹⁶Rafeq, *a.g.e.*, 115.

³¹⁷BOA, MAD, 3172, 33.

Ayrıca yine Devlet-i Âliye tarafından menzilleri teftiş ve muayene için gönderilen *mevsûku'l- kelim* yani sözlerine itimat olunur kişilerden de konu ile alakalı olarak görüş istenmiştir. Buna göre de adı geçen kaldırım, Aneze ve Zâtü'l-Hicce havuzları ve Yedi Kapı demekle bilinen Ebyâr'ın tamir ettirilmelerine, Medâyin-i Sâlih ile Bi'r-i Ganem menzillerinde de yeni birer kale yapılmasının gerekli olduğuna karar kılındı. Sanemeyn karyesinden Müzeyrib Kalesine kadar iki saatlik yol üzerinde olan kaldırım için 15.000 kuruş, Aneze havuzu için 500 kuruş, Zât-ı Hicce birkesi için 1.000 kuruş ve Ebyâr menzili için 3.000 kuruş tahmini tamir masrafı çıkmıştı. Medâyin-i Sâlih ile Bi'r-i Ganem menzillerinde inşa edilecek iki adet kaleler için de 25.000 kuruş tahmini masraf hesaplanmıştı. Dolayısıyla 54.500 kuruş gibi 100 keseden fazla bir meblağ devlet tarafından karşılanacaktı³¹⁸.

1146/1733 senesi başında Halep Eyaleti beylerbeyi olarak atanan Abdullah Paşa işleri yetiştirememişti. Ancak Müzeyrib kaldırımı, Haydar Kalesi ile havuzları ve diğer zikr olunan mahallerin tamiri için 31.030,5 kuruş harcamış, işlerin yarısını tamamlamıştı. Tamir için gönderilen 63.500 kuruştan geriye kalan 32.469,5 kuruşluk kısmı ise Halep Valisi Abdullah Paşa'nın zimmetinde kalmıştı. Devlet buna müsamaha göstermedi. Çünkü hac masrafları ile ilgili olan bu paranın devlete olan diğer borçlar sınıfında olmadığından hemen tahsili istenmişti. Dolayısıyla Halep valisinden herhangi bir özür veya rica göstermeden parayı acilen İstanbul'a göndermesi bekleniyordu³¹⁹.

3.2.3. Azli ve Nedenleri

1146/1734 senesinde Abdullah Paşa üçüncü defa hac emiri olarak atanmış olmasına rağmen, bir önceki sene urban tehdidine karşın cerde konusunda gösterdiği ihmalkârlık ve gevşeklik görevine son verilmesinde etkili olmuştu. Bu konu ile ilgili öne çıkan bir diğer husus da Azm-zâde Süleyman Paşa'nın 1144/1732 senesinde urban saldırısında gösterdiği başarısı nedeni ile hac emirliği hizmetine görevlendirilmesinin daha uygun olacağıydı³²⁰. Ayrıca Abdullah Paşa bir önceki sene yine kendine bağlı asker ve levendler ile ilgili de uyarılmıştı. Şam'a bağlı kasaba ve köylerde levend askeri yüzünden asayiş ve emniyet kaybolmuştu.

³¹⁸BOA, MAD, 3172, 31.

³¹⁹BOA, MAD, 3172, 34; BOA, A.DVN. MHM. d., 140, 158.

³²⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 139, 977.

Bu durumu çözüme kavuşturmak da Şam valisinin görevleri içindeydi. Şam valileri kimi zaman hac hizmetinde istihdam ettikleri asker ve levendlerin maaş ve gıda ihtiyacını karşılamamıştı. Dolayısıyla Şam valileri hac dönüşü ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olan askerlerin kasaba ve köylerde yaptıkları yağma ve talana göz yummuşlardı. Bu durumun merkeze iletilmesi üzerine, Abdullah Paşa'dan hemen Şam mütesellimini görevlendirmesi ve başıboş askerlerini toplaması istenmişti. Dolayısıyla bir daha böyle bir hadisenin yaşanması halinde kesinlikle özrünün kabul edilmeyeceği ve görevinden azl edileceği bildirilmişti³²¹. Paşa'nın hac emirliği görevinden alınmasında, son birkaç sene içinde yaşanan hadiselerin ve Azm-zâde faktörünün etkili olduğu çok açıktı. Ayrıca mal biriktirmek hırsıyla Şam ve etrafında gerçekleştirdiği iddia edilen eziyetler ve alınan haksız vergiler de azil nedenleri arasında sayılıyordu³²².

3.3. AZM-ZÂDE SÜLEYMAN PAŞA

3.3.1. Atanmadan Önceki Görevleri

Azm-zâde Süleyman Paşa, daha önce Şam valiliği ve emirü'l-haclık görevinde bulunan İsmail Paşa'nın kardeşiydi. İlk görevine 1137/1724 senesinde Trablusşam mutasarrıfı ve cerde başbuğu olarak atanmıştı. Şam valisi olarak atanmadan önce vezirlik rütbesi ile Sayda Eyaleti valiliğine tayin edilmişti³²³. Paşa'nın zâlim bir idareci olduğu ve Sayda ahalisine yaptığı haddi aşan kötü muameleler, padişahın kulağına gitmişti. Bunun üzerine görevden alınan Süleyman Paşa, Sayda kadısı, yeniçeri zabiti ve Sayda kalesi dizdarı tarafından 1143/1730 senesinde hapis edilmiş ve bütün mallarına da el konulmuştu³²⁴. Süleyman Paşa'nın bu hadiseden gereken dersi çıkardığı düşünülmüş olmalıdır ki 1144/1731 senesi Rebiülevvel ayı başlarında padişah tarafından affedilerek bağışlandı³²⁵. Trablusşam Valisi Osman Paşa'nın 1143/1730 senesi mukataa gelirlerini toplamak üzere Hama ve Humus bölgelerinde görevlendirilmesi üzerine Trablusşam Eyaleti Vezir Azm-zâde Süleyman Paşa'ya verildi³²⁶.

³²¹BOA, C. DH. ,117, 5835; BOA, A.DVN. MHM. d., 139, 458.

³²²BOA, A.DVN. MHM. d., 141, 191.

³²³Süreyya, *Sicill*, V, s. 1546.

³²⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 136, 1141.

³²⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 138, 394.

³²⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 138, 382.

Burada bir yıl görev yapan Süleyman Paşa, Osman Paşa'nın yeniden Trablusşam valisi olarak atanması üzerine Hama ile Humus sancakları mutasarrıflığına geri döndürüldü. Padişahın mutasarrıftan beklentisi, buralardan geçen yolların ve geçitlerin güvenliğinin tam olarak sağlanmasıydı. Böylece hacıların ve diğer yolcuların korunması temin edilmiş olacaktı³²⁷.

3.3.2. Şam Valiliği ve Emirü'l-Haclıkta İlk Dönemi

Azm-zâde Süleyman Paşa Trablusşam, Sayda ve Hama ile Humus'da görev yapmış olması ve Şam hac yolu ile işlerine diğer idarecilerden daha fazla vâkıf olması nedeniyle, 1146/1733 senesi Recep ayında valiliğe atanmış ve dört kez üst üste hac emirliği yapmıştı³²⁸. 1147/1734 yılında Şam Eyaleti ile birlikte Kudüs, Gazze ve Nablus sancakları tekrar Süleyman Paşa'ya verildi³²⁹. Şam valileri hac kafilesi ile birlikte güvenli bir biçimde Şam'a döndüklerinde, bu müjdeli haberi çuhadarları ile İstanbul'a ulaştırırdı. Örneğin 1147/1734 ve 1148/1735 seneleri haccını tamamlayıp Şam'a dönen Azm-zâde Süleyman Paşa, bu durumu merkeze iki çuhadarıyla bildirdi³³⁰.

Bu arada valinin uygulamaya koyduğu birkaç yeni düzenlemeden hiç memnun olmayan Şam halkı merkeze şikâyetle bulundu. Bunlardan biri 1148/1735 senesi hac yolculuğu esnasında vefat eden hacıların mallarının, varislerine verilmesi gerekirken Şam valisi tarafından el konulmasıydı³³¹. Diğer de hac yolculuğunun bitiminden sonra Şam'a dönen develerden zayıf ve işe yaramayacak olan birkaç yüz devenin Şam valisinin emriyle yüksek fiyatla ve zorla halka satılmasıydı. Osmanlı Padişahı için adaletle hükmetmek ve reayasının huzur ve güven içinde yaşamasını temin etmekten daha kıymetli bir durum olamazdı. Bu bağlamda Padişah I. Mahmud Şam valisi, kadısı ve diğer ulemâya yazdığı ferman ile Şam halkına adalet ve şefkat ile muamele edilmesini, zulüm ve haksızlıktan da korunmasını istedi³³².

³²⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 139, 93; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi Tarihi, *Subhî Tarihi (Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte)*, Hazırlayan: Mesut Aydınar, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 194.

³²⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 139, 977; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 66; Rafeq, *a.g.e.*, s. 119.

³²⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 140, 812; Subhî, *a.g.e.*, s. 231.

³³⁰Salâhi Efendi, *Rûznâme-i Salâhi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 2518, s. 1; Subhî, *a.g.e.*, s. 226-227.

³³¹BOA, A.DVN. MHM. d., 141, 192.

³³²Subhî, *a.g.e.*, s. 257-258.

1149/1736³³³ ve 1150/1737³³⁴ senelerinde de Şam valiliği ve hac emirliği devam ettirilen Azm-zâde Süleyman Paşa'ya Kudüs, Gazze ve Nablus sancakları da tahsis edildi. Dolayısıyla kendinden istenen en önemli husus cerde birliği ve hac yolu masrafları için tahsis edilen gelirleri toplayıp hacıların güvenliğini temin etmesiydi. 1151/1738 senesinde Süleyman Paşa'nın ilk dönemi sona ermiş ve yerine Trablusşam valisi ve cerde başbuğu olan Hüseyin Paşa atandı³³⁵.

3.3.3. İlk Dönemi Sonunda Azli

Bu ara dönemin ilk valisi ve hac emiri olan Hüseyin Paşa'ya yazılan bir hükümden, Süleyman Paşa'nın görevden alınması ile ilgili neden anlaşılmaktadır. Şöyle ki Şam urban şeyhinin görevi Şam hac yolunu kullanan hacılara ve onları korumakla görevli cerde birliğine katır ve deve tedarik etmektir. Bu görevi daha önceleri babası Nasuh Paşa tarafından katledilen Kuleyb oğlu Şeyh Zahir yürütmekteydi. Ancak bazı kişilerin tahrikine kapılan ve düşüncesizce hareket eden Süleyman Paşa sorgusuz sualsiz Şeyh Zahir'i urban şeyhliğinden azil etti ve yerine ileride büyük bir urban saldırısına da neden olacak olan Ka'dan isimli birini getirdi. Ancak yeni şeyh ahlâkça kötü ve ciddiyetsiz birisi olduğundan, hacılar ve cerde birliği için Müzeyrib'te hazır etmesi gereken develer ortada yoktu. Bu durum hacıları yükleriyle birlikte perişan etti. Bunun üzerine Süleyman Paşa Ka'dan'ı Şam kalesine hapis etmekle cezalandırdı. Ancak bu defa da deve işini yine Ka'dan'ın akrabalarından Diyyab isimli birisine havale ederek ikinci kez aynı hatayı yaptı. Zira ortada işe yarayacak deve olmadığı gibi Diyyab da kaçıp gitmişti. Osmanlı Devleti hac işlerinde yapılan böyle büyük hataları affetmiyordu. Dolayısıyla bir kez daha aynı hatayı işleyen Süleyman Paşa azil edildi. Şam urban şeyhliği görevine de Şeyh Zahir atandı³³⁶.

Bundan sonraki üç yıllık süreçte ilk önce Hüseyin Paşa³³⁷, ikinci olarak 1152/1739 senesinde Muhassıl Osman Paşa³³⁸ ve son olarak da 1153/1740 senesinde

³³³BOA, A.DVN. MHM. d., 143, 17.

³³⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 143, 357.

³³⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 145, 676; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 66.

³³⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 145, 676.

³³⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 145, 1038; Rafeq, *a.g.e.*, s. 132.

³³⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 147, 7; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 67; Rafeq, *a.g.e.*, s. 139.

de Belgrad'dan Şam'a tayin edilen Ali Paşa ibn Abdi Paşa³³⁹ valilik ve hac emirliği görevlerinde bulunanlardı. Hüseyin Paşa döneminde başlayan ve Şam'da düzeni bozan en önemli mesele, yeniçeri ve yerli askerleri arasındaki güç ve çıkar mücadelesiydi. Osman Paşa döneminde ise merkeze bağlı yeniçeri ocağı padişah fermanı ile Şam'da kaldırılarak sıkıntı kısmen sona erdirildi³⁴⁰. Dolayısıyla Ali Paşa daha rahat bir dönem geçirdi. Hac emirliği görevi esnasında bedevi saldırısına maruz kalan paşa, onlara karşı galip gelmeyi başardı³⁴¹.

3.3.4. Emirü'l-Haclğa İkinci Kez Atanması

Azm-zâde Süleyman Paşa Mısır'da görevli iken 1154/1741 senesinde yeniden vali ve hac emirliği görevine tayin edildi³⁴². Bu seneden itibaren hac işleri ve hacıların güvenliğini sağlama noktasında Süleyman Paşa'dan, kapısı halkı ve levend askeri sayısını 600'den 1500'e yükseltmesi istendi. Ayrıca kendisine yapılan bir diğer uyarı da ilk hac emirliği döneminde Şam hac yolu üzerindeki kalelere hacıların ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla koyduğu zahireler ile ilgiliydi. Paşa'nın halefleri bu zahireleri çıkarları için satıp tüketmiş ve hacıların aç kalmasına neden olmuşlardı. Dolayısıyla Süleyman Paşa'dan bu duruma mutlaka çözüm getirmesi istendi ve gerekirse Kahire'den zahire satın alıp kalelere tekrar koyması emredildi³⁴³.

1155/1742 senesi Şam valiliği ve hac emirliği ile ilgili merkezden yapılan atama geç kalmıştı. Bu gecikme fırsat kollayan birçok yerli asi elebaşının harekete geçerek Şam'da nizamı bozmasına neden oldu. Süleyman Paşa bu asiler ile ilgili tek başına karar almak istemedi. Şam'ın diğer devlet görevlileri ve ileri gelenlerinin de bulunduğu bir divan topladı. Buradan çıkan netice padişah'tan gelmiş bir hatt-ı şerif gibi ilan edilerek, Meydan Mahallesi'nden on altı eşkıya yeniçerinin teslim edilmesi istendi. Ayrıca gedikleri de iptal edildi. Şam'ın sokaklarında gezen tellallar aracılığı ile teslim olmayan eşkıyanın kanının helal olduğu, bunları öldürenlerin sorumlu olmayacağı ilan edildi. Böylece Şam halkından asileri ele vermeleri temin edilmiş olacaktı. Ancak Şevval ayının gelmesiyle devre çıkacak olan Şam valisi, bu

³³⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 147, 766; Subhî, *a.g.e.*, s. 637; Rafeq, *a.g.e.*, s. 142.

³⁴⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 147, 889; Rafeq, *a.g.e.*, s. 133, 140-141.

³⁴¹İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 68.

³⁴²BOA, A.DVN. MHM. d., 148, 3.

³⁴³BOA, A.DVN. MHM. d., 148, 288; BOA, A.DVN. MHM. d., 148, 453.

korkunun isyancılara yeteceği düşüncesiyle daha ileri gitmedi³⁴⁴. 1155/1742 senesinde hac emiri olan Süleyman Paşa³⁴⁵ komutasında yola çıkan Şam hac kafilesi, Katrane ve El-Hissa'da aşırı yağmurlara yakalandı. Birçok hacı hayatını kaybetti, develer ile eşyalar da sele kapılıp telef oldu. Bir sonraki sene yine hac emiri olarak görev yapan Azm-zâde Süleyman Paşa³⁴⁶, Taberiyye³⁴⁷ Kalesi yakınında yer alan Lûbiyye karyesinde aniden vefat etti. Şam'a gönderilen cenazesi Receb ayının yedisinde Babü's-Sağır'e defnedildi³⁴⁸.

3.3.5. Zahir Ömer ile Mücadelesi

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ne karşı bölgede isyanları ile bilinen Şeyh Zahir bin Ömer bin Ebî ez-Zeydani'ydi. Babası Ömer ez-Zeydani, XVIII. yüzyılın başında Safed Sancağı'nda bir mültezim iken, 1702 yılında Safed'in idarecisi olarak tayin edildi. Zahir Ömer'in siyasi kariyeri ise Sakr kabilesiyle ittifak kurarak Safed urban şeyhlerinin liderliğini elde etmesiyle başladı. Zahir Ömer'in nüfuzunu genişletmek amacıyla Nablus'u ele geçirmek istemesi üzerine, Nablus emirleri Süleyman Paşa'dan yardım istedi. Böylece Süleyman Paşa ilk kez Zahir Ömer ile karşı karşıya geldi. Tehlikeyi fark eden Zahir, Taberiyye'de yerleşip gücünü arttırmaya çalıştı. 1730'lardan itibaren de bölgede güçlü bir lider haline geldi. Süleyman Paşa 1150/1737 senesinde ilk seferini buraya yaptı ve kardeşini öldürmeyi başardı. Ancak Süleyman Paşa'nın görevden alınması, Zahir Ömer'i rahatlattı³⁴⁹.

Zahir Ömer etrafındaki toprakları zaman içinde ele geçirdi. Nablus, Hayfa, Safed ve Akka'yı hâkimiyeti altına aldı. Şam ile Nablus arasındaki ticaret yolunu da denetimi altına aldı. Dolayısıyla Şam, Mısır ve Kudüs'ten gelen yollar Zahir Ömer tarafından kesilmekle birlikte Şam'ın mukataa, tımar-zeamet ve vakıf köylerine saldırılar yapıyordu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti karşı bir hamle ile bölgedeki valileri Şam Valisi Süleyman Paşa'nın emri altında topladı ve Zahir Ömer'i yok etmelerini istedi. 1155/1743 senesinde Süleyman Paşa çoğunluğu delilerden oluşan

³⁴⁴El-Bediri, *a.g.e.*, s. 12-13; Rafeq, *a.g.e.*, s. 145.

³⁴⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 148, 701.

³⁴⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 150, 104.

³⁴⁷Suriye-Akka'ya bağlı bir kazaydı. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 155.

³⁴⁸El-Bediri, *a.g.e.*, s. 5; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 69.

³⁴⁹Rafeq, *a.g.e.*, s. 128-130.

büyük bir ordu ile yola çıktı. Beraberinde İstanbul'dan gelen toplar ve topçular ile lağımçılar da vardı. Zahir Ömer'in gizlendiği Taberiye kalesi kuşatıldı. Uzun bir süre kuşatma altında kalan kale düşürülemedi. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi Zahir Ömer'in kardeşi ve Deyr Hanna hâkiminin kaleye gizli gizli zahire göndermesiydi. Bu durumu haber alan Süleyman Paşa zahire getirenleri yakalattı, zahirelere de el koydurttu. Deyr Hanna idarecisine gönderdiği mektup ile sıranın kendisine de geleceğini hatırlattı. Ancak Zahir Ömer Süleyman Paşa'ya karşı başarılı oldu ve kuşatmadan kurtuldu³⁵⁰.

Daha sonra Akka'ya yerleşip pamuk ticaretini kontrolü altına alan Zahir Ömer, burayı da nüfuzu altına almayı başardı. Akka'da limanı kontrol altına alması Zahir Ömer'e büyük bir gelir sağlamanın dışında, Osmanlı Devleti'nin en büyük düşmanı olan Rusya'nın da desteğini sağladı. Artık Rus gemileri bu limana demirliyordu (1770). Ancak Rusya ile arasının bozulması ve Osmanlı-Rus savaşını bitiren 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Zahir Ömer Osmanlı'ya yanaşmaya başladı. Osmanlı Devleti ise başta Şam ve devlet hazinesinin mahrum kaldığı, Zahir Ömer'in elindeki iskele ve limanların gümrük gelirlerine el koymak istiyordu. 1775 yılında Cezayirli Hasan Paşa'nın denizden ve Şam valisi başta olmak üzere bölge valilerinin karadan Akka'yı kuşatması Zahir Ömer'in sonunu getirdi. Kaledeki mağripli askerler ile devlete karşı gelmek istemeyen bir kısım asker, Zahir Ömer'e itaat etmeyerek kendisini öldürdü. Arkasında devlet hazinesine çok büyük bir miktarda yaklaşık 551.066 kuruş değerinde altın ve gümüş para kaldı³⁵¹.

3.4. AZM-ZÂDE ES'AD PAŞA

3.4.1. İlk Yılları

Azm-zâde Süleyman Paşa'nın vefatından sonra yerine yeğeni ve Azm-zâde İsmail Paşa'nın oğlu, Hama mutasarrıfı Azm-zâde Es'ad Paşa 1156/1743 yılı Recep ayının 23'ünde Şam valisi ve hac emiri olarak atandı³⁵². Bu atamada Es'ad Paşa'nın çocukluğundan itibaren hac emirliğine olan aşinalığı, hac işlerindeki tecrübesi ve

³⁵⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 149, 151; Rafeq, *a.g.e.*, s. 157-158.

³⁵¹El-Bediri, *a.g.e.*, s. 14-15; Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", *DİA*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 90-91.

³⁵²BOA, A.DVN. MHM. d., 150, 446; Kadı Ömer Efendi, *Rûznâme-i Sultan Mahmud Han I* (1153-1164/1740-1750), AETRH.423, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, s. 220; Süreyya, *Sicill*, II, s. 496. Bazı kaynaklarda ise Es'ad Paşa 24 Şaban 1156/13 Ekim 1743 tarihinde Şam valisi ve hac emiri olarak atandı. Bkz. *Subhi*, *a.g.e.*, s. 788-789; El-Bediri, *a.g.e.*, s. 33,35; İbn-i Cum'a, *a.g.e.*, s. 69.

bölgeyi iyi tanınması gibi nedenler etkili olmuştu. Kendisine vezirlik rütbesi ile birlikte Kudüs, Gazze ve Nablus sancakları mutasarrıflığı da verilmişti³⁵³. Ayrıca Süleyman Paşa'dan hac işleri ile ilgili geride kalan ne var ise, Es'ad Paşa'ya devredilmesi istenmişti. Yine merhum paşanın hac için hazırladığı binekler ve mühimmatın tayin edilen memur vasıtası ile devlet adına zapt edilmesi ve yeni valiyeye değeri ölçüsünde satılması emredilmişti.

1157/1744 senesinde Şam hac yolu üzerinde bulunan Ma'an ve Zatü'l-Hacc kalelerine 200, Hasmane Kalesine de 100 yük arpa tedariki Gazze'den yapılacaktı³⁵⁴. Gazze Beyi hem bu ürünün hem de nakliyesinin ücretini ödeyecekti. Ayrıca güvenilir adamları aracılığıyla kalelere gönderilmesini de sağlayacaktı. Ancak henüz bu işi yapmadığından söz konusu menzillerde ciddi düzeyde kıtlık oluştu ve Şam Valisi Esad Paşa Ma'an Kalesine 200 yük arpayı kendi malından göndermek zorunda kaldı. Dolayısıyla hacıların zahire konusunda sıkıntı ve kavgaya düşmemesi için Gazze ve Remle sancakları beyinin bir an evvel görevi yerine getirmesi istendi.

1158/1745 senesinde ikinci kez Şam hac emirliğine tayin edilen Es'ad Paşa'dan Trablusşam valisi ve cerde başbuğu Mehmet Paşa³⁵⁵, Cebel-i Aclûn ve Leccûn sancakları³⁵⁶ ile Nablus sancağı³⁵⁷ mütesellimleri ile birlikte ortak hareket etmesi ve hacıların Şam hac yolunda güvenlik ve ihtiyaçlarının karşılanması istendi. Hac emirliği ile ilgili işlerin çok önemli olduğundan bahisle, diğer işlerle kıyas edilmemesinin gerekliliği vurgulanıyordu. Paşa'dan bu konuda oldukça dikkatli ve titiz olması bekleniyordu. Muhtemelen beraberliği sağlama amacıyla olmalı ki Es'ad Paşa'nın tavsiye ve isteği doğrultusunda kardeşi Sadeddîn Paşa da 1159/1746 senesinden itibaren Trablusşam valisi ve cerde başbuğu yapıldı³⁵⁸. Bu atamanın karşılığında Trablusşam valisi merkez tarafından istenen üç şartı kabul etmiş oluyordu. Bunlardan ilki elli kese daha arttırmak suretiyle 300 keseye çıkartılan Trablusşam muaccesininin kabulüydü. İkincisi de cerde ile alakalı olup asker sayısının 1.500'e çıkartılmasıydı. Sonuncusu da merkezden cerde askeri ve top

³⁵³BOA, A.DVN. MHM. d., 153, 1176.

³⁵⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 150, 1425.

³⁵⁵BOA, C. EV., 251, 12682; BOA, A.DVN. MHM. d., 151, 159; Süleyman İzzî, *Tarih-i İzzî*, İstanbul 1199/1784, s. 17.

³⁵⁶BOA, C. EV., 251, 12680.

³⁵⁷BOA, C. EV., 251, 12681.

³⁵⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 152, 1004, 1007; İzzî, *a.g.e.*, s. 64-65.

masrafı için gönderile gelen 33.000 kuruşluk yardımın bundan böyle Trablusşam valisi tarafından karşılanmasıydı³⁵⁹.

3.4.2. Seyyid Fethi'nin Katli

Şam valisinin hac emirliği ile ilgili görevi gereği, hac kafillesi ile birlikte Şam'dan ayrılmasını fırsat bilen, şehirde emniyet ve asayiş bırakmayan Şam defterdarı Seyyid Fethi'nin icabına bakılması merkezin bir diğer önemli isteğiydi. Zira Şam defterdarının kendisine bağlı bazı Şam yerli kulu askerlerini de kullanarak Şam halkına etmediği eziyet ve zulüm kalmamıştı. Hatta kendisine engel olmak isteyen Şam kadısının mahkemesini basmaktan çekinmeyen, her türlü yalan ve iftirayı söylemekten utanmayan birisi olduğuna dair de ciddi iddialar vardı. Dolayısıyla 1159/1746 senesinde Es'ad Paşa'dan³⁶⁰ Şam Defterdarı Seyyid Fethi'nin cezasının verilerek kesik başının İstanbul'a gönderilmesi istendi. Şam valisi kısa bir süre içinde bu işi yerine getirdi ve istenildiği gibi defterdarın kellesi İstanbul'a gönderildi³⁶¹.

3.4.3. Şam'da Hâkimiyeti Tesis Etmesi

Bu hadiseden sonra da Şam valisi ve hac emiri olarak atanan ve kardeşini de cerde başbuğu olarak tayin ettiren Es'ad Paşa³⁶², muhtemelen bölgede ipleri tamamen kendi eline almak istemiş olmalı ki, devletin en öncelikli ve önemli gördüğü cerde işinde sorun çıkarmaya başladı. Sayda'dan Şam'a gelen ve cerde için gönderilen 500 askerinin deve ihtiyacı, her yıl Şam valisinin gözetiminde Havran ve urban şeyhlerinin temin ettikleri develer ile karşılanırdı. Ancak Es'ad Paşa buna engel olmak istedi. Sayda valisinin 1160/1747 yılında durumu merkeze haber vermesi üzerine paşanın engeli kaldırıldı, yeniden develerin eski ücretleriyle aynı yerlerden kiralanıp cerde askerine verilmesine devam edildi³⁶³.

Es'ad Paşa muhtemelen olayın böylece çözümlenmesinden memnun olmamıştı ki henüz üzerinden bir yıl geçmeden bu kez kardeşi cerde başbuğu Sadeddin Paşa ile birlikte yeni bir sorun çıkarmıştı. 1161/1748 senesi cerde hizmeti

³⁵⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 152, 1003.

³⁶⁰Izzî, I, s. 77.

³⁶¹Izzî, I, s. 62-63.

³⁶²BOA, A.DVN. MHM. d., 152, 1176.

³⁶³BOA, A.DVN. MHM. d., 153, 579.

için Sayda'dan gönderilen cerde askerinin zahiresini taşıtmakta bir deveye verilecek kira elli beş kuruş olarak kararlaştırılmış ve Sayda valisi parayı ödemişti. Ancak develeri kiralayan Şam valisi bunlardan altmış iki tanesine kendisi, kırk beşine de Trablusşam valisi Vezir Sadeddîn Paşa el koymuştu. Bu develeri yarı fiyattan on kuruş da kâr ilave ederek kullandıran hac emiri buradan 2.170 kuruş para kazanmıştı. Kardeşi de elli kuruştan develeri kiralayıp 2.250 kuruş parayı zimmetine geçirmişti. Dolayısıyla halk arasında Es'ad Paşa'nın ticaret ve mukavvimlik yaparak çok servet biriktirdiği bilinen bir durumdu³⁶⁴.

Ayrıca yine Sayda valisi Vezir Muhammed Paşa tarafından Şam'a gönderilen 951 batman³⁶⁵ ipeğin, Şam pazarındaki fiyata göre satışı yapıp gelirinin hac kilerine verilmesi gerekiyordu. Buna da el koyan Es'ad Paşa, batmanını yirmi dört kuruştan satıp 22.824 kuruş elde etti. Ancak Sayda valisi bu paranın sadece 13.099 kuruşluk kısmının hac masrafına havale edildiğini ve kalan 8.913 kuruşu da Es'ad Paşa'nın zimmetine geçirdiğini iddia etti³⁶⁶. Bu durumun Sayda valisi tarafından merkeze bildirilmesi üzerine, Şam kadısı ve bölgede bulunan Selim isminde bir mübaşir konuyu araştırmaları için görevlendirildi. Es'ad ve Sadeddîn Paşaların zimmetlerine para geçirdiği tespit edildiği takdirde kendilerinden tahsil edilerek Sayda valisine havale edilmesi istendi.

3.4.4. Es'ad Paşa ve Kardeşi Sadeddin Paşa

Haklarında olumsuz iddialar olmasına rağmen her iki valinin de görevleri devam ettirildi³⁶⁷. 1156/1743 senesinde Şam valisi ve hac emiri olarak atanan Es'ad Paşa'nın, 1164/1750 senesinde hala bu görevleri yapıyor olmasının nedeni kendisine yazılan bir hükümdeki şu ifadelerde görülmekteydi: “ *Kudüs, Nablus sancakları inzimâmıyla hala Şam valisi ve mir-i haccı olan Es'ad Paşa'ya hüküm ki. Hacc-ı Şerif umûr-u Devlet-i Âliyyemin ehemmi mehamm-ı vâcibü'l-ihitimamından olmak hasebiyle bu sene-i amîmetü'l-meymenede hüccâc-ı müsliminin istikbâlleri hususunda sene-i maziyeden birkaç kat ziyade hidemât-ı sa'yde ve sair hamiyyede*

³⁶⁴Vasîf, I, 112.

³⁶⁵Bir diğer ifadeyle menn de denilen batman, bir İslam ağırlık ölçüsüdür. Suriye'de bir batman 819 gr'a eşittir. 951 batman harîr (ipek) 778,869 kg. ağırlığındaydı. Bkz. *Hinz, a.g.e.*, s. 20.

³⁶⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 154, 170.

³⁶⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 154, 1021; BOA, A.DVN. MHM. d., 154, 1032.

*zuhûru matlûb-u hümayûn-u peder-i şahanem olduğu ecilden ötedenberi olageldiği cihetle kapın halkını ve levendatını 1.500 nefere iblâğ....*³⁶⁸.

Özetlemek gerekirse hac işlerinde her geçen yıl daha fazla gayret ve hizmet gösteren Es'ad Paşa, padişahı memnun ettiği için görevi devam ettiriliyordu. Aynı şekilde 1164/ 1750 senesinde kardeşi Sadeddîn Paşa da Halep Eyaleti'ne atanmasına rağmen cerde işindeki yetenek ve başarısından dolayı başbuğluğu devam ettirildi³⁶⁹. Dolayısıyla Azm-zâde ailesi hac işleri ile alakalı her vazifede ön planda tutuldu. Sadeddîn Paşa'ya sağlanan kolaylık ile Trablusşam valisi ve cerde başbuğunun kendi imkânlarıyla karşılaması gereken 33.000 kuruşluk levend ve top masrafı da Hazine-i Âmire'den karşılanacaktı. Bu paranın 25.000 kuruşluk kısmı Halep *imdâd-ı seferiyyesinden*, kalan kısmı da Halep halkından tahsil edilecekti. Böylece cerde başbuğluğu daha önceki senelerde olduğu gibi Halep Eyaleti'ne geçmiş oldu³⁷⁰. Trablusşam valisi Vezir İsmail Paşa ise henüz cerde için gereken imkân ve düzenin yeterli düzeyde olmaması nedeniyle vazifeden el çektirildi³⁷¹.

Sadedin Paşa bir yıl sonra yani 1165/1751 senesinde Sayda valisi olarak atanmasına rağmen yine cerde başbuğu olarak seçildi³⁷². Trablusşam valisi ise yukarıda bahsedilen aynı nedenlerden dolayı, bir kez daha cerde başbuğu tayin edilmedi. Hatta bu defa levend ve top masrafı olan 33.000 kuruşu hazırlayarak, cerde başbuğuna göndermesi istendi³⁷³. Bu durum Şam Valisi Es'ad Paşa'ya da bildirildi³⁷⁴. Sonuç olarak Osmanlı Devleti Şam valisi ve hac emirinin atamasını yaparken aynı aileden ve birbirine yakın kişileri de Trablusşam veya Sayda gibi eyaletlerde görevlendiriyordu. Böylece akrabalık ve yakınlık bağının sağladığı birlik ve beraberlik bağı ile hac işlerinin daha istikrarlı ve güvenli bir biçimde yerine getirilmesinin hedeflenmiş olması muhtemeldi. Bu durumu kuvvetlendiren atamalar ise 1166/1752 senesinde görüldü. Zira Es'ad Paşa Şam valisi olarak yeniden

³⁶⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 155, 127.

³⁶⁹İzzi, II, s. 258.

³⁷⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 155, 109.

³⁷¹BOA, A.DVN. MHM. d., 155, 110; İzzi, II, s. 258.

³⁷²BOA, A.DVN. MHM. d., 155, 826; A.DVN. MHM. d., 155, 848; İzzi, II, s. 265.

³⁷³BOA, A.DVN. MHM. d., 155, 825.

³⁷⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 155, 849; İzzi, C. II, s. 265, 284.

atanırken³⁷⁵, kardeşi Sadeddin Paşa da yeniden Trablusşam valiliği ve cerde başbuğluğu görevine döndürüldü³⁷⁶.

3.4.5. Urban ile İlgili Meseleler

Osmanlı padişahının en hassas olduğu ve kim olursa olsun hiçbir valinin gözünün yaşına bakmadığı husus hac işlerinin işleyişinde şahit olduğu tembellik ve ataletti. 1166/1752 senesi haccında hacılar Şam'ın merkezine çok yakın bir menzil olan İki Kapılı adlı yerde Aneze urbanı Şeyhi Fazıl isimli şakinin 300 süvari ile birlikte saldırısına uğramış, canlarını ve mallarını kaleye sığınarak kurtarabilmişlerdi. Bu saldırı haberini alan merkezi idare durumdan çok rahatsız olmuş ve doğrudan Es'ad Paşa'yı suçlu bulmuştu. Belki de bu saldırıdan sonra Es'ad Paşa'nın kariyerinin ciddi anlamda yara aldığı söylenebilir. Çünkü Şam valisi atalet ve urban saldırısına göz yummakla suçlanmıştı. Hele Şam ve etrafında urbanın böyle bir saldırı girişimine kesinlikle izin verilmemeliydi. Dolayısıyla Şam valisinden Şeyh Fazıl ve diğer urbanı tehdit diliyle uyarması ve bir daha böyle bir olayın yaşanmasına müsaade etmemesi istenmişti. Böyle bir durumun tekrarı durumunda kusurlu görüleceği ve sonuçlarına katlanması gerekeceği de valiye hatırlatılmıştı³⁷⁷.

1169/1755 senesinde yine Şam valiliği ve hac emirliği devam ettirilen Es'ad Paşa'nın, kardeşi Mirmiran Azm-zâde Mustafa Paşa'ya da Sayda Eyaleti verildi³⁷⁸. Ancak Es'ad Paşa için işler hiç de o kadar yolunda değildi. Zira 1169/1755 senesinde Harb urbanının Medine-i Münevvere ve hac yolunda eşkıyalık faaliyetleri oldukça fazlalaştı. Dolayısıyla bazı hac menzillerinin emniyeti kaldı. Ayrıca Medine'de asayiş ve düzeni bozan bazı kimseler ortaya çıktı. Bu durum üzerine Mekke şerifi merkezden yardım istedi³⁷⁹. Ancak Es'ad Paşa Mekke şerifinin urban ile ilgili yazdıklarından haberi yokmuş gibi davranıp, sadece Şerif Mesud'un İstanbul'dan maddi destek istediği ve Medine'de sorun çıkaran bazı kişilerin sürgün edileceği bilgilerini merkezle paylaştı. Bu durumun ortaya çıkması İstanbul'da tam bir hayal kırıklığı meydana getirdi. Zira yıllarca Şam Eyaleti ve Nablus Sancağı tasarrufu

³⁷⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 155, 1656; Ahmed Vasıf, *Vasıf Tarihi*, C. I, İstanbul 1219 (1804), s. 19.

³⁷⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 155, 1655; Vasıf, *a.g.e.*, s. 19; İzzi, II, s. 284.

³⁷⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 155, 1726.

³⁷⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 852; Vasıf, I, s. 67; Hâkim, s. 256-257. Ancak Vasıf tarihinde Mustafa Paşa'ya Sayda eyaleti verilmesi tarihi 1168 olarak kayıtlıdır. Bkz. *Vasıf*, I, s. 47.

³⁷⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 867.

kendisine verilen ve hac ile ilgili konularda devlet hazinesi kendisine sonuna kadar açılan Şam valisi, merkezi yanlış ve eksik bilgilerle yönlendirmeye çalışıyordu. Daha da vahim olanı devletin hac ile ilgili işlerde gösterdiği ehemmiyeti bilmesine rağmen Es'ad Paşa'nın böyle bir yanlışa düşmesiydi.

Es'ad Paşa hac emiri olarak kendinden bekleneni yapmamakla birlikte acemilik ve aç gözlülük yaparak askerlerin ve levendlerin sayısını da azalttı. Böylece az sayıda asker besleyerek daha fazla kazanmak istiyordu. Ancak bu durum yol güvenliğinin kaybolmasına ve urbanın kervanlara saldırmasına neden oldu. Hatta hac sonrası Şam'a geri dönüldüğünde ücretlerini alamayan askerler hacıların mallarını çalmak veya gasp etmek zorunda kalıyordu. Ayrıca Şam pazarında oluşturduğu tekellilik ile yiyecek-içecek ve binekler de, hacılara oldukça pahalı fiyatlar ile satılıyordu. Bu olup bitenlerin hepsi "tevatür"³⁸⁰ derecesinde doğrudu ve merkeze de haber verilmişti³⁸¹.

1169/1755 yılında Beni Sahr ve lideri Ka'nın, önceki birkaç yılda olduğu gibi dönüş yolunda kervanı taciz etmeye başladığına dair haberler mevcuttu. Bu gelişme karşısında İstanbul'da yapılan istişarelerin neticesi, Es'ad Paşa'nın Şam valiliği görevine son verilmesi yönündeydi. Bunun akla gelen ilk cevabı önceki ve sonraki valiler için de mevcut olan ve her atama döneminde İstanbul'a ulaştırılan şikâyet dilekçeleriydi. Bu dilekçeler içinde Osmanlı Devleti'ni en fazla ilgilendiren kanaatimizce Paşa'nın urban ile iş birliği yaptığına dair suçlamalardı³⁸². Ayrıca Es'ad Paşa'nın zayıf ve küçük kabilelere surre vermeyip vergi alması, güçlülere ise surre verip vergi almaması da zayıf kabileleri isyan ettiriyor ve 1171/1757 yılındaki büyük bedevi saldırısının da nedeni oluyordu³⁸³.

3.4.6. Mukavvimlerin Usûlsüzlükleri

1167/1753 senesinde yeniden Şam valisi ve hac emiri olarak atanan Es'ad Paşa'nın³⁸⁴ görevlendirilme yazısı, bu kez övmek yerine bir önceki seneden daha fazla gayret ve hizmet göstermesini içeren uyarıcı bir dil içeriyordu. Zira paşanın bu

³⁸⁰Yalan olarak söylenmiş bir söz üzerine birleşmeleri mümkün olmayan, her zaman güvenilen kimselerin bir haberi bildirmeleri. Bkz. *Şemseddin Sami, a.g.e., s. 446.*

³⁸¹BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 867.

³⁸²El-Berzenci, *a.g.e., s. 71*; Ali Karaca, "Esad Paşa Azmzade", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s.351.

³⁸³Rafiq, *a.g.m., s. 12*

³⁸⁴Vasıf, I, s. 29; Hâkim, s. 68.

sene tekrar atanmasında daha önceki senelerde sergilediği gayret, Şam hac yolu ile ilgili tecrübesi ve hacıların urban saldırısından korunmasında gösterdiği başarıları gibi nedenler etkili oldu³⁸⁵. Dolayısıyla yine bu yıl için 1.500 asker hazırlayacak ve hacıları Hediye Eşmeleri'nde karşılayacaktı. Şam valisi ve hac emirinin bir diğer önemli vazifesi mukavvimler ve deve sahiplerinden kiralanan binek hayvanları ve malzemelerin kira ücretlerini takip ederek, hacılardan fazlaca para istenip istenmediğini kontrol etmektir. Şam valisi, Şam kadısı, Şam müftüleri, Şam uleması, Şam ağaları, Surre emini, sakabaşılar, kafilenin önde gelen kişileri ile mukavvimler deve, katır, tahtirevan³⁸⁶ ve mahfelerin³⁸⁷ ücretini hacılara ağır gelmeyecek bir şekilde birlikte belirlerdi.

Dolayısıyla hacıların çokluk ve azlığına göre veya mukavvimleri kayıran bir anlayışla hareket edilerek ücret belirlenmezdi. Ancak Es'ad Paşa tarafından bu usul terk edilip deve sahiplerinin belirlediği ücretlere göz yumularak hacılar yüksek fiyatlar ile zarara ve eziyete uğratıldı. 1168/1754 senesinde hacdan dönen hacılar, bu durumu merkeze ulaştırdı. Develeri kiralayan mukavvimler daha fazla para kazanmak hırsıyla kendi isteklerine göre ücretleri belirliyorlardı³⁸⁸. Bunun üzerine Es'ad Paşa'dan konuya müdahil olup gerekli fiyat düzenlemesini yapması istendi. Böylece Es'ad Paşa bir kez daha hac işlerinde sorun çıkarmış oldu. Artık İstanbul'un kendisine bakışı hiç de eskisi gibi değildi. Ancak Azm-zâde Es'ad Paşa'nın 1168/1754 senesinde hala Şam valiliği ve hac emirliği görevine devam ettiği, Kudüs ve Nablus sancaklarının da mutasarrıfı olduğu bilinmekteydi. Trablusşam Eyaleti ve cerde başbuğluğu görevi de kardeşi Vezir Sadeddîn Paşa'ya Cemâziyelâhîr ayının onsekizinci günü padişahın hatt-ı hümayunuyla bildirildi³⁸⁹.

3.4.7. Azli

Es'ad Paşa 1168/1754 senesinde bir kez daha affedildi. Ancak bir daha böyle hataları olduğu, yol güvenliğini sağlamadığı ve olması gerekenden daha az asker ve

³⁸⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 156, 412.

³⁸⁶İnsan veya deve, at, katır gibi hayvanlara yükletilen üstü örtülü tekerleksiz bir çeşit araba adıdır. İnsan ve hafif yük nakliyatında kullanılırdı. Bkz. *Pakalın, OTDTS, C. III, s. 380.*

³⁸⁷Deve veya katır gibi binek hayvanlarının sırtına konulan iki taraflı üstü kumaşla örtülü sepetin adıdır. Yük taşımak için kullanılır. Suriye ve Irak'ta kullanılan mahfeye Araplar mahaffe de demektir. Bkz. *Pakalın, OTDTS, C. II, s. 382.*

³⁸⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 171.

³⁸⁹Hâkim, s. 156; Vasıf, I, s. 47.

zahire ile yola çıktığı duyulduğunda, kendisi hakkında olan iyi niyetler kaybolacaktı. Yapılan her tür yardım kesilecekti. Bu durum paşanın hem doğduğu yer hem de kökeni itibarıyla Şam bölgesine ait olması, urbanı çok yakinen tanınması ve dillerinden anlaması gibi özellikleriyle anlaşılabilir. Zira kendisinden Şam valisi olarak Mekke şerifiyle birlikte hareket etmesi, Medine'deki fitne ve hac yolu üzerindeki urban tehdidini bertaraf etmesi istendi. Gerek Medine gerekse de Medine ile Mekke arasındaki yolun güvenliğinin daha kolay sağlanması için de kardeşi Sadeddîn Paşa Cidde valiliğine tayin edildi³⁹⁰.

Şam Eyaleti'ne Nablus Sancağı'nın da dâhil edilmesiyle idaresi genişleyen Azm-zâde Es'ad Paşa, padişahın övgü ve takdirine liyakat kazandı³⁹¹. Zira Es'ad Paşa vezirler içinde en çok faydalı ve meşhur olanıydı. Devlet adamları arasında da en iyi iş beceren bir idareci olarak ayrı bir yere sahipti. Bu bağlamda kendisine 11 Cemaziyelahir 1169/ 13 Mart 1756 tarihinde Kudüs sancağı idaresi de verildi. Dolayısıyla bir an önce hareket geçerek Kudüs'te düzeni kurması ve halkı himaye ederek koruması, Es'ad Paşa'dan ivedilikle beklenenler arasındaydı. Halka baskı ve eziyet etmemesi için de uyarıldı³⁹². Ancak Es'ad Paşa yaklaşık ondört yıl sürdürdüğü görevinden 1170/1756 yılında azledilerek Halep'e tayin edildi³⁹³.

Ancak Paşa'nın Şam bölgesine yakın bir bölgeye atanması, Şam valisi ve hac emiri olarak yeni atanan Mekkî-zâde Hüseyin Paşa için hiç iyi bir durum değildi. Zira Es'ad Paşa kuvvetle muhtemel hac ile ilgili işlerde yeni Şam valisi aleyhine müdahaleden geri durmayacaktı. Bu çerçevede merkezin aldığı ilk önlem Es'ad Paşa'yı Mısır valiliğine atayıp bölgeden uzaklaştırmak oldu. Halep valiliğine de vezirlik rütbesiyle Ali Paşa tayin edildi³⁹⁴. Devlet daha sonra da bölgede daha fazla huzursuzluk çıkmaması için Es'ad Paşa'yı acilen Sivas eyaletine tayin etti. Buraya gitmeyen paşa dört beş ay daha Maarra'da oyalandı. Sonunda görev yerine gitmek üzere yola çıkan paşa, mola verdiği Ankara'da mütesellim konağında ikamet ederken padişahın emriyle burada hamamda katl edilip kellesi merkeze gönderildi. Devlet yaptığı siyasi bir hamle ile hedef şaşırtıp güya Paşa'yı Resmo'ya sürgün etmiş gibi

³⁹⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 865.

³⁹¹Hâkim, s. 216-217.

³⁹²BOA, AE. SOMN.III, 39, 2763.

³⁹³Vasıf, I, s. 88; El-Berzenci, *a.g.e.*, s. 34.

³⁹⁴BOA, C. DH., 273, 13630, 1.

görünürken idam fermanını başka bir mübaşirle yollamıştı. Es'ad Paşa Şam valîsi ve hac emiri olduktan sonra Şam Defterdârı Seyyid Fethî'yi aynı şekilde öldürttüğü gibi kendisi de aynı sonu yaşamış oldu³⁹⁵. Paşa tarafından saraya davet edilen Defterdâr Fethi Efendi'ye, Es'ad Paşa'nın saray içindeki hamamda olduğu söylenmiş, buraya girdiği anda da katl edilmişti. Böylece Fethî Efendi'nin mal ve eşyası da tamamen Paşa'ya kalmıştı³⁹⁶.

3.4.8. Para Hırsı

Azm-zâdeler ticaret ve devecilikle para kazanma konusunda hırslıya meşhur bir aile olarak bilinmekteydi. Es'ad Paşa'nın da çocukluğundan beri mal biriktirmek ve gelirlerini arttırmak için gösterdiği hırs ve çaba, halk arasında bilinmekteydi. Hac emirliği hizmetinde uzun bir zaman görevde bulunmakla, Şam ve Şam'a bağlı bölgelerin malikâne mutasarrıfı olarak çok büyük bir sermaye birikimi temin etti. Devletin hac işlerinde kendisine gösterdiği esnekliği fırsat bilerek uygun olmayan işlere girişen paşa, aşırı miktarda mal biriktirdi³⁹⁷. Bunlara ilaveten Es'ad Paşa'nın Şam'da ortaya çıkan eşkıyanın gerek öldürülenlerin gerekse de kaçıp gidenlerin her türlü malına da el koyduğu bilinmekteydi. Ayrıca katlettiği Şam defterdarı Seyyid Fethi'nin ve adamlarının da gizli kalmış mal ve emlaklerine de el koyduğu yönünde iddialar vardı³⁹⁸.

Ayrıca urban kabilelerine devlet tarafından tahsis edilen surreyi, son yıllarda vermeyerek veya eksik vererek buradan da para kazanmaya çalıştığı bilinmekteydi. Dolayısıyla surresini alamayan urban, bölgede sorun çıkartmaya başladı. Öte yandan bazı güçlü urban kabileleri ile kurduğu sıkı güç ve çıkar ilişkileri sayesinde kendisine taraftar sağlayıp Araplar içinde devlete karşı itaatsizlik kültürü yaymaya çalıştı. Yine Şam'da bazı esnaf ve pazarcılarla kurduğu tekel sayesinde, ürün fiyatlarını istediği oranda belirledi. Yaklaşık beş on bin miktarı binek hayvana sahip olan Es'ad Paşa, bunları hacılara ve yolculara kiralayarak ciddi paralar kazandı. Böylesi bir zenginliğin verdiği kibir

³⁹⁵Vasîf, I, s. 113; Hâkim, s. 456.

³⁹⁶Hâkim, s. 456-459; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-haritalı*, C. V, TTK, Ankara 2011, s. 2553.

³⁹⁷Hâkim, s. 373; Barbir, *a.g.m.*, s. 69.

³⁹⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 160, 546.

ve büyülenme ile olmalı ki bölgedeki diğer idarecilere ehemmiyet vermediği gibi sözlerini de dinlemiyordu³⁹⁹.

3.4.9. Muhallefatı

Padişah III. Mustafa, Şam Valisi ve Hac Emiri Vezir Çeteci Abdullah Paşa'dan Es'ad Paşa'nın mallarına el koyup kayıt altına almakla görevlendirilen Kapıcılar kethüdası Halil Paşa'dan ve Kapıcıbaşı Osman ile Silahşor-u hassa Ahmet'ten, Azm-zâde Es'ad Paşa'nın malları hakkında gereği ne ise yerine getirilmesini istiyordu. Zira Paşa'nın yakınında bulunan ve sırlarına vakıf adamlarından İbn-i Müstehaze'nin, sözüne güvenilir bazı kimselere söylediğine göre Paşa'nın gizleyip sakladığı nakit paranın miktarı 40.000 kese yani yaklaşık 20.000.000 kuruş olduğuna dair rivayetler ortalıkta konuşuluyordu⁴⁰⁰. Yine bu konu ilgili bir diğer iddia ise hac emirliğinden azil edilip Halep'e tayin edilen Es'ad Paşa'nın, yirmi gün süren yolculuk esnasında her gece 10-15.000 altını Şam bezirgânından Seferciler-zâde Muhammed'e verip kaçırdığı bilgisiydi. Dolayısıyla Es'ad Paşa'nın açığa çıkmayan çok para ve mallarının olduğundan hareketle Şam Valisi Abdullah Paşa ve Şam'a gönderilen mübaşirlerden her iki konunun da ortaya çıkarılması hususunda gerekenin yapılması istendi. Bu çerçevede altınları aldıkları ve sakladıkları iddia edilen Seferci Muhammed, kardeşleri Abdülkerim ve Ali ile Seyyid Yunus Evhemî adlı kişilerin tutuklanmaları ve sorgulamalarının yapılması emredildi⁴⁰¹.

4. MEKKÎ-ZÂDE HÜSEYİN PAŞA

4.1. ATANMASI

Azm-zâde Es'ad Paşa'nın azlinden sonra yerine Halep valisi olan Ragıp Mehmet Paşa düşünülse de paşanın sadrazamlık makamına tayin edilmesi üzerine Şam valiliğine başka birisi aranmaya başlandı⁴⁰². Bunun üzerine Kudüs mutasarrıfı Mekki-zâde Hüseyin Paşa vezirlik rütbesiyle 20 Rebiülahir 1170/12 Ocak 1757 tarihinde divan-i hümayunda görüşülüp yazılan ferman gereğince, yeni Şam valisi ve

³⁹⁹Hâkim, s. 457-458.

⁴⁰⁰BOA, C. ML., 771, 31445. Barbir Es'ad Paşa'nın biriktirdiği servetin değeri ile ilgili 50 milyon kuruş rakamını zikreder. Bkz. *Barbir, a.g.e.*, s. 68.

⁴⁰¹BOA, C. ML., 771, 31445, 1.

⁴⁰²Vasıf, I, s. 88.

hac emiri tayin edildi⁴⁰³. Kudüs, Gazze ve Nablus sancakları da tasarrufuna tahsis edildi. Mekki-zâde'nin bu göreve seçilmesinde, Kudüs'ün urban eşkıyasından muhafazası için burada mutasarrıf olması, bölgede tanınması, Şam ve çevresi ile urbanın ahvalini iyi bilen bir paşa olması ve İstanbul'da Darüssa'ade Ağası Ebu-Kûf Ahmed Ağa'ya yakınlığı gibi nedenler öne çıktı⁴⁰⁴.

Sadrazam Ragıb Mehmed Paşa'nın duruma engel olamamasından dolayı, Dârussa'ade Ağası Mekkî-zâde Hüseyin Paşa gibi dar görüşlü, iradesi zayıf, dikkatsiz ve uygun olmayan birisinin atanmasına neden oldu. Sayda Eyaleti ile cerde başbuğluğuna da vezir olmayan Musa Paşa'nın atanması sağlandı⁴⁰⁵. Mekki-zâde'nin hac emirliğinin ilk senesinde hac kafilesine karşı yapılan yıkıcı urban saldırısından, Es'ad Paşa'nın azlinden ve hatta katlinden sorumlu tutulacak olan Darüssaade Ağası, 1171/1758 Safer ayının yirmi dördünde görevinden azledildi⁴⁰⁶.

4.2. ŞEHRE GİRİŞİ

Bu atama haberinin Şam'a ulaşması ile birlikte, halk arasında yeni valinin acımasız ve kötü ahlâklı olduğuna dair dedikodular yayıldı. Bu durumun neticesinde halk, ayaklanma eğilimi gösterdiyse de şehrin ileri gelenleri engel oldu. Es'ad Paşa Halep'e doğru yola çıkmadan önce, Şam mütesellimi olarak kethüdası Musa Kâhya'yı tayin etmişti. Yeni Şam müteselliminin Şam halkına yirmi otuz senelik harap evlerin onarılması için talimat vermesi halkın gündemini değiştirdi ve şehirde yoğun bir tamirat işi başladı. Böylece Şam'da kısmi huzur sağlanmış oldu⁴⁰⁷.

1170/1756 senesinde Şam'a giren Hüseyin Paşa, pahalılıktan ve ayanların zulmünden şikâyetçi olan halk tarafından karşılandı. Paşa'nın müdahalesi ile çok kısa bir süre pazardaki pahalılık ortadan kalktı⁴⁰⁸. Şam valisi Şaban ayında devre çıktıktan sonra ise kapıkulu ocağı ile yerli yeniçeriler arasında büyük bir çatışma çıktı. Ancak Paşa'nın dönüşüyle olaylar yatıştırılabildi. Zira Şam halkı şehirde yabancı hiç

⁴⁰³Hüseyin Paşa sarayda yetişmiş ve Kudüs mutasarrıflığı yapmıştı. Ne varki 1757 hadisesinde başarısız olunca sonradan Maraş valisi olmuş, Gazze ve çevresinde Urban ile mücadele ederken vefat etmiştir. BOA, A.DVN. MHM. d., 159, 31; BOA, A.DVN. MHM. 159, 31; Süreyya, *Sicill*, II, s. 230; El-Kari, *a.g.e.*, s. 80; Babinger, *a.g.m.*, 103.

⁴⁰⁴Vasıf, I, s. 71.

⁴⁰⁵Hâkim, s. 341; Vasıf, I, s. 100.

⁴⁰⁶Vasıf, I, s. 97; Yunus Irmak, *III. Mustafa Rûznâmesi (1171-1177/1757-1763), Marmara Üni. Sos. Bilim. Ens.*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 2.

⁴⁰⁷El-Bediri, *a.g.e.*, s. 150.

⁴⁰⁸Rafeq, *a.g.e.*, s. 208.

kimseyi istemiyordu. Bunlardan bazıları halka ciddi kötülükler yapmıştı. Bunun üzerine Şam valisi hac emiri olarak Şevval ayının 19'unda devre çıkmadan önce, yabancıların şehri terk etmesi ile ilgili emir çıkarttı. Ancak Paşa'nın ayrılışından sonra Halep Valisi Es'ad Paşa'nın adamlarından Veli isminde bir Kürt, kapıkullarına sığınıp şehri terk etmedi. Bunun üzerine halk ve yerli yeniçeriler, Kapıkullarına karşı savaş ilan etti. Günlerce süren çatışmalar, Şam'da düzen ve huzur bırakmadı. Neticede Şam'ın ileri gelenleri ve ağaları öncülüğünde toplanan bir divan, fitne çıkarıcıların ve yabancıların şehirden çıkartılması kararı alarak hemen uygulamaya koydu⁴⁰⁹.

Öte taraftan Mekki-zâde, Şam hac yolu üzerinde bulunan menzil ve kalelerde selefî Es'ad Paşa zamanında depolanan zahireler hakkında uyarıldı. Bu çerçevede ilk tesis edilecek işlem, Halep Valisi Es'ad Paşa tarafından hazırlatılan zahire defterinin Mekki-zâde'ye ulaştırılmasıydı. Buna göre yeni Şam valisi dikkatle hareket edecekti. Çünkü zahirenin urban veya başka birisine satılmasının önüne geçilmesi gerekiyordu⁴¹⁰. Ayrıca Es'ad Paşa'nın elinde bulunan ve hangi urban kabilesine ne kadar surre verildiğini gösterir defterlerinde kendisinden alınması çok önemli bir devlet meselesiydi⁴¹¹. Hac işleriyle alakalı olarak yapılan bir diğer düzenleme de, daha önce Azm-zâde Es'ad Paşa'nın kâhyası olan Sayda Valisi Musa Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliği unvanıyla cerde askeri başbuğu olarak seçilmesi idi⁴¹². Bunlara ilaveten Es'ad Paşa'nın son birkaç senesinde hacılar için büyük eziyete dönüşen deve kirası ücretleri ile ilgili de Hüseyin Paşa'dan gayret ve çaba göstermesi bekleniyordu. Daha önceki yıllarda olduğu gibi fiyatların uygun seviyede ayarlanması ve Şam'ın önde gelen büyüklerinin ortak kararı ile belirlenmesi gerekiyordu. Dolayısıyla sadece deve sahiplerinin isteğine kalması kabul edilemez bir durumdu.

4.3. 1171/1757 BÜYÜK URBAN SALDIRISI

Mekkî-zâde'nin atama yazısındaki ifadeler yaklaşan urban tehlikesine dikkat çekmekteydi. Paşa'nın konuya duyarlı olması istenmiş ve urbana karşı alınacak yeni tedbirlerin de bir an evvel hayata geçirilmesi istendi⁴¹³. Dolayısıyla devlet sanki o

⁴⁰⁹El-Bediri, *a.g.e.*, s. 154-155; Rafeq, *a.g.e.*, s. 209.

⁴¹⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 159, 8.

⁴¹¹BOA, A.DVN. MHM. d., 159, 287.

⁴¹²BOA, A.DVN. MHM. d., 159, 115, El-Bediri, *a.g.e.*, s. 156.

⁴¹³BOA, A.DVN. MHM. d., 159, 31.

sene olacakları hissetmişti ve tedbir alınmasına yönelik de ciddi telkinlerde bulunulmuştu. Şam Valisi Mekkizâde'nin çuhadarı, hacın kazasız belasız tamamlandığına ve kervanın dönüş yolunda olduğuna dair müjdeli haberi Şam'a ulaştırdı. Ancak beklenen kervanın bir türlü Şam'a gelememesi, akıbeti hakkında derin endişeler uyandırmaya başladı. 1171/1757 senesi hac kafilésinin Surre Emîni Hacı Ahmed Emin Efendi'nin kaleme alıp merkeze gönderdiği tahriri endişeleri haklı çıkaran, oldukça büyük ve acımasız saldırı hakkında detaylı ve ciddi bilgiler vermekteydi⁴¹⁴.

Buna göre Şam hac emiri eşliğinde yola çıkan hac kafilésini, hiçbir saldırıya uğramaksızın, su ve zahire sıkıntısı da yaşamadan Medine'ye ulaşmıştı. Ayrıca Medine ile Mekke arasındaki yolculuk esnasında Harb urbanı da, kervana hiçbir saldırı da bulunmamıştı. Dolayısıyla Mekke'ye ulaşan ve hac ibadetini yerine getiren kafilé, kısa bir zaman sonra dönüş yoluna çıkmış, Muazzam Kalesi'ne varmıştı. Bu sırada Cerde Başbuğu Musa Paşa ve beraberindeki askerlerin, Tabut Kurusu konağında urban saldırısına uğradıkları haberi ulaşmıştı. Cerde askerinin neredeyse tamamı katl edilmişti. Musa Paşa'nın da çıplak bir surette Havran köylerine kaçtığına dair haberler gelmişti⁴¹⁵.

Daha sonra urbanın bir kısmı hac yolunda ilerleyerek Haydar Kalesi boğazı denilen yerde mevzilendi. Diğer kısmı da urban sayısını arttırmak için adam toplamaya çıktı. Hac kafilésini boğaza vardığında urban, dört koldan saldırıya geçti. Hac emirinin karşılık vermesi üzerine yaklaşık dört saat süren bir çatışma yaşandı. Saldırıyı geri püskürtmeyi başaran hac emiri, hiçbir zayıat vermeden hacıları Asi Hurma kalesine ulaştırmayı başardı. Burada urban şeyhlerine adam gönderen Mekkizâde, surre ile ilgili bir eksiklik veya yeni bir talepleri var ise derhal karşılayacağını bildirerek saldırının nedenini öğrenmek istedi. Ancak urban şeyhleri arasında yer alan Beni Sahr kabilesi şeyhlerinden Ka'dân El-Fâiz isimli birisi, surre ile alakalı bir sorun olmadığını ve cerde birliğinin uğradığı duruma hacıların da maruz kalacağını bildirdi. Bunun üzerine her ne kadar hac emiri çözüm için çaba sarf ettiyse de bir netice alamadı. Dolayısıyla kafilé Asi Hurma'da yirmi gün kadar rehin kaldı. Hacılar bu zaman zarfında zahire kıtlığına düştü. Ne kendileri ve ne de

⁴¹⁴BOA, AE. SMST. III., 247, 19690.

⁴¹⁵BOA, AE. SMST. III., 247, 19690.

hayvanlar için yiyecek hiçbir şey kalmamıştı. Bu durumda hac emiri ve kafilenin önünde, bir şekilde kaleden çıkmaktan başka bir çözüm yoktu⁴¹⁶.

1171/1757 senesi Safer/Ekim ayının 10. pazar günü kaleden ayrılıp yola devam eden kafiye, çok geçmeden urban eşkiyası saldırdı. Bir gün boyunca süren çok çetin bir mücadele sonucunda hac emirinin askerlerinin tamamı yok edildi. Şam valisi Mekkezâde ise yaralı olarak üç askeri ile birlikte Zatü'l-Hacc Kalesi'ne kaçmayı başardı. Surre emini Hacı Ahmed Emin Efendi bu saldırının nedenini, Halep Valisi Es'ad Paşa'nın Beni Sahr kabilesi şeyhi Ka'dân ile aralarında yaptıkları gizli anlaşma olarak merkeze ilettiler. Es'ad Paşa Şam hac emirliği görevini kendisinden başka hiç kimsenin layığıyla yerine getiremeyeceğini ispatlama peşindeydi⁴¹⁷. Dolayısıyla Paşa'nın Halep devcilerinden Ahmed Ubud isimli bir adam ile Ka'dân'a 40 kese para gönderdiğini bölgede bilmeyen yoktu. Şam'ın yeniden kendisine verileceğini düşünen Es'ad Paşa, bu işi başardığı takdirde urban şeyhini bir görev ile ödüllendireceğine ve bir kırk kese daha hediye de bulunacağına dair söz vermişti. Bu gelişmeler Es'ad Paşa'nın hacıların soyulması üzerinde çöl eşkiyası ile anlaşığı yönündeki şüpheleri arttırıyordu⁴¹⁸.

Bunlara ilaveten Cerde Başbuğu Musa Paşa'nın gereksiz ve fevri tavrı neticesinde urban kabileleri ile savaş çıkmış, Paşa ve oğlu da öldürülmüştü. Cerde birliği ise dağılmış, urban her şeyi yağmalayıp ganimet olarak el koymuştu⁴¹⁹. Urban sayısı ile ilgili olarak ise çok çarpıcı bir rakam söz konusuydu. Beni-Sahr, Beni-Atiyye, Benî 'Uneyze, Benî Benhân, Havbatan, Haydaran, Anaze, Şadaran, Belhe, Hecaba ile Kuds-i Şerîf ve Gazze civarındaki birçok kabilenin yanısıra yaklaşık otuz beş kabile ve her kableden 2.000 kişi bu saldırıda yer almıştı. 70.000 bin kişilik dev bir çapulcu sürüsü kurulmuştu⁴²⁰. Saldırı haberini alan Şam şeyhi ve askerleri cerde birliğine yardım için yola çıkmıştı, fakat Belka'da katledilmişlerdi. Hacıların çoğu öldürülmüş veya esir edilmişti. Hacıların vücudu bedeviler tarafından bıçakla yarıp kıymetli bir nesne olup olmadığı kontrol edilmişti. Hatta Sultan III. Osman'ın kız kardeşinin de bu saldırıda hayatını kaybettiği rivayet edilmekteydi. Bu arada Surre

⁴¹⁶BOA, AE. SMST. III., 247, 19690.

⁴¹⁷BOA, AE. SMST. III., 247, 19690, Vasıf, I, s. 100.

⁴¹⁸BOA, A.DVN.MHM d., 160, 417.

⁴¹⁹El-Bediri, *a.g.e.*, s. 156; Rafeq, *a.g.e.*, s. 213-214.

⁴²⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 160, 93.

Emini ve Mekki-zâde, Gazze'ye kaçmıştı. Basra, Bağdat, Kudüs ve Gazze etrafından gelen birçok Yezidi, Zeydi ve Râfizî urban kabileleri, hacıların mallarını yağmalamıştı⁴²¹.

Hayatta kalmayı başaran ve hiçbir şeyi kalmayan bazı hacılar, Sayda ve Baalbek üzerinden vatanlarına dönmeye çalışıyordu. Bu durumu haber alan İstanbul iskelelere gelen hacılara zorluk çıkarılmamasını ve deniz yolu ile gitmek isteyenlerin gemiler ile memleketlerine nakil edilmesini istedi. Karadan gitmek isteyenlere de binek ve zahire konusunda yardım edilmesi emredildi⁴²². Bu arada bedeviler ele geçirdikleri mahmûl-i şerif ile sancağa zarar vermemişler, Maan'a bırakmışlardı. Şam halkının öncelikli meselesi, bunları geri almak olmuştu. Dürzî şeyhi Zahir Ömer'in aracılığı ile bulunabilen kutsal emanetler, belli bir ücret karşılığında bedevilerden geri alındı⁴²³.

Bu saldırı haberini alan III. Osman'ın on beş yirmi gün sonra üzüntüsünden hastalığının şiddetlenmesi, ölümüne neden oldu. İstanbul'da yaşanan saltanat değişiminden sonra tahta oturan III. Mustafa'nın ilk işi, hac güvenliğini yeniden tesis edip suçluları cezalandıracak dirayetli ve kuvvetli bir veziri Şam'a vali olarak atamak oldu. Yapılan istişareler sonucunda, Şam valiliğine Çeteci Abdullah Paşa tayin edildi⁴²⁴. İstedikini elde eden sadrazam Ragıp Paşa için Şam Eyaleti ve hac emirliği görevi, hayati önem arz eden konulardandı. Bu bağlamda Şam'ın gerek düzeni ve gerekse de ahali ile hacıların güvenlik ve rahatı çok önemliydi. Böylesine bir görevi yapabilecek kabiliyetli bir paşayı seçmek bu işin en önemli basamağıydı. Dolayısıyla daha önce Halep Valiliği görevi yapmış olan Vezir Çeteci Abdullah Paşa'nın devlet için yararlı, cesur, askeri konularda yetkin ve yaptıklarıyla meşhur bir idareci olması, Şam valiliği ve hac emirliği görevinin kapılarını kendisine açtı. Ayrıca Kudüs ve Nablus sancakları da tasarrufuna tahsis edildi⁴²⁵.

⁴²¹El-Kari, *a.g.e.*, s. 80-81; Hâkim, s. 373-376; El-Bediri, *a.g.e.*, s. 158-159.

⁴²²BOA, A.DVN. MHM. d., 160, 106.

⁴²³Vasıf, I, s. 100; El-Bediri, *a.g.e.*, s. 160.

⁴²⁴BOA, C. DH., 213, 10625, 1; Vasıf, I, s. 100-101; El-Bediri, *a.g.e.*, s. 160-162.

⁴²⁵Hâkim, s. 354.

5. ÇETECİ ABDULLAH PAŞA

5.1. ATANMASI VE İLK İCRAATI

1171/1757 senesinde yaşanan büyük urban saldırısından kısa bir süre sonra, 30 Ekim 1757 tarihinde vefat eden III. Osman'ın yerine III. Mustafa tahta oturdu⁴²⁶. Yeni padişahın bu ilk günlerinde en önemli gündem maddesi Şam tarafına ait gelişmeler ve hac işleri oldu. Bu bağlamda hac kervanına düzenlenen saldırıyla ilgili toplanan meşveret meclisine, Padişah III. Mustafa, Sadrazam Koca Ragıp Paşa, Şeyhü'l-İslam, vezirler ile ocak ağaları katıldı. Padişah bedevi urban eşkiyasının hiç gecikmeden cezalandırılmasını ve yetkili olanlardan gerekli adımları atmalarını emretti. Devletin en önemli görevinin Osmanlı memleketinin neresinde olursa olsun Müslümanların güvenliğini sağlamak olduğunun vurgulandığı mecliste, özellikle hac ibadetinin önündeki tüm engellerin kaldırılması kararlaştırıldı. Bu çerçevede Halep Valisi Vezîr Çeteci Abdullah Paşa, 1171/1758 senesi Rebiülevvel ayının başlarında gerçekleştirilen meşveret meclisine katılanların oy birliği ile Şam valiliği ve hac emirliği görevlerine getirildi. Abdullah Paşa cesur, kahraman ve askeri konularda devlete çok fayda sağlamış yetkin bir kişilikti⁴²⁷. Kahramanlığı ile tanınan Paşa'nın Şam valiliğine atanmasında daha önce Diyarbakır ve Halep bölgesinde görev yapmış olmasının etkisi vardı. Ayrıca urbanı yola getirebilecek bir cesareti söz konusuydu⁴²⁸.

Çeteci Abdullah Paşa Şam'a Rebiülâhir ayının 28'inde ulaştı ve o zamana kadar hiç eşi görülmeeyen bir tören ile karşılandı⁴²⁹. Abdullah Paşa'nın birkaç ay sonra Şam'a gelişi, muhtemelen askeri ve maddi hazırlık yapmış olmasıyla ilgiliydi. Zira bir önceki sene gerçekleşen urban saldırısı nedeniyle urbanı cezalandırmak, sarsılan devlet otoritesini yeniden kurup halkın yaralarını sarmak ve en önemlisi de hacıları sağ salim ve olaysız getirip götürmek için gerekli tedbirleri almak, Paşa'nın görevleri arasındaydı. Bu nedenle öncelikle Şam'ı dışarıda tutarak çevresine Halep ve civarından güvenebileceği askerler topladı. Benzer önlemleri hac yolundaki kalelerde de aldırın Çeteci Abdullah Paşa, hac yolunda olmayan ancak bölgenin en

⁴²⁶Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 2551; Irmak, *a.g.t.*, s. 2

⁴²⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 160, 60; Hâkim, s. 357-358, s. 477; El-Kari, *a.g.e.*, s. 81-82; El-Berzenci, *a.g.e.*, s. 41; Rafeq, *a.g.e.*, s. 222; Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 2554.

⁴²⁸Süreyya, *Sicill*, I, s. 80-81.

⁴²⁹El-Bediri, *a.g.e.*, s. 163.

muhkem ve büyük kalesi konumundaki Kerak ile Katrane kalelerini hem asker hem de mühimmat bakımından tahkim ettirdi⁴³⁰.

Yaklaşık 5.000'in üzerinde asker ile Şam'a giren yeni vali, adeta gövde gösterisi yaptı. Böylece asi yeniçeriler ile Şam halkına bir mesaj vermek istemişti. Abdullah Paşa sayısı 20.000'i bulan yerli yeniçeri askerinden, isyan içinde olanların teslim edilmesini istiyordu. Ancak bu talep reddedildi. Bunun üzerine Abdullah Paşa'nın birliği ile zorbalara arasında şiddetli bir çatışma oldu ve birçok asi öldürüldü. Şehirde büyük oranda asayiş ve düzen yeniden sağlandı. Ancak Abdullah Paşa'nın bu geçiş sürecinde yerli asker ve ailelerine karşı çok sert ve orantısız güç uyguladığı iddia edildi⁴³¹.

5.2. URBAN MESELESİ

Çeteci Abdullah Paşa'ya urban saldırılarını bitirmesi için harp yolu ile mücadele etmesinin yanında, zahire satışını da kesmesi istendi. Zira 1757 senesi urban saldırısı sonucunda eşkıyalar, çaldıkları mal ve eşyaları Şam havalisine ve farklı vilayetlere götürüp satacaklar ve karşılığında da zahire alacaklardı. Padişah III. Mustafa bu alışverişin engellenmesini emretti. Bu bağlamda öncelikle Şam ve etrafı olmak üzere bölgedeki zabıt ve ayanlar urbana zahire satılmaması ile ilgili olarak uyarıldı. Ayrıca Mısır, Bağdat ve Halep valileri ile diğer sancaklara da aynı uyarılar tebliğ edildi⁴³².

5.3. URBANI CEZALANDIRMASI (1172/1758)

Çeteci Abdullah Paşa Ramazan ayında devreden döndü ve Şevval ayının üçüncü haftası da hac için Şam'dan ayrıldı. Urbana karşı asker sayısını arttırmak amacıyla Cidde valisi de Abdullah Paşa ile beraber hac kafilesinde bulunuyordu. Kafile Katrane'yi geçtikten sonra Beni Sahr yine kafileye saldırı teşebbüsünde bulundu. Ancak hazırlıklı olan Abdullah Paşa ve yanındaki askerler, Beni Sahr'ı

⁴³⁰El-Berzenci, *a.g.e.*, s. 44; Rafeq, *a.g.e.*, s. 223.

⁴³¹El-Bediri, *a.g.e.*, s. 164-166; Rafeq, *a.g.e.*, 224. Ancak 1784 senesinde bütün Suriye ve Mısır'ı dolaşan Fransız seyyah F. Volney'in iki yıl hac emirliği ve Şam valiliği görevi yapan Çeteci Abdullah Paşa ile ilgili görüşleri, Şamlıların Abdullah Paşa'yı Timur'a benzettiğini iddia eden El-Bediri ile aynı değildi. Zira Volney'in yine Şam halkından öğrendiklerine göre Paşa Şam'da yeniden düzeni kurmayı başarmıştı. Şam halkı askerlerin gasp ve haraçlarından kurtulmuştu. Hatta şehir ve civarında güvenlik o dereceye çıkmıştı ki Şamlılar kapıları açık uyuyordu. Ayrıca tebdil-i kıyafet teftişe çıkmayı adet edinen Abdullah Paşa birçok kanunsuz ve uygun olmayan işlere engel olmuştu. Bkz. *Volney, a.g.e.*, s. 264-265.

⁴³²BOA, A.DVN. MHM. d., 160, 93.

rahatça püskürterek bertaraf etti. Ayrıca urbandan hiç çekinmeyen Paşa, bir adım daha atarak şimdiki ve önceki seneki saldırıları nedeniyle Beni Sahr'a tahsis edilen surreyi de vermedi⁴³³.

Medine'ye yaklaşan kabileyi karşılayan Beni Harb urbanı ve lideri 'Îd bin Muzıyyân, Abdullah Paşa'yı surreleri verilmediği takdirde Mekke yolunu kapatmakla tehdit etti. 70-80.000 taraftarı olan bu kabîlenin, zaman zaman Medine-i Münevvere'yi de kuşattığı olurdu. Beni Harb kabilesi olarak kendilerini Beni Sahr'dan daha üstün ve sayıca da fazla gören bu taife, hac kervanına saldırıp mallara el koymanın hesabını yapıyordu. Hacıların önde gelenleri ile de meşveret yapan Çeteci Paşa, öncelikle Harb urbanı ile anlaşmak istedi. Surrelerinin hazır olduğunu ilettiler. Ancak bu tekliflerden hiçbir sonuç alınamadı. Urban taifesinin niyeti kötüydü ve savaş kaçınılmaz hale dönüştü. Çeteci Abdullah Paşa ve maiyetindekiler, urban eşkıyası ile yaptığı savaştan zafer ile çıktı. Bu haber Medine ve Mekke'de büyük bir sevinçle karşılandı⁴³⁴.

Devletin en öncelikli meselesinden biri olan hac ibadetini engellemeye çalışan eşkıya urban taifesi, Şam valisinden gereken dersi aldı. Çatışma esnasında urban şeyhi öldürüldü. Yerine hacıların geçişinde sorun çıkarmayacak Huza isiminde birisi getirildi. Böylece Abdullah Paşa Mekke'den dönüşünde surrelerini vereceği sözünü verdi. Herhangi bir sıkıntı olmadan hac ibadetini yapıp geriye dönen kabilenin, Medine'ye ulaşmasından sonra Abdullah Paşa Beni Harb'e surrelerini ödedi. Öte yandan Beni Sahr Hıssa'da bir kez daha Köprülü Abdurrahman Paşa komutasındaki cerde askerine saldırırsa da yenilmekten kurtulamadı.⁴³⁵ Perişan edilip dağıtılan urban taifesinin bu durumu hem bölgede hem de İstanbul'da sevinçle karşılandı. Hatta Mekke'de Cuma namazı duasında padişahın ismi önüne Gazi unvanı getirilip okundu⁴³⁶.

Böylece Harb urbanına Şam Valisi Çeteci Abdullah Paşa ve Benî Sahr urbanına da cerde başbuğu Vezir Abdurrahmân Paşa gâlib gelmiş ve Şam hac yolu hacıların emniyet için güvenli hale getirildi. Hac Emiri Mekke-zâde Vezîr Hüseyin Paşa döneminde eşkıya urban taifesinin devlete ve Şam hac yolunu kullanan hacılara

⁴³³El-Bediri, *a.g.e.*, s.168-169; Rafeq, *a.g.e.*, s. 229.

⁴³⁴Hâkim, s. 413-417

⁴³⁵El, Kari, *a.g.e.*, s. 82; El-Berzenci, *a.g.e.*, s. 45; Rafeq, *a.g.e.*, 229.

⁴³⁶Hâkim, s. 418-419, Vasıf, I, s. 149

verdiği zarar da telafi edildi⁴³⁷. 15 Muharrem 1172/1758 senesinde Sultan III. Mustafa urban taifesinin hak ettiği cezayı aldığı müjdeleyen çukadarlara 150 kuruş hediye etti⁴³⁸. Ayrıca Şam valisine hac yolundaki masraflarını desteklemek için 500 kese bağışta bulundu. Trablusşam Valisi ve Cerde Başbuğu olan Abdurrahman Paşa'ya da para yardımı yapıldı⁴³⁹.

5.4. AZLİ

Mekke Emiri Şerif Mesâid ile kardeşi Şerif Cafer'in arasındaki iktidar kavgası, Abdullah Paşa'nın görevden alınması ile sonuçlandı. Zira Şerif Mesâid'e düşman olan büyük bir tüccarın, Mısır hac emirine yüklü miktarda para ve mal verip Mekke şerifinin üzerine saldırtması Mekke'de büyük bir çatışmaya neden oldu. Ancak Mısır askerinin mağlup düşmesi ve Mekke şerifinin görevinde devam edecek olması, Mısır emirlerini kendi hacılarının geleceği konusunda endişeye düşürdü. Dolayısıyla İstanbul'a yapılan şikâyetler, Mekke şerifi olarak Cafer'in tayin edilmesiyle sonuçlandı. Bu görevi icra etmek içinde Şam Valisi Çeteci Paşa memur edildi. Mekke'ye ulaşan paşa, şerifler ve ileri gelen ayanın önünde devletin kararını okuyup yeni şerifi ilan etti⁴⁴⁰.

Ancak aradan geçen birkaç ay zarfında Şerif Cafer gönüllü olarak Mekke emirliğinden vazgeçip, görevi yeniden Şerif Mesaid'e bıraktı. Bunun üzerine Mekkeliler ve urban da Şerif Mesaid'in şerifliğini destekledi. İstanbul'da bu durumu kabul etmek zorunda kaldı. Bu defa Şerif Mesaid, Şam valisinin ve Mısır hac emirinin iftiralarından şikâyetçi oldu. Dolayısıyla merkez de toplanan meşveret meclisi Mekke şerifinin görevinde devam etmesine karar verirken, 1173/1759 senesi başında Şam valisi ve hac emiri olarak yeniden görevlendirilen Çeteci Abdullah Paşa'yı da Diyarbakır valiliğine atadı⁴⁴¹. Boşalan Şam valiliğine de Trablusşam valisi ve cerde başbuğu Çelik Mehmet Paşa tayin edildi. Cerde başbuğu görevine de Hama ve Humus mütesellimliği ile meşhur Osman Paşa, önce iki tuğlu mirmiran rütbesiyle⁴⁴² fakat daha sonra bu görevin vezirlik rütbesiyle yapılabilinecek

⁴³⁷Vasıf, I, s. 141-143.

⁴³⁸İrmak, *a.g.t.*, s. 32.

⁴³⁹Vasıf, I, s. 149.

⁴⁴⁰Vasıf, I, s. 168.

⁴⁴¹BOA, C. DH., 12,58.

⁴⁴²Vasıf, I, s. 176-177.

olmasından dolayı vezirlik payesiyle tayin edildi⁴⁴³. Şam'a ulaşan bu habere halk tepkisiz kaldı. Zira 1173/1758 senesinde yaşanan büyük bir deprem Şam'da büyük zararlara yol açtı⁴⁴⁴. Emevi Camii ile Şam Kalesi'nde büyük yıkımlar olurken, birçok yapı ve köy de haritadan silindi. İnsanlar aylarca sokaklarda yaşamak zorunda kaldı⁴⁴⁵.

6. ÇELİK MEHMET PAŞA

Şam Valisi Abdullah Paşa Diyarbekir vilayetine atandıktan sonra, bu göreve Aydın muhassılı olup Trablusşam Cerde Başbuğluğu görevini yürüten Çelik Mehmed Paşa 1173/1759 senesinde tayin edildi⁴⁴⁶. Trablusşam cerde başbuğluğu görevine de Es'ad Paşa'nın adamlarından Hama mütesellimi Osman Paşa, Rumeli Beylerbeyliği payesi ve mirmiranlık rütbesi ile atandı⁴⁴⁷. Çelik Mehmet Paşa 15 Şevval Cuma günü Şam kafilesi ile Hicaz'a doğru yola çıktı. Muharrem ayının sonuna doğru hac çuhadarı ve sonra da hac mektupçusu kafileden iyi haberlerle Şam'a döndü. Cerde Başbuğu Osman Paşa'nın birliği, kafilenin Hediye'ye gelmesinden çok önce buraya zahireyle gelmiş ve hacılara karşı da çok cömert davranmıştı. Bu durumun İstanbul'a da bildirilmesi üzerine Osman Paşa, Şam valisi ve hac emiri olarak tayin edildi. Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa da Trablusşam'a atandı. Çelik Mehmet Paşa hac emirliği görevinde bir yıl kalabildi. Merkez tarafından görevinden azl edilmesi, keyfi idaresini sona erdirerek Şam halkını rahatlatmak içindi. 1174/1760 Ekim ayında Rakka'ya ataması yapıldı⁴⁴⁸.

7. SADIK OSMAN PAŞA

7.1. ATANMA NEDENİ VE USÛLÜ

Hac işleri ile ilgili bazı meselelerde de gücünün yetmeyeceğini ifade ettiğinden görevinden azl edilen Çelik Mehmet Paşa'nın yerine, Azm-zâdelerin konağında yetişen Osman Paşa getirildi. Trablusşam valisi ve cerde başbuğu olarak başarılı hizmetlerde bulunması, uzun zamandır Bilâdü's-Şam'da yaşıyor olması ve

⁴⁴³Vasif, I, s. 182.

⁴⁴⁴BOA, C. DH., 24, 1181, 1.

⁴⁴⁵Vasif, I, s. 177, El-Bediri, *a.g.e.*, s. 170-172.

⁴⁴⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 161, 803; BOA, C. DH., 213, 10625, 1; Hâkim, s. 573, 629; Süreyya, *Sicill*, IV, s. 1047; Rafeq, *a.g.e.*, s. 231; Babinger, *a.g.m.*, s. 103.

⁴⁴⁷BOA, C. DH., 213, 10625, 1; Hâkim, s. 647-648; El-Bediri, *a.g.e.*, s. 173.

⁴⁴⁸Hâkim, s. 677-678; Vasif, I, s. 190; El-Kari, *a.g.e.*, s. 83; El-Bediri, *a.g.e.*, s.174-176.

bölgenin sorunlarına vâkıf olması gibi nedenler, Gürcü asıllı olan Paşa'nın 1174/1760 senesinde Nablus ve Kudüs sancakları ile birlikte Şam valiliği ve hac emirliğinde tercih edilmesini sağladı⁴⁴⁹. Ayrıca bu tayinde Sultan Mustafa'nın bizzat kulağına kadar gelen, paşanın gerek hacıların ihtiyaçlarını gidermekte gerekse de asker hazırlamak noktasında başarılı hizmetleri oldukça etkili oldu⁴⁵⁰. Şam'a girişi 1174/1760 senesi Cemaziyelevveli'nde gerçekleşti⁴⁵¹. Buna ilaveten oğlu Mehmet Paşa'ya da cerde başbuğluğu hizmeti ile Trablusşam Eyaleti verildi. Osman Paşa'dan sonra sırasıyla oğulları Mehmed Paşa ve Derviş Paşa da Şam valiliği görevine getirildi⁴⁵².

1175/1761 senesinde yeniden Şam valiliği ve hac emirliği görevine atanan Osman Paşa'nın tayin işleminden, Şam valiliğine atama konusunda izlenen yöntem görülmektedir. Buna göre Şam valileri hac emirliği vazifesiyle hac kafilesinin başında yükümlülüklerini yerine getirip dönüş yolunda buldukları sırada, daha Müzeyrib'e gelmeden tekrar atanıp atanmadıklarını öğreniyorlardı. Dolayısıyla bir yıl önceden yapılan görevlendirme ile Şam valisi hac hazırlıklarını zamanında yapacağından, hacılar hiçbir sıkıntı yaşamadan yolculuk ve ibadetlerini yerine getirebileceklerdi⁴⁵³.

1171/1757 büyük urban saldırısından sonra Osmanlı Devleti, bölgede bozulan siyasi imajını düzeltmek için 1172/1758 yılında Abdullah Paşa'nın başarılı bir şekilde neticelenen hac yolculuğunu çok önemsemişti. Ayrıca başta Şam valileri olmak üzere bölgedeki diğer valilerden kafilede daha fazla asker, silah ve zahire buldurmalarını istenmişti. Aynı hassasiyetin yol üzerindeki muhkem kalelerde de gösterilmesi emredilmişti. Bu bağlamda Osman Paşa yol üzerindeki önemli lojistik destek sağlama kapasitesinde olan kaleleri onartmış, hacıların masraflarını yeni bir

⁴⁴⁹BOA, AE. SMST. III, 368, 29250; El-Bediri, *a.g.e.*, s. 176; *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, Haz: Muharrem Saffet Çalışkan, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2010, s. 267; Rafeq, *a.g.e.*, s. 234.

⁴⁵⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 162, 154; Ahmed Vasıf, *Vasıf Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1219 (1804), s. 190.

⁴⁵¹El-Kari, *a.g.e.*, s. 83; Babinger, *a.g.m.*, s. 103.

⁴⁵²Süreyya, *Sicill*, IV, s. 1310; Volney, *a.g.e.*, s. 266.

⁴⁵³BOA, AE. SMST. III., 368, 29250.

düzene sokmuş, ittifak halinde olduğu kabilelere daha fazla para vererek binek sayısını artırmıştı⁴⁵⁴.

1176/1762 senesinde hala Şam valiliği ve hac emirliği devam ettirilen Osman Paşa'dan, önceki senelerden daha fazla kapı halkı ve levend askeri sayısını 1.500'e çıkartması ve hacıları Hediye Eşmeleri'nde karşılaması istendi⁴⁵⁵. Hac kafilisinin güvenliğini sağlamakta da Trablusşam valisi ve oğlu olan Muhammed Paşa cerde başbuğu tayin edilip 1.500, Sayda Valisi Numan Paşa 500 ve Cebel-i Aclûn ile Leccûn sancakları zabitleri de 300 asker ile destek olacaktı. Ayrıca Nablus ile Gazze sancakları alaybeyleri tımar ve zeamet askerleriyle, Şam urban şeyhi adamlarıyla ve Şam, Gazze ile Kudüs mütesellimleri de kuvvetleriyle Şam valisinin emrinde olacaktı⁴⁵⁶.

Şam valisi ve hac emirliği görevleri 1177/1763 yılında da devam ettirilen Osman Paşa, bu seneki hac öncesi sakabaşılardan keyfi davranışı nedeniyle uyarıldı. Osmanlı Devleti her sene atadığı birinci ve ikinci sakabaşılara Haremeyn hazinesinden tahsis ettiği nakid para ile hac yolunda suya ihtiyaç duyan fakir hacılara su temin ettirdi⁴⁵⁷. Ancak sakabaşılardan su için verilen paradan kâr etmek niyetiyle, birkaç menzil dışında hacılara su temin etmedikleri işitildi. Bu durumun padişah tarafından da duyulması, Şam valisine yeni görevler verilmesine neden oldu. Artık Şam'a vardıklarında ilk olarak vali tarafından çağrılacak olan sakabaşılardan su konusunda gerekli hazırlıkları yapmaları istenecekti. Ayrıca Şam'dan Mekke'ye ve Mekke'den Şam'a kadar olan yolculukta, kesinlikle hacılara su sıkıntısı çektirmeyeceklerdi. Bu işin kontrolünü de Şam valisi sağlayacaktı.

7.2. AZLİ

1768-1774 Osmanlı-Rus harbi Osmanlı Devleti'ni oldukça kötü etkilemişti. Devlet hazinesine çok pahalıya patlayan bu savaş ile birlikte bir kısım topraklar kaybedilmiş, Anadolu ve Rumeli topraklarında da isyanlar ortaya çıkmıştı. Bulutkapın Ali Bey isminde Mısır'lı bir Şeyhü'l-Beled ve hac emiri, önce Mısır'ın idaresini ele almış ve sonra da 1768 Osmanlı-Rus seferini fırsat bilerek devlete isyan

⁴⁵⁴Eş-Şera, *a.g.m.*, s. 340.

⁴⁵⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 105.

⁴⁵⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 105.

⁴⁵⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 684.

etmişti⁴⁵⁸. Ali Bey hac emiri olması ve devletin de savaş nedeniyle Mısır meselesine bakamaması gibi nedenler ile başta Mısır olmak üzere Filistin, Suriye ve Hicaz bölgelerinde kendine yer edinmeye çalışmıştı. Ayrıca Şam valisi ile aralarında rekabetten dolayı düşmanlık oluşmuştu⁴⁵⁹. Dolayısıyla 1184/1770 senesinde Suriye'yi işgale başlayan Ali Bey'in karşısında Şam valisi Osman Paşa durmadı ve Şam işgal edildi. Suriye bölgesini ele geçirmesinde kendisine Akka'yı merkez edinen bir diğer asi Zahir Ömer de yardımcı oldu. Zahir'in Osmanlı'ya karşı gelmesinde Rus desteği sözkonusuydu. Dolayısıyla Ali Bey ile Zahir Ömer'i bir araya getiren nokta, devlete karşı olan muhalif tutumdu. Ancak Ali Bey'in komutanlarından Ebuzzeheb Mehmet Bey ile arasının açılması sonunu getirdi⁴⁶⁰. Mehmet Bey'in Osmanlı'ya bağlılığını bildirmesi üzerine Mısır meselesi kapandı. Öte taraftan Dürzîlerle arası bozulan Zahir Ömer de eski kuvvetini kaybederek en sonunda devlete bağlılığını bildirdi⁴⁶¹.

Bu esnada Şam Valisi Osman Paşa'nın Ali Bey karşısında başarısızlığa uğraması ve mukavimler ile anlaşarak zenginlik sağlaması sonunu getirdi. 1185/1771 senesinde Osman Paşa Karaman Eyaleti'ne görevlendirildi. Oğulları Mehmet Paşa ile Derviş Paşa da Sayda ve Trablusşam valiliklerinden azl edilerek Niğde ve Akşehir sancaklarına tayin edildi. Ayrıca Şam valiliği ve hac emirliği görevlerine de Azm-zâde Mehmet Paşa tayin edildi⁴⁶². Buna karşın Şam halkı Osman Paşa'nın adil bir idareci olduğuna inanıyordu. Zira onun valiliği döneminde ekmek, et, yağ, bal ve yoğurt gibi temel gıda maddeleri oldukça ucuzladı. Ekonomide görülen iyileşme her meslek grubunun durumunu daha da iyi hale getirdi. Buna ilaveten Osman Paşa bazı imar faaliyetleri kapsamında Emevi Camii'nin avlusuna bir şadırvan, hac yolu üzerinde yedi kale ile birlikte on dokuz yeni bina inşa ettirdi⁴⁶³.

⁴⁵⁸Vasıf, II, s. 212-213.

⁴⁵⁹Vasıf, II, s. 217; Enverî, *a.g.t.*, s. 267.

⁴⁶⁰Vasıf, II, s. 256-257; Enverî, *a.g.t.*, s. 268, 330-334.

⁴⁶¹Vasıf, II, s. 178; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, I. Bölüm, s. 431-434.

⁴⁶²Vasıf, II, s. 177-178; Enverî, *a.g.t.*, s. 268-269; Rafeq, *a.g.e.*, s. 283-284.

⁴⁶³El-Kari, *a.g.e.*, s. 83-84.

8. AZM-ZÂDE MUHAMMED PAŞA

8.1. ATANMASI

İki kez Şam valisi ve hac emiri olarak görevlendirilen Azm-zâde Muhammed Paşa'nın ilk dönemi 1184-1186/1770-1772, ikinci dönemi de 1187-1197/1773-1783 senelerini kapsamaktaydı⁴⁶⁴. 1186/1772 senesinde Şam valiliği görevine atanan Hafız Mustafa Paşa oldukça kilolu olduğundan Hicaz'ın sıcak havasına dayanamamış ve bu görevi bir sene yapabilmişti. Yerine yeniden Karaman valisi olan Azm-zâde Muhammed Paşa atandı⁴⁶⁵. Böylece kesintiye uğramış olsa da Azm-zade Muhammed Paşa, yaklaşık on iki yıl Şam valiliği ile hac emirliği görevinde bulunarak Azm-zade Es'ad Paşa'dan sonra en uzun süreli idarecilik yapan ikinci kişi olmuştur.

8.2. HAC GİDERLERİNİN KARŞILANMASI

Şam Valisi ve Hac Emiri Muhammed Paşa, hac ile ilgili işlerde maddi bakımdan sıkıntı yaşamaması için ciddi anlamda desteklendi. 1185/1771 senesinde hac masraflarını karşılaması için Trablusşam ve Sayda eyaletlerinden önemli miktarda tahsisatlar söz konusuydu. Trablusşam Eyaleti'nden ocaklık olarak tahsis edilen gelirden hac kileri için ayrılan para 29.350 kuruştur. Yine aynı eyaletin mukataa geliri olan 45.184 kuruş ile cizye geliri olan 31.163 kuruş da hac masrafları için tahsis edildi. Böylece Trablusşam'dan 105.697 kuruş hac masraflarına aktarılacaktı. Sayda Eyaleti'nden hac kileri için tahsis edilen ocaklık gelir de 44.454 kuruştur. Mukataa geliri 32.914 kuruş ve cizye geliri de 4.315 kuruştur. Sayda'dan toplamda hac masrafı için tahsis edilen para 81.683 kuruştur. Sonuç olarak sadece iki eyaletten ayrılan 187.380 kuruş, hac masrafının önemli bir miktarını karşılamaktaydı⁴⁶⁶. Keza 1187/1773 senesinde Hama ve Humus sancakları da Muhammed Paşa'ya malikâne usulü⁴⁶⁷ ile tahsis edildi⁴⁶⁸. Ayrıca 1188/1774 senesi

⁴⁶⁴Vasıf, II, s. 178; *Suriye Vilayet Salnâmesi*, 1303/1887, s. 36; Rafeq, *a.g.e.*, s. 286, 301-302. Azm-zâde Muhammed Paşa'nın ilk atanma tarihi ile ilgili bir diğer rivayet 1185 tarihidir ve bir defa hac emirliği yapıp 1186 yılında azl edilmişti. İkinci defa aynı göreve gelişi 1188 Recep ayında gerçekleşmişti. Bkz. *El-Kari*, *a.g.e.*, s. 84.

⁴⁶⁵Enverî, *a.g.t.*, s. 409.

⁴⁶⁶BOA, TSMA, d. 4364, 1, 1.

⁴⁶⁷Osmanlı malî yöneticileri tarafından mukataa gelirlerinin kayd-ı hayat şartıyla tasarrufu adıyla başlatılan bir sistemdir. Böylece kısa bir zamanda daha fazla kar için mültezimler ile perişan edilen gelirler, tek bir şahıstan daha istikrarlı ve uzun bir şekilde tahsil olunacaktı (1695). Bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s.105; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 58; Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 149.

başından geçerli olmak üzere Trablusşam, Halep, Şam ve Yafa bölgeleri ve etrafında bulunan tütün gümrükleri üç senede bir tahvil ve senelik 700 kese bedel-i iltizam ile Mehmet Paşa'ya tahsis edildi⁴⁶⁹.

Bunlara ilaveten 1188/1774 ve 1189/1775 seneleri Arabistan tütün gümrükleri, Hama ile Humus mukataası mallarından Muhammed Paşa'ya borç para verildi. Ancak hac konusunda sıkıntı yaşamak istemeyen devlet, Şam valisinden 1100 keseyi bulan borcun ikinci taksiti olan 367 kesenin ödenmesini istiyordu. Zira Haremeyn'de görevli kişilere gönderilmesi gereken 42.983 kuruşluk surre, bu paradan temin edilecekti. Yine Aydın muhassılı İzzet Ahmed Paşa'nın Medine muhafazası görevinde olması nedeniyle 75.000 kuruşa ihtiyacı vardı. Ayrıca Sayda mukataası mallarından elde edilen 97.985 kuruş paranın da akıbeti ile ilgili ortada bir şey yoktu. Dolayısıyla Muhammed Paşa'nın söz konusu nedenlerden dolayı bir an önce borcunu ödemesi gerekiyordu⁴⁷⁰.

8.3. ÖDÜLLENDİRİLMESİ

Şam valisi Muhammed Paşa'nın gerek hac yolunun güvenliğini sağlayarak hacıları emniyet içinde Şam'a ulaştırması gerekse de Şam halkına eziyet etmeyip merhametli davranması 1188/1774 senesinde bizzat padişah tarafından hil'at ile ödüllendirilmesine neden oldu⁴⁷¹.

8.4. URBAN SURRESİ

Şam valilerinin görevlerinden biri de urban surrelerini ödemektir. Örneğin 1193/1779 senesinde Azm-zâde Muhammed Paşa'dan, hacıların emniyet içinde *tarîk-i sultanide* yani Mekke ile Medine arasında gidip gelmeleri için Harb urbanına 12.000 kuruşluk surrelerini tedarik etmesi istendi. Mekke Şerifi Şerif Sürur'un bu miktarı tek başına karşılayamayacağını merkeze bildirmesi üzerine, Şam valisinin hemen konuyla ilgilenmesi emredildi. Ancak Şam valisi üzerinde bulunan urban surresi ödemelerinin çokluğundan dolayı, Gazze ve Remle sancaklarının malikâne usulüyle kendisine tahsis edilmesini istedi. Zira eski Şam valisi ve hac emiri Mekki-zâde Hüseyin Paşa döneminde Harb urbanına "*Defter-i Mekki*" adıyla belirlenen

⁴⁶⁸BOA, AE. SMST. III., 316, 25399.

⁴⁶⁹BOA, C. ML., 172, 7257, 3.

⁴⁷⁰BOA, AE. SABH. I., 191, 12780.

⁴⁷¹BOA, AE. SABH. I., 210, 13933.

urban kanunu çerçevesinde, Gazze ve Remle sancaklarından 9.200 kuruşluk bir tahsisat vardı⁴⁷². Dolayısıyla Muhammed Paşa'nın bu isteği kabul edilerek söz konusu yerler tasarrufuna verildi.

8.5. İBKÂSİ

1194/1780 senesi haccı için, Azm-zâde Muhammed Paşa'nın Şam valiliği ve hac emirliği görevlerinin devam ettirilmesine karar verildi. Ayrıca hacıların karşılanması ve emniyetlerinin daha kolay sağlanabilmesi için de oğlu Abdullah Paşa'ya da Trablusşam valiliği ve cerde başbuğluğu görevi verilmişti. Böylece paşadan asker sayısını 1.500'e çıkartması ve hacıları Hediye Eşmeleri'nde karşılaması istendi⁴⁷³. Ayrıca Sayda Valisi Cezzar Ahmet Paşa da 500 asker ile cerde hizmetine katılacaktı. Ancak hac masrafları için Sayda ve Trablusşam'dan gönderilmesi gereken 89.297 kuruş paranın, Sayda eyaleti hissesine düşen kısmında birkaç senedir problem yaşanıyordu. Dolayısıyla hac işleri ile ilgili en ufak bir sıkıntı olmasını istemeyen merkez, bu yıl için gereken meblağın Trablusşam'dan gönderilmesine karar kıldı⁴⁷⁴. Buna ilaveten Cebel-i Aclun ve Leccun sancakları zabıtları da 300 asker ile destek olacaktı. Nablus ve Gazze alaybeyleri, Şam urban şeyhi, Gazze, Şam, Kudüs ve Nablus mütesellimleri de Şam hac emirinin iradesi doğrultusunda hac hizmetlerinde yer alacaklardı. Dolayısıyla bu kadar kuvvet ve yardım sağlamanın neticesinde hiçbir şekilde bahane olmaksızın hac emirliği ve cerde görevi layıkıyla yerine getirilmeliydi.

8.6. YENİ GELİR TALEBİ

Osmanlı Devleti Kudüs, Nablus, Halep, Sayda ve Trablusşam gibi sancakları vergi gelirlerini, hac hizmetlerini yerine getirmeleri şartıyla Şam valilerine malikâne usûlü tahsis etmişti. Ancak 1195/1780 tarihli bir hatt-ı hümayun belgesine göre, ikinci defa Şam valisi ve hac emiri olan Muhammed Paşa'nın Arabistan tütün gümrüğü⁴⁷⁵ gelirlerini de istediği ve kendisine verildiği görülmektedir. Çünkü Muhammed Paşa'nın Sayda ve Trablusşam mukataası gelirlerinden olan tütün ve

⁴⁷²BOA, AE. SABH. I., 27, 2117; BOA, C. EV., 536, 27079.

⁴⁷³BOA, C. EV., 622, 31383.

⁴⁷⁴BOA, C. EV., 639, 32202.

⁴⁷⁵1683'te İkinci Viyana bozgununun ardından devam eden savaşlar yüzünden maliyeye ek kaynak sağlamak için ilk defa Ağustos 1688'de devletçe "duhan resmi" adıyla tütün gümrük vergisi konmuştu. Bkz. *Fehmi Yılmaz*, "Tütün", *DİA*, C. XXXXII, İstanbul 2012, s. 2-3.

ipek gümrüğü gelirleri ile ilgili bir sıkıntısı vardı. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Sayda limanı, ipek pazarı bakımından bölgede en önde gelen yerlendendi⁴⁷⁶. Ancak tütün ve ipeğin olma zamanına kadar hacılar yola çıkmış olacağından Şam Valisi Muhammed Paşa hac masraflarının başka bir gelirden karşılanmasını talep etti. Ayrıca Trablusşam Eyaleti valisi olan oğlu Yusuf Paşa'nın devlete ödemekle yükümlü olduğu senelik muaccesinin üç taksitle bölünmesini istedi⁴⁷⁷. Osmanlı Devleti daha önce eyalet mukataalarını iltizam usulüyle müzayedeye çıkardığında, hazineye ödenecek yıllık vergiyi tahvil denilen 1-3 yıl arasında bir taksitle tahsil ederdi. Ancak malikâne sistemine geçilmesiyle birlikte eski usul yerini kayd-ı hayat şartıyla en yüksek muacceleli yani peşin parayı verenin tercih edildiği sisteme bıraktı⁴⁷⁸.

Dolayısıyla Padişah I. Abdülhamid bu isteklerin malî boyutunun incelenmesini defterdara havale etti. Yapılan incelemeler sonucunda devletin gereken kolaylığı yaptığı ancak Trablusşam'dan hazineye gönderilmesi gereken paranın gönderilmediği ortaya çıktı. Ayrıca Muhammed Paşa'nın iki oğlu Yusuf ve Abdullah Paşaların iki vilayete vezirlik rütbesiyle vali olarak atandıkları anlaşıldı. Bu durum göz önüne alındığında hac masraflarının karşılanması noktasında maddi bir sıkıntı yaşanmaması gerekiyordu. Fakat 1193/1778 ve 1194/1779 seneleri Trablusşam mukataası gelirinden İstanbul'a gönderilmesi gereken 496.039 kuruş paranın, Yusuf Paşa'dan gönderilen kısmı 106.400 kuruştı. Geriye kalan 387.740,5 kuruşun 316.233 kuruşu, hac ve cerde masrafı ile Şam hac yolu üzerindeki bazı kalelerde görevli askerlerin ulufelerine havale edildi. Dolayısıyla Paşa'nın zimmetinde kalan 71.507,5 kuruşun taksitlendirilmesine gerek yoktu. Bu istek Trablusşam Eyaleti'nin Yusuf Paşa'dan alınıp, kardeşi Rakka valisi Azm-zâde Abdullah Paşa'ya verilmesiyle sonuçlandı. Yusuf Paşa da Halep valiliğine atandı.

Yeni vali Abdullah Paşa'dan, Trablusşam mukataasından hac ve cerde masrafları, kale ve kalyon ücretleri için ayrılan paranın karşılanmasının yanında zimmette kalan 100.000 kuruşun da Hazine-i Amire'ye teslim edilmesi istendi. *Masarıf-ı kilâr-ı haccı şerif* için yani hac kileri ile ilgili giderler için de Şam Valisi Mehmet Paşa tarafından talep edilen paranın, Trablusşam mukataasının 1195/1779

⁴⁷⁶Halil İncelik, "İpek", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, s. 364.

⁴⁷⁷BOA, HAT, 21,1009.

⁴⁷⁸Genç, *a.g.e.*, s. 106.

senesi ocaklık gelirinden olmak üzere havale edilmesi padişahın fermanı olmasına rağmen hacılara yetişmeyeceğinden başka bir maldan karşılanması istendi. Bu bağlamda yine ocaklık maldan 48.825 kuruş, Sayda valisi Cezzar Ahmet Paşa tarafından Şam valisine gönderilecekti⁴⁷⁹.

8.7. 1195/1779 SENESİ TAHSİSATI

1195/1779 senesi hac yolculuğu için Şam'dan hacca gidecek hacıların emniyet ve huzur içinde gidip gelmelerini temin için, Şam hac emirinin 1.500 nefer piyade ve süvari levend askeri temin etmesi gerekiyordu. Bu askerlerin bahşiş, ulufe, zahire ve mühimmat miktar ve masrafları, 400 nefer Şam yerli yeniçerilerinin deve kiralaları, bir nevi köy korucusu gibi hizmet gören urbanın sayısının artırılması ve sekiz adet kalelere tayin edilen urbanın surreleri toplamda 311.316 kuruş ediyordu. Bu paranın 91.169,5 kuruşluk kısmı, 1195-1196/1779-1780 seneleri Şam halkı ve Şam defterdarlığı, Trablusşam, Kudüs ve Sayda hazinelerinden ocaklık tahsis edilen gelirlerden karşılanmasına karar verildi. Ancak henüz nereden tahsil edileceğine karar verilmeyen 221.146,5 kuruşun da Baş Muhasebe kalemi tarafından incelenerek halledilmesi ve bir defter ile padişaha takdimi emredildi⁴⁸⁰.

8.8. SAKABAŞILAR İLE İLGİLİ UYARILMASI

Yine aynı sene hac emirliği görevi çerçevesinde Şam valisi Muhammed Paşa sakabaşılar ve su temini konusunda uyarıldı. Haremeyn hazinesinden su ve deve kirası ücretleri peşinen karşılanmasına rağmen, sakabaşılar yanlarına yeterince su almıyordu. Böylece hacılar su sıkıntısı yaşıyordu. Bu durumun tekrar yaşanmasını istemeyen merkez, Şam valisine sakabaşılar ile ilgili bazı talimatlar verdi. Buna göre:

- 1- Sakabaşılardan ihtiyaç duyacağı malzemeleri Şam'da temin edilecekti.
- 2- Şam'dan ayrıldıktan sonra gerekli olan menzillere su naklini sağlayacaktı.
- 3- Sakabaşılar su kıtlığı çekilen yerlerde hacılara su dağıtacak ve Şam valisi bu durumu gözetleyecekti.
- 4- Vazifesini yapmayan sakabaşı ile ilgili gereken ne ise yapılacağı hususu anlatılacaktı⁴⁸¹.

⁴⁷⁹BOA, HAT, 17, 777.

⁴⁸⁰BOA, HAT, 17, 777.

⁴⁸¹BOA, C. EV., 622, 31383, 11.

8.9. VEFATI SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER

Trablusşam Valisi Mehmet Paşa 1197/1783 tarihinde vefat etti⁴⁸². Daha sonra Osman Paşa-zâde Mehmet Paşa ile Derviş Paşa'nın Şam valiliğine atandıkları fakat bu görevlerinin pek de uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Zira 1199/1785 senesinde Cezzar Ahmet Paşa'nın ilk Şam valiliği dönemi başlıyordu⁴⁸³. Şam valiliği ve hac emirliği görevine atanan Cezzar Ahmet Paşa'nın ilk görevi, Azm-zâde ailesinin devlet hazinesine ödemekle zorunlu olduğu parayı tahsil etmektir. Şam valisi Muhammed Paşa'nın oğlu Abdullah Paşa'nın ve damadı Nasuh Paşa'nın 3.000'er keseden 6.000 kese, Darphane-i Âmireye borçları vardı. Ayrıca Muhammed Paşa'nın mallarının ortaya çıkarılıp iadesi istenmesine rağmen oğlu ve damadı paşanın mallarını gizliyordu. Bu durumun anlaşılması üzerine her ikisinin de vezirlikleri ellerinden alınarak birisi Rodos Adası'na ve diğeri de İstanköy Yarımadası'na sürgün edildi. Böylece gerek müteveffa Azm-zâde Muhammed Paşa ile oğlu Abdullah Paşa ve damadı Nasuh Paşa'nın Şam ve havalisinde ne kadar muhallefet ve malları varsa devlet el koyacaktı. Ancak Şam ahalisinin büyük bir kısmının Azm-zâdelere yakınlığı ve akrabası olması dolayısıyla mübaşirler baskı altında tutulup çalıştırılmadı. Bu bağlamda Şam'da ortaya çıkan kargaşayı sonlandırmak için Halep Valisi Mustafa Paşa görevlendirildi.⁴⁸⁴

Padişah Azm-zâdelerin mallarının müsaderesi işini bizzat Şam valisinin takip etmesini istedi. Ancak gerek merhum Muhammed Paşanın ve gerekse de oğlu ile damadının mallarının çoğunluğu vakıf malı statüsündeydi. Ayrıca Azm-zâdeler Şam ve bölgesinde babadan oğula geçer gibi uzun bir müddet hac emirliği yaptıklarından insanlar kendilerinden korkup çekiniyordu. Bazı kişiler de bu ailenin himaye ve ikramına mazhar olmuştu. Bu nedenlerden dolayı ailenin mallarını devlet adına değerinde satmak çok zor olacaktı. Mallar zor kullanmak veya peşin yerine sonra alınmak yoluyla satışa çıkarılsa değerlerinden çok aşağı fiyatlara ancak satılabilecekti. Bu durum malların telef olması anlamına geliyordu. Dolayısıyla Azm-zâde Abdullah Paşa ile Nasuh Paşa'yı ilk önce cezalandıran ama sonra da vezirlik rütbesi vererek borçları tahsil etmeye çalışan bir anlayış benimsendi. Bu kararın

⁴⁸²Süreyya, *Sicill*, IV, s. 1041; Rafeq, *a.g.e.*, s. 318.

⁴⁸³El-Kari, *a.g.e.*, s. 85; Rafeq, *a.g.e.*, s. 318-319.

⁴⁸⁴Vasıf, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s. 43-44.

alınmasında Azm-zâde ailesine mensup otuzdan fazla kişinin gerek vezirlik gerekse de mirmiranlık görevleri yapmaları, Şam ahalisinin ve etrafının kendilerine olan rağbetleri ve hiç birisinin devlete isyan ettiğine dair bir işaret bulunmaması gibi nedenler belirleyici oldu. 1198 /1784'de Şam'a uzak bir mesafede olan Rakka Eyaleti Abdullah Paşa'ya ve Diyarbekir Eyaleti de Nasuh Bey'e verildi⁴⁸⁵.

Ayrıca 1184/1770 tarihi başından itibaren cerde işlerinin finansmanı ile ilgili Muhammed Paşa'ya ne havale edilmiş ise mübaşir denetiminde hesabı çıkartılarak yeni valiye verilmesi istenmişti. Bunun dışında cerde hizmetine mahsus yük ve binek hayvanlarının da Trablusşam valisi Abdülfettah Paşa'ya teslim edilmesi emredildi. Zira Trablusşam valisi Muhammed Paşa'nın hac emirliği sırasında alıp götürdüğü cerdeye mahsus 700'den fazla katır ile 100'den fazla devenin ortaya çıkartılarak yeni valiye teslim edilmesi gerekiyordu⁴⁸⁶.

9. CEZZAR AHMET PAŞA

9.1. EMİRÜ'L-HACLIĞA GÖTÜREN GELİŞMELER

Cezzar Ahmed Paşanın Şam valiliğinden önce, Kudüs ve Nablus sancaklarının da tasarrufu kendisine verilen Derviş Mehmet Paşa'nın bu göreve geldiği görülmüştü⁴⁸⁷. Kardeşi Hasan Paşa'ya da Trablusşam beylerbeyliği ile cerde başbuğluğu görevi verilmişti⁴⁸⁸. Ancak hac kfilesinin durumu ile ilgili haberleri merkeze bildirmekle görevli olan müjdecibaşının Dârüssa'ade Ağasına, Derviş Mehmet Paşa ve hac emirliği ile ilgili verdiği bilgiler hiç de iç açıcı değildi. Paşanın hacca ait işlerde tembellik ve beceriksizliği ile birlikte güçsüzlüğü yüzünden hacıların zahire ve güvenliğini sağlayan kalelerden Hediye Eşmeleri, Cuheyne ve Tabut Kurusu'na urban eşkıyası saldırmıştı. Buralardaki zahireler talan edilip askerler de katl edilmişti. Ayrıca urban şeyhleri, surrelerinin eksik olması durumunda Medine-i Münevvere ahalisine zarar verme tehdidinde bulunmuşlardı. Yol boyunca her menzilde çadırına kapanarak hiç dışarı çıkmayan ve hiçbir şey ile ilgilenmeyen bir emirü'l-hac vardı. Bu yüzden hacıların malları yağmalanmış ve güvenlik kalmamıştı. Şam'a ulaşıldığında ise haccın en önemli ihtiyaçlarından olan çadırlar

⁴⁸⁵Vasıf, *a.g.e.*, s.136-137.

⁴⁸⁶BOA, C. ML, 767, 31289.

⁴⁸⁷BOA, C. DH., 260, 12993, 2.

⁴⁸⁸Vasıf, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s. 109.

yanıp kül olmuştu. Ayrıca cerde birliğinin vakitsiz hareketinden dolayı da zahireler telef olup ordu kıtlığa uğramıştı. Bu durumun sonucunda bir sonraki yıl hacıları götürüp getirebilmek için en az 2.000 kese akçeye ihtiyaç ortaya çıktı. Ayrıca hacıların yükünü taşıyan develer cimrilik edilerek yeterli düzeyde beslenmemiş ve dolayısıyla zayıflayıp iş göremez hale gelmişlerdi. Bu yüzden en az 10.000 deveye ihtiyaç oluşmuştu⁴⁸⁹.

Şam valisinin bu vaziyeti bazı eşkıyayı da cesaretlendirdi. Bunlardan Muhammed Hırfan, Hama ve civarını yağmalayıp mütesellim ve askerlerini katl ettiğinden burada da emniyet kalmamıştı. Dolayısıyla fakir ve perişan halk göçe mecbur kalmıştı. Öte yandan Harb urban şeyhi Mahmud her ne kadar devlete sadık olsa da hac emirinin askerinin azlığı ve kapısı halkının perişanlığı dolayısıyla hacılara ve mallarına saldırmaya hazır hale gelmişti. Eğer bu hal böyle giderse bir sonraki sene Harb urbanının hacılara vereceği zarar daha fazla olacaktı. Müjdecibaşının verdiği haberler devlet erkânı tarafından tertip edilen meşveret meclisinde değerlendirilmişti. Bu meclisde hac emirliği yapabilecek isimlerden Cezzar Ahmet Paşanın, Azm-zâdelerin ve Canikli Ali Paşa'nın durumları görüşülmüştü⁴⁹⁰.

Cezzar ile ilgili tek endişe Mekke-i Mükerreme emirinin korku ve evhamıydı. Diğerlerinin şartları hac emirliği için zaten uygun değildi. Çünkü bu görevi yerine getirebilmek için gerekli olan iktidar, malî zenginlik ve kısa bir sürede hacca ait masrafları karşılayabilmek gibi hususlar yalnızca Cezzar Ahmed Paşa'da mevcuttu. Bu durumu te'yiden Cezzar'ın kethüdası vasıtası ile Bâbîâlî'ye ilettiği mesaj açık ve netti. Cezzar hiçbir fayda gözetmeksizin yalnızca Devlet-i Aliyye için hizmet etmek gayesiyle hac emirliği istediğini söylüyordu. Kethüdasına Sayda Eyaleti verildiği takdirde hac için gerekli olan zahire ile diğer ihtiyaçları temin edeceğini ve hac kileri için de devletin mu'tad temin ettiğinin dışında hiçbir şey talep etmeyeceğini bildirdi. Ayrıca hacıları güven içinde götürüp getireceğine, urban surrelerini tam ve eksiksiz ödeyip hacılara zorluk yaşatmayacağına dair söz veriyordu. Bütün bu tekliflerin değerlendirildiği meşveretten 1199 Cemaziyelevvel ayının ilk günü/12 Mart 1785 tarihinde Cezzar Ahmed Paşa'ya Şam valiliği ve hac emirliği, Sayda Eyaleti

⁴⁸⁹Cevdet, III, s. 54-55; Vasıf, *a.g.e.*, s. 220.

⁴⁹⁰Vasıf, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s. 222,223.

kethüdası mirmiran-ı kirâmdan Selim Paşa'ya Trablusşam ve cerde başbuğluğu da Vezir Mikdad Ahmed Paşa'ya verildi⁴⁹¹.

Cerde başbuğu yapılan Ahmed Paşa, Şam hac emirliği için adı geçen Vezir Canikli Ali Paşa'nın oğluydu ve bu durum Cezzar ile aralarında bir sorun çıkarabilirdi. Bu atama yapılırken güç dengeleri bakımından Trablusşam ve cerdenin Cezzar'ın yakınlarından birine verilmemesi hedeflendi. Ancak iki önemli idarecinin geçimsizliği hac yolunda bir büyük olay çıkmasına neden olabilir ihtimali üzerine Azm-zâdelere yıllarca hizmeti ve hac yolunda birkaç yıldır delil-başı⁴⁹² olup urban ve halk ile iyi ilişkilere sahip olan cesur ve güçlü İbrahim Ağa, mirmiranlık ile cerde başbuğluğuna tayin edildi⁴⁹³. Ancak Delil-başı İbrahim Paşa İstanbul'dan yola çıkar çıkmaz hakkındaki karar değiştirildi. Sadrazam padişahın huzuruna çıkıp İbrahim Ağanın yeterince bölgede güçlü ve şöhretli bilinmediğini ve Trablus'a varır varmaz da Azm-zâdelilerin başına üşüşüp oralarda fitne ve isyan çıkarabilecekleri bahaneleriyle, cerde başbuğluğu Cezzar Ahmed Paşa'ya bırakıldı. Böylece Cezzar'ın hazinedarı ve Hama mütesellimi olan Süleyman Ağa yeni Trablusşam beylerbeyi ve cerde başbuğu olarak tayin edildi. Delil-başı İbrahim Paşa da Karahisar-ı Sahib Sancağı'na tayin edildi⁴⁹⁴.

9.2. ATANMASI

1197/1782 senesinde Şam valiliği ve hac emirliği görevinde bulunan Derviş Paşa azl edilerek, yerine 1198/1783 senesinde Cezzar Ahmet Paşa tayin edildi⁴⁹⁵. Aslen Bosnalı olan Cezzar Ahmed Paşa'nın değişik tarihlerde dört kez Şam valiliği görevine atandığı bilinmektedir⁴⁹⁶. Yeni atanan Şam valisinden Derviş Paşa'nın zimmetinde bulunan ve hac işleri ile ilgili her türlü gelir, mühimmat ve hayvanları teslim alması istendi. Kadı eşliğinde tespit edilen mallar ile ilgili hazırlanacak olan senedin de İstanbul'a da gönderilmesi talep edildi⁴⁹⁷.

⁴⁹¹BOA, AE. SABH. I., 67, 4641; Cevdet, III, s. 56; Vasıf, *a.g.e.*, s. 224; Mustafa Güler, *Cezzar Ahmed Paşa ve Akka Savunması*, Çamlıca Yay., İstanbul 2013, s. 136-138.

⁴⁹²Hacılaraya yol gösteren ve kılavuzluk eden görevliydi. Bkz. *Atalar*, *a.g.e.*, s. 203.

⁴⁹³Vasıf, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s. 248-49.

⁴⁹⁴Vasıf, *a.g.e.*, s. 263-64.

⁴⁹⁵*Suriye Vilayet Salnâmesi*, 1303/1887, s. 36-37.

⁴⁹⁶Süreyya, *Sicill*, I, s. 205.

⁴⁹⁷BOA, AE. SABH. I., 16, 1393.

İlk ataması 1199/1784 tarihinde gerçekleşen Cezzar Ahmet Paşa, Mısır meselesine olan vukufiyeti nedeniyle çok geçmeden Mısır'a yakın bir semt olan Sayda Eyaleti'ne tekrar atandı⁴⁹⁸. Şam valiliği ve hac emirliği de daha önce Erzurum ve Halep Eyaleti valiliklerinde bulunan Battal Hüseyin Paşa'ya verildi. 1205/1790 tarihinde Şam valiliğine tekrar atandığı dönem beş yıl süren en uzun dönemi oldu⁴⁹⁹. Üçüncü kez atandığı 25 Şaban 1213/1 Şubat 1799 tarihinde, hacıların güvenlik ve refahlarını temin etmek koşuluyla cerde başbuğluğu ile Trablusşam ve Mısır valiliği ile seraskerliği Cezzar Paşa'ya verildi. Ayrıca kendisine verilen mirmirânlık mertebesi ve Rumeli Beylerbeyliği payesi ile oldukça yüksek bir kıdem ve şerefe yükseltildi. Bunların dışında Cezzar Ahmed Paşa'nın tasarrufuna verilen yerlerin oldukça fazla olduğu göze çarpıyordu. Şam Eyaleti ve hac emirliği, Kudüs ve Nablus sancakları, Safed, Sayda ve Beyrut eyaletleri tasarrufuna tahsis edildi⁵⁰⁰.

⁴⁹⁸BOA, C. DH., 341, 17050; Vasıf, *a.g.e.*, s. 370.

⁴⁹⁹Güler, *a.g.e.*, s. 140, Öztürk, *a.g.m.*, s. 104-105.

⁵⁰⁰BOA, C. DH, 304, 15178.

İKİNCİ BÖLÜM

XVIII. ASIRDA ŞAM HAC KAFİLESİ: GÖREVLİLER VE MENZİLLER

Hız. Peygamber'in bir yolculuğa çıkarken bindiği deveye “*mahmel-i şerîf*” denirdi. Bu durumu takliden Suriye ve Mısır başta olmak üzere kutsal topraklara hediye göndermek arzusunda olan Müslüman yöneticiler, hazırlattıkları oldukça gösterişli bir tahtırevanı hac kafilesinin en önünde gidecek ve hiç kimsenin binemeyeceği mahmil devesine yükletirlerdi. Böylece gönderildiği şehri simgeleyen mahmeller Mekke-i Mükerrreme'ye ulaşırdı⁵⁰¹. Şam, Mısır ve Hicaz bölgesinin Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden sonra İstanbul da bu geleneğe dâhil olmuştu. Osmanlı padişahları tarafından hazırlattırılan ve Surre-i Humâyun adı verilen hediyeler, *surre* adı verilen küçük deriden çantalara konulduktan sonra surre alayı ve hac kafilesini ile birlikte İstanbul'dan yola çıkar ve Şam'a ulaştırılırdı.⁵⁰²

Osmanlı Devleti Mısır mahmeli yerine Şam mahmelini daha fazla öne çıkarmıştı. Şam ve Rakka valisi ve hac emiri Yusuf Paşa'ya yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre Mısır surresi, surre eminine teslim edilmiyordu. Dolayısıyla fakir fukaraya surrelerinin verilip verilmediği bilinmiyordu. Bu çerçevede 1126/1714 senesi öncesinde her sene Mısır'dan da surre gönderilir iken bu tarihten itibaren İstanbul'dan Haremeyn hazinesinden gönderilme kararı alınmıştı⁵⁰³. Şam kafilesini ile birlikte Mekke'den Medine'ye gelen surre emini üç gün boyunca ihtiyaç sahiplerine surrelerini teslim edecekti. Bu arada Mısır hac emiri ile birlikte üç dört gün içinde surrenin kalan kısmının sahiplerine ulaşmasına nezarete devam edecekti⁵⁰⁴. Yine bu bağlamda Orta Asya'dan, İran ve Irak bölgelerinden gelen hacıların da Şam'da toplanması zorunluydu. Zira Bağdat-Mekke yolu güvenlik nedeniyle kapatılırdı. Buradan Şam valisi ve hac emirinin önderliğinde Şam mahmeli ile birlikte yola çıkan hac kafilesini ve surre kutsal topraklara ulaştırılırdı⁵⁰⁵.

⁵⁰¹Pakalın, *OTDTS*, II, s. 384-385; Atalar, *a.g.e.*, 215; İbrahim Ateş, “Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. XII, Ankara 1981, s. 114-115.

⁵⁰²Atalar, *a.g.e.*, 239-240; Ateş, *a.g.m.*, 116-118; Buzpınar, *a.g.m.*, s. 567.

⁵⁰³BOA, A.DVN. MHM. d., 122, 370.

⁵⁰⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 122, 290.

⁵⁰⁵Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, s. 57; Barbir, *a.g.e.*, 108-109.

1. İSTANBUL-ŞAM ARASINDA SURRE VE HAC KAFİLESİ

1.1. GÖREVLİLER

1.1.1. Surre Emîni:

Surre Emîni, her sene Haremeyn'e gönderilen Surre-i Hümâyunun, idaresinden sorumlu memurdu. Bu vazife dindar, dürüst, zengin yüksek rütbeli askerî ve mülkî memurlardan birisine verilirdi⁵⁰⁶. Örneğin 1175/1761 senesinde surre emîni olarak eski anbar emîni Hüseyin Ağa tayin edilmişti. Ancak Hüseyin Ağa'nın anbar emînliği sırasında hırsızlığı ve fakirlere olan eziyetinin ortaya çıkması üzerine görevden alındı ve cezası tatbik edildi. Böylece Recep ayının on ikisinde Üsküdar'a uğurlanmış olan surrenin başına emekli bostancıbaşı Hasan Ağa tayin edilmişti⁵⁰⁷. Surre emîni surrenin yola çıkışından iki üç ay önce yani Rebiülahir ayında atanmış olurdu⁵⁰⁸. Vazifesini yerine getirip emanetleri yerine ulaştıran surre emîni, hac ibadetini de yaptıktan sonra tekrar İstanbul'a dönerdi⁵⁰⁹.

Surre emînliği şerefli bir görev olmak ile gideri yüksek ve tahsisatı azdı. Dolayısıyla bürokratlar bu görevden kaçmış, surre emînliği yapacak kimse çıkmamıştı. Ancak hac ibadetini yapmak isteyenler surre emînliği görevine talip oluyor ve harcadıkları parayı da düşünmüyorlardı. Bu durum karşısında devlet surre emînliği görevine uygun gördüğü bir memuru tayin ediyordu. Herhangi bir bahane ile görevi kabul etmeyen memura da hapis cezası veriliyordu⁵¹⁰. Surre emîni olarak seçilen bir memura az da olsa yolculuk öncesinde verilmesi adet olan belirli bir harcırah miktarı vardı. Örneğin 1149/1736 senesinde surre emîni olarak tayin edilen memura verilen ücret 2.000 kuruştur⁵¹¹. Bu paranın 1790 kuruşu harcırah ve 210 kuruşluk kısmı da deve kirası ücretiydi. Bu uygulamanın sonraki senelerde de aynı şekilde devam ettiğini görürüz. Örneğin 1169/1755 ve 1187/1773 senelerinde surre emînine tahsis edilen harcırah miktarı hala 2.000 kuruştur⁵¹². Ancak oldukça az olduğuna karar verilen bu tahsisata III. Selim tarafından 1207/1792 senesinde,

⁵⁰⁶BOA, C. DH., 303, 15140, 6; Atalar, *a.g.e.*, s. 171.

⁵⁰⁷Vasıf, I, s. 208-209.

⁵⁰⁸Vasıf, I, s. 25.

⁵⁰⁹Pakalın, *OTDTS.*, III, s. 283.

⁵¹⁰BOA, AE. SABH. I. , 126, 8548.

⁵¹¹BOA, AE. SMHD. I., 78, 5182.

⁵¹²BOA, AE. SOSM. III, 14, 897; BOA, C. EV., 454, 22984.

50.000 kuruşluk bir ilave yapılmış ve herkesin isteyeceği bir görev haline getirilmişti⁵¹³. Surre eminlerine Şam-Mekke arası deve kirası için verilen ücret de 2.000 kuruştı. Bu paranın 1100 kuruşluk kısmı Şam hazinesinden, 900 kuruşluk kısmı da hac kileri masrafları için tahsis edilen bütçeden karşılanırdı⁵¹⁴.

1.1.2. Akkam:

Akkam, çadır mehteri ve yük kaldıran Arap hizmetkârı anlamları taşır⁵¹⁵. Surre alayında görevlendirilen akkamlar, surrenin İstanbul'dan Şam'a nakli hizmetinde bulunurdu. Zira surre emininin talebi üzere, tahtırevancıbaşı ağa tarafından iki akkam ve bir meşaleci verilmesi bir gelenektir⁵¹⁶.

1.1.3. Meşaleci:

Meşalecinin görevi ateş yakmaktır. Özellikle geceleri yaktığı çıra ve benzeri cisimler ile yolu aydınlatırdı⁵¹⁷. Bu hizmet için meşaleciye 400 adet meşale topu verilirdi⁵¹⁸. Bu hizmetlerinin karşılığında iki akkam ve bir meşalecinin ücretleri otuz yedi kuruştur⁵¹⁹.

1.1.4. Müjdecî:

Surre Emîninin maiyetinde hac kafilesi ile birlikte giden memurdu. Hac ibadetinin yapılmasının ardından kervanın dönüşü ile ilgili bilgilendirmeyi padişaha müjdeciler yapardı. Müjdecî-i Evvel ve Sâni yani birinci ve ikinci müjdeciler denilen bu görevliler önceleri silahşörlerden, sonradan da saray ile şehzade hizmetçilerinden en eski ve hak edenlerden seçilirdi. Birinci müjdecî hac kafilesi ile birlikte Hicaz'a giderken, ikinci müjdecî Şam'da kalıp kervanın dönüşünü beklerdi. Surre ve hac kafilesinin Mekke-i Mükerrreme'ye vardığına dair Şam valisi ile Mekke Emîrinden aldığı mektupları ve Şam kadısının ilâmını getiren birinci müjdecî, bunları diğer müjdecîye verirdi⁵²⁰. Hz. Peygamber'in doğum günü anısına 12 Rebiülevvel'de İstanbul'da Sultan Ahmed Camii'nde okutulacak mevlide, beraberinde getirdiği

⁵¹³Cevdet, VI, s. 50.

⁵¹⁴BOA, AE. SMHD. I. , 187, 14488.

⁵¹⁵Pakalın, *OTDTS*, I, s. 40.

⁵¹⁶BOA, AE. SOSM. III, 14, 895, BOA, C. SM., 10, 511.

⁵¹⁷BOA, C. SM., 10, 511; Pakalın, *OTDTS.*, II, s. 491.

⁵¹⁸BOA, AE. SMST. III, 178, 14019, 1, 1.

⁵¹⁹BOA, AE. SABH. I. , 101, 6890.

⁵²⁰Pakalın, *OTDTS*, II, s. 610; Atalar, *a.g.e.*, s. 183.

mektup ve hediyeler ile yetişmesi adettendi. Bu bağlamda hac kervanı daha Şam'a varır varmaz mübaşirin bu haberi Der-Saadet'e yetiştirmek için oyalanmadan ve bekletilmeden yola çıkması gerekliydi. Örneğin 1126/1714 senesinde Halep ve Rakka Valisi Yusuf Paşa ve Şam Valisi Mehmet Paşa'ya, Hz. Peygamber'in Mevlid-i Şerifi'nin kutlandığı güne kadar müjdecî başının gelmesinin çok önemli ve gerekli olduğu hatırlatılmıştı⁵²¹. Yine 1130/1717 senesinde müjdecibaşı olarak atanan El-Hac Yusuf Bey'in de hacılara dair müjdeli haberi İstanbul'a hızlı ve güvenli bir biçimde ulaştırması için emniyetinin sağlanması istenmişti⁵²². Camide ilk önce Mekke Emirinin mektubu okunur ve sonra da Darü's-Saade Ağasına, Reisü'l-Küttaba ve müjdecilere hil'atleri giydirilirdi. Ardından Mevlid-i şerif okunurdu⁵²³.

1.1.5. Çukadar:

Şam hac yolunu kullanan hacıların güvenlik ve huzur içinde gidip geldiklerini İstanbul'a haber veren bir diğer görevli de hac emirinin baş çukadarıydı. Şam valisi Cezzar Ahmed Paşanın çukadarı böyle bir haberi Der-Saadet'e iletğinde devlet erkânı oldukça memnun ve mutlu olmuştu. Haberi getiren çukadar ödüllendirilmişti⁵²⁴.

1.1.6. Sakabaşı:

Hac yolculuğu esnasında hacıların su ihtiyacını gidermek maksadıyla görevliydi. Birinci ve İkinci Sakabaşı diye adlandırılan bu görevlilere, İstabl-ı Âmire'den binek ve yük hayvanı temin edilirdi. Mirahûr idaresinde olup saray ahırını demek olan İstabl-ı Âmire Osmanlı Devleti'nin sonuna dek var olan bir kurumdu⁵²⁵. Ayrıca sakabaşılara Şam'da da deve tahsis edilir ve kira ücreti de Şam hac kileri hazinesinden verilirdi. Örneğin 1184/1770 senesinde sakabaşılardan deve kirası için hac kilerinden verilecek ücret 900 kuruşturdu⁵²⁶.

1.1.7. Kadı:

İstanbul'dan hac kafilesini için görevlendirilen bir diğer memur da mahmûl-i şerif kadısıydı. Mekke kadısı olanların bu vazifeye tayini kuraldı. Örneğin 1120/1708

⁵²¹BOA, A.DVN. MHM. d., 120, 533.

⁵²²BOA, A.DVN. MHM. d., 128, 133.

⁵²³Kadı Ömer, *a.g.e.*, s. 125-a, 143-b; Salâhi, *a.g.e.*, s. 189.

⁵²⁴Vasıf, *a.g.e.*, s. 303.

⁵²⁵Pakalın, *OTDTS*, II, s. 7.

⁵²⁶BOA, C. EV., 378, 19175.

senesinde Mekke kadısı Abdullah Efendi'nin hac kervanına kadı olarak atanması uygun bulunmuştu⁵²⁷. Kafilede hac ile ilgili konular başta olmak üzere fikhî ve hukuki meseleleri çözerdi.

1.1.8. İmam-Müezzin:

Namazların cemaatle kılınması için bir imam ve bir de müezzin tayin edilirdi. Mahmel-i şerif imamlığı tabir olunan bu göreve İstanbul'dan uygun bir kişinin tayini yapıp bir belge verilmesi de adettendi⁵²⁸. Mahmel-i şerif müezzinliği diye adlandırılan göreve de her sene İstanbul'dan yine uygun bir kimse seçilirdi⁵²⁹.

1.1.9. Müderris:

Arafat, Mina ve Müzdelife gibi kutsal yerlerde hacılara, hac ibadetini ve mekânlarını anlatıp dua ettirecek müderris ataması yapılırdı. Örneğin 1176/1762 senesinde Bosnalı müderris Şeyh Hasan Efendi, Şam cizyesi mallarından günlük otuz para ile böyle bir vazifeye tayin edilmişti⁵³⁰. Muhtemelen ömür boyu bu göreve atanmış olan Hasan Efendi'ye, daha sonraki senelerde de maaş ödemesi yapılması istenmişti. Ancak maaş ile ilgili bir kaynak sorunu yaşanmış olmalı ki bizzat Padişah III. Mustafa, Şam duhân gümrüğü veya Yafa gümrüğü mukataasından Şeyh Hasan Efendi'nin parasının temin edilmesini istemişti⁵³¹.

1.1.10. Diğer Görevliler

Kaftan Ağası adlı memur, Mekke emirine padişahın hediyesi olan ve hil'at denilen samur kürkü götürmekle görevliydi⁵³². Bir diğer görevli olan tercüman da surre eminine tercümanlık yapardı⁵³³. Ayrıca İstanbul'dan yola çıkan hac kafilesinin bir başka görevlisi de mahmel-i şerif sancakdarıydı⁵³⁴. Tabibü'l-hac (sâfî) denilen bir de sağlık görevlisi kafilede yer alırdı. Mukavvimü'l-hac adı verilen görevliler hacıların ihtiyaçlarını temin etmekle sorumluydu. Hacıların yüklerinin taşınmasında yardımcı olan şeyyâl adlı hamallar da kafilede görevliydi. Menzil emiri denilen bir

⁵²⁷BOA, AE. SAMD. III., 196, 18990; BOA, AE. SAMD. III., 208, 20065.

⁵²⁸BOA, C. EV., 661, 33303.

⁵²⁹BOA, C. EV., 70, 3496; AE. SABH. I., 100, 6819.

⁵³⁰BOA, C. EV., 157, 7830.

⁵³¹BOA, C. EV., 157, 7830, 3.

⁵³²Atalar, *a.g.e.*, s. 187.

⁵³³Atalar, *a.g.e.*, s. 199.

⁵³⁴BOA, İE. TCT, 10, 1187.

diğer görevli kafilenin durak yerlerinde konaklama hizmetinden sorumlu tutulmuştu. Hac kervanındaki memurlardan birisi de mirâhur-u hac idi ve yeterli sayıda binek hayvanı temin etmek ile görevliydi⁵³⁵.

1.2. İSTANBUL'DA TÖREN YAPILMASI

Surre-i Hümâyunun yola çıkışına az bir zaman kala Darüssaade Ağası tarafından defterdara, reisü'i-küttaba ve nişancıya ve ağanın yazıcısı tarafından da surre alayında bulunması gereken görevlilere davetiyeler gönderilirdi. Misafir olarak gelen şeyhlere, imamlara, surre emini ve diğer görevlilere yemek verilirdi. Bundan sonra padişahın Kubbealtı'na gelişiyle de tören dualar ile başlardı. Daha sonra kontrol edilen surre keseleri ve defterleri, padişahın mührüyle mühürlenip Darüssaade Ağasına teslim edilirdi. Ağadan da surre eminine teslim edilen emanetler, develere yüklenirdi. Ardından önce Darüssaade ağası ve sonra da surre emini mahmel-i şerif devesini padişahın huzurunda birkaç defa dolaştırırdı. Bu merasimden sonra surre alayı orta kapıdan geçer ve saraydan çıkardı.

1.3. ŞEHİRDEN ÇIKIŞ

Surre Alayı ve hac kafilesinin İstanbul'dan çıkışı, Recep ayının ilk haftası sonrası genellikle on ikisinde gerçekleşirdi⁵³⁶. Nadiren ayın sonlarına kaldığı olsa da Şaban ayına sarkmazdı. Saraydan çıkan surre alayı ve emanetler, Bahçe Kapısı İskelesi'ne kadar alay eşliğinde uğurlanır ve burada hazır olan bir gemiyle Üsküdar'a gönderilirdi⁵³⁷. Daha önceleri Recep ayının on ikisinde yola çıkartılan Surre Alayı, 1281/1864 senesinden itibaren daha güvenli bir biçimde Üsküdar'dan Beyrut'a vapurlar ile taşınmaya başlandı. Şaban ayının on dördünde Sarây-ı Hümâyün'dan çıkan kabile önce Beşiktaş İskelesi'ne ve oradan da özel bir vapur ile Üsküdar'da Paşa Kapısı'na nakledilir oldu⁵³⁸. 1869 senesinde Süveyş kanalının açılması ile deniz yolu, Hicaz'a ulaşan kuzey kara yolundan daha fazla tercih edilir hale geldi. Deniz

⁵³⁵Bakhit, *a.g.m.*, s. 803.

⁵³⁶Hâkim, s. 15-16, 86, 173, 249; Vasıf, *a.g.e.*, s. 77.

⁵³⁷Kadı Ömer, *a.g.e.*, s. 131-a, 148-a; Subhî, *a.g.e.*, s. 133, 266; Vasıf, I, s. 12-13, 30, 283; Çeşmizâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1959, s. 10; Atalar, *a.g.e.*, s. 97-98.

⁵³⁸Söylemezoğlu, *a.g.e.*, s. 31-32; Münir Atalar, "Haremeyn'e Denizden Surre Gönderilmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXII, Ankara 1992, s. 123.

yolunun Hicaz'a varmakta daha güvenilir, ucuz ve hızlı bir yol olması hem gemi hem de hacı sayısında ciddi artışlara neden olmuştu⁵³⁹.

1.4. YOL VE GÜVENLİK

1.4.1. Ulaşım Araçları:

Surre Emîni idaresindeki kabile her gün elli km. yol alırdı. Gündüz yolculuk edilir geceleri de mola verilirdi. Şam'a kadar at, katır ve merkeple yolculuk edilirdi. Şam'dan sonrasında da büyük ölçüde deveyle yolculuk tercih olunurdu⁵⁴⁰. Surre emîninin isteği doğrultusunda, surrenin İstanbul'dan Şam'a nakli için Mekkârecibaşı tarafından on adet beygir⁵⁴¹ ve dokuz adet de katır⁵⁴² verilirdi. Mekkârecibaşı nakil işleri için gerekli olan ve mekkâre adı verilen at, deve ve katır gibi yük taşıyan hayvanlardan sorumlu görevliydi⁵⁴³. Emanet olarak verilen bu hayvanlar İstanbul'a döndüğünde İstabl-ı Amireye teslim edilirdi⁵⁴⁴. Ayrıca padişaha mahsus surrenin taşınmasını sağlayan hassa tahtirevanları için de on adet katır temin edilirdi. Bu katırları seçerken çok titiz davranılır, aynı renk ve boya sahip olanları bulunurdu. Ayrıca yük ve uzun yola dayanıklı olması bakımından ayakları ve bel kısmı güçlü olan hayvanlar tercih edilirdi. Örneğin 1143/1730 senesinde Sayda valisinden hassa tahtirevanları için istenen on adet katırın, Sayda bölgesinde meşhur alaca kısraktan üremiş, ayakları ile beli düzgün ve kuvvetli olanlardan seçilip İstanbul'a gönderilmesi istenmişti⁵⁴⁵. Ayrıca Surre-i Hümâyunun Şam'dan Mekke'ye nakli için de Şam defterdarlığı tarafından her sene altı deve kiralanırdı⁵⁴⁶.

1.4.2. Güzergâh:

Osmanlı Devleti'ni altı yüz yıl geniş bir alanda hükmettiren en önemli nedenlerden birisi de güvenli ve işleyen bir yol sistemiydi. Ulaşım, haberleşme, ticaret ve askeri faaliyetler gibi hizmetler düzenli bir yol sistemi ile sağlandı. Osmanlı Devleti Anadolu ve Rumeli'de üç ana güzergâha sahipti. Bunlar sağ, orta ve

⁵³⁹Kholâif, *a.g.t.*, s. 118-120.

⁵⁴⁰Hâkim, s. 15-16, 86, 445; İhsan Süreyya Sırma, "Teminü'l hac fi'l ahdil Osmanî", *Mevâkibü'l-Hacc fi't-türâsil İslami (Durûs ve Ubûr)*, C. II, Mekke 1432, s. 1103; Armağan, *a.g.m.*, s. 79.

⁵⁴¹BOA, AE. SOSM. III, 14, 895.

⁵⁴²BOA, AE. SMHD. I, 187, 14477.

⁵⁴³Pakalın, *OTDTS.*, C. II, s. 451.

⁵⁴⁴BOA, C. AS., 1196, 53507.

⁵⁴⁵BOA, C. SM., 120, 6004.

⁵⁴⁶BOA, C. DH., 26, 1299.

sol kol diye bilinmekteydi. Konumuzla ilgili olan güzergâh olan sağ kol, İstanbul-Üsküdar'dan başlar ve Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana-Antakya'ya kadar giderdi. Bu yolun bir diğer adı “*Tarîk-i Sultânî*” idi⁵⁴⁷. Burada ikiye ayrılan yolun biri Halep'e diğeri de Şam'a giderdi. Şam'dan da birisi Mekke-i Mükerrerme'ye diğeri de Kudüs'e doğru iki yol uzanıyordu. Şam hac kafilesini bu yolu kullanarak Medine-i Münevvere ve Mekke-i Mükerrerme'ye doğru yola çıkardı⁵⁴⁸.

1.5. GÜVENLİĞİN SAĞLANMASI

Gerek surrenin gerekse de hacıların yol ve menzil güvenliği Osmanlı Devleti'nin en birinci meselesiydi. Surre alayı ve hac kafilesinin güvenliği, esasen yol üzerindeki menzillerde görevli askeri birliklerce temin edilirdi⁵⁴⁹. Bu bağlamda Üsküdar'dan Şam'a kadar yol üzerindeki menzillerde, hac kafilesinin güvenlik içinde seyahati için başta beylerbeyleri, mirmiranlar, mütesellimler ile yeniçeri serdarları olmak üzere tüm devlet memurları sorumlu tutulmuş ve uyarılmışlardı⁵⁵⁰. Ayrıca surre ve hac kafilesini, kimin hududunda ve sorumluluğunda bir zarar görürse cezalandırılırdı⁵⁵¹. Örneğin 1120/1708 senesinde surre emini Derviş Mehmet ve kafilenin emniyet içinde yolculuğu için yol üstünde bulunan idareciler saldırı ihtimali olan yerlerde, kafilenin korumaya yetecek asker ve gıda ihtiyacının karşılanması için uyarılmıştı⁵⁵².

Bu çerçevede her idarecinin görevi, surre ve hac kafilesini vilayet ve kazasına dâhil olduğunda güvenliği sağlamak ve misafir etmektir. Kafile yola çıktığında da

⁵⁴⁷Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 247.

⁵⁴⁸Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1982, s. 4-5; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, s. 40-42; Atalar, *a.g.e.*, s. 129; İnalçık, *a.g.e.*, s. 152; *Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları*, Proje Yöneticisi: Yusuf Sarıncı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., Ankara 2010, s. 118-121; A. Latif Armağan, “XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XX, İstanbul 2000, s. 73-76.

⁵⁴⁹Osmanlıların Anadolu'da ve Rumeli'de yol güzergâhlarında, özellikle dağlık ve geçit bölgelerinde, halkın can, mal ve namus emniyetini sağlamak için kurdukları teşkilata “derbend”, bu teşkilatta görevli olan kimseye de “derbendci” denilirdi. Bkz. *Pakalın, OTDTS*, I, s. 425; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, Eren Yay., İstanbul 1990, s. 65, 75-100; *Bakhit, a.g.e.*, s. 100.

⁵⁵⁰BOA, C. EV., 484, 24500; BOA, C. EV., 622, 31383, 9; BOA, C. ZB., 57, 2834. Ayrıca merkezden taşraya yazılan bu gibi emirlerin Konya, Niğde, Aksaray, İçel, A'ziz, Adana, Maraş, Sis, Tarsus sancakları, Payas, Belek ve Han-ı Cedid mütevelliyetleri ve kethüda yerleri, Halep ve Ayıntab sancakları ile Maarra, Kilis, A'zez ve Antakya voyvodaları ve Şuğur mütevellisi ve kethüda yerlerine yazıldıklarına dair. Bkz. BOA, A.DVN. MHM. d., 124, 193; BOA, A.DVN. MHM. d., 124, 194; BOA, A.DVN. MHM. d., 124, 195.

⁵⁵¹BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1057.

⁵⁵²BOA, A.DVN. MHM. d., 115, 2982.

yanlarına yine kendi kapı halkı ve askeri taifesinden adamlar ile birlikte vilayet ve kazalardan toplanan tüfekli askerler görevlendirmeleri istenmişti⁵⁵³. İstanbul'dan Şam'a kadar surre ve hac kafilesinin emniyet içerisinde yol almasını temin maksadıyla geçerli olan uygulama, sakabaşılar içinde geçerliydi. Dolayısıyla yol üzerinde bulunan sancak, kaza ve menzil idarecileri, sakabaşılarının bir konaktan diğerine güvenli bir biçimde ulaştırılmasından sorumluydu⁵⁵⁴.

Bu işlemlerin yapıldığına, surre ve hac kafilesinin idareciler tarafından birbirlerine sorunsuz bir şekilde iletildiğine dair de raporlar tutulur ve merkeze gönderilirdi⁵⁵⁵. İdarecilerin yanı sıra surre ve hac kafilesinin bir menzilden diğer bir menzile güvenli bir biçimde iletildiğine dair kadılar tarafından da kayıt tutulur ve halka ilan edilirdi⁵⁵⁶. Ayrıca yine merkezden atanan bir mübaşir, surrenin korunmasında görevlendirilen askerlerin ve memurların zamanında yerlerinden hareket ederek görevlerini ifa etmelerine yardımcı olurdu. Örneğin 1129/1716 senesinde Sögüt'ten Konya'ya kadar kafilenin emniyet içinde seyahatine öncülük eden mübaşir, mütesellim ve kadıların tuttıkları raporları da merkeze iletmişti⁵⁵⁷.

Bu arada Üsküdar'dan Şam'a kadar surre ve hac kafilesinin güvenliğinden sorumlu memurlar, görevlerini yaparlarken halka eziyet etmemeleri konusunda uyarılmıştı. Zira bu işi bahane ederek reayadan malının karşılığı etmeyen bir miktarda veya parasız yiyecek içecek temin edilmemeliydi. Ayrıca kafilenin güvenliğini sağlamakla görevlendirilenlerin dışında halk arasından hiçbir kimseye angarya iş verilmemesi istenmişti⁵⁵⁸. Örneğin 1134/1721 senesinde Karaman valisi, Adana beylerbeyi ve Hama zabiti, bölgelerinde yaşayan reayaya zahire temini veya farklı nedenler ile baskı yapmamaları için uyarılmıştı⁵⁵⁹.

Üsküdar'dan ilerleyen Surre-i Hümâyün ve hac kafilesinin ilk durağı Gekbuze'ydi (Gebze) ve burada Kocaeli Sancağı mutasarrıfı tarafından

⁵⁵³BOA, CD., 166, 8274, 1.

⁵⁵⁴BOA, C. EV., 622, 31383, 15; BOA, A.DVN. MHM. d., 159, 110; BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 685, 686.

⁵⁵⁵BOA, AE. SABH. I, 14, 1206; BOA, AE. SABH. I, 14, 1207; Hâkim, s. 249.

⁵⁵⁶BOA, AE. SABH. I, 76, 5342; BOA, AE. SABH. I, 70, 4859.

⁵⁵⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 124, 192.

⁵⁵⁸BOA, AE. SABH. I, 65, 4533; BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 825-826.

⁵⁵⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 130, 1057.

karşılardı⁵⁶⁰. Buradan alınan kafilere Eskişehir'e kadar eşlik edilirdi. Burada da Sultanönü Sancağı mutasarrıfı kervanı karşıları ve Akşehir'e kadar götürürdü⁵⁶¹. Burada mutasarrıf kafilere getirdiğine dair Akşehir Sancağı mutasarrıfından temessük⁵⁶² ve kadısından da hüccet alırdı. Görevin yerine getirildiğine dair alınan temessük ve hüccetler İstanbul'a gönderilirdi Akşehir'den mutasarrıf ile yola çıkan kervan Konya'ya ulaştırılırdı ve burada Karaman valisine teslim edilirdi⁵⁶³. Buradan alınan kafilere Karaman valisinin himayesinde Adana'ya ulaştırılırdı⁵⁶⁴. Adana valisi de kervanı Hama'ya kadar götürürdü⁵⁶⁵. Halep valisi'nin kethüdası, kapı halkı ve levendleri, Adana valisi ile beraber gelen surreyi Ra's hududunda karşılayıp Hama'ya kadar birlikte götürürlerdi⁵⁶⁶. Hama mütesellimine teslim edilen kafilere ve emanetler, buradan Şam'a kadar ulaştırılırdı⁵⁶⁷.

Ancak bu kadar sıkı tedbir alınmasına karşılık bazen hac kafilere Şam'a ulaşmadan yolda saldırıya uğradı. Örneğin 1138/1725 senesinde Hama ile Humus arasında mevali urban eşkıyası liderlerinden Şeyh Efendi ve Haccac ile birlikte 300'den fazla çapulcunun saldırısına uğradı. Hama ve Humus mütesellimleri ve kafiledeki hacıların karşılık vermesi üzerine iki saat süren bir çatışmadan sonra eşkıya geri püskürtüldü. Daha sonra yoluna devam eden kafilere Şam'a ulaştı. Bu durumun merkeze haber verilmesi üzerine Halep Valisi Ahmet Paşa eşkıyanın yakalanıp idam edilmesi ile görevlendirildi. Bu eşkıyalar adam öldürmek ve yol kesip mal yağmalamak gibi kötü işleri adet haline getirmişlerdi⁵⁶⁸.

Şam valisi ve hac emirinin surre ve hac kafilere Hama'da karşılaşması ve Şam'a kadar güvenliğini temin etmesi görevleri arasındaydı. Örneğin 1129/1716 senesinde İstanbul'dan yola çıkacak olan surre-i humâyun ve hacıların Hama'ya ulaştığında, Şam valisinin kethüdası ve askerleri tarafından karşılanmış ve Şam'a kadar götürülmüştü⁵⁶⁹. Ramazan'ın başında Şam'a ulaşan kafilere hac ibadetini

⁵⁶⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 945.

⁵⁶¹BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 946.

⁵⁶²Devlet tarafından verilen resmi mühürlü kâğıt. Bkz. *Pakalın, OTDTS*, III, s. 453.

⁵⁶³BOA, C. EV., 622, 31383, 13; BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 947.

⁵⁶⁴BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 948.

⁵⁶⁵BOA, AE. SMHD. I., 106, 7527; BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 949.

⁵⁶⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 163, 683.

⁵⁶⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 157, 950.

⁵⁶⁸BOA, A.DVN. MHM. d., 133, 884.

⁵⁶⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 124, 191.

tamamlayıp da dönüş yoluna çıktığında Hama'ya kadar tekrar götürülür ve Halep valisine teslim edilirdi⁵⁷⁰.

2. ŞAM-MEDİNE ARASINDA HAC KAFİLESİ

2.1. TÖREN DÜZENLENMESİ

Şam şehri yaklaşık kırk gün boyunca burada toplanan binlerce hacıyı misafir ederdi⁵⁷¹. Volney 80.000 civarında olduğunu tahmin ettiği Şam nüfusunun üstüne, yıldan yıla değişiklik gösteren yaklaşık 30.000 ile 50.000 arası hacının da ilave olduğunu anlatmaktadır⁵⁷². Dolayısıyla Ramazan ayı boyunca şehrin çarşı ve sokaklarında hareketlilik hiç eksik olmazdı. Hacılar son hazırlıklarını tamamlama telaşı içinde alışveriş yapardı. Ayrıca yanlarında getirdikleri malları burada satarlardı. Şam'a gelen hacıların büyük çoğunluğu Süleymaniye Medresesi'nin doğu tarafındaki açık alana kurulan çadırlarda konaklardı. Biraz daha varlıklı hacılar Bâb al-Berîd'de bulunan Haremeyn hanında kalırdı. Yine bir kısım hacılar Emevi Camii başta olmak üzere daha önce belirlenen bazı camilerde konaklardı. Âlimler ve sufiler de medrese, tekke ve zaviyelerde kalırdı⁵⁷³.

Ramazan ayının 25'ine gelindiği gün kadim bir geleneğin zamanı gelmiş demektir. Şam'ın iç kalesinde bulunan sancak-ı şerif, bir tabur asker eşliğinde Surre-i Hümyun Emini ve hac kafilesindeki muhafız paşalar tarafından yerinden çıkarılıp alemdâra teslim olunurdu⁵⁷⁴. Bundan sonra sancağın sim bağlarından birini surre emini ve diğerini de hac kervanı muhafızı tutardı. Önlerinde bir bando eşliğinde kale kapısından çıkıp Şam valisinin huzuruna gelinirdi. Böylece Şam'dan kutsal topraklara doğru yolculuk için hazırlanmaya başlamanın ilk alameti gerçekleşmiş olurdu. Ramazan Bayramı sonrasında Şam'daki bütün idarecilerin, eşrafın, emirlerin ve zabıtların katılımıyla yeniden büyük bir alay toplanırdı. Mahmel-i şerif ve sancak-ı şerifin arkasından yürüyen heyet, Hz. Peygamber'in kadem-i şerifinin yani ayak izinin olduğu Şam yakınındaki Busra'ya doğru giderdi. Yaklaşık kırk beş dakikalık bir mesafe olan bu mekânın her iki tarafında askerler sıra olurdu. Bu esnada Şam

⁵⁷⁰Rafiq, *a.g.m.*, s. 13; Buzpınar, "Surre", *DİA*, Cilt 37, İstanbul 2009, s.567-569.

⁵⁷¹Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 254-255.

⁵⁷²Volney, *a.g.e.*, s. 271-273.

⁵⁷³Rafeq, *a.g.e.*, s. 60; Rafeq, *a.g.m.*, s. 6; Adnan Bakhit, "Kafiletü'l-Haccı'ş-Şami", *Mevâkibü'l-Hacc fi't-türâsil İslami (Durûs ve Ubûr)*, C. II, Mekke 1432, s. 813.

⁵⁷⁴Eyüb Sabri Paşa, *a.g.e.*, I, s. 877.

ahalisinin de tamamı sokaklarda, pencerelerde ve damlarda töreni izlerdi. Kadem-i Şerif'in olduğu mekânda törenden önce çadırlar kurulur, heyete ikram edilecek kahve ve şerbet hazırlanmış olurdu. Törenin sonunda mahmel-i şerifin örtüsü kaldırılıp sandıklara konular ve bunun yerine beyaz bir örtü çekilirdi. Aynı şekilde sancak-ı şerif de özel sandığa kaldırılır, Şam'ın bütün mahallelerinde davullar eşliğinde dolaştırılırdı. Nihayet Emevi Camii'nde bulunan Nesr Kubbesi altına konulan sancak-ı şerif, Şam hac emirinin kabile ile şehirden çıkışına kadar burada kalırdı⁵⁷⁵.

2.2. ŞAM'DAN ÇIKIŞ

Hacıların Şam'dan çıkışı genellikle Şevval ayının onbeşinde gerçekleşirdi. Top atışları ve çalınan mehter eşliğinde şehirden çıkan Şam valisi, mahmel-i şerif ve sancak ile birlikte hac yolcuğuna resmen başlamış olurdu. Şam kadısı ve diğer devlet memurlarının da katılımıyla Şam mahmeline, Kubbetü'l-Hac da denilen Ahmed Paşa türbesine kadar eşlik edilirdi. Burada üç gün bekleyen Şam hac emiri geride kalanların yetişmesini beklerdi⁵⁷⁶. Örneğin 1155/1742 senesi haccında Azm-zâde Süleyman Paşa komutasındaki hac kafilesi Cuma namazından sonra Şam'dan çıkarken, bir gün sonra 1.700 Acem hacısıyla birlikte Halep hacıları Şam'a daha yeni ulaşmıştı. Dolayısıyla Şevval ayının 20'sinde hacıların Şam'dan çıkışı devam ederdi⁵⁷⁷. Şam'dan yola çıkıp hac ibadetini yerine getiren kabile, Safer ayının onunda Şam'a geri dönmüş olurdu. Hz. Peygamber'in doğum günü nedeniyle Rebiülevvel ayının on ikisinde okutulan mevlid-i şerife katılan hacılar daha sonra Şam'dan ayrılırdı⁵⁷⁸.

2.3. KAFİLENİN DÜZENİ

Şam hac yolundan giden hac kafilesi, belirli bir düzen içinde yol alırdı. Bu konuda Şam emirü'l-haccı Mehmet Paşa da bilgilendirilmişti. Örneğin 1116/1704 senesi haccında hac kafilesinde memur olan birinci ve ikinci sakabaşlarının merkeze yazdığı arzuhalde, kafilenin yol boyunca hangi düzen içinde gidecekleri belirtilmişti. Buna göre serdar ile başçavuş en önde, arkalarından sırayla Hz. Peygamber'in sancağı ile sancakdar, birinci saka ve mahmel-i şerif, ikinci saka ve surre emini

⁵⁷⁵Şefik Söylemezoğlu, *Hicaz Seyahatnamesi*, Yay. Haz.: Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli, İz Yay., İstanbul 2012, s. 50; Atalar, *a.g.e.*, s.125-126; Leeuwen, *a.g.e.*, s. 118-119; Bakhît, *a.g.m.*, s. 797.

⁵⁷⁶Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 64; Bakhit, *a.g.e.*, s. 113; Barbir, *a.g.e.*, s. 153-154.

⁵⁷⁷El-Bediri, *a.g.e.*, s. 22.

⁵⁷⁸BOA, AE. SABH. I., 17,1514; Rafeq, *a.g.e.*, s. 64.

yürüyecekti. Bunların arasında başka bir kimse olmayacaktı. Yine bunları takip edecek deve katarlarının da eskiden beri gelen bir uygulama olarak seksener deveden fazla olmayacaktı. Bu tertip üzere gidilmesi padişahın emri olduğu için, Şam'dan Mekke'ye gidiş gelişte herhangi bir değişikliğe gidilmesi söz konusu değildi⁵⁷⁹.

Bu konuyla ilgili yine 1137/1724 senesi haccında Şam valisi İsmail Paşa'dan da hac kervanının düzeninin bozulmaması ve geleneğe uygun olması istenmişti. Şam'dan Mekke'ye varıp gelen hac kervanının düzenine bakıldığında Mekke kadısı, birinci sakabaşı, müjdecibaşı ve başçavuş topların ve mehterlerin arkasından giderdi. Medine kadısı, surre emini ve küçük sakabaşı kervanın orta kısmında yer alırlardı. Arkadan da diğer katarlar gelirdi. Böylece herkes olması gereken yerde yürüdüğünden, kafileden herhangi bir sıkıntı yaşanmazdı. Ancak birkaç senedir katarların düzeni bozulmuş ve hiç kimse yerli yerinde yürümeye başlamıştı. Bu durum hacılara zahmet ve sıkıntı veriyordu. Dolayısıyla İsmail Paşa kafilenin düzenini yeniden eski haline koymakla görevlendirildi. Böylece hacılara zahmet ve eziyet veren deveciler, akkamlar ve diğerleri kontrol altına alınmış olacaktı⁵⁸⁰.

1193/1779 senesinde İstanbul'dan hacca giden Mehmed Edib, hac kafilesinin düzeni ile ilgili sıralamayı hac emiri, Haremeyn kadıları, surre emini ve sakabaşılar olarak anlatmaktadır. Kafileden görevli mukavvimler kafileden önce yol alıp, hac emiri ve diğer yüksek rütbeli devlet memurlarının çadırını kurardı. Her birinin önünde yaktıkları işaret kandilleri ile de çadırda kimin kaldığı belli edilirdi. Moladan sonra kafilenin yeniden yola çıkmaya hazır olması için hac emiri havaya fişek attırırdı. Bundan sonra yapılan üç top atışı ile katarlar yürümeye başladılar. Bu esnada emirü'l-haccın mehter takımı marşlar çalmaya başladılar⁵⁸¹.

2.4. MENZİLLER

Şam hac yolunu kullanarak Mekke'ye giden hac kafilesinin önünde yaklaşık otuz dokuz gün süren bir yolculuk söz konusuydu. Mekke'de on beş yirmi gün ikamet eden kafilenin tekrar Medine'ye gelişi on beş gün alırdı. Buradan yola çıkacak kafiye yirmi dört gün sonra Şam'a dönmüş olurdu. Şam'da üç gün dinlenen kafiye daha sonra İstanbul'a doğru yola çıkardı. Altı gün yolda mola veren kafiye

⁵⁷⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 1698.

⁵⁸⁰BOA, A.DVN. MHM. d., 132, 1056.

⁵⁸¹Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 64.

yaklaşık otuz yedi gün sonra Üsküdar'a gelebilirdi. Bir diğer ifadeyle İstanbul'dan Şam'a 336, Şam'dan Mekke'ye 490 ve Mekke'den Arafat'a kadar 6 saat süren yolculuk toplamda 832 saate denk gelirdi⁵⁸².

“*Tarîk-i Hacc-ı Şamî*” diye adlandırılan Şam hac yolu, Tarhana Hanı ile başlamakta idi. Sonra da sırasıyla Duveyk, Müzeyrib, Mefrak, Ayn-ı Zerka, Belkâ, Katrane Kalesi, El-Hissa (Tabut Kuruşu), Aneze, Maan Kalesi, Şam Akabesi, Cuğeyman (Tabayliye), Peygamber Eşmesi, Kâ'ül-bast, Âsi Hurma (Tebûk Kalesi), Megâyir, Haydar Kalesi, Birke-i Muazzama, Zümrüd Kuyusu, Dârü'l-Hamrâ (Pirinç Ovası), Ûlâ, Matrân, Eş-Şuaybü'n-Ni'am, Hediye Eşmesi, Fahleteyn (Selam Kayası) ve Vâdiyü'l-Kurâ menzilleri geliyordu⁵⁸³. Bu menzillerden sonra sırasıyla Medine-i Münevvere, Ali Kuyusu veya Bi'r-i Ali, Kubûr-u Şühedâ, Cudeyne, Bedr-i Huneyn, Bedr-i Meymûn, Rabiğ (Râbi'a Eşmesi), Kudeyr, Bi'r-i Asfân (Güzelce Birke), Vâdi-yi Fâtıma, Mekke-i Mükerrreme, Minâ ve Arafat mahalleri gelirdi⁵⁸⁴.

2.5. İNŞA VE ONARIM HİZMETLERİ

Ortadoğu'da Mekke-i Mükerrreme'ye uzanan üç yoldan biri Akdeniz kıyısına paralel uzanan Beyrut-El-Ariş yolu, bir diğeri Şam ve Kahire arasında Filistin üzerinden giden yol ve sonuncusu da Şam'dan 'Ulâ'ya varan yoldu. Osmanlılar XVI. ve XVII. yüzyıllarda Şam'dan 'Ulâ'ya uzanan hac yolu üzerinde çöl şartlarının hâkim olmasından dolayı hacıların güvenlik ve gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmek için birçok kale inşa ettirdi. XVIII. yüzyıla gelindiğinde az sayıda yeni kale bina edilmesine karşın diğeri tamir edilerek korundu⁵⁸⁵. Sultan Selim Şam'ın güneyinde Sanemeyn, Müzeyrib ve Tell Fer'ûn'da birer kale inşa ettirmiş, Sultan

⁵⁸²Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 254-255.

⁵⁸³BOA, MAD, 4108, 23.

⁵⁸⁴BOA, MAD, 4108, 24. Rafiq Şam hac yolu üzerindeki menzilleri Kubbetü'l-Hac, Müzeyrib, El-Mefrak, Ez-Zerka', El-Belka', El-Katrane, El-Hissâ (Tabut kuruşu), El-Aneze, Maan, Zahru'l-Akabe (akabetü'l-halave), Cuğeyman (el-Müdevvere), Zâtü'l-Hacc, El-Ka'(el-ka'ül basıt veya el-ka'üssağir), Tebûk, Mağair-i Şuayb, El-Ahdâr, El-Muazzam, Darü'l-Hamra', Medayin-i Salih, El-Ûla, El-Matran (ebyâr-ı ganem), Bi'r-i Zümürüd, Şi'b Nuam, Hediye, El-Fahleteyn (nahleteyn), Vadii'l-Kura, El-Cürf, El-Medine-i Münevvere, Kuburu's-şüheda, El-Cedide, El-Ka', Rabiğ, Kadid, Halis, Usfan, Vadi-i Fatıma, Mekke-i Mükerrreme olarak sıralamıştır. Bkz. *Rafiq, a.g.m.*, s. 17.

⁵⁸⁵Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, s. 91-92; İzzet Sak-Cemal Çetin, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, Bahar 2005, s. 208-209.

Süleyman da Katrane, Ma'an, Zâtü'l-Hacc, Haydar, Tebük ve 'Ulâ'da birer kale yaptırmıştı⁵⁸⁶.

Ayrıca Humus ile Şam arasında Şam'a çok yakın bir diğer menzil, İki Kapı demekle bilinen yerdi⁵⁸⁷. Hâsiyye Kalesi⁵⁸⁸, hanı, camisi, hamamı ve suyollarının tamiri lazımdı. Bu iş için gidecek masraf 17.175 kuruştı. Bu çerçevede merkez 1141/1728 senesinde 3.600 kuruş havale etmiş ve dergâh-ı muallâ gediklilerinden Halil'i de bina nazırı tayin etmişti. Yine aynı tarihte Şam valisi ve hac emiri Azm-zâde İsmail Paşa Hâsiyye kalesi ve suyollarını tamir ettirmek için Şam'dan yardım yoluyla 7.500 kuruş ve Hama ile Humus'dan da 5.000 kuruş toplamıştı. Bu gelişme doğrultusunda bina nazırı tayin edilen Halil Bey devletin parasından harcamadan Der-Saadete geri dönmüştü. Ancak Şam valisi tarafından tamir hizmetine tayin edilen Ali Bey 5.200 kuruş sarf etmesine rağmen henüz işi bitirememişti. Dolayısıyla suyun azlığı hem menzilde yaşayanları hem de hacıları perişan ediyordu. Bunun üzerine devlet tamir işlerinin bitirilmesi için 7.300 kuruşluk ilave masrafı da üstlenme yoluna gitti. Bu arada Azm-zâde İsmail Paşa'nın görevine son verilmesi dolayısıyla, mallarının müsaderesi işine görevlendirilen Kapıcıbaşı Ahmet'ten, paşanın muhalefatından tamirat için 7.300 kuruş vermesi istendi. Yeni atanan Şam Valisi Abdullah Paşa'dan konuyla yakından ilgilenmesi emredildi⁵⁸⁹.

Askerleri tahliye edilip yıkılmasına karar verilen ancak daha sonra yeniden faaliyete geçirilip tamir ettirilen bir kale de Kerak'tı⁵⁹⁰. Şam-Medine arası hac yolu üzerinde olmaması dolayısıyla hacılara fayda vermediği için 1146/1733 senesinde Süleyman Paşa'dan yıkılması istenmişti. Askerleri de başka yerlere gönderilmişti⁵⁹¹. Ancak tam bu esnada urban eşkıyası kalede yerleşmiş ve etrafa saldırmaya başlamıştı. Bunun üzerine Çeteci Abdullah Paşa döneminde Şam yerli askeri sayısı 300 asker arttırıldı ve bunlardan sırayla 100 asker Kerak Kalesi muhafazasına gönderildi. Askerlerin günlük alacağı para beş akçe gedik ve yirmi akçe de terakki

⁵⁸⁶Bakhit, *a.g.e.*, s. 94-98; Barbir, *a.g.e.*, s. 134-135.

⁵⁸⁷Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 50; Armağan, *a.g.m.*, s. 91.

⁵⁸⁸Suriye-Şam'a bağlı bir nahiyeydi. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 70.

⁵⁸⁹BOA, MAD., d. 3172, 21, fi sene 1144.

⁵⁹⁰Kerak 1517 senesinde Şam'a bağlı bir nahiyeydi. XVII. yüzyılın ilk yarısında Şam'a bağlı sancak haline dönüştürüldü. Bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2006, s. 300; Enver Çakar, "XVII. yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti", *Fırat Üni. Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 2, Elazığ 2003, s. 44.

⁵⁹¹BOA, MAD., d. 3172, 31; BOA, A.DVN. MHM. d., 139, 1320.

olmak üzere yirmi beş akçeydi. Dolayısıyla askerlerin 14.934 kuruş aylıkları ve 1.225 kuruş 25 para zahire ve deve ücreti, Hama ve Humus mukataası malından tahsis edilmişti⁵⁹².

Daha sonraki senelerde bir miktar artış gösteren bu para yine aynı yerlerden karşılanmıştı⁵⁹³. Ancak 1173/1759 senesinde meydana gelen zelzelede kale büyük hasar görerek yıkıldı. Kalenin askerleri Şam Valisi Osman Paşa'nın yaptırdığı diğer dört kaleye nakledildi. Bu depremde zarar gören ve kale ile hanı bulunan bir diğer yer İki Kapılı derbendiydi. Dolayısıyla kalenin yıkılan yerleri ve suyollarının tamir edilmesi için Trablusşam Valisi Osman Paşa'dan 1173/1759 senesi Trablusşam mukataası malından 5.000 kuruş tahsis etmesi istenmişti⁵⁹⁴.

1146/1733 senesinde Azm-zâde Süleyman Paşa döneminde Medâyin-i Sâlih ve Bi'r-i Ganem'de inşa edilen kalelerde istihdam edilecek olanlar, 'Ûlâ oğlu kabilesi ile Bağdad'ta olan urban şeyhleriydi. Bu urban hac yolculuğu için hecin denilen hızlı iki hörgüçlü develer sağlıyorlardı. Bi'r-i Ganem'e hizmet edecek hacılar şeyhi Bağdad'tan henüz gelmemişti. Dolayısıyla Medâyin'e tayin olunan 'Ulâ aşireti bir an önce Şam'dan amele ve malzeme nakil edilip kale inşasına başlamalıydı. İş bitene kadar Medâyin'de ikamet edecek olan urbana hak ettikleri surre kale inşası sonrası ödenecekti⁵⁹⁵.

1167/1753 senesinde Şam Valisi Es'ad Paşa'dan, hacıların kullanacağı suyun korunması ve zahire koyulması amacıyla, Şam hac yolu üzerinde yer alan Medâyin-i Salih adlı menzilde ikinci bir kale inşa edilmesi istenmişti. Ayrıca bölgede yağmur yağışı olmasından dolayı suyun biriktirileceği bir büyük birkenin yapılması da bizzat padişah tarafından emredilmişti. Burada yapılacak kalenin 1144/1731 senesinde Şam valisi olan Aydınlı Abdullah Paşa tarafından bina ettirilen Cuğeyman Kalesi ve birkesi örnek alınarak aynı büyüklük ve biçimde yapılması istendi⁵⁹⁶. Kalenin inşa masrafının da Şam valisinin tasarrufunda olan mukataa gelirlerinden karşılanması emredildi. Hacıların bölgeye gelişinden önce bitirilmesi istenen kale ve havuz binalarının yapımında acele edilmesi istenmişti. Bu bağlamda Beni Sahr şeyhi ile

⁵⁹²BOA, C. NF., 3, 104, 1.

⁵⁹³BOA, C. ZB., 80, 3997, 3-4; BOA, C. AS., 1086, 47888.

⁵⁹⁴BOA, C. DH., 154, 7657, 1.

⁵⁹⁵BOA, MAD., d. 3172, 31.

⁵⁹⁶BOA, A.DVN. MHM. d., 156, 166.

görüülerek amele, deve ve taş gibi inşaat ile alakalı ihtiyaçların karşılanmasında hemen harekete geçilmesi yerinde olacaktır. Kale muhafazası için yerli yeniçeri ocağından asker, mühimmat ve zahire gönderilmesine de karar verilmişti⁵⁹⁷.

Yine Azm-zade Es'ad Paşa'nın yanında idareciliğe başlayan ve 1174-1184/1760-1780 yılları arasında Şam valisi ve hac emiri olan Osman Paşa Mefrak, Akabe, Pirinç Ovası ve Fahlateyn menzillerinde birer kale ve altı su birkesi yapımının hacılara çok fayda vereceğini merkeze iletmişti. Bu teklifin uygun bulunması üzerine başlayan inşa süreci 1177/1763 senesinde tamamlanmıştı. Bu kale ve birkelerin muhafazasında da Şam yerli yeniçerileri askeri istihdam edilmişti⁵⁹⁸. Ayrıca Şam hac yolu üzerinde bulunan Hediye, Medâyin-i Salih, Cuğeyman, Mefrak, Akabe, Pirinç Ovası ve Fahleteyn adlı yedi kalede “*yerliya*” adı altında yeniçeriler görev yapmıştı⁵⁹⁹. Bu bağlamda hac yolu üzerinde olan ve merkezden uzak kalelerde görev yapan askerlerin maaş ve zahire gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına dikkat edilmesi de istenmişti.

2.6. URBANA GÖREV VERİLMESİ

Urban ile ittifak kurmak ve hac yolunu kullanan hacılara saldırmalarını önlemek maksadıyla, Osman Paşa'nın döneminde yapılan kalelerde urban taifesine de vazife verilmişti. Bu askerlerin maaşları İstanbul'dan gönderilen surre ve hil'atlar ile karşılandı. Örneğin Fahleteyn kalesi urbanına 500 kuruş ve dokuz elbise, Pirinç Ovası kalesi urbanına 325 kuruş ve dokuz elbise, Akabe kalesi urbanına 346 kuruş ve dört elbise ve Mefrak kalesi için de Şam urban şeyhi aracılığı ile 200 kuruş tahsis edildi. Söz konusu surrenin toplamı olan 1.391 kuruş ile elbiseler surre-i hümâyûn defterine kaydedilecek ve her sene Şam valilerinin gözetiminde sahiplerine ulaştırılacaktı⁶⁰⁰.

2.7. KALELERİN DEPO İŞLEVİ GÖRMESİ

Hac yolu üzerinde bulunan kalelerin bir diğer önemli kullanım amacı da hacıların zahire ihtiyacını karşılamak için bir depo işlevi görmeleriydi. Örneğin

⁵⁹⁷BOA, A.DVN. MHM. d., 156, 209.

⁵⁹⁸BOA, C. NF., 3, 104, 1.

⁵⁹⁹BOA, C. NF., 3, 104, 2; Alorabi tezinde yerli yeniçerilerin görev yaptığı kale sayısını altı vermektedir. Bkz. *Alorabi, a.g.t.*, s. 178-180.

⁶⁰⁰BOA, C. NF., 3, 104, 1.

1157/1744 senesinde Gazze ve Remle sancakları beyi Mehmet Paşa'dan geçmiş senelerde olduğu gibi Şam hac yolu üzerinde bulunan Ma'an, Zâtü'l-Hacc ve Cuğeyman kalelerine zahire gönderilmesi istenmişti⁶⁰¹. Böylece Sayda valisi ve cerde başbuğunun yükü hafifletilmiş olacaktı. Bu çerçevede Gazze beyi 300 yük arpa Zâtü'l-Hacc ve Cuğeyman kalelerine, Şam Valisi Azm-zâde Es'ad Paşa da 200 yük⁶⁰² arpa Ma'an kalesine nakil ettirecekti. Bu konuda oldukça titiz davranan merkez, yapılması gereken işin herhangi bir şekilde aksatılmasını istemiyordu. Şam hac yolu için Gazze ve Ramle'den arpa temini 1196/1776 senesinde hala devam eden bir durumdu ve 2.500 himle (yük) ulaşmıştı⁶⁰³. Bir himl 243,75 kg'dan hesap edildiğinde 2.500 himl zahire, 609.375 kg demektir⁶⁰⁴. Şam hac yolunda bulunan kalelere zahire temin etmekle görevli bir diğer idareci de Trablusşam valisiydi. Ancak bazen Şam valileri cerde başbuğunun tasarrufuna verilen bu zahireye el koyarlardı. Örneğin Es'ad Paşa Trablusşam Valisi Mustafa Paşa'nın kalelere koyduğu zahireye el koymuştu. Bu durumun öğrenilmesi üzerine söz konusu zahirenin derhal Sayda Valisi ve Cerde Başbuğu Ali Paşa'ya teslim edilmesi istenmişti⁶⁰⁵.

2.8. YENİ KALE İNŞASI

Şam hac yolu üzerinde yeni kale inşa edilmesinin bir başka amacı da menziller arası mesafeyi kısaltmaktı. Örneğin Bi'r-i Ganem Kalesi ile Valide Kuyusu arası otuz saat mesafeydi ve oldukça uzun bir yoldu. Bu nedenle askerler yorgun düşüyor ve hayvanlar da telef oluyordu. Dolayısıyla 1188/1774 senesinde bütün masrafı Şam Valisi Azm-zâde Mehmet Paşa tarafından karşılanan ve Zümrüd Kuyusu adında yeni bir kale inşa ettirildi. 1190/1776 senesi içinde faaliyete geçen kale muhafazası için de altmış asker görevlendirildi. Bu askerlerin senelik maaşları 2.987 kuruş ve zahire ile binek kirası giderleri de 700 kuruş olmak üzere toplamda 3.687 kuruş gider hesap edildi. Bu paranın Şam cizyesinden karşılanması da uygun bulundu⁶⁰⁶.

⁶⁰¹BOA, A.DVN. MHM. d., 151, 44

⁶⁰²Deve yükü olarak adlandırılan bu ölçü, yaklaşık 243,75 kg. ederdi. Bkz. *Hinz, a.g.e.*, s. 16.

⁶⁰³BOA, C. AS., 327, 13555, 1.

⁶⁰⁴*Hinz, a.g.e.*, s. 16.

⁶⁰⁵BOA, A.DVN. MHM. d., 151, 43.

⁶⁰⁶BOA, C. AS., 327, 13555, 2.

2.9. KALELER

2.9.1. Şam Kalesi:

Şam Kalesi bölgede inşa edilen en büyük kaleydi. XVI. yüzyılda ondört müstahfizan bölüğünde bulunan 100 kadar asker Şam kalesinde görevliydi. Topçu, arabacı, cebeci, mehteran, müteferrika, gönülliyân ve müstahfizan gibi askeri birimlerde bulunan askerlerin günlükleri beş altı kuruştur⁶⁰⁷. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Şam Kalesi'nde merkeze bağlı 908 yeniçeri askeri mevcuttu⁶⁰⁸. Şam hac yolu ve cerde için ihtiyaç duyulan top ve cephe gibi askeri mühimmat Şam Kalesi'nden temin edilirdi. Ancak Şam Kalesi'nde yeterince malzeme kalmadığı takdirde bu ihtiyaç İstanbul'dan karşılanırdı. 1171/1757 tarihli bir belgeden Şam Valisi Çeteci Abdullah Paşa'nın böyle bir talepte bulunduğu anlaşılmaktadır. Yirmibeş kantarı Şam'a, yirmibeş kantarı cerde başbuğuna ve elli kantarı da Şam Kalesi'ne sevk edildi. Böylece mahallerine gönderilecek olan toplamda 100 kantar bârûd-u siyah ve mühimmatın Cebehâne-i Âmire'den çıkışının yapılarak Tophane Rıhtımı'nda kalyona yüklenmesi emredildi. Ayrıca mühimmatın Baş Muhasebe'ye kaydının yapılması da istendi⁶⁰⁹.

Şam Kalesi'nin ihtiyaç duyduğu askeri malzemenin gönderildiği yerler arasında Kayseri ve Niğde kaleleri de yer aldı. Örneğin 1185/1771 senesinde Kayseri ve Niğde kalelerinde bulunan toplardan otuz adedi, merkezden tayin edilen gediklilerden bir mübaşir vasıtasıyla bir an önce Şam'a gönderilecekti. Ayrıca gönderilen topların çapları ile ilgili bilginin de İstanbul'a bildirilmesi emredildi. Bu işin yerine getirilmesi için de Kayseri ayanından Zenneci-zâdenin ve eğer kendisi yola çıkmadıysa kethüdasının eliyle malzemelerin Şam'a ulaştırılması şart koşuldu. Bu bağlamda Kayseri ve Niğde naiblerinden, konuya yeterince önem vererek takip etmeleri bekleniyordu. Yine bu bölgelerden Şam'a varana kadar yol üzerinde bulunan kazaların idarecilerinden de kazadan kazaya topların güvenli bir biçimde ulaştırılması istendi⁶¹⁰.

⁶⁰⁷Bakhit, *a.g.e.*, s. 94-98.

⁶⁰⁸BOA, AE. SABH. I. , 190, 12697.

⁶⁰⁹BOA, D.BŞM. CBH., d. 18433.

⁶¹⁰BOA, C.AS. 1010, 44229.

1172/1758 yılında Şam Valisi Abdullah Paşa ile Şam kadısı şehrin iç Kalesi'nin tamiri ile ilgili görevlendirildi. Birçok mevzii yıkılan kalenin diğer kısımları da yıkılmaya yüz tutmuş bir durumdaydı. Bu iş ile ilgili olarak tayin edilen Dergâh-ı Âli gediklilerinden Ahmet'ten, inşa ve tamiri için gerekli olan taş, kireç ile diğer malzeme ve ameleği bölgede geçerli ücretle temin etmesi istendi. Dolayısıyla Şam ve havalisinde bulunan mahallerden karşılanacak olan tamir parası bina eminine teslim edilecekti⁶¹¹.

2.9.2. Müzeyrib Kalesi:

Şam ile Medine hac yolu arasındaki ilk büyük durak Havran nahiyesi içinde yer alan Müzeyrib Kalesi'ydi⁶¹². Sanemeyn'den yedi saat sonra gelen üçüncü konaktı. Yavuz Sultan Selim zamanında bina edilmişti. Hac kervanı burada dört beş gün kadar konaklayarak hem geç kalanların yetişmesini bekler hem de kurulan pazarda yapılan alışveriş ile son hazırlıklar yapılmış olurdu. Kale hacıların zahire ve diğer ihtiyaçları için kullanılan bir depoydu⁶¹³. Ancak kalenin bakım ve tamire ihtiyacı olduğundan zahire koymak sıkıntılıydı. Dolayısıyla 1172/1758 senesinde Şam Valisi Çeteci Abdullah Paşa, bu önemli kalenin bir an önce yeniden bakımı için görevlendirildi⁶¹⁴. Kalede yapılan inceleme sonucunda 5.000 kuruşluk bir masrafı olduğu ortaya çıkmıştı. Hazine-i Amire'den tahsis edilen bu para menzil tamirinin hemen yapılması için hiç geciktirilmeden Şam'a ulaştırıldı.

2.9.3. Ayn- Zerka Kalesi:

Günümüzde Ürdün'ün en büyük ve önemli şehirlerinden biridir⁶¹⁵. Mefrak'tan on iki saat sonra gelen bir diğer kaleydi. Kalenin önünden bir çay akıyordu. Suyu tatlıydı⁶¹⁶.

2.9.4. Belka Kalesi:

Ürdün'ün kuzeyinde yer alan Belkā, Dımaşk (Şam) bölgesine bağlı bir bölgeydi⁶¹⁷. Merkezi Salt olan bölgenin, Yavuz Sultan Selim tarafından fethinden

⁶¹¹BOA, C.AS., 1072, 47205.

⁶¹²BOA, C. ML., 42, 1902.

⁶¹³Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 66; Armağan, *a.g.m.*, s. 92.

⁶¹⁴BOA, C. ML., 42, 1902.

⁶¹⁵Cemalettin Şahin, "Ürdün", *DİA*, C. XXXXII, İstanbul 2012, s. 352.

⁶¹⁶Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 66-67; Armağan, *a.g.m.*, s. 93.

⁶¹⁷Cengiz Tomar, "Ürdün", *DİA*, C. XXXXII, İstanbul 2012, s. 354.

sonra da Memlükler dönemindeki idarî taksimatı devam ettirildi. Son olarak XIX. yüzyılda Şam-Beyrut vilâyetine bağlı bir sancak haline dönüştürülen Belka'nın merkezi Nablus'tu. Bereketli toprağı ve bol suyu ile ünlü Belka'da yetişen ürünlerin başında, buraya hububat ambarı denilmesine sebep olan bol ve kaliteli buğday gelmekteydi. Bu yönüyle hac ve ticaret yollarının geçtiğı, hac konaklama yerlerine sahip bir bölgeydi⁶¹⁸. Bir kalesi ve bir de havuzu vardı⁶¹⁹.

2.9.5. Katrane Kalesi:

Belka ile arası on altı saat mesafeydi. Sultan Selim zamanında yapılmış bir kalesi ve bir de havuzu vardı. Eşkıyanın çok olduğı bir bölgeydi. Bu kaleyi koruyanlar Kerak halkındandı⁶²⁰.

2.9.6. El-Hissa (Tabut Kurusu):

Bu menzilde de bir kale, havuz ve köprü vardı. Kudüs'e yakın bir yerdi. Dolayısıyla bazı urban zahire getirir ve hacılara satardı⁶²¹.

2.9.7. Aneze:

Şam hac emiri Süleyman Paşa zamanında yapılan bir kalesi ve havuzu vardı⁶²².

2.9.8. Ma'an:

Ürdün'ün güneyindeki Cebelüşşerât dağ sırasının doğu eteklerinde deniz seviyesinden 1.074 m. yükseklikte kurulmuş bir şehirdi. Bugün İsrail, Suriye, Lübnan, Ürdün gibi ülkeleri kaplayan coğrafyaya Bilâd-ı Şam denildiğı dönemde bu bölge ile Hicaz arasında bulunan Ma'an, kuzeyden gelen hac kabilelerinin önemli duraklarından biriydi. Ayrıca Arabistan'ı Şam bölgesine bağlayan ticaret yolu üzerinde bulunması dolayısıyla Osmanlılar döneminde de önemini korudu⁶²³. Müzeyrib'ten sonra hacıların ihtiyaçlarını büyük oranda karşılayabildiğı gelişmiş bir yerdi. Urban eşkıyası Ma'an ve çevresinde barındıklarından, surre verilerek

⁶¹⁸Muhammed Abdülkadir Hureysât, "Belka", *DİA*, C. V, İstanbul 1992, s. 419-420.

⁶¹⁹Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 68.

⁶²⁰Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 68-69.

⁶²¹Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 69; Armağan, *a.g.m.*, s. 94.

⁶²²Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 70.

⁶²³Mustafa L. Bilge, "Ma'an", *DİA*, C. XXVII, İstanbul 2003, s. 270.

kervanlara saldırmamaları sağlanmaya çalışıldı. Sultan Selim zamanında yapılmış bir kalesi ve çeşmesi vardı. Suyu boldu ama içilemiyordu⁶²⁴.

2.9.9. Zahru'l-Akabe (Şam Akabesi):

Bir kalesi ve havuzu vardı. Ancak yolu çok taşlıydı. Dolayısıyla hacılar düşmemek için develerden indirilirdi. Hac emiri hacıları buradan emniyet içinde geçirdikten sonra dinlenirdi. Sakabaşılar da hacılara şerbet ikram ederdi. Hac emirinin çukadarı bu mahalde hacılardan aldığı mektupları İstanbul'a iletmek için ayrılırdı⁶²⁵.

2.9.10. Cuğeyman (Müdevvere-Tabayliyat):

Hac Emiri Abdullah Paşa döneminde yapılmış bir kalesi ve havuzu vardı. Şam hac yolu üzerinde bulunan Cuğeyman menzilinden Ma'an otuz saat ve Ma'an'dan Eşmeler Kalesi kırkiki saatlik mesafeydi. Bu mesafede su gayet az bulunurdu⁶²⁶. Bu durum ile ilgili olarak kuyuların tamir edilip temizlenmesi yanında harap olmuş birkesinin de yeniden tamir edilmesi gerekliydi. Suyun korunması için de bir küçük kalenin inşası şarttı. Dolayısıyla birke tamiri ve kale binası için devlet tarafından 15.000 kuruş verilmesi kararlaştırıldı. Paranın yetmemesi durumunda da Şam valisi ve hac emiri Abdullah Paşa kalan kısmını kendi malından karşılama sözü verdi. Kalenin binası için lazım olan amele ve malzemenin de Şam'dan gönderilmesi istendi. Şam valisinin tasarrufunda olan vilayetlerden cerde hizmetinde görevlendirilen bir mütesellimin af edilerek askerleriyle birlikte tamir işinin güvenlik ve gözetimine tayin edilmesi uygun bulundu. Ayrıca Beni-Atiyye taifesinden Hecâbâ ve Ma'âle şeyhlerinden Mirü'l-Ğâfir ve Râhis oğlu kabileleri Cuğeyman kalesi için seçilip tayin edildi. Kalenin tamiri karşılığında hediye ve ihsanlara ilaveten 200 kuruşluk surre ile ödüllendirileceklerdi. Bu iş için harcanacak para tahminen 12.500 kuruştı. Bu para da eski Şam Valisi Azm-zâde İsmail Paşa'nın muhallefâtından temin edilerek gönderilecekti⁶²⁷.

⁶²⁴Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 70-71; Armağan, *a.g.m.*, s. 94.

⁶²⁵Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 71-72.

⁶²⁶Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 72.

⁶²⁷BOA, MAD., d. 3172, 30, 1144.

2.9.11. Zatü'l-Hacc (Darü'l-Hacc, Hicr veya Eşmeler):

Sultan Süleyman zamanında yapılmış bir kale ve birkesi vardı. Kuyuları ve suyu çok bir bölgeydi⁶²⁸. Şam Valisi Nasuh Paşa döneminde 1121/1709 senesinde Şam cizyesinden 9.122 ve Halep muhassıllığından da 5.878 kuruş temin edilerek kalenin tamiratı için toplamda 15.000 kuruş para harcanmıştı⁶²⁹. Daha sonra Şam hac emiri Abdullah Paşa 1143/1730 senesi haccında, Şam hac yolu üzerinde bulunan Eşmeler Kalesi'nin harap bir vaziyette olduğunu görmüştü. Mütesellimine kaleyi tamir ettiren Şam valisi, bu iş için 2.500 kuruş harcamıştı. Bu paranın da Aydın muhassıllığı malından karşılanmasını talep eden paşaya, yalnızca 2.000 kuruşluk kısmının 1143/1730 senesi Aydın muhassıllığı malından karşılanabileceği bildirilmişti⁶³⁰.

2.9.12. Asi Hurma (Tebük):

Sultan Süleyman zamanında yapılmış bir kalesi ve havuzu vardı. Şam ile Hicaz topraklarının sınıırıydı ve Suriye-Kerek-Ma'an'a bağlı bir nahiyeydi⁶³¹. Ancak birkede toplanan su hacılar ve cerde askerine yeterli gelmiyordu. Dolayısıyla yeni bir birke daha yapılması gerekiyordu. Bu iş için yapılan çalışma sonucunda 5.000 kuruş havuz masrafı çıkarıldı. Haydar Kalesi havuz yapımı için uygulanan yöntem bunun için de kullanıldı. İlk önce İstanbul'da bazı hac ayanına ihtiyaç olup olmadığı soruldu ve yapılması yönünde görüş bildirildi. Asi Hurma'da yapılacak havuz için de 2.500 kuruşun yeterli olacağı öğrenildi. Hacıların çölde özellikle yokluğundan dolayı birbirine düştükleri su sıkıntısını giderecek bir birkenin inşası oldukça hayırlı ve önemli bir işti. Şam valisini sadakat ve istikamet üzere olmakla öven padişah vezirin devlet malını israf ve boş yere heba etmeyeceğinin altını çizerek 2.500 kuruş ödenek ile bu işi halledeceğine olan itimadının tam olduğunu söylüyordu. Havuz için miriden temin edilen para havale edildi. Hac işlerinin tamamına oldukça önem veren ve her ne iş olursa bir an önce yapılmasını isteyen devlet Şam valisinden de hemen harekete geçmesini istedi.

⁶²⁸Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 72.

⁶²⁹BOA, C. ML., 634, 26054, 1.

⁶³⁰BOA, MAD., 3172, 29, fi sene 144.

⁶³¹Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 73-74; Akbayar, *a.g.e.*, s. 158; Armağan, *a.g.m.*, s. 94.

İşi takip edecek tecrübeli ve güvenilir adamlar tayiniyle havuz için gerekli olan amele ve malzemeler Şam'dan veya uygun bulunan yerlerden temin edilip yapımına başlanmalıydı. Hacılar bu menzile gelmeden önce de havuz, su dolu bir şekilde hazır hale getirilmiş olmalıydı. İşin bitiminde istenen keşifler yapıp sarf olunan malzemenin çeşit ve fiyatı ile kaç amele istihdam edilip ne kadar süre çalıştıklarını belgeleyen tahrir, Şam Valisi ve Hac Emiri Aydınlı Abdullah Paşa tarafından gönderilecekti⁶³².

2.9.13. Megayir:

Hac emiri Osman Paşa zamanında yapılmış bir kalesi ve havuzu vardı. İki dağ arasında bir boğaz olduğundan iki katar ancak yürürdü⁶³³.

2.9.14. Haydar (Uhaydar):

Sultan Selim zamanında yapılmış bir kalesi ve beş havuzu vardı. Ayrıca bir de mescidi vardı⁶³⁴. Ancak havuzlarındaki su miktarı hacılar ve cerde askerleri için yetersiz duruma gelmişti. Dolayısıyla su ihtiyacını karşılamak için bir havuz daha yapılmasına gerek duyuldu. İstanbul'da bulunan bazı hac ayanı ile yapılan istişarede de yeni bir havuz yapımının gerekli olduğu sonucuna varıldı. Şam'dan İstanbul'a bu konuda yazılan mektup ile de havuz yapımının 5.000 kuruşa mal olacağı bildirildi. Ancak İstanbul'da yapılan çalışma bunun için 3.500 kuruşun yeterli olduğunu ortaya koydu. Bu durumdan devletin harcamalar ve tasarruf konusunda ne kadar ince eleyp sık dokuduğu anlaşılmaktaydı.

Hacıların su sıkıntısına düşmemeleri hayırlı bir iş olacağından bir an önce havuzun yapılmasına karar verildi. Yeni suyolunun yapılması için gerekli olan para miri mallardan karşılanacaktı. Şam valisinden para havalesinin kendisine ulaşır ulaşmaz beklemeden harekete geçerek güvendiği ve tecrübeli adamları bu işe tayin etmesi istendi. Bu kişiler havuz inşası için gerekli olan malzeme ve amele Şam'dan veya diğer münasip yerlerden temin edip kaleye hemen göndereceklerdi. Böylece bir an önce mevcut havuzların yapısına uygun daha büyük bir havuz yapımına başlanacaktı. Gönderilen 3.500 kuruşdan bir kuruş fazla para istemeden işin tamamlanması emredildi. İş bittiğinde de inşaatta kullanılan malzemenin cins ve

⁶³²BOA, MAD., 3172, 36, 1146.

⁶³³Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 74-75.

⁶³⁴Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 75.

fiyatları ile kaç amele çalıştırıldığı ve işin kaç günde bittiğine dair kaleme alınacak raporun, Şam Valisi Aydınli Abdullah Paşa tarafından Der-Saadete gönderilmesi istendi⁶³⁵.

Öte yandan hac yolu üzerinde bulunan Mu'azzam ve Haydar kalelerinin muhafazaları için görevlendirilen Şam yerli yeniçerilerinin maaşlarında 1134/1721 senesinde artışa gidildi. Bunun nedeni de kalelerin yakınında toplanan urbanın, kalelerdeki havuzlara zarar verme niyetinde olduklarının haber alınmasıydı. Dolayısıyla günlük on beş akçeden toplamda 1.350 akçelik para, doksan yerli yeniçeri askerine tahsis edildi⁶³⁶.

2.9.15. Birke-i Muazzama Kalesi:

Şam hac yolu üzerinde olan bir diğer önemli kale Birke-i Muazzama'ydı⁶³⁷. Kalenin oldukça büyük bir havuzu vardı. 1140/1727 senesinde devlet tarafından tamiri sağlanmıştı. Ancak havuzun tabanının sağlam ve dayanıklı yapılmamasından dolayı içinde biriken yağmur suyu hem aşağıdan hem de duvardaki gediklerden akıp gidiyordu. 1146/1733 senesi hac dönüşü havuzda yeterli suyun kalmaması hacıların oldukça zahmet çekmelerine neden oldu. *Ayan-ı hac* tabir olunan önde gelen kişilerin sorunu incelemesi sonucunda taşların yerlerinden sökülmesi, yeniden derz ve kireç ile döşenerek tamir edilmesinin şart olduğu belirlendi. Böyle olmadığı takdirde havuzun fayda vermeyeceği çok açıktı. Yaklaşık altı ay sürecek tamirde kullanılacak malzeme ile amele ücreti 20.165 kuruş tutuyordu. Bu rakamın çok fazla bulunması üzerine İstanbul'da inceleme yapıldı ve gidecek masraf 12.500 kuruş çıktı. Dolayısıyla merkezden bu paranın havalesinden sonra Şam Valisi Aydınli Abdullah Paşa'dan bir an bile beklemeden gerekli malzeme ve amele ihtiyacını Şam ve havalisinden temin yoluyla en kısa sürede havuzu yaptırması istendi. Böylece hacıların su ihtiyacı yüzünden münakaşa ve kavgaya düşmeleri önlenecekti⁶³⁸.

⁶³⁵BOA, MAD., d. 3172, 36.

⁶³⁶BOA, MAD., d. 6676.

⁶³⁷Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 76; Armağan, *a.g.m.*, s. 95.

⁶³⁸BOA, MAD., d. 3172, 35, fi sene 1146.

2.9.16. Darü'l-Hamra (Pirinç Ovası):

Hac Emiri Osman Paşa 1167/1753 senesinde burada bir kale ve 1168/1754 senesinde de bir havuz inşa ettirdi⁶³⁹.

2.9.17. Medâyin-i Salih:

Bir kalesi ve havuzu vardı⁶⁴⁰.

2.9.18. 'Ulâ:

Sultan Süleyman zamanında yapılmış bir kalesi olan menzil, verimli topraklarıyla hacılara çeşit çeşit meyve ve yiyecek imkânı sunuyordu⁶⁴¹.

2.9.19. Bi'r-i Ganem:

Şam hac yolu üzerinde bina edilen kalelerden birisi de Azm-zade Süleyman Paşa tarafından yaptırılan Bi'r-i Ganem Kalesi'ydi. Bir kalesi ve havuzu vardı⁶⁴². Şam hac yolunu hacılar için daha güvenli bir hale koyabilmek adına kalede yapılan tamirat bedeli, Şam ordusu naibi El-Hac İsmail Efendi'nin hazırladığı deftere göre toplam 6.223,5 kuruştı. Dolayısıyla bu giderin 1152/1739 senesi hac masrafları içinde ödenmesine karar verildi Bunun 3.500 kuruşu önceki Şam valisi ve hac emiri Süleyman Paşa tarafından, kalan 2.699,5 kuruşu da sonraki Şam valisi ve hac emiri olan Hüseyin Paşa tarafından karşılandı. Azm-zade Süleyman Paşa'nın sarf ettiği paranın ödemesi ertelendi. Hüseyin Paşa'nın harcadığı 2.699,5 kuruşun da 299,5 kuruşu düşülüp kalan 2.400 kuruşu başka bir maldan kendisine havale edilecekti⁶⁴³. Yine bu konu ile ilgili başka bir arşiv belgesinde, Azm-zâde Süleyman Paşa tarafından binası uygun görülen Bi'r-i Ganem kalesinin taşlarının bölgedeki urban taifesinden Hamame ve Harede'nin develeriyle taşındığı söylenmektedir. Ayrıca Süleyman Paşa'nın Kürd Ömer adlı kişiyi bina emini seçtiği, Mile urbanı kabilesinden ve Aneze taifesinden on sekiz nefer hizmetliyi de bu işe tayin ettiği anlaşılmaktadır.

⁶³⁹ Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 77-78; Armağan, *a.g.m.*, s. 95.

⁶⁴⁰ Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 79; Armağan, *a.g.m.*, s. 95.

⁶⁴¹ Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 80; Armağan, *a.g.m.*, s. 95.

⁶⁴² Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 81; Armağan, *a.g.m.*, s. 96.

⁶⁴³ BOA, MAD, d. 3172, 39.

Şam hac yolu üzerinde bulunan diğer kalelerde olduğu gibi Bi'r-i Ganem'de de Şam yerli yeniçerileri askerinden sıra ile değiştirilmek suretiyle her sene onsekiz askerinin bulunması şarttı. Dolayısıyla Karalar menzili muhafazasına tayin edilen elliiki askerden otuzdördü yine Karalar menzili muhafazasında olacaktı. Onsekiz asker de Bi'r-i Ganem kalesine tayin olunacaktı. Bu askerlerin ulufeleri ocaklarından verilecekti. Ancak bir senelik zahire ücreti için gereken 612 kuruş surre hazinesine ilave edilerek 1152/1739 senesi hac masraflarına eklenecekti⁶⁴⁴.

2.9.20. Zümrüd Kuyusu:

Bi'r-i Ganem'den sonra gelen bu menzilin bir kalesi ve bir de havuzu vardı. Buradaki kale Şam meliklerinden Melik İsmail'in annesi Zümrüd hatun tarafından yaptırılmıştı. Azm-zâde Mehmet Paşa döneminde büyük bir tamir geçirdi. Suyu bol bir bölge olduğu için hacılar su ihtiyacını burada karşıladılar⁶⁴⁵. Şam yerli ağası vekili İsmail Bey, kul kethüdası, yayabaşılar, kâtipler, çeviriciler, çavuş, zabıt ve ocak ihtiyarlarına hitaben kaleme alınan bir kayıt, Hicaz'da bulunan Zümrüd Kuyusu menzilinde bina edilecek kalenin muhafazası ile alakalıydı. Bu bağlamda ulûfeleri Şam hazinesi faizinden verilmek üzere her askere beş akçe gedik ile nefer sayısının 60'dan 300'e çıkartılması kararlaştırıldı. Bu askerlerin seçkin ve güvenlikten anlayan güçlü kişilerden seçilmesi de tembih edildi⁶⁴⁶.

2.9.21. Valide Kuyusu (Şu'bu'n-Ni'am):

Hac Emiri Osman Paşa'nın inşa ettirdiği bir kale ve havuzu vardı. Ayrıca Sultan I. Ahmet'in validesi tarafından kazdırılan bir de kuyusu bulunuyordu⁶⁴⁷.

2.9.22. Hediye Eşmeleri Kalesi:

Şam hac yolu üzerinde bulunan en önemli kalelerden bir tanesi de Hediye Eşmeleri Kalesi'ydi. Hac Emiri Azm-zâde Süleyman Paşa döneminde yeniden yapıldı⁶⁴⁸. 1117/1705 senesinde kalenin yıkıldığı haberinin merkeze ulaşması üzerine Şam Valisi ve Hac Emiri Mehmet Paşa'dan kalenin yeniden yapılması istendi. Stratejik bir konumda olan kale için, Gazze tarafından urban tayin edilip bir an önce

⁶⁴⁴BOA, MAD, d. 3172, 39.

⁶⁴⁵Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁶⁴⁶BOA, MAD, 6420,31, fi 22 Cemâziyelevvel 1188.

⁶⁴⁷Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 82.

⁶⁴⁸Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 82; Armağan, *a.g.m.*, s. 96.

inşa ve ikmal edilmesi de emredildi⁶⁴⁹. Şam hac yolu üzerinde bulunan kale, cerde birliğinin hacıları dönüşlerinde karşılandıkları bir menzildi. Bi'r-i Ganem'de kale güvenliği için istihdam edilen on sekiz urban, 320 kuruş masraf ile Hediye Kalesi hizmetine tayin olunmuştu. Hediye Eşmeleri Kalesi hizmetinde görevlendirilen urbanın 320 kuruş urban akçesi Trablusşam mukataası 1151/1738 senesi bütçesinden karşılanacaktı⁶⁵⁰.

2.9.23. Nahleteyn (Fahleteyn):

Medine'ye çok yakın olan bu menzilde Hac Emiri Osman Paşa döneminde yapılan bir kale ve havuz vardı. Ayrıca Hac Emiri Nasuh Paşa da burada bir kuyu kazdırmıştı. Suyu tatlı olan menzilde toplam yedi adet su kuyusu bulunuyordu⁶⁵¹.

⁶⁴⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 114, 1, 2839.

⁶⁵⁰BOA, MAD., d. 3172, 39.

⁶⁵¹Mehmed Edib, *a.g.e.*, s. 82-83; Armağan, *a.g.m.*, s. 96.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA ŞAM HAC KAFİLESİNİN GÜVENLİĞİ VE CERDE BİRLİĞİ

Şam valisi kendisine verilen hac emirliği unvanı ve vezirlik rütbesiyle, Şam merkeze bağlı sancaklar idarecileri ile burada farklı coğrafyalardan toplanmış on binlerce hacının başkomutanlık sıfatını almış olurdu. Dolayısıyla bu andan itibaren en önemli ve öncelikli görevi Şam hac kafilesinin güvenliğini sağlamaktı. Ayrıca hac emiri olarak kafiledeki diğer görevlilerin işlerini yapıp yapmadıklarını da denetlerdi. Hama’da kafileyi karşılamakla başlayan görevinin ilk aşaması, emniyet içinde Şam’a gelmekle sona ererdi. Buradan da Medine’ye götürülen kafile, ‘Ulâ’da Mekke Emiri veya vekili tarafından karşılanırdı. Buradan itibaren Mekke Emirinin sorumluluğu başlamış olurdu. Dönüşte ise yine kafile Hama’ya kadar yolcu edilirdi. Bu noktada görev Halep yetkililerine teslim edilirdi⁶⁵².

Aslında Şam hac emirinin bölgenin güvenliği ile ilgili ilk görevi “*devre*” çıkmakla başlardı. Her yıl Ramazan ayından üç ay önce başlayan ve yaklaşık bir ay kadar süren devre teftişi, hac masraflarını karşılamak için çıkılan vergi toplama seyahatini ifade ederdi. Bu bağlamda Şam’a bağlı Nablus, Aclun, Leccun, Gazze ve Kudüs gibi sancakların mültezimlerinden vergi toplardı. Böylece paranın zamanında toplanması ve hac işlerinde kullanılması sağlanırdı. Buna ilaveten Şam valisi, hacılar daha Şam’a ulaşmadan devre çıktığı yerlerde düzeni sağlar ve asilere de gereken cezayı verirdi⁶⁵³.

1. ŞAM VALİSİ VE EMİRÜ’L-HACCIN ASKERİ GÜCÜ

Osmanlı Devleti’nin eyalet kuvvetleri ilk zamanlarda timarlı sipahi, azab ve akıncılardan oluşurdu. Bu askeri kuvvetlerin teşkilatlanma biçimi XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyıl ortalarına kadar timarlı sipahi, yaya, müselleme, cerahor, canbaz, tatarlar, akıncılar, yörükler, deliler, azablar, gönüllü ve beşliler

⁶⁵²Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, s. 58; Bakhit, *a.g.e.*, s. 108-112, Rafeq, *a.g.e.*, s. 58; Atalar, *a.g.m.*, s. 132.

⁶⁵³Rafeq, *a.g.e.*, s. 21-22; El-Bediri, *a.g.e.*, s. 64.

şeklindeydi⁶⁵⁴. Ancak XVII. yüzyıl boyunca Suriye bölgesinde yeniçeri kaynaklı isyanların devam etmesi, Osmanlı Devleti'nin Şam'daki askeri yapıyı değiştirmesine neden olmuştu. Dolayısıyla yeni askeri yapı mahalli unsurlardan oluşturulan yerli yeniçeri ile merkezden gönderilen yeniçeri askerlerinden oluşturuldu. Yeniçeriler daha çok Şam Kalesi'nde görevlendirilirken, yerel kuvvet de Şam hac yolu üzerindeki kalelerde görev üstlendi⁶⁵⁵. Şam valisi ve hac emirinin, Şam hac yolunda en önemli askeri gücü cerde kuvvetiydi⁶⁵⁶. Ancak cerde birliğine geçmeden hacıların güvenliğinde istihdam edilen bazı askeri yapılar hakkında kısa bilgiler vermek yerinde olacaktır.

1.1. KAPI HALKI

Şam ve Şam'a bağlı sancaklarda doğrudan valilere bağlı ve onların hizmetinde bulunan askeri birliğe "kapı halkı" denirdi⁶⁵⁷. XV. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında da kapı halkı kavramı geçmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vezir ve beylerbeylerin emri altında olan bu askerlerin sayısında geçmişe kıyasla artış olmuştu. Bu durumun nedenleri arasında tımar sisteminin bozulması, Osmanlı askerî sistemindeki değişimler olmakla birlikte XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sayısı artan başıbozuk leventlerin bir vali kapısı araması ile açıklanabilir. Kapı halkının emri altında bulunan zâbit, asker ve hademelerin sayısı tımar ve hasların hâsılat derecelerine göre değişiklik arz etmekteydi. Geliri çok olanın kapı halkı çoktu, az olanın ise azdı⁶⁵⁸. Örneğin 1116/1704 ve 1120/1708 senelerinde Şam ve Şam'a bağlı sancakların cerde birliğine temin ettiği askeri birlik içinde kapı halkı ve adamları önemli yer tutuyordu. Örneğin Şam Valisi Hüseyin Paşa 600, Trablusşam Valisi İsmail Paşa 700, Sayda Beylerbeyi Mehmet Paşa 500, Cebel-i Aclun ve Leccun sancakları Mutasarrıfı Kavvas-zâde Hasan ve Kudüs Mutasarrıfı Arslan Paşa

⁶⁵⁴Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 47; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, s. 623-627.

⁶⁵⁵P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922 A Political History*, Cornell University Press, Ithaca, New York 1966, s. 105-106; Abdul-Karim Rafeq, *The Province Of Damascus in the Seventeenth Century: Provincial Challenge to Ottoman Authority*, Edit. by: Nagata Yuzo, Miura Toru and Shimizu Yasuhisa, Tokyo 2006, s. 16-17; Şit Tufan Buzpınar, "Suriye", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 550-551.

⁶⁵⁶Atalar, *a.g.e.*, s. 197; Rafeq, *a.g.e.*, s. 66; Mehmet İpşirli, "Kapı Halkı", *DİA*, c.XXIV, İstanbul 2001, s. 344.

⁶⁵⁷İpşirli, *a.g.m.*, s.344.

⁶⁵⁸Pakalın, *OTDTS*, II, s. 172.

da kapısı halkı ve görevli adamlarıyla hacıların korunması ve karşılanması hizmetinde olacıklardı⁶⁵⁹.

Paşa kapısında özel veya paralı askeri birlikler olarak da tanımlanan kapı halkı Dalâtiyya ve Levend denilen süvari birlikler ile Tüfenkci ve Meğaribe denilen yaya kuvvetlerden oluşurdu. Şam'da *Dalâtiyye* diye bilinen askeri birlik Türk, Müslüman Bosnalı, Hırvat ve Sırlar'dan oluşan karma bir yapıydı⁶⁶⁰. Türkçe deli kelimesinden türetilen Dalatiyya, cesur ve korkusuz asker anlamına gelir. Delibaşı komutasında olan bu hafif süvari birliği ilk olarak XV. yüzyılın sonlarında Rumeli'de kuruldu. Zamanla Anadolu'ya yayılan Deli bölükleri sonrasında neredeyse her vezir veya beylerbeyinin maiyyeti arasında yer aldı. Şehirlerde düzen ve nizamı tehdit eder hale geldiklerinden dolayı 1829 yılında bu teşkilat kaldırıldı⁶⁶¹.

Levend İtalyanca doğulu manasında olan *Lavantino*'dan gelir ve deniz ile kara levend askeri olmak üzere iki kısımdan oluşur⁶⁶². Osmanlı donanmasında ilk görev alan Venedikli gemiciler için levend kelimesi kullanıldı. Sonradan bu levendler ordudan tasfiye edildiler ve yerlerine Türk gemiciler geldi. Osmanlı Devleti'nin donanmadan ihracına rağmen bu askerler varlıklarını devam ettirdi. Şam'da bulunan levend askerleri çoğunlukla Kürd unsurundandı ve süvari birliğiydi. Askerlerin başında bir ağa bulunurdu. Kendilerine tahsis edilen handa yaşarlardı. Şam valilerinin gerek Şam'da gerekse de hac yolunda hizmetinde olmuşlardı. Diğer askerî guruplar ile aralarında zaman zaman sürtüşme yaşanırdı⁶⁶³.

Mağribî veya Mağaribe adı verilen askeri birliğin esasını Fas, Tunus ve Cezayir bölgelerinden gelenler oluşturdu⁶⁶⁴. Bu askeri birlik Osmanlılar'ın bölgeyi fethetmesinden önce de Şam, Kudüs ve Trablus'da kendileri için inşa edilen bir zaviyede yaşıyorlardı. Çoğunluğu yaya askerden meydana gelen bu askeri yapı XVIII. yüzyıl Şam şehri ve etrafında en fazla görevlendirilen askeri birlikti. Rafeq, Şam Valisi Es'ad Paşa'nın 1160/1747 senesinde çıktığı *devre* görevinden Şam'a

⁶⁵⁹BOA, A.DVN. MHM. d., 114-1, 2197; BOA, A.DVN.MHM. d., 116, 16.

⁶⁶⁰Rafeq, *a.g.e.*, s.35-36; Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 51.

⁶⁶¹Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 82.

⁶⁶²Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 199.

⁶⁶³Rafeq, *a.g.e.*, s. 37.

⁶⁶⁴Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 206.

birçok Mağribî asker ile döndüğünü anlatır⁶⁶⁵. Başlarında bir başağa ile birlikte kendilerine tahsis edilen handa ikamet ettiler. Son olarak Tüfenkci denilen askeri birlik ise Tüfenkci başının komutası altında bir gruptu. Şam'ın güvenliğinden sorumlu olan Tüfenkciler çok daha az sorunlu bir askeri yapıydı⁶⁶⁶.

Shamir, Şam valisi ve hac emirinin kapısında görevli asker sayısının 2.000 civarında olduğunu, Trablusşam ve Sayda'da da ortalama 600 askerin valilerin emrinde olduğunu söyler⁶⁶⁷. Volney de Şam ve bağlı sancaklarda asker sayıları ile ilgili bilgiler verir. Buna göre Şam'da 1.000 süvari ve 600 yaya olmak üzere 1.600 asker Şam valisinin hizmetindeydi. Ayrıca Trablusşam'da 500 süvari ve 200 yaya olmak üzere 700 asker, Halep'te 600 süvari ve 500 yaya olmak üzere 1.100 asker, Sayda'da (Akka) 1.000 süvari ve 900 yaya asker ve Filistin'de de 300 süvari ve 100 yaya asker olmak üzere toplamda 5.700 sayısını bulan bir askeri kuvvet vardı⁶⁶⁸.

1.2. YERLIYYA (Yerli Yeniçeriler)

Şam valisine hac işlerinde yardımcı olmakla görevlendirilen bir diğer askeri güç Şam yerli yeniçerileriydi⁶⁶⁹. Bunlar Şam hac yolu üzerinde bulunan kalelerde istihdam edilirdi. Yol güvenliği başta olmak üzere hacıların güvenliğini sağlıyorlardı. Bu bağlamda 1135/1722 senesinde, yeni inşa edilmiş Birke-i Muazzama Kalesi için otuz nefer, yeni inşa edilen Haydar Kalesi için de on beş nefer olmak üzere kırk beş yeni yerli yeniçeri tayin edilmesi gerekmişti. Ancak askerlerin tamamı görevli olduğundan bu kalelerin ihtiyaçlarının karşılanamayacağı merkeze bildirilmişti. 1131/1718 senesinde Recep Paşa Şam valisi iken, yerli yeniçerilerinin yoklaması yapılmış ve 833 nefer olduğu kayıt altına alınmıştı. Dolayısıyla asker sayısında hiçbir artış yapılmamıştı. Bir önceki sene de emanet levend askeri ile sağlanan güvenliğin bu şekilde sürdürülemeyecek kadar önemli olmasından gereken tedbir alınmalıydı. Şam Valisi Ebû Tavk Osman Paşa, yerli yeniçeri ağası ve dizdâra İstanbul'dan gelen talimat ile bir an önce münavebe ile yani nöbet usûlü güçlü ve silahtan anlayan doksan askerin Birke-i Muazzama ve Haydar'daki yeni kalelere gönderilmesi emredildi. Askerlerin bir sene boyunca bu kalelerde kalıp güvenliği sağlamaları

⁶⁶⁵Rafeq, *a.g.e.*, s. 40.

⁶⁶⁶Rafeq, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁶⁷Shamir, *a.g.e.*, s. 223-225.

⁶⁶⁸Volney, *a.g.e.*, s. 362.

⁶⁶⁹Rafeq, *a.g.e.*, s. 33.

istenmişti. Teşvik amacıyla buralarda görev alacakların ücreti de on kuruş artış yapılarak on beş akçe yapılmıştı⁶⁷⁰.

Ancak hem diğer yerli askerlerin yevmiyelerinin beş akçe olması hem de doksan askere on beş akçe yevmiye ödenmesinin hazineye olan faturasının ağır olacağının hesap edilmesi üzerine rakam eski haline indirildi. Dolayısıyla yeni inşa edilen kalelerde Şam yerli ocağında görevli askerlerin sırayla görevlendirilmesi daha iyi bir tedbir olacaktı. Dolayısıyla az veya çok aldıklarına bakılmaksızın adil bir biçimde her yerli askere mutlaka yeni kalelerde görev yazılmıştı. Bu konuda Şam valileri ve defterdarları özellikle uyarılmıştı⁶⁷¹.

Yine Şam yerli yeniçerilerinden 400 asker her sene hacıların güvenliğini sağlamakla görevliydi. 1137/1724 senesi hac masraf defterine göre 400 askerin yalnızca deve kiralari, bir devenin kirası kırk kuruş hesap edilerek 16.000 kuruş tutmuştu. Bu paranın da Şam Valisi ve Hac Emiri olan İsmail Paşa tarafından karşılanması ve askerlerin paşanın emri altında hizmet etmesi istenmişti⁶⁷². 1141/1728 senesinde İsmail Paşa, Şam'da görevli yerli askerinin yeniden bir yoklamasını yapmıştı. Merkeze de iletilen sonuca göre Şam'da toplam 923 yerli askeri vardı. Bu askerlerin günlük 21.699 akçe masrafları vardı. Bu da asker başına 23,5 akçe demektir. Ayrıca bunların 810'u asker, 113'ü de komutandı. Nöbet usulü görev yapan 270 askerin, 110'u Kerek ve Katrane kaleleri muhafazasında, 52'si Kara menzili muhafazasında, 72'si hac yolu üzerinde bulunan dört kalede ve 36'sı da şeker hazinesi muhafazasında istihdam ediliyordu. Nöbetini tamamlayan Şam'a dönerdi⁶⁷³.

1.3. ŞAM MÜTESELLİMİ VE SANCAKLARDAKİ MÜTESELLİMLER

Şam valisi hac kafilesi ile yolculuğa çıktığı zaman Şam mütesellimini yerine vekil tayin ederdi. Dolayısıyla Şam şehrinin asayiş ve düzeni mütesellimden sorulurdu. Örneğin Es'ad Paşa El-Azm 1159/1746 yılında hac için yola çıktığında yerine, Musa Kâhya'yı mütesellim olarak bırakmıştı⁶⁷⁴. Şam müteselliminin çok daha önemli bir diğer görevi cerde hizmeti için askeri birlik temin edip zamanında

⁶⁷⁰BOA, MAD, 6676, 1.

⁶⁷¹BOA, MAD, 6676, 2.

⁶⁷²BOA, A. DVN. MHD., 132, 1025.

⁶⁷³BOA, MAD, 314, 10.

⁶⁷⁴El-Bediri, *a.g.e.*, s. 64-65.

hacıların karşılanmasına yetişmekti. Hatta diğer sancaklardan cerde için gönderilen askeri birliklerin, görev yerlerine vaktinde ulaşip ulaşmadıklarını da mütesellim kontrol ederdi⁶⁷⁵. Mütesellimlerin bu hizmeti sonraki yıllarda da devam etmiş ve kendilerinden süvari birliği temin etmeleri istenmişti⁶⁷⁶. Şam mütesellimleri zaman zaman cerde birliğine sağlayacakları asker sayısı konusunda da uyarılmış ve gerekli tedbirleri yerli yerince almaları istenmişti⁶⁷⁷.

Örneğin 1133/1720 senesinde Şam mütesellimine yazılan bir hükümde, Şam valisi ve hac emirinin Leccun ve Cebel-i Aclun sancakları mutasarrıflarının başı olduğundan, Leccun ve Cebel-i Aclun sancakları mütesellimlerinin onun isteği ve emri doğrultusunda zamanında hazırlıklarını yapmaları ve hacıların karşılanması hizmetinde olmaları istenmişti. Ayrıca daha önce Şam valiliği görevinde bulunmuş Recep Paşa ile Osman Paşa'nın hac emirlikleri döneminde, Cebel-i Aclun ve Leccun sancakları mütesellimlerinin cerdeye vekilleri ile gönderdikleri asker sayısının 700-800 civarında olduğu bilinmekteydi. Bu bağlamda Şam müteselliminden de Şam valisinin isteğine göre 700-800 askeri hazırlaması istenmişti⁶⁷⁸.

1.4. ALAYBEYLERİ

Alaybeyi tabiri, tımar ve zeâmet sahipleri için kullanılan bir tabirdi. Tımarlı süvariler ile zeâmet sahipleri harp zamanında gelirlerine göre besledikleri süvari askerini sefere götürmekteydi. Bir nahiyelik bölgede yaşayan tımarlı süvariler çeribaşına ve bir kazalık bölgede bulunan çeribaşılarda alaybeylerine bağlıydı. Alaybeyleri de bölgelerindeki sancakbeyine bağlıydı⁶⁷⁹. Geliri 20.000 akçeden 100.000 akçeye dek olan dirliğe zeâmet denmekteydi. Bunlar da kayıtlı gelirlerinin her beş bin akçesi için sefere bir cebelü götürmekteydi⁶⁸⁰. Örneğin 1135/1722 senesinde Şam valisi ile birlikte Şam alaybeyi ve askerleri hacıların karşılanmasında görevlendirilmişti. Ayrıca Şam Sancağı zeâmet ve tımar sahiplerinin yıllık 12.000 kuruş bedeliyye malları da hac masrafları için harcanmıştı⁶⁸¹. Keza Şam alaybeyi, Şam Sancağı tımar ve zeâmet sahiplerini emri altına alarak hem maddi hem de

⁶⁷⁵BOA, A. DVN. MHD., 116, 1219.

⁶⁷⁶BOA, A. DVN. MHD., 119, 429, 430, 431.

⁶⁷⁷BOA, A. DVN. MHD., 130, 577.

⁶⁷⁸BOA, A. DVN. MHD., 130, 577.

⁶⁷⁹Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 14.

⁶⁸⁰Pakalın, *OTDTS*, II, s. 264.

⁶⁸¹BOA, A. DVN. MHD., 132, 1021.

bedeni olarak hac yolunda hacıların hizmetinde bulunuyordu. Şam Sancağı tımar ve zeamet sahiplerinin yıllık 12.000 kuruşdan “*mal-ı bedeliyeleri*” vardı ve her sene hac masrafları için bir miktar bu paradan havale olunurdu. Örneğin 1137/1724 senesinde *mal-ı bedeliyelerinden* alınan 2.000 kuruş hac ihtiyaçları ve hazırlıkları için Şam valisi İsmail Paşa’ya havale edilmişti. Aynı zamanda Şam tımar ve zeamet sahipleri Devlet-i Aliye’nin mu’tad askerleriydi. Şam miralayının komutasında hacıların güvenliğinde istihdam ediliyorlardı⁶⁸².

Buna ilaveten Şam’a bağlı sancaklardaki alaybeyleri de cerde hizmetinde görevlendirildi. Örneğin 1131/1718 senesinde Nablus Sancağı alaybeyine yazılan bir hükümde, Nablus Sancağı’nda bulunan zeamet ve tımar sahibi beylerin askerleriyle birlikte cerde birliğinde hacıları karşılamakla görevlendirildiği görülmekteydi⁶⁸³.

1.5. ŞAM URBAN ŞEYHİ

Şam urban şeyhleri urban kabilelerinin liderlerinden seçilirdi. Bunların en önemli sorumluluğu Şam beylerbeyleri ile birlikte hareket ederek, Şam hac yolunu kullanan hacıların ve diğer yolcuların güvenliğini sağlamaktı. Beni Sahr kabilesinden Şeyh Kuleyb ve Şeyh Riyah, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bu konuda öne çıkan isimlerdi. Bunların başlıca görevleri Şam’dan Hicaz’a giderken katır ve deve temin etmektir⁶⁸⁴. Ayrıca hacıları kutsal topraklardan dönüşlerinde karşılamakla görevli cerde birliğine de binek hayvanı sağlamak Şam şeyhinin vazifesiydi. Ayrıca Şam urban şeyhinin en önemli görevi hiç şüphesiz hacıları karşılamakta göstereceği gayretti. Örneğin 1120/1708 senesinde Şam urban şeyhi Zahirü’s-Selam’dan Şam Beylerbeyi Nasuh Paşa’nın re’yine muvafık hareket etmesi istenmişti. Dolayısıyla urban kabileleri, aşiretleri, yakın akrabaları ve silahlı, güzide adamlarıyla birlikte cerde başbuğu ve Kudüs mutasarrıfı Abdülkadir Paşa ile hacıları karşılamaya ve korumaya gideceklerdi.⁶⁸⁵ Yine 1146 /1733 senesinde Şam urban şeyhi, Şam hac yolunu kullanacak hacıların güvenliği ile ilgili uyarıldı. Bu sene cerde başbuğluğu görevine Trablusşam Valisi İbrahim Paşa tayin edildi. Cerde birliği Müzeyrib sahrasından birkaç önce çıkıp, hacıları Hediye Eşmeleri’ne gelmeden önce burada

⁶⁸²BOA, A. DVN. MHD., 132, 1021.

⁶⁸³BOA, A. DVN. MHD., 129, 417.

⁶⁸⁴BOA, C. DH., 39, 1914.

⁶⁸⁵BOA, A. DVN. MHD., 116, 8, 17.

karşılacaktı. Şam urban şeyhi de urban kabilelerinden, aşiretlerden ve kendi yakınlarından seçeceği güzide askerler ile cerde birliğine katılacaktı⁶⁸⁶.

2. CERDE BİRLİĞİ

Cerde kelimesi terminolojik anlamda, hacıları Medine'den dönüş yolunda tehlikeden koruyan, urbandan tecrîd eden birlik anlamına gelmektedir⁶⁸⁷. Şam valisi ve hac emiri, hac yolunun güvenliğini sağlama konusunda kapıkulu ve yerli kulu askerlerine ilaveten “*cerde*” adı verilen süvari ve piyade birliklerden yararlanırdı. XVII. yüzyılın sonlarına doğru bu tabirin resmî belgelerde geçmeye başladığı görülmektedir. Örneğin 1101/1689 tarihli bir belgede hac emirinin cerde askerinin ücretini ödeyebilmesi için Sayda mukataası gelirinden 10.000 kuruş tahsis edilmişti⁶⁸⁸. XVIII. yüzyıl başlarında da Filistin bölgesinde Kudüs, Nablus veya Safed beyleri tarafından cerde denilen ilk askeri birlik oluşturma işi organize edilmişti. Aynı yüzyılın ortalarına doğru bu görev Trablusşam valileri tarafından yerine getirilmeye başlanmıştı. Cerde hizmetinin güvenlik sağlama boyutu ile birlikte hacılar için zahire temini gibi maddi külfeti de vardı. Dolayısıyla devlet cerde başbuğu tayininde bölgede mevcut güçlü bir paşayı seçerdi. Trablusşam Eyaleti gelirlerinin büyüklüğü ve burada görevlendirilen valilerin bu vergileri toplamadaki başarısı nedeniyle cerde başbuğluğunda tercih edilmişlerdi. Bu durumun bozulduğu zamanlarda da başka bir vilayetin örneğin Halep, Sayda, Gazze veya Hama valilerinin de cerde hizmeti söz konusuydu⁶⁸⁹.

Dolayısıyla cerde başbuğu olarak atanan valiler için aranan temel özellik, eyaletin işlerini çekip çevirmek ve miri malını tam ve zamanında tahsil etmektir. Ayrıca siyasi olarak güçlü, maddi ve askeri bakımdan cerde başbuğluğunu deruhte edebilecek kapasite ve kabiliyette olma şartları da göz önünde bulundurulurdu⁶⁹⁰. Cerde hizmetini layıkıyla yapan beylerin bir sonraki görevi Şam valiliği ve hac emirliği görevi olurdu. Cerde askerlerinin sayısı dönem dönem farklılıklar göstermiş

⁶⁸⁶BOA, C. EV., 436, 22099.

⁶⁸⁷Pakalın, *OTDTS.*, I, s. 310-311; Kamus-u Türkî'de cerdecî olarak geçen kelime hac kafilisini koruyan mızraklı urban askeri diye tanımlanır. Bkz. *Şemseddin Sami, a.g.e.*, s. 473.

⁶⁸⁸BOA, C. ML, 643, 26393.

⁶⁸⁹BOA, C. DH. 129, 6423; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, s. 58; Atalar, *a.g.e.*, s. 197; Mehmet İpşirli, “Cerde”, *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, s. 393.

⁶⁹⁰Memun Abdullah Aslan Beni Yunus, *Kafiletü'l-Hacci'ş-Şami fi Şarki Ürdün fi'l-Ahdi'l-Osmani 1516-1918*, Amman 1999, s. 59.

olduğu için net bir rakam söylemek doğru olmaz. Ancak asker sayısı 1.500-2.000 rakamının altına hiç düşmemiş, XVIII. yüzyıl boyunca da artış göstermişti. Bu teşkilatın ne zaman kaldırıldığı da bilinmemekte, sonraki zamanlarda güvenliğin düzenli ordularla sağlandığı görülmektedir⁶⁹¹.

2.1. ŞAM VALİSİNİN CERDEDEN SORUMLU TUTULMASI

Şam Valisi ve Hac Emiri Aydınlı Abdullah Paşa'ya yazılan bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla bizzat padişah emriyle geçmişten beri cerde askeri hazırlayıp göndermekle mükellef olan eyalet ve sancaklar Trablusşam, Sayda, Kudüs, Nablus, Gazze, Remle, Cebel-i Aclun ve Leccun idarecileriydi. Ayrıca cerde askerinin düzeninden ve hac hizmetlerinden de hac emirleri sorumluydu. Ayrıca Şam valisi cerde başbuğu ile yoklama yapıp, askerlerin durumunu tespit etmekle yükümlüydü. Buna göre cerde görevine gelmeyen askerler hakkında da gerekli işlemleri uygulamakla da Şam valisi yetkilendirildi⁶⁹².

Asker toplamada veya gerekli sayıda ulaşmakta bir sıkıntı olduğu takdirde devlet, genelde hac işlerinden birinci derecede sorumlu olan Şam valilerini muhatap kabul ederek sayının eksiksiz tedarikini istedi. Nitekim 1159/1746-1747 senesinde cerde askerinin toplanması hususunda yaşanan bir aksaklık ihtimali doğrudan Şam valisine yazılarak cerde askerinin eksik olmaması için gerekli önlemlerin alınması emredilmişti. Zira aynı sene Sayda Valisi Osman Paşa Cidde'ye atanmış olması cerde askerinin hazırlanma periyoduna denk gelmişti. Osman Paşa'nın Cidde'ye gitmesi nedeniyle Sayda'dan tedarik edilegelen 500 askerin zamanında hazırlanması tehlikeye girmişti. Bu durumu çözmek isteyen merkezi yönetim Şam valisini devreye sokarak yerinden ayrılrsa bile Osman Paşa'dan 500 askeri temin etmesi emredilmişti. Şam valisinden de bu işe nezaret etmesi istenmişti.⁶⁹³

27 Safer 1190/17 Nisan 1776 tarihli bir başka belgede cerde askerinin sayısı, tedarik yerleri ile yaşanan aksamalar daha net görülmekteydi. Buna göre tedarik merkezlerinden gelen asker sayısının 2.300 olduğu, Kudüs ve Nablus Sancaklarından gelmesi gereken 500 askerin ulaşmadığı belirtilmekteydi. Devamında da Müzeyrib'de o sene toplanan cerde askerinin sayısının 3.000 olduğu ve tamamının

⁶⁹¹İpşirli, *a.g.m.*, s. 393.

⁶⁹²BOA, A. DVN. MHM, 139, 272.

⁶⁹³BOA, C. ZB, 1557.

yerel beyler tarafından teçhiz ve tekmil edildiği kayıtlıydı⁶⁹⁴. Cerdenin diğer masrafları için ise 25.000 kuruş baş muhasebeden karşılanmıştı⁶⁹⁵.

2.2. MÜBAŞİR ATANMASI VE GÖREVLERİ

Tanzimat'tan önce devlet yapılması gereken bir işin takibi için mübaşir denilen memurlar tayin ederdi. Bu kişilere yol ve diğer masraflar ile ilgili herhangi bir ödeme yapılmazdı. Görevlendirildikleri yerden mübaşiriyye adı altında vazifelerinin karşılığını alırlardı⁶⁹⁶. Cerde mübaşirliği görevi genellikle sarayda vazifeli Dergâh-ı âli kapıcıbaşılardan veya emekli kişilerden birisine verilirken bazen de surre eminleri deruhte ederlerdi⁶⁹⁷. Cerde mübaşirinin temel görevi cerde askerinin zamanında sevk ve toplanması olmakla birlikte, Şam valisi ve hac emirinin durumu ile hacıların güvenlik sorunları ile ilgili rapor hazırlayıp merkeze bildirmektir⁶⁹⁸. Ayrıca bölgenin asayiş durumunu ve asayışı ihlal edenlerin tespit edilerek merkeze iletilmesini de mübaşirler sağlardı. Ayrıca cerdenin bir sonraki sene yapacağı vazifelerin planlanması da mübaşir vasıtasıyla merkeze takdim edilirdi. Bunlara ilaveten maaşların verilmesi ve cerde masraf defterinin tutulması işlerinin takibinin de mübaşirlere havale edildiği görülmekteydi⁶⁹⁹.

Örneğin 1115/1703 senesinde Rakka Beylerbeyi Mehmet Paşa'dan, cerde kuvvetlerinin ihtiyacı için havale edilen 256 kese akçeyi yerine ulaştırması istenmişti. Zira daha önce hac emiri olan ve hala Kudüs'te ikamet eden Paşa, cerde için lazım gelen miktarı göndermemişti⁷⁰⁰. Dolayısıyla 1115 senesi cerdesinin temini için Şam ve Trablusşam valisi olan Hac Emiri Arslan Mehmet Paşa'nın isteği olan 256 kese akçenin hemen ulaşması gerekliydi. Dolayısıyla bu iş için merkez tarafından bir mübaşir tayin edilmişti⁷⁰¹. Yine Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılıarı arasından

⁶⁹⁴BOA, C. AS. , 13126.

⁶⁹⁵BOA, C. AS, 13126-3.

⁶⁹⁶Pakalın, *OTDTS*, II, s. 592.

⁶⁹⁷BOA, HAT, 57726; BOA, AE. SAMD. III., 196, 18970; BOA, AE. SABH. I, 15, 1350. Osmanlı sarayında iki çeşit kapı vardı. Birinci kapı bâb-ı hümâyundu, ikinci kapı da orta kapı diye adlandırılan dergâh-ı âliydi. Kapıcı başı, kapıcıların başı olup sarayda oldukça önemli bir yere sahipti. Kapıcılar saray kapılarını beklemek ile birlikte divan toplantısıyla ilgili görevler de istihdam edilirdi. Ayrıca vezir veya vali gibi yüksek düzeyde idarecilerin infaz edilmesinde kullanılmışlardı. Sayıları on ikiye kadar yükselen kapıcıbaşılar, sancak beyi olarak da atanmışlardı. Bu bağlamda cerde mübaşirliği görevi de kapıcı başıların taşrada üstlendikleri özel ve önemli bir görevdi. Bkz. *Sertoğlu, a.g.e.*, s. 173.

⁶⁹⁸BOA, AE. SABH. I. , 14, 1249.

⁶⁹⁹BOA, C.AS, 19970.

⁷⁰⁰BOA, A. DVN. MHM, 114-1, 555.

⁷⁰¹BOA, A. DVN. MHM, 114-1, 531.

seçilip mübaşir olarak görevlendirilen Halil'den de 1120/1708 senesi hacılarının karşılanmasında devletin gösterdiği titizliği göstermesi bekleniyordu. Cerde askeri olanlardan, Şam Beylerbeyi ve Hac Emiri olan Nasuh Paşa'nın re'ğine uygun hareket etmeleri isteniyordu. Bu işte çaba gösterilmeli ve hata edilmemeliydi⁷⁰².

Cerde hizmetinin eksiksiz ve başarılı bir şekilde yürütülmesini sağlamak isteyen merkezi hükümet, daha önceden Dergâh-ı Muallâ Kapıcılar Kethüdalığı hizmetinde bulunan Mehmet Bey⁷⁰³ ile Mirâhûr-u Sâni Osman Bey'i⁷⁰⁴ cerde mübaşiri olarak tayin etmişti. Mübaşirlerin görevi hacıları karşılamaya memur olan askerlerin her tür ihtiyaçlarının temin edilmesini sağlamak ve zamanında yerlerinden hareket ettirmektir. Hac kafilesini karşılayıp güvenlik içinde Şam'a dönen mübaşirlerin görevi, Şam ve Kudüs valilerinden alacakları mektuplar ile sona erecek ve Der-Saadet'e döneceklerdi. Cerde hizmetinin düzgün bir biçimde yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek maksadıyla İstanbul'dan mübaşirler tayin edildiği, Kudüs Sancağı mutasarrıfı Vezir Recep Paşa'ya 1126/1714 senesi hac organizasyonu için yazılan bir emirde de görülmekteydi⁷⁰⁵.

Cerdeye memur olan askerlerin üçte birinin göreve gelmediği, deveci veya meşaleci olup askerlikle ilgisi olmayanlar ile durumun idare edilmeye çalışıldığı merkezin kulağına gitmişti. Ayrıca Müzeyrib ve diğer menzillerde epeyce oyalanıp vaktinde hareket etmeyen askerler, yanlarına sadece kendilerine yetecek kadar yiyecek almışlardı. Hacıların zahire ihtiyacını karşılamaları zorunlu olduğu halde bu işi yerine getirmemeleri, yeterince azığı kalmayan hacılar arasında fitne ve kavgalara neden olmuştu. Dolayısıyla Recep Paşa bu konularda gösterdiği rehavet nedeniyle ciddi bir biçimde uyarılmıştı. Zira cerdeye memur edilen sancak idarecilerinden, cerde askerinin her türlü ihtiyaç ve gıdasını temin etmelerinin yanı sıra hacıların da yiyecek ve benzeri ihtiyaçlarını karşılamaları isteniyordu. Yine bu konuda Şam sancağı riyasetinde diğer cerde işlerine vakıf olanlar ile cerde ve yola dair işlerin müzakere edilmesi emredildi. Böylece her türlü tedbir ve önlemleri alan cerde kuvveti, hac kafilesini zamanında karşılayıp emniyetle Şam'a götürebilecekti⁷⁰⁶.

⁷⁰²BOA, A. DVN. MHM, 116, 16.

⁷⁰³BOA, A. DVN. MHM, 120, 885.

⁷⁰⁴BOA, A. DVN. MHM, 120, 883, 884.

⁷⁰⁵BOA, A. DVN. MHM, 120, 946.

⁷⁰⁶BOA, A. DVN. MHM, 120, 975.

Yine Dergâh-ı Muallâ müteferrikalarından emekli müteferrikabaşı olan Ebu Bekir Bey 1136/1723 senesi cerde hizmetinde görev almıştı. Mübaşir olarak atanan Ebu Bekir Bey cerdeye memur olup farklı yerlerden görevlendirilen askerlerin yoklama durumunu padişaha arz edecekti. Bu yüzden kendisinden hızlı ve acil olarak Müzeyrib'e ulaşması istendi. Buraya gelecek cerde birlikleri mübaşir tarafından doğru bir biçimde yoklanıp deftere kayıt edilecekti. Bu askerler için tutulan iki defter görevlilerin imza ve mühürleri ile birlikte bir hüccet-i şer'iyye de eklenerek padişaha sunulacaktı. Bu bağlamda mübaşirden doğruluk ve adalet ile bu görevi yerine getirmesi istendi⁷⁰⁷.

2.2.1. Mübaşir Ücreti

Her sene Surre eminleri vasıtasıyla mübaşirlere, eyalet ve cerde hizmeti karşılığı gönderile gelen mübaşiriyye bedeli ödenirdi. Dolayısıyla aşağıdaki tabloda eski ve zamlı mübaşiriyye bedelleri görülebilir:

Eyalet	Mübaşiriyye Eski miktar	Mübaşiriyye Zamlı miktar
Sayda	10000	16500
Trablusşam	7500	11000
Şam-ı Şerif	15000	20000
Mısır	15000	25000
Halep	5000	10000
Trablusşam	8500	11000
Sayda'nın	3000	6000
Yekûn	64000	99500⁷⁰⁸

Tablo 1: Mübaşiriye Ücretleri

2.2.2. Mübaşir'in Sorumluluğu

1174/1760 yılı cerde hizmeti ile alakalı olarak merkezden görevlendirilen mübaşir Mir Mustafa, Nablus Sancağı'ndan cerde hizmeti ile sorumlu zeamet ve tımar kuvvetleri komutanlarının göreve gelmedikleri yönündeki haberini İstanbul'a iletmişti. Bu durum merkez tarafından Trablusşam Valisi ve Cerde Başbuğu Vezir

⁷⁰⁷BOA, A. DVN. MHM, 132, 204.

⁷⁰⁸BOA, TSMA, d. 4453, 1, 1.

Osman Paşa'dan soruldu. Nablus Sancağı'ndaki bu memurlara verilen tımar ve zeamet gibi istihkakların ancak cerde hizmetini yerine getirdikleri takdirde kendilerinin olabileceği belirtilmişti. Konunun incelenmesi neticesinde yeni tımar ve zeamet komutanlarının görevlendirilmesi için izin verildi⁷⁰⁹.

2.3. TRABLUŞSAM VALİSİNİN CERDE BAŞBUĞLUĞU

Suriye bölgesinin Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra bölge, Şam Eyaleti olarak yapılandırılarak idare edilmeye başlanmıştı. Ancak ilerleyen zamanlarda devlet, bugünkü Lübnan coğrafyasının dağlık kesimleri ile bedevi Arapların yaşadıkları mahallerde istikrarsızlıklar artınca Suriye coğrafyasının sahil şeridinde yeni eyaletler tesis etmeye başladı. Bu uygulama çerçevesinde kurulan üç eyalet Sayda, Safed ve Trablusşam'dı. XVIII. asırda cerde başbuğlarının ekseriyetle tayin edildikleri idari birim olan Trablusşam Eyaleti 1579 tarihinde tesis edilmişti⁷¹⁰. Ancak 1104/1692 senesine değin değişik yerel unsurların idaresinde kalan eyalete, merkezden valilerin atanmaya başlaması ile devlet otoritesinin yeniden tesis edilmeye çalışıldığını görülmekteydi⁷¹¹. Buradaki amaç Trablusşam Eyaleti valilerinin haccın idaresi ve kervanın güvenliğinde Şam hac emirine hem maddi hem de askeri destek vermelerini temin etmektir.

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren merkezden atanan Trablusşam valileri genelde daha evvel önemli memuriyetlerde bulunmuş ve mali konularda yetkinlikleri olan idarecilerdi. Örneğin 1101/1689-90 senesindeki atamada önceki eyalet valisi Hamza Paşa aniden vefat edince yerine defterdarlıktan vezirliğe yükseltilen Ali Paşa Trablusşam valisi olarak tayin edilmişti⁷¹². Böyle bir tercihte bulunulmasının nedeni muhtemelen Trablusşam Eyaleti'nin gelirlerinin yüksek olması ve tahsil edilecek miri gelirin hac kafilesinin güvenliğine harcanacak para olmasıydı. Sonraki yıllarda da atamalarda aynı hassasiyet devam etmişti. Ali Paşa'dan sonra yine İstanbul'da önemli vazifelerde bulunmuş, Osmanlı Sultanı'na yakın isimlerden Bozoklu Mustafa Paşa Trablusşam valiliği yapmıştı⁷¹³.

⁷⁰⁹BOA, A. DVN. MHM, 162, 270.

⁷¹⁰Enver Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, TTK, Ankara 2012, s. 88; Fazıl Bayat, "Trablusşam Eyâleti", *DİA*, C. XXXXI, İstanbul 2013., s. 295.

⁷¹¹Bayat, *a.g.m.*, s. 296.

⁷¹²Raşid, II, s.105.

⁷¹³Raşid, II, s. 189.

XVIII. yüzyılın büyük bir kısmında Trablusşam Paşası cerde başbuğu olarak, Şam hac yolunu kullanan hacıların güvenliğini temin etmekle görevlendirildi. Trablusşam Paşası kendisine bir yıllığına tahsis edilen ve yıllık geliri 750 keseyi bulan bir arazinin idarecisiydi. Cerde başbuğu olarak Trablusşam valisi hacıların güvenliğini sağlamanın yanı sıra gıda ihtiyaçlarını da karşılamakla yükümlüydü. Ayrıca Trablusşam valisi Şam hac yolu için 500 süvari askeri hazırlamak zorundaydı⁷¹⁴. Trablusşam beyinin cerde başbuğu olduğu zamanlarda ise bizzat kendisi birliğin başında bulunurdu. Trablusşam Sancağı hacıların başlıca gıda ihtiyaçları olan buğday, pirinç ve mısır gibi zahire ihtiyacını temin ederdi. Cerde birliğinin bir diğer ana unsurunu Sayda'dan gönderilen ve sayısı 500'ü bulan süvari birlikleri oluştururdu. Cerde askerlerini zamanında hazır edebilmesi için de Sayda valisine başta mukataa geliri olmak üzere Dürzü, Mevali ve bazı Arap kabilelerinden alınan haraçlar da tahsis edildi. Ayrıca ihraç ve ithal mallardan alınan ücretler, ticari işlerden alınan vergiler ile birlikte birçok yeni vergi çeşidiyle sağlanan para miktarı yaklaşık 1.000 keseye ulaşırdı⁷¹⁵.

1135/1722 senesinde cerde başbuğu görevini yürüten Halep Valisi Recep Paşa'nın mevali urban eşkıyası sorununu halletmek için kendi isteğiyle görevi bırakmak istemesi üzerine bu görev kendisinden alındı. Devlet Halep valisinden eşkıya uzak-yakın nerede bulunursa bulunsun üzerlerine gidilip yok edilmesini, bölgenin ve halkın rahatlatılmasını istedi⁷¹⁶. Dolayısıyla aynı sene bu görev Trablusşam Eyaleti mutasarrıfı Vezir İbrahim Paşa'ya Kudüs Sancağı da tahsis edilerek verildi. Kendisinden mutad üzere 500 asker hazırlaması emredildi. Ayrıca kapısı halkını da cerdede kullanması için Trablusşam mukataası malından miri yardımı olmak üzere 30.000 kuruş tahsis edildi. Bu seneki cerde görevinde İbrahim Paşa'ya yardımcı olmak için Maraş Beylerbeyi İbrahim Paşa kapısı halkı ve Leccun ve Cebel-i Aclun Sancakları mutasarrıfı da malikâne üzere taahhüt ettiği mükemmel ve mürettep askeriyle memur kılınmıştı. Bunların yanı sıra Sayda Eyaleti de mutad üzere her sene cerdeye gönderdiği 500 askeri gönderecekti. Bu durum Sayda Eyaleti ile Gazze ve Nablus Sancakları tasarrufunda olan Şam Valisi ve Hac Emiri olan Vezir Osman Paşa'ya da bildirildi. Hac Emrine yapılan uyarı ile de Gazze ve Nablus

⁷¹⁴Volney, *a.g.e.*, s. 168-169.

⁷¹⁵Volney, *a.g.e.*, s. 168-169.

⁷¹⁶BOA, A. DVN. MHM, 131, 257.

sancakları mütesellimlerinin Trablusşam cerde başbuğuna söz verdikleri sayıda askeri gönderip göndermediklerinin kontrolü istendi. Ayrıca Rakka Mutasarrıfı Osman Paşa da 150 seçkin ve savaşçı cerde askeri hazırlayacaktı. Nablus, Gazze ve Leccun sancakları alaybeyleri de bölgelerindeki tımar ve zeamet sahiplerinin hazırladıkları askerler ve Şam urbani şeyhi de urban kabileler ile kendisine tabi yararlı adamlarıyla bu işe memur edildi⁷¹⁷.

1136/1723 senesi Trablusşam beylerbeyi olarak atanan ve cerde askerine başbuğ olan İsmail Paşa, Trablusşam ve Hama sınırından Şam hududuna kadar olan bölgenin güvenliğinden de sorumlu tutuldu. Dolayısıyla urban, Kürt, Türkmen, başıboş levendler başta olmak üzere yol kesen, hırsızlık ve adam öldürmek gibi işlere bulaşan eşkıyanın yok edilerek yolların, geçitlerin ve diğer mahallerin güvenliği sağlanmış olacaktı⁷¹⁸. Ardından Trablusşam Beylerbeyi Süleyman Paşa 1137/1724 senesinde yerine getirdiği cerde hizmetinde başarılı olduğundan, 1138/1725 senesinde de görev kendisinde kaldı. Ancak merkezi idare Süleyman Paşa'dan her sene mutad olan 500 askerin yanı sıra kapısı halkının sayısını arttırarak cerdeye katılmasını talep etti⁷¹⁹.

2.4. ŞAM EMİRÜ'L-HACCININ CERDEDEN SORUMLU TUTULMASI

Şam valisi ve hac emiri cerde işlerinin düzenlenmesinden birinci derecede sorumluydu. Örneğin Şam eyaleti ve hac emirliği 1137/1724 senesinde kendisine verilen Azm-zade İsmail Paşa'nın bu göreve atanma nedeni, cerde hizmeti görülme üzereydi. Bu çerçevede Hac Emiri İsmail Paşa, kardeşi ve Trablusşam beylerbeyi tayin edilen Süleyman Paşa'nın cerde başbuğluğu görevinden sorumlu tutuldu. Keza 1138/1725 Rebiulahir ayı sonlarında Kudüs, Gazze ve Nablus sancakları mutasarrıflığı kendine verilen Şam Valisi ve Hac Emiri İsmail Paşa'dan, hac ve cerde hizmetleri ile ilgili gerekli tedbirleri alması istendi. Şam, Kudüs, Gazze ve Nablus sancakları mütesellimleri, Nablus ve Gazze sancakları alaybeyleri, Şam urban şeyhi de mutad üzere askerleriyle cerdeye destek olacaktı. Ayrıca Şehr-i Zor⁷²⁰ Beylerbeyi İbrahim Paşa da malikâne üzere mutasarrıf olduğu Cebel-i Aclun ve Leccun

⁷¹⁷BOA, A. DVN. MHM, 131, 227.

⁷¹⁸BOA, A. DVN. MHM, 131, 1397.

⁷¹⁹BOA, A. DVN. MHM, 133, 210.

⁷²⁰Halep'e bağlı bir sancaktı. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 175.

sancaklarından 300 nefer cerde askerini hazır edecekti⁷²¹. Böylece 1138/1725 senesinde yeniden Şam hac yolundan gidecek hacıların karşılanması hizmetine tayin edilen Süleyman Paşa ve Sayda Valisi Vezir Osman Paşa da hazırlayacakları 500 asker ile cerde birliğini oluşturmuş olacaktı⁷²².

İsmail Paşa'nın hem uzun zamandan beri bölgede bulunup görev yapıyor olması hem de vezirler içinde tecrübeli ve becerikli bir idareci olması gibi vasıfları, cerde hizmetinin de kendisine havale edilmesine neden olmuştu. Zira 1138/1725 senesinde Harb urbanının hacılara saldırmayı planladığı haberi alındığından itibaren, Şam hac yolunun durumunu iyi bilen İsmail Paşa gerekli önlemleri alması için uyarıldı⁷²³.

2.5. CERDEDE YAŞANAN DEĞİŞİM

1143/1730 senesinde Halep Muhassılı Osman Paşa, yeni Trablusşam beylerbeyi ve cerde başbuğu olarak tayin edildi. Bu seneye kadar Trablusşam valisinden, cerde için harcanan ve mîrî gelirlerden tahsis edilen 15.000 kuruş para isteniyordu. Ancak bundan sonra söz konusu para merkez tarafından istenmeyerek, 500 yerine 1000 asker hazırlanması ve hacıların da Hediye Eşmeleri'nde karşılanması istendi. Dolayısıyla Trablusşam'ın cerde bütçesi devlet tarafından arttırıldı⁷²⁴. Cerde başbuğluğu görevini başarı ile yetiren Osman Paşa'nın görevine 1145/1732 senesinde hala devam ettiğini görülmektedir. Hatta yine bu sene urban taifelerinden Beni-Sahr ve Anaze kabileleri başta olmak üzere diğerleri ile birlikte hacılara saldırmak niyetinde oldukları haber alındı. Dolayısıyla Osman Paşa'dan bu sene cerde askerini sayıca ve kalite bakımından üst seviyede donatarak hac kafilesinin güvenliği noktasında gerekeni sağlaması emredildi⁷²⁵.

2.6. CERDENİN FİNANSMANI

Trablusşam mukataası gelirlerinin büyük bir kısmı cerdenin finansmanı için tahsis edilmekteydi. Ancak bazen gelirlerin zamanında tahsil edilememesi, cerde bütçesinde ciddi açık oluştururdu. Örneğin 1171/1758 senesinde Trablusşam Valisi

⁷²¹BOA, A. DVN. MHM, 133, 208.

⁷²²BOA, A. DVN. MHM, 133, 208.

⁷²³BOA, A. DVN. MHM, 133, 786.

⁷²⁴BOA, A. DVN. MHM, 136, 1071; Subhî, *a.g.e.*, s. 55.

⁷²⁵BOA, A. DVN. MHM, 139, 139; Subhî, *a.g.e.*, s. 175.

Abdurrahman Paşa cerde başbuğu olarak tayin edildi. Ancak Şevval ayına kadar Trablusşam mukataasından cerde hizmetine ayrılan paranın tahsil edilmesi gerekirken işlem gecikmişti. Dolayısıyla Zilkade ayının on beşine kadar hareket edip Müzeyrib'e ulaşması gereken cerde birliği henüz çıkamamıştı. Bu durumu çözüme kavuşturmak için hemen kolları sıvayan merkez, Enderûn-u Hûmâyûn hazinesinden 300 keselik 150.000 kuruş parayı Şam Hac Emiri Çeteci Abdullah Paşa'ya göndermişti. Bu paranın 50.000 kuruşluk kısmı aynı yıl içinde Trablusşam mukataasından tahsil edilip merkeze ödenecekti. Kalan kısmının da yine aynı mukataadan taksitle tahsil edilerek ödenmesi istenmişti⁷²⁶.

2.7. CERDE ASKERİ SAYISI VE MASRAFI

Aydın muhassıllığı görevi devam etmek ile birlikte yeni Trablusşam valisi ve Cerde başbuğu olarak atanan Vezir Çelik Mehmet Paşa, 1172/1758 senesinde bu göreve getirildi⁷²⁷. Cerde ihtiyaçları kapsamında 25.000'i levend askeri ve 8.000'i de top masrafı olmak üzere toplam 33.000 kuruş, devlet tarafından karşılanmak üzere gönderilecekti. Bunun karşılığında askerlerin yetenekli ve özel olması istendi. Bu paşaya yapılan yardım büyük bir yenilikti. Çünkü bu zamana kadar cerde hizmeti gören valiler söz konusu masrafı kendileri karşılamıştı. Ayrıca yine değişen bir uygulama asker sayısı ile ilgiliydi. Trablusşam valileri cerde için 1.000 asker hazırlarken bu sayıya 1.000 asker daha ilave etmeleri şart koştu. Bu iş için gerekli olan 50.000 kuruşun 1172/1758 senesi Trablusşam mukataası malından tahsis edildiği de bildirildi. Ayrıca artık Sayda valilerinin de mutad olduğu üzere gönderdikleri 500 askere bir 500 asker daha ilave edilerek 1.000'e çıkartıldı. Bunlar için de gereken 25.000 kuruşun Sayda mukataası malından tahsisi yapıldı. Dolayısıyla Trablusşam valisinden görevini eksiksiz olarak yerine getirmesi istendi⁷²⁸.

Keza 1173/1759 senesinde Rumeli Beylerbeyliği rütbesiyle cerde başbuğu tayin edilen Trablusşam Eyaleti mutasarrıfı Osman Paşa'ya cerde hazırlığı ile ilgili yardım edilmişti. Zira bu sene bölgede yaşanan deprem felaketi nedeniyle Trablusşam halkı perişan olmuştu. Dolayısıyla cerde hazırlığını Trablusşam geliriyle

⁷²⁶BOA, C. AS. 281, 11697.

⁷²⁷Süreyya, *Sicill*, IV, s. 1047.

⁷²⁸BOA, A. DVN. MHM, 161, 159.

yerine getirmesi zora giren paşanın, zamanında hazır olamama durumu söz konusuydu. Bu durumda Şam Valisi Abdullah Paşa'nın hac emirliği görevinden ayrılması ile boşa çıkan Hama, Humus, Maarratü'n-Numan ve Hısnü'l-Ekrad⁷²⁹ mukataaları Trablusşam valisine malikâne usulü ile tahsis edildi. 150.000 kuruş olan muaccele geliri de 160.000 kuruşa yükseltildi. En az üç sene üzerinde kalacak yeni mukataa gelirleri ile cerde işleri için gereken para çıkartılmış olacaktı⁷³⁰. Keza 1174/1760 senesinde Trablusşam beylerbeyi olup cerde'ye başbuğ olan Mehmet Paşa'dan da cerde askerine daha fazla dikkat ve önem vermesi bekleniyordu. Levend teçhizi için gerekli olan 25.000 kuruş ile top gideri için 8.000 kuruş olmak üzere toplam 33.000 kuruş devlet hazinesinden sağlanacaktı⁷³¹. Ancak muhtemelen 2.000 olması gereken cerde askeri sayısında bir esneklik gösterilmiş olmalı ki 1.500 asker ile Hediye Eşmeleri menziline hacıların karşılanması istendi⁷³².

Zira bu durumu teyit eden bir gelişme 1177/1763 senesinde Trablusşam valisi ve cerde başbuğu olan Muhammed Paşa döneminde yaşanmıştı⁷³³. Ayrıca üst üste birkaç defadır aynı göreve atanan Muhammed Paşa'ya, 1177 senesi Trablusşam mukataası malından 25.000 kuruş levend askeri ve 8.000 kuruş da top masrafı için para tahsis edilmişti⁷³⁴. Dolayısıyla gelirleri arttırılan Trablusşam valisinden bunun karşılığında cerde askeri sayısını 1.000'den 1.500'e çıkarması ve hac kafilesini Hediye Eşmeleri'nde gecikmeden zamanında karşılaması istenmişti. Buna ilaveten Sayda valisi ile Şam urbani şeyhi⁷³⁵, Cebel-i Aclun ve Leccun zabitleri⁷³⁶, Şam-Kudüs-Gazze mütesellimleri⁷³⁷, Nablus Sancağı alaybeyi⁷³⁸ ile Gazze Sancağı alaybeyi⁷³⁹ askerleriyle birlikte cerdede hazır olup yanında olacaklardı.

2.8. CERDE BAŞBUĞUNA URBAN UYARISI

1190/1776 senesinde Trablusşam Beylerbeyi ve Cerde Başbuğu Yusuf Paşa'dan bu yılki cerde hizmeti için, diğer sancaklardan katılacak askerler ile her

⁷²⁹Suriye-Trablusşam'a bağlı bir kazaydı. Bkz. *Akbayar, a.g.e., s. 74.*

⁷³⁰BOA, C. ML. 577, 23659, 1.

⁷³¹BOA, C. ML. 463, 18805.

⁷³²BOA, A. DVN. MHM, 162, 270.

⁷³³BOA, A. DVN. MHM, 163, 667.

⁷³⁴Bu gelenek 1187/1773 tarihinde hala devam ediyordu. Bkz. BOA, C. ML., 26, 1242.

⁷³⁵BOA, A. DVN. MHM, 163, 667.

⁷³⁶BOA, A. DVN. MHM, 163, 668.

⁷³⁷BOA, A. DVN. MHM, 163, 673, 674, 675.

⁷³⁸BOA, A. DVN. MHM, 163, 676.

⁷³⁹BOA, A. DVN. MHM, 163, 677.

zamankinden daha fazla birlik ve beraberlik içinde hareket etmesi istendi. Ayrıca askerlerin her türlü ihtiyacının karşılanması ve zamanında hazır edilmeleri emredildi. Trablusşam cizyesi malından hac masrafları için tahsis edilen 31.218 kuruş paranın da bir an evvel Şam valisine iletilmesi emredildi⁷⁴⁰. Zira Mekke'den İstanbul'a gönderilen mektuplar bu sene urbanın, hacıların geçeceği yol ve menzillerde kervana saldırı ihtimalinin yüksek olduğunu haber veriyordu. Aynı zamanda Sayda valisi olan Vezir Cezzar Ahmet Paşa'dan da hacıların korunabilmesi için mutad üzere göndermekle yükümlü olduğu askerleri, zamanında cerde başbuğunun komutasına göndermesi istendi. Böylece geçmiş yıllara nazaran zamanında daha iyi donatılmış askerler hazırlanmış olarak urban belasının aşılacağı umuluyordu⁷⁴¹.

Trablusşam Valisi ve Cerde Başbuğu Yusuf Paşa ilk önce Müzeyrib sahrasında yoklama yaptı. Buna göre kendi kapısı halkı ile karakullukçuları hariç 2.600 asker mevcuttu. Gazze Sancağı 200, Cebel-i Aclun ve Leccun sancakları da 200 asker gönderdi. Ancak Kudüs ve Nablus'tan 500 asker henüz gelmemişti. Dolayısıyla Trablusşam valisinin asker sayısını 3.000'e çıkartabilmek için gereken harcamayı kendi bütçesinden yapması gerekti. Ayrıca Sayda valisi kethüdasının 500 asker ile Müzeyrib'de olması gerekirken, gelmedikleri yönündeki raporu Müzeyrib kadısı merkeze gönderdi. Ancak bu yıl Sayda'dan cerdeye gelen olmamasının nedeni Sayda'ya zamanında vali atamasının yapılamamasıydı. Cezzar Ahmet Paşa yeni Sayda valisi olarak atandı ancak atama emri yeni senede gönderilecekti. Böylece Sayda valisinin cerde hizmeti de yeni yılda başlamış olacaktı⁷⁴².

2.9. XVIII. YÜZYILIN SONLARINA DOĞRU CERDENİN DURUMU

Yüzyılın sonlarına gelindiğinde hala hac işleri arasında en önemli konulardan birisi olan cerde birliğini temin ve tedarik vazifesi, Trablusşam Eyaleti'nin üzerindeydi. Örneğin 1198/1783 senesinde Trablusşam Valisi ve Cerde Başbuğu İbrahim Paşa'nın merkeze ilettiği bir yazıdan, hacıları karşılamak için yola çıkan cerde birliğinin her sene olduğu gibi Zilhicce ayının on üçünde Müzeyrib sahrasına vardığı bilgisi anlaşılmaktaydı. Buradaki ilk işleri, hacılar için çadır kuracak olanların tespit edilmesi olmuştu. Daha sonra Şam valisi ve hac emirinin emri üzere,

⁷⁴⁰BOA, AE. SABH. I, 354, 24752.

⁷⁴¹BOA, C. DH., 321, 16002.

⁷⁴²BOA, C. AS., 317, 13126.

Surre Emîni İsmail Ağa, Şam Rûznameçisi Mehmed Ragıb Efendi ve Müzeyrib Naibi Mehmed Fethi Efendi cerde birliğinin yoklamasını yapmıştı. Buna göre İbrahim Paşa'nın kara kullukçuları⁷⁴³ hariç tam silahlı kapı halkı ve asker sayısı 3.120 kişiydi. Bu durum bir deftere kayıt edildi. Kadı tarafından da bu durum bir tutanak altına alındı. Cerde birliği Zilhicce ayının yirmi birinde hacıları karşılamak için Müzeyrib'den yola çıkmıştı⁷⁴⁴.

1201/1786 senesinde cerde askeri üzerine yine başbuğ tayin edilen Trablusşam Beylerbeyi İbrahim Paşa'dan öncelikle kapı halkı ve cerde askeri sayısını daha önceki senelere kıyasla daha fazla tutması istenmişti⁷⁴⁵. Ayrıca hacıları yeterli zahire ve asker ile karşılama görevine de daha erken çıkması yerinde bir tedbir olacaktı. Dolayısıyla Trablusşam valisi söz konusu sorumlulukları başarıyla yerine getirmiş olursa, Şam valisi ve hac emirinin hac işlerindeki ağır yükünü hafifletmiş olacaktı. Bu bağlamda cerde başbuğluğu görevini layıkıyla yerine getiren İbrahim Paşa, Şam valiliği ve hac emirliği ile ödüllendirilirken mevcut Şam Valisi Battal Hüseyin Paşa da Trabzon valiliği görevine tayin edilmişti⁷⁴⁶. İbrahim Paşa'dan hac ile ilgili işleri yerine getirirken her türlü masrafı karşılayacağına ve merkezden hiçbir talepte bulunmayacağına dair söz de alınmıştı. Yeni cerde başbuğu seçme konusu da İbrahim Paşa'ya bırakılmıştı⁷⁴⁷.

1203/1788-89 tarihinde Trablusşam beylerbeyliği ve cerde başbuğluğu görevlerini yürütmekte olan Osman Şedid Paşa'dan hacıların gerek cerde askerleri ile karşılanması gerekse de urbanın saldırılarından korunmaları hususunda Şam valisinin bilgisi dâhilinde oldukça önem vermesi istenmişti. Ayrıca Osman Paşa'dan levend askeri ve top masrafları için Trablusşam mukataasından havale edilmesi emredilen 33.000 kuruş para ile yine Trablusşam valilerinin adetleri üzere göndermekle yükümlü oldukları 1.500 askeri göndermesi istenmişti. Hacılar ise Hediye Eşmeleri'nde karşılanacaktı⁷⁴⁸.

⁷⁴³Karakullukçu tabiri yeniçeri odalarında en kıdemsiz askerler için kullanılırdı. Her yeniçeri odasında birden dörde kadar bulunurdu. Bkz. *Sertoğlu, a.g.e.*, s. 176.

⁷⁴⁴BOA, AE. SABH. I, 15, 1350.

⁷⁴⁵BOA, AE. SABH. I, 6, 583.

⁷⁴⁶BOA, AE. SABH. I, 9, 811.

⁷⁴⁷BOA, AE. SABH. I, 18, 1558.

⁷⁴⁸BOA, C. DH., 312, 15557.

2.10. HALEP VALİLERİNİN CERDE BAŞBUĞLUĞU

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyeti altına giren şehir, Doğu ile Batı arası ticarete önemli bir merkez olarak gelişme göstermişti. Doğu Akdeniz'in çok önemli bir ticarî merkezi haline geldiğinden, Avrupalıların XVI. yüzyılda ticarî faaliyetleri Şam'dan Halep'e doğru yön değiştirmişti. İpek ve pamuk Batı'ya ihraç edilen başlıca ticarî ürünlerdi. Bağdat ve Basra'dan gelen büyük kervanlar 1639'da Osmanlı-İran mücadelesinin sona ermesiyle İran ipeğini tekrar Halep'e getirmeye başladı ve bu durum XVII. yüzyıl boyunca sürdü. XVIII. yüzyıl bir Osmanlı eyaleti olarak Halep'in nüfusunun ve ticarî zenginliğinin en yüksek noktaya ulaştığı dönemi teşkil etmişti. Zira 12.000 dokuma tezgâhı ve 100 boyama işyeri olan Halep şehri, kumaş ve pamuklu yapımında bölgede birinci sıradaydı. Marsilyalı tacirler de bu ürünleri Avrupa'ya taşıyordu⁷⁴⁹. Dolayısıyla Halep Avrupa, Hindistan ve İstanbul arasındaki alım-satım ve ticaretten alınan gümrük vergileri, Suriye'de satılmak üzere Türkmen ve Kürt sığır çobanlarının Ermenistan ve Diyarbakır'dan her yıl getirdikleri sürülerden alınan vergiler, mîrî ve Halep muhassıllığı gelirleri ile hac masraflarının büyük oranda karşılandığı bir eyaletti. Ayrıca XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Halep valisi bölgenin en güçlü cerde başbuğuydu⁷⁵⁰.

Halep Valisi Çetrefil-zâde Yusuf Paşa 1113/1701-2 senesinde vezirlikle Halep'e atandı⁷⁵¹. 1114/1702 senesinde de İstanbul tarafından cerde başbuğu olarak görevlendirildi. Kendisinden cerde kuvvetinin oluşturulması için de öncelikle kapısı halkını, Halep alaybeyi ile askerlerini, eyaletteki tüm zeamet ve tımar sahiplerini toplaması ve teçizatlarını sağlaması istendi. Ayrıca bu askeri birliğe Trablusşam ve Sayda valileri de 500'er askerle katılacaklardı. Cerdenin oluşturulma sürecini de bizzat Şam valisi yapacaktı. Halep valisinin cerde başbuğu olarak görevi, hac kafilesinin Şam'dan hareketinden sonra Müzeyrib'e varmak ve burada konaklayarak hazır bulunmaktı. Böylece daha hacılar hac vazifesini yerine getirip dönüş yoluna çıkmadan önce, Müzeyrib'de konuşlanan bu askeri birlik bölgeyi urban eşkıyasından arındırmış ve güvenliği temin etmiş olacaktı. Cerdenin daha sonraki vazifesi, 'Ulâ

⁷⁴⁹Raymond, "Arap Eyaletleri", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, s. 454; W. G. Browne, *Travels In Africa, Egypt and Syria From the Year 1792-1798*, London 1799, s. 386.

⁷⁵⁰Bruce Masters, "Halep", *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 244-246; Volney, *a.g.e.*, s. 140-141, 144-146.

⁷⁵¹Süreyya, *Sicill*, V, s. 1697.

menziline hacıları karşılayıp, emniyet ve huzur içinde Şam'a ulaşmalarını temin etmekte⁷⁵².

Keza bir diğer Halep valisi üçüncü kez buraya atanan Çerkez asıllı vezir Mehmet Paşa da⁷⁵³, 1124/1712 senesinde Şam hac yolundan gidecek hac kervanının emniyetini sağlamakla görevli cerde askerine başbuğ tayin edildi. Şam Valisi ve Hac emiri Vezir Nasuh Paşa, Hicaz bölgesinden yayılan haberlere göre urban eşkiyasının bu sene sayıca çok fazla olduklarını ve bir saldırı ihtimalinin olabileceğini haber almıştı. İstanbul'a yazdığı yazı ile geçen seneden daha fazla asker talebini olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Halep valisinden, kethüdası ve 300 nefer süvari cerde askeriyle hacıları Bi'r-i Ganem'de zamanında karşılaması talep edildi⁷⁵⁴. Ancak, Rusların 1711 senesinde imzalanan Prut Anlaşmasına riayet etmemesinden kaynaklanan Rus seferi nedeni ile Halep valisi ve askerlerinin cerde hizmeti yerine sefere katılması emredildi⁷⁵⁵.

2.11. RECEP PAŞA'NIN CERDE BAŞBUĞLUĞU

Hacıları karşılamak ve zahire temin etmekle görevli cerde birliklerinin başına seçilecek başbuğun, tecrübeli ve Hicaz bölgesinde bilinen birisi olması, aranan şartlar arasında ilk kriterlerdi. Bunlara ilaveten Şam hac yoluna ve urban meselelerine vâkıf bir vezirin bulunması gerekliydi. 1134/1721 senesi cerde başbuğluğu için, Şam valisi ile Şam'ın ileri gelenleri bu hususu görüşecekler ve belirleyecekleri bir ismi merkeze iletceklerdi. Ancak İstanbul, daha önce Şam valiliği yapan ve tekrar ikinci kez Halep valisi olarak atanan Recep Paşa'yı cerde başbuğluğuna uygun gördü. Recep Paşa'nın gerek Arabistan Vilâyetleri'nden Şam ve Halep Eyaletleri'nde valilik ve hac emirliği yapması gerekse de urbanın durumu konusunda yeterliliği atanmasında etkili oldu. Kendisine bu önemli görev verilirken Halep Eyaleti ile birlikte Kudüs, Gazze ve Nablus sancakları da tahsis edildi⁷⁵⁶.

Dolayısıyla 1134/1721 senesinde cerdeye memur edilen Recep Paşa'dan beklenen görev, Zilhicce ayının başında hacıları olması gereken yerde zamanında bulunmaktı. Recep Paşa'nın cerde başbuğu olarak atanmasında, bir önceki yıl urban

⁷⁵²BOA, A. DVN. MHM, 114, 23.

⁷⁵³Süreyya, *Sicill*, IV, s. 1032.

⁷⁵⁴BOA, A. DVN. MHM, 119, 1042.

⁷⁵⁵BOA, A. DVN. MHM, 119.1257; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV, I, s. 91.

⁷⁵⁶BOA, A. DVN. MHM, 130, 1133; Süreyya, *Sicill*, IV, s. 1366-1367.

eşkiyasının Şam hac yolu üzerinde hac kervanına pusu kurması da belirleyici oldu. Bu urban saldırısı hacıların on-onbeş gün yolda kalmalarına ve yiyecek-içecek yetersizliği yaşamalarına yol açmıştı. Bu yüzden kervanda düzen ve asayiş de bozulmuştu. Dolayısıyla hem urban eşkiyasının kötülük ve zararlarının bertaraf edilmesi hem de hacıların yolculuklarını her açıdan emniyet ve refah içinde yapması devletin en önemli meselesiydi. Halep Valisi ve Cerde Başbuğu Recep Paşa'nın görevini başarılı bir şekilde yerine getirebilmesi maksadıyla bazı valilerin de emrine verildiği bilinmekteydi. Örneğin Trablusşam Valisi Osman Paşa, 500 nefer süvari askeri ile kethüdasını hacıların karşılanması hizmetine tayin edecekti⁷⁵⁷. Osmanlı Devleti'nin bu işi ciddiyetle takip ettiği ve tayin ettiği bir mübaşir ile durumu yoluna koymaya çalıştığı da görülmekteydi. Öyle ki Trablusşam Valisi Osman Paşa ile beraber mübaşir, hacıların ihtiyacına cevap verecek miktarda zahire ile Zilhicce ayının başında cerde başbuğunun yanında hazır bulunacaklardı. Yine Cebel-i Aclun ve Leccun sancakları mutasarrıfı olan İbrahim Paşa'da malikâne şartı olarak 300 nefer süvari askeri ile cerde hizmetine memur edildi⁷⁵⁸.

2.11.1. Recep Paşa'ya Askeri Destek

Şam Valisi Ali Paşa'ya yazılan bir hükme göre hac emiri olanların her sene Şam'dan tayin ettikleri bir mütesellim aracılığıyla 600 süvari askeri teçhiz edip cerde başbuğunun hizmetine gönderdikleri belirtilmekteydi⁷⁵⁹. Ayrıca askerlerin seçilmesinde de oldukça dikkatli olunması ve kesinlikle meşaleci veya akkam bir kimsenin bulunmaması istenmekteydi. Gazze Sancağı alaybeyinden de bir önceki yıl urban eşkiyasının hacılara sıkıntı vermesinden dolayı 1134/1721 yılında cerde için hazırlıklı olması istendi. Dolayısıyla alaybeyi tımar ve zeamet sahipleriyle birlikte tedariklerini gördükten sonra zahirelerini de alarak cerde başbuğunun yanına gideceklerdi⁷⁶⁰.

Keza bazı senelerde Adana ve Maraş Eyaletleri'nden, Halep valisi ve cerde başbuğuna takviye süvari cerde askeri sağladı. Cerde ile ilgili böylesine önemli önlemler alınmasının temel nedeni şüphesiz urban meselesiydi. Dolayısıyla daha önceki senelere kıyas edilmeyerek hem asker sayısında hem de bu sayıya göre

⁷⁵⁷BOA, A. DVN. MHM, 130, 1134.

⁷⁵⁸BOA, A. DVN. MHM, 130, 1192.

⁷⁵⁹BOA, A. DVN. MHM, 130, 1193.

⁷⁶⁰BOA, A. DVN. MHM, 130, 1195.

ihtiyaç duyulan maddelerde artırım yapılmıştı. 1134/1721 yılı cerde masrafları için fazladan 150 kese akçe gerekliydi. Ancak Kudüs, Gazze ve Nablus sancaklarının henüz gelirlerinin tahsili zamanı gelmemişti. Dolayısıyla cerde başbuğunun acil ihtiyaçları için kendisine tahsis edilen eyalet ve vilayetlerden gelen yardımlar dışında, hazırlayacağı asker ve diğer lüzumlu mühimmat için Halep ile Sayda mukataası mallarından 15.000 ve Halep muhassıllığı malından da 15.000 kuruş tahsisi ile yaklaşık yetmiş kese sağlanmıştı. Ayrıca Diyarbekir Eyaleti Mutasarrıfı Ahmet Paşa da on kese akçe iletti. Dolayısıyla Recep Paşa'nın herhangi bir bahanesi kalmamıştı. Kendisine tahsis olunan yetmiş kese akçe ile 1.500 süvari askerini, tam donanımlı hazırlayıp vaktinden önce mübaşir ile çıkarmalıydı. Şam hac yolu üzerinde bulunan Bi'r-i Ganem'den daha ileride bir mevkiye hacıları karşılayıp emniyet içinde Şam'a götürmeliydi⁷⁶¹.

2.12. CERDE BAŞBUĞLUĞUNA ATANMA NEDENLERİ

Trablusşam valilerinin geçmişten beri cerde başbuğu seçilip bu görevi yürüttüklerini bilinmekteydi. Fakat burada bir sıkıntı olduğunda cerde hizmeti geçmişte olduğu gibi Halep eyaletine dönerdi. Örneğin Halep Valisi Osman Paşa 1151/1738 yılında 1000 nefer asker hazırlayarak cerde başbuğluğu yaptı. 1152/1739 senesinde de Mısır Valisi Mustafa Paşa'nın Trablusşam valiliğine atanması dolayısıyla Mısır'dan görev yerine zamanında ulaşamaması ihtimali vardı. Bu nedenle cerde başbuğluğu 1152/1739 yılında yine Halep Eyaleti'ne Ahmet Paşa'ya verilmişti⁷⁶². 1153/1740 yılında Hama Mutasarrıfı Es'ad Paşa'ya verilen cerde hizmeti 1154/1741 senesinde tekrar Halep Valisi Yakup Paşa'ya verildi. Trablusşam Valisi Mustafa Paşa'nın Mısır'daki borçları dolayısıyla iktidarı zafiyet içindeydi. Cerde işleri de devletin en öncelikli ve büyük meseleleri arasında olması dolayısıyla vezirler arasından iktidarı en güçlü olana verilirdi. Bu bağlamda bir defa daha Halep valisinin cerde başbuğu olarak atanmasına karar verilmişti⁷⁶³.

2.13. SAYDA VALİLERİNİN CERDE BAŞBUĞLUĞU

Sayda, Yavuz Sultan Selim'in Mercidâbık zaferinden sonra Osmanlı ülkesine katıldı (1516). Fetihden sonra Sayda, Şam Sancağı'nın bir kaza merkezi olarak

⁷⁶¹BOA, A. DVN. MHM, 130, 1199.

⁷⁶²BOA, A. DVN. MHM, 145, 1200; BOA, A. DVN. MHM, 147, 66-67.

⁷⁶³BOA, A. DVN. MHM, 148, 177.

teşkilatlandırıldı. XVI. yüzyılın ikici yarısında Beyrut ile birlikte bir sancak durumuna getirildi. 1016/1607 senesinde hazırlanan Ayn Ali Efendi Kanunnâmesi'nde Sayda ve Beyrut, Şam Eyaleti sınırları içerisinde iki ayrı sancaktı. Sayda, XVII. yüzyılın başlarında Lübnan'ın güçlü Dürzî ailelerinden Ma'anoğlu Fahreddin'in hâkimiyet sahası içerisine girdi. 1022/1613 senesinde bu duruma son veren devlet, bölgeyi daha iyi kontrol edebilmek amacıyla Sayda, Safed ve Beyrut sancaklarını Şam'dan ayırarak Sayda Eyaleti adıyla yeni bir beylerbeyilik kurmuştu. Doğu Akdeniz'de bir liman kenti olan Sayda, Orta Doğu ve Basra Körfezi için Akdeniz'e ve buradan da Batı'ya açılan önemli bir limandı⁷⁶⁴.

Ticaretin getirdiği zenginlik dolayısıyla Trablusşam Eyaleti ile birlikte Şam valisi ve hac emirinin, hac masraflarını karşılamaında önemli ikinci bir merkez haline dönüştü. Örneğin Cezzar'ın Şam valiliği ve hac emirliği döneminde gücü Sayda Eyaleti'ne dayanıyordu ve buna göre Şam valiliği ise ikinci derece yer alıyordu⁷⁶⁵. Ayrıca cerde askeri birliğine de XVIII. yüzyılın başından itibaren 500 asker katkısı yapmıştı. Cezzar kapısında Boşnak ve Arnavutlardan oluşan yaklaşık 900 süvari asker ile 9.000 miktarı Mağribî yaya askeri besliyordu. Bu kadar çok askerin başıboş bırakılmamak ile birlikte hem içeriden hem de dışarıdan bölgenin güvenliğine yönelik bir saldırıya karşı kullanılabilir olması Osmanlı Devleti için de çok önemliydi. Böylece Sayda valiliği görevini başarıyla yerine getiren Cezzar'a, Suriye'nin tamamına hâkim olmasına neden olacak Şam valiliği görevi verildi⁷⁶⁶.

2.14. CERDE BAŞBUĞUNA PARA TEDARİKİ

Sayda beylerbeyleri kurulduğu tarihten itibaren cerde birliği için asker gönderirdi. Ancak cerde askeri ihtiyacı için seksen doksan kese akçe masraf edildiğini beyan eden Sayda valileri, görevi ifa etmekte kimi zaman acziyet ve tembellik göstermeye başladı. Hatta masraflarını azaltmak için cerdeye gönderdikleri tam teçhizatlı levend askeri yerine, sıradan adamlar göndermeye başlamışlardı. Dolayısıyla Sayda'dan yola çıkan askerler genellikle zamanında hareket etmedikleri için cerde birliğine katılmakta geç kalıyorlardı. Bu gibi nedenlerden dolayı olsa gerek, Sayda valileri zaman zaman cerde askeri göndermekten af edildi. Fakat bunun

⁷⁶⁴Barbir, *a.g.e.*, s. 116; Ersin Gürsoy, "Sayda", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 209-210.

⁷⁶⁵Rafeq, *a.g.e.*, s. 285.

⁷⁶⁶Volney, *a.g.e.*, s. 181-185; Güler, *a.g.e.*, s. 40-41.

karşılığında Sayda valisi cerde masrafları için 25.000 kuruş ödemekle yükümlü tutuldu. Örneğin Sayda Valisi Mustafa Paşa'dan 20.000 kuruşu, Şam Valisi Osman Paşa'ya 1133/1720 senesi hac masrafları kapsamında iletmesi istenmişti. 5.000 kuruşu ise af kapsamında değerlendirilerek tahsil edilmedi⁷⁶⁷.

2.15. CERDE ASKERİ SAYISI

Sayda valilerinden sonraki yıllarda cerde hizmeti için para göndermek yerine, yeniden asker temin etmeye başlamaları istendi. Örneğin 1142/1729 senesinde Sayda Valisi Süleyman Paşa Şam hac yolunu kullanan hacıları, dönüş yolunda cerde başbuğu ile karşılamakla görevlendirildi. Kendisinden kapısında beslediği 500 asker dışında, cerde için 800 daha piyade ve süvari askeri de hazırlaması istendi. Dolayısıyla Sayda'dan yola çıkacak 1.300 asker, geçmiş senelerden birkaç gün önce diğer birliklerle beraber Müzeyrib sahrasında toplanacak ve hareket edecekti. Böylece daha hacılar Hediye Eşmeleri'ne gelmeden önce karşılama için bütün hazırlıklar tamamlanmış olacaktı. Asker sayısındaki artışın getirdiği yük de Osmanlı Devleti tarafından karşılandı. Cerde başbuğu olanlara eskiden beri gönderilen 15.000 kuruşluk yardıma ilaveten 20.000 kuruş daha eklendi. Devletin güvenlikle ilgili hiçbir masraf ve fedakârlıktan kaçmamasının nedeni, Harb urbanı eşkiyasının hacılara yönelik oluşturacağı en küçük tehdidi bile tahammülsüzlüğüydü. Dolayısıyla hac kafilesinin Şam'a emniyet içinde ulaşması istenen en büyük hedefti. Bu maksatla görevlendirilen askerlerin yoklamasının yapılması şart koşularak, görev gelmeyenlerin en ağır cezayı alacakları ilan edildi⁷⁶⁸.

2.16. SAYDA CERDE BİRLİĞİNİN GİDERİ

Osmanlı arşiv kaynaklarının sunduğu bilgiler çerçevesinde hac ve hac kileri masraflarının önemli bir kısmının Trablusşam ve Sayda'dan temin edildiğini bilinmektedir. Dolayısıyla her eyalet veya sancakda olduğu üzere Sayda'dan cerde için görevlendirilen askeri birliğin de masrafı yine kendi bölgesinden karşılanırdı. Örneğin 1146/1733 senesinde Şam'da iki ay ikamet eden Sayda cerde askeri birliği süvari, piyade ve karakullukcıyân askerlerinden oluşmuştu. Süvari askerine verilen ulûfe miktarı 1.835,5, piyadeye 4.170, karakullukcıyâna 707 ve ağayân ile etba'a

⁷⁶⁷BOA, A. DVN. MHM, 130, 169.

⁷⁶⁸BOA, A. DVN. MHM, 136, 288.

1.235 kuruş olmak üzere hac kafilesinin güvenliğinden sorumlu bu askeri birliğin toplam masrafı 7.947,5 kuruştur. Bu paranın dağılımı şöyleydi:

Harcama Mahalli	Ulûfe	Kahve Bahası	Bahşış	Meblağ
Ulûfe-i Baş Ağa: İbrahim Ağa	220	23,5	200	443,5
Ulûfe-i Karadeli Merre Mustafa	120	12	100	232
Ulûfe-i Hamedân Ağa	120	12	100	232
Ulûfe-i Kerim Ağa	120	12	100	232
Ulûfe-i Genç Mehmed Ağa	120	12	100	232
Ulûfe-i Genç Mustafa Ağa	120	12	100	232
Ulûfe-i Genç Abdullah Ağa	120	12	100	232
Yekûn				1835,5
Harcama Mahalli (piyadegân)	Ulûfe	Kahve Bahası	Bahşış	Meblağ
Ulûfe-i Baş Ağa	170	---	150	320
Ulûfe-i Kenan Ağa	120	---	100	220
Ulûfe-i Kürd Ahmed	120	---	100	220
Ulûfe-i Deli Ahmed	120	---	100	220
Ulûfe-i Bekir	120	---	100	220
Ulûfe-i Hacı İsmail	120	---	100	220
Ulûfe-i Hacı Hasan	120	---	100	220
Ulûfe-i Halil	120	---	100	220
Ulûfe-i Sarı Mehmed	120	---	100	220
Ulûfe-i Sarı Resul	120	---	100	220

Ulûfe-i Hacı Abdi	120	---	100	220
Ulûfe-i Gülek	120	---	100	220
Ulûfe-i Hacı Ali	120	---	100	220
Ulûfe-i Hacı Musa	120	---	100	220
Ulûfe-i Hacı Sami	120	---	100	220
Ulûfe-i Genç Hasan	120	---	100	220
Ulûfe-i Tüfekçi Mehmed	120	---	100	220
Ulûfe-i A'vân Süleyman	120	---	100	220
Ulûfe-i Genç	120	---	100	220
Tas ma'rufciyan				110
Yekûn				4170
Harcama Mahalli (karakullukciyân)	Ulûfe	Ulûfe-i Meâze	Bahşîş	Meblağ
Mehteran	80	37	50	167
Mehterân-ı Hüddam-ı Seferan 10 kişi	50	---	50	100
Akkâmân ma'a Meş'aleciyân Seferan 19 kişi	95	---	95	190
Sikâmân seferan 14 kişi	70	---	70	140
Aşcı ve kilârı	30	5	15	50
Seyisân seferan 4 kişi	10	---	20	30
Har-bende (eşek ve katırlara bakan seyis) ve sika'	10	---	20	30
Yekûn				707

Harcama Mahalli (ağayân ve etba'ı)		Meblağ
Ahmed ağa		85
Mehmed ağa		50
Mehmed efendi		30
Şeyh Mustafa		35
Çavuşâne		35
Etba'ı kullarına		1005
Yekûn		1235 ⁷⁶⁹

Tablo 2: Sayda Cerde Birliğine Verilen Ulufe ve Bahşış

2.16.1. Ulaşım Araçları ve Masrafları

Cerde birliğinde görev alan askerler süvari ve piyadelerden oluştuğundan deve, at ve katır gibi binek hayvanları temel ulaşım araçlarıydı. Çölün ağır iklim şartlarına en fazla uyum sağlayan da develerdi. Dolayısıyla burada yaşayanlar çokça deve yetiştiriyordu. Böylece hacıların nakli, zahire ile silah nakli ve güvenlik güçlerinin ihtiyaçları için en fazla kullanılan hayvan deve oldu. Genellikle bölgede yaşayan bedevi urban kabilelerinden kiralama yoluyla temin edilirdi. Deve kirası ile bu işte aracılık edenlere verilen ücret miktarları ve hayvanların otlak ile saman ihtiyaçları için yapılan ödemeler şöyleydi:

Harcama Mahalli	Meblağ
Yük develeri	18 kuruş
Arabdan deve getiriciye	2
Başığa arabdan deve kurtarıcıya	20
Akabe'de salma develeri getiriciye	11

⁷⁶⁹BOA, D. BŞM, 1823, s. 4-5.

Üç kalem saman bahası	18,5
Baha-i otlak	29,5
Katrane'den deve getiriciye	25
Ma'an'da yük develerine	30
Muazzam'da yük develerine	20
'Ulâ'da yük develerine	20
Kira-ye-i cemmâl-i katar	14.400
Salma devesi kiralama	1.835
Katrane'ye 3 adet deve	30
Maan'a 4 adet deve	42
Cuğeyman'a 5 adet	15
Zâtu'l-Hacc'a 6 adet deve	33
Tebük'e 7 adet deve	32
Haydar'a 8 adet deve	15
Muazzam'a 9 adet deve	15
'Ulâya 11 adet deve	100
Belka'dan 130 deveye	65
Ma'an'dan 181 deveye	85,5
Tebük'den 190 deveye	95
Haydar'dan 190 deveye	95
'Ulâ'dan Hediye'ye 230 deve	230
'Ulâ'ya geri dönüş 200 deve	250

'Ulâ'dan Haydar'a 240 deve	240
Zâtu'l-Hacc'dan 88 deve	66
Cuğeyman'dan 82 deve	61,5
Katrane'den ve Belka'ya 90 deve	45
Mefrak'dan 98 deve	49 ⁷⁷⁰

Tablo 3: Deve Sayısı ve Ücretleri

2.16.2. Su ve Sakacılara Verilen Ücretler

Cerde askerinin yolculuğunda en fazla yapılan harcamalardan biri de su temini içindi. Örneğin 1146/1733 senesinde bu maksatla Sayda'dan Şam'a doğru yola çıkan askerlere su tası, oluk bahası, saka masrafları gibi birimlerde harcanmak üzere tahsisler yapılmıştı. Örneğin tas ve sakalara 4,5, su bulunmayan yerlerde şu taşınmasına 1.282, havuzlarda oluk bahasına 7, Aneze havuzu bekçisine de 4,5 kuruş harcanmıştı⁷⁷¹.

2.16.3. Mutfak ve Gıda Masrafları

Şam hac yolunda görev yapan cerde birliğinin mutfak ve gıda masrafları için yapılan harcama da şöyleydi:

Harcama Mahalli	Meblağ
Tas marifetiyle ve peksimet kaldıranlara	1,5 kuruş
Nevale bahası	20
Kahve için meşin ve kepçe keseler	7
Mutfak Masrafı	22
Mutfak masrafı	23
Müzeyrib'den Hediye'ye varıp yine Müzeyrib'e gelince alınan et bahası	87,5
Baha-i nakli mutfak	100

⁷⁷⁰BOA, D. BŞM, 1823, s. 3.

⁷⁷¹BOA, D. BŞM, 1823, s. 2-3.

Toplam	164,5 ⁷⁷²
--------	----------------------

Tablo 4: Sayda Cerde Birliğinin Mutfak Masrafı

2.17. CERDE ASKERİNİN ZAMANINDA HİZMETE ÇIKMASI

1152/1740 senesinde Erzurum Valisi Ahmed Paşa, cerde başbuğu olarak Sayda Eyaleti valiliğine atandı. Dolayısıyla kendisinden cerde askerini bir an evvel hazırlayıp hac dönemine yetiştirmesi ferman edildi. Ancak Ahmed Paşa'nın Erzurum'dan Sayda'ya gelmesi ve burada hazırlık yaparak cerde askerini zamanında yola çıkarması mümkün değildi. Bu nedenle atamadan vazgeçilerek yerine 9 Şevval 1152/9 Ocak 1740 tarihinde daha evvel aynı görevi yapan Azm-zâde İbrahim Paşa getirildi. Paşa'dan beklenen görev cerde askerini zamanında sevk ve miri malını tam olarak tahsil eylemekti⁷⁷³.

2.18. CERDE ASKERİNİN LAKAYDLIĞI

1156/1743 senesinde Sayda Eyaleti'nden cerde birliğine gönderilen askerlerin düzeninde yaşanan değişiklik cerde askerlerinin tamamında sıkıntı ve isyana neden olmuştu. Sayda Eyaleti mutasarrıfları mu'tad geleneğe uymamıştı. Cerde askerinin başına kethüda⁷⁷⁴ görevlendirmesi zorunlu iken, birer bölükbaşını tayin etmişlerdi. Dolayısıyla cerde askerinin başındaki bölükbaşına itaat etmemesi, cerdenin düzenini bozmuştu. Cerde başbuğu olan Trablusşam valisinden konu ile ilgili yakından ilgilenererek Sayda'dan gönderilecek 500 askerinin başında kethüdanın gönderilmesi istendi. Ayrıca Şam valisi de uyarılarak diğer vilayetlerden gönderilen cerde askerinin savaşçı ve harpten anlayan kimselerden olmasının kontrol edilmesi emredildi⁷⁷⁵.

2.19. NABLUS SANCAK BEYLERİNİN CERDE HİZMETİ

Filistin'de tarihi bir şehir olan Nablus, doğu-batı ve kuzey-güney ticaret güzergâhında yer alması ve su kaynaklarının bolluğu ile bilinen önemli bir yerleşim merkeziydi. 922/1516 senesinde Osmanlı yönetimine giren şehir daha çok sancak merkezi olarak kalmıştı. Başlangıçtan itibaren Şam Eyaleti'ne bağlı olan Nablus

⁷⁷²BOA, D. BŞM, 1823, s. 2-3.

⁷⁷³BOA, C.DH, 11798.

⁷⁷⁴Kethüda Farsça bir kelime olup, güvenilir ve bir yeri idare etmeye memur kimse için kullanılır. Eyalet ve sancaklarda ise valinin işlerinde yardımcı olan memurdu. Bkz. *Sertoğlu, a.g.e.*, s.183.

⁷⁷⁵BOA, A. DVN. MHM. d, 150, 574.

XVIII. yüzyılın başında Trablusşam Eyaleti'ne, kısa bir süre sonra da tekrar Şam'a bağlandı. Belka sancağının merkeziydi⁷⁷⁶. Bu değişiklikler esas itibariyle buradan geçen hac kabilelerinin güvenlik ve erzak ihtiyacını temine yönelikti. Şam-Medine yolunu kullanan hac kervanları Nablus'un ticarî hayatına önemli katkı sağlamaktaydı. XVIII. yüzyılda son çeyreğinden itibaren Nablus, çoğunlukla Sayda vilâyetine bağlı kaldı. Bunun nedeni Cezzar Ahmed Paşa gibi güçlü bir yöneticinin uzun süre hac emirliği göreviyle birlikte Şam ve Sayda valiliklerinde bulunmasıydı. Bu dönemde Nablus, Avrupa ile olan pamuk ve tahıl ticaretinde önemli bir yere sahip olmuştu. Ayrıca Nablus tüccarları sahilde Gazze, Yafa, Hayfa ve Akkâ, kuzeyde Nâsıra, Taberiye ve Safed, güneyde Ramallah, Kudüs ve Halîl, kuzeydoğuda Havran ile iyi ticarî ilişkiler geliştirmişlerdi. Bölgeler arası ticaret bakımından öncelikle Kahire olmak üzere Şam, Halep ve Bağdat ile alışveriş oldukça kuvvetliydi. Bu bölgelere sabun, pamuk, zeytinyağı ve tekstil ürünleri ihraç edilirken karşılığında pirinç, şeker, baharat, ipek ve bakır ithal ediyordu⁷⁷⁷.

Nablus sancak beylerinin hac hizmetlerinde tercih edilmeleri XVII. yüzyıl başlarına kadar gitmekteydi. Hac kafilesinin başında gidip gelen ve güvenlikten sorumlu yeniçeri komutanları yerine, XVII. yüzyıl boyunca Nablus Sancağı idaresinde öne çıkmış yerli Ferruh ailesine mensup beyler hac kervanlarına kumandanlık etmişti. Özellikle urban kabilelerinin saldırılarına karşı başarı göstermeleri Nablus beylerinin atamasında etkili olmuştur. Bu durum XVIII. yüzyıl başında da Nablus sancak beyleri açısından devam etmekteydi⁷⁷⁸. Örneğin Nablus beylerinden Kavvas-zâde Hasan Paşa 1114/1702 senesinde cerde hizmetinde gösterdiği gayret ve urban meselesindeki tecrübesinden dolayı yeniden cerdede görevlendirildi. Ayrıca merkezi hükümet kendisini yeniden Nablus Sancağı'na paşa yaparak Cebel-i Aclun ve Leccun sancaklarını da arpalık olarak tahsis etti⁷⁷⁹.

2.19.1. Hacıların Zamanında Karşılanması

Yine 1125/1713 senesinde kendisine Nablus ve Kudüs sancakları arpalık olarak verilen mutasarrıf Mirmiran Ali Paşa da kapısı halkı ile birlikte cerde başbuğu

⁷⁷⁶Akbayar, *a.g.e.*, s. 122.

⁷⁷⁷Ş. Tufan Buzpınar, "Nablus", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 266-267.

⁷⁷⁸Bakhit, *a.g.e.*, s. 108-109; Rafeq, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁷⁷⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 114, 46.

tayin edilmişti⁷⁸⁰. Kendisinden 1125/1713 senesi hacılarını Bi'r-i Ganem'de zamanında karşılaması ve Şam Valisi Nasuh Paşa'nın re'iyine uygun hareket ederek en ufak bir kusur göstermeden Şam'a ulaştırması istendi. Zira geçen sene cerdeye memur olanların bazısı Zilhicce ayının sonunda ve bazısı da Muharrem başında yola çıktıkları için zamanında görevlerini yerine getirmemişlerdi. Böyle bir durum ile yeniden karşılaşılmaması için bölge valilerine ciddi uyarılarda bulunuldu.

2.19.2. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Cerde Hizmeti

Nablus sancağı mütesellimlerinin sonraki yıllarda da cerde hizmeti devam etmiştir. Örneğin 1169/1755 senesi hacılarının karşılanmaları için Nablus alaybeyi ile zeamet ve tımar sahipleri, yeterli zahire hazırlayarak cerde başbuğu olan Sayda Eyaleti Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın emri altında olacaklardı⁷⁸¹. Hediye Eşmeleri'nde hacıları karşılayıp, Şam Hac Emiri Es'ad Paşa'nın emri doğrultusunda Şam'a kadar güvenliği temin edeceklerdi. Yine 1176/1762 senesi cerde hizmeti için Nablus müteselliminden geçmiş yıllardan birkaç gün daha önce askerlerin Müzeyrib sahrasında olmaları istendi. Böylece cerde birliğinin daha erken yola çıkması sağlanarak, hacılar Hediye Eşmeleri'ne gelmeden önce karşılanacaktı. Ayrıca Şam valisinin emri doğrultusunda hareket ederek yeterince asker ve zahire ile cerde hizmetini yerine getirmiş olacaktı. Nablus müteselliminden istenen hizmetlerin aynısı Şam, Kudüs ve Gazze mütesellimlerinden de talep edildi⁷⁸².

2.19.3. Cerde Hizmetinde Nablus'un Önemi

Nablus kadısına yazılan bir emre göre 1183/1769 senesinde hala Nablus Alaybeyleri ile Nablus Sancağı'ndaki bütün zeamet ve tımar sahipleri, emri altındaki askerler ile birlikte hac ve cerde görevinde bulunmaya devam ediyorlardı⁷⁸³. Bu arada Nablus Alaybeyi Abdülkadir Bey'in Nablus'u terk edip bir yıldan beri İstanbul'da ikamet ettiği haber alındı. Bunun üzerine padişah emriyle hemen kendisi ve ailesinin bir gemiyle Nablus'a gönderilmesi emredildi. Çünkü Nablus'un cerde hizmetinde önemli bir yeri vardı. Bu durumun aksamasına izin verilmemeliydi. Nabluslu askerlerin görevi hacılar için yeterli miktarda zahire temin etmektir.

⁷⁸⁰BOA, A. DVN. MHM. d., 119, 1971.

⁷⁸¹BOA, C. EV. , 518, 26165.

⁷⁸²BOA, C. DH. , 61, 3013, 1.

⁷⁸³BOA, C. DH., 19, 937.

Hazırladıkları zahire ile birlikte askerler önce cerde kuvvetinin toplanma yeri olan Müzeyrib'e gelir ve buradan da hacıları karşılamak üzere cerde başbuğu komutası altında Hediye Eşmeleri'ne hareket ederdi.

2.20. GAZZE SANCAK BEYLERİNİN CERDE HİZMETİ

Gazze Sancağı beyleri de zaman zaman cerde başbuğluğu görevi ile taltif edilmişti. Bunun nedeni urbana karşı nasıl mücadele edileceğini bilmiş olmalarıydı⁷⁸⁴. Şam Valisi ve Hac Emiri Osman Paşa'nın merkezden ricası üzere, Mehmet Paşa 1131/1718 senesi Zilkade ayının başında cerde başbuğluğu görevine tayin edildi. Cerde başbuğu olarak atanan Mehmet Paşa'dan, önce Müzeyrib sahrasında cerde birliği yoklamasını yapması ve sonra da Zilhicce ayının sonuna kalmadan hareket ederek 'Ulâ boğazından ötede Bî'r-i Ganem'de veya daha ileride hacıları karşılaması istendi. Ayrıca Cerde birliğinin bir diğer görevi hem kendilerine hem de hacılara yetecek kadar zahireyi, her sene adet olduğu üzere Şam'dan alıp taşımaktı. Ancak cerdeye memur olanlar bu görevi savsaklıyorlardı. Kendilerine yetecek miktardan fazla zahire taşımıyorlardı. Bu durum hacıların zahiresiz kalmasına ve aralarında kavga çıkmasına neden oluyordu. Dolayısıyla merkezi hükümet Şam valisi, cerde başbuğu ve cerdeye memur idarecilere gönderdiği emir ile böyle olayların yaşanmasına neden olanların mutlak surette cezalandırılacağını bildirdi⁷⁸⁵.

Gazze sancak beyine cerde hizmetinde, Nablus Sancağı'na mutasarrıf olan Salih Bey⁷⁸⁶ kapısı halkıyla, Şam urban şeyhi de⁷⁸⁷ kabile ve aşiretlerden meydana getireceği tam silahlı adamlarıyla, Leccun⁷⁸⁸ ve Cebel-i Aclûn⁷⁸⁹ sancakları mutasarrıfları da Şam valisinin istediği kadar askerler ile destek olacaklardı. Yine Gazze, Nablus ve Leccun sancaklarının alaybeyleri de bütün tımar ve zeamet sahipleri ile birlikte zamanında cerde başbuğunun yanına gelecekler ve beraber yola çıkacaklardı. Cerde birliğine, Trablusşam Valisi Vezir Seyyid Mehmet Paşa⁷⁹⁰ ve

⁷⁸⁴Rafeq, *a.g.e.*, s. 54.

⁷⁸⁵BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 412.

⁷⁸⁶BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 413.

⁷⁸⁷BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 420.

⁷⁸⁸BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 414.

⁷⁸⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 415.

⁷⁹⁰BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 425.

Sayda Beylerbeyi Mustafa Paşa 500'er asker ile kethüdalarını göndereceklerdi⁷⁹¹. Ayrıca eskiden beri cerde hizmeti için 500 asker gönderen Rakka Sancağı valisi Vezir Ali Paşa'dan da kethüdası veya ağalarından bir düzgün adam ile 200 askeri bu husus için tayin etmesi ve askerlerin ihtiyaçlarını ve hacıların zahirelerini temin etmesi istendi⁷⁹². Kudüs Sancağı'na mutasarrıf olan İbrahim Paşa'dan da yaşanan içi karışıklıklar nedeniyle cerdeye asker göndermek yerine, sekiz kese akçe ve elli yularlı deveyi bir an önce yola çıkarması istenmişti⁷⁹³.

2.20.1. Cerdeden Muaf Tutulmaları

Gazze Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Paşa, 1132/1719 senesi cerde başbuğu olarak tayin edildi⁷⁹⁴. Cerde hizmetinde kendisine yardım etmek üzere de Nablus⁷⁹⁵, Leccun⁷⁹⁶ ve Aclun⁷⁹⁷ sancakları ile Şam⁷⁹⁸, Trablusşam⁷⁹⁹ ve Sayda⁸⁰⁰ eyaletleri ile Şam urban şeyhi⁸⁰¹ görevlendirildi. Ancak Gazze, Nablus ve Leccun sancakları tımar ve zeamet sahiplerinin köy ve mezralarına bu sene urban eşkıyasının saldırması nedeniyle, reyanın çoğunluğu maddi olarak güç bir duruma düşmüştü. Cerde hizmeti görmek bir tarafa devlete ödemekle yükümlü oldukları 8.000 kuruş mal-i miriyi bile ödeyememişlerdi. Bu yüzden cerde hizmeti yerine Gazze Sancağı 2.000, Nablus Sancağı 2.000 ve Leccun Sancağı da 1.000 kuruş ile toplamda 5.000 kuruş tahsil edecekti. Bu para ile silahlı ve tam donanımlı 130 levent askeri sağlanarak yollanacak ve Müzeyrib sahrasındaki yoklamada hepsi hazır bulunacaktı⁸⁰². Kudüs Sancağı'nda devam eden huzursuzluklar nedeniyle yine Mutasarrıf İbrahim Paşa, cerde hizmetinden affi karşılığında geçen sene olduğu gibi sekiz kese akçe ve elli deve ile destek olacaktı⁸⁰³.

⁷⁹¹BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 426.

⁷⁹²BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 427.

⁷⁹³BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 428.

⁷⁹⁴BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 1064.

⁷⁹⁵BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 1065.

⁷⁹⁶BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 1066.

⁷⁹⁷BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 1068.

⁷⁹⁸BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 1067.

⁷⁹⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 1071.

⁸⁰⁰BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 1071.

⁸⁰¹BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 1070.

⁸⁰²BOA, A. DVN. MHM. d., 130, 503.

⁸⁰³BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 1142.

1135/1722 senesinde merkezi hükümet, Gazze ve Nablus sancaklarındaki tımar ve zeamat sahiplerinin fakirlik içinde bulduklarından dolayı cerde hizmetinden muaf tutulmalarına karar vermişti. Ancak cerde askeri temin etmemenin karşılığında Gazze Sancağı tımar ve zeamat sahipleri 2.000 kuruşu cerde başbuğuna göndereceklerdi⁸⁰⁴. Gazze sancak beyleri sonraki yıllarda da cerde bedelini ödemek koşuluyla cerde hizmetinde bulunmaya devam etti. Örneğin 1157/1744 senesinde Gazze ve Remle Sancağı beyi olarak tayin edilen Mekki-zâde Mehmet, 17.250 kuruş muaccelle ile Gazze ve Remle sancaklarına mutasarrıf tayin edildi. Bunun karşılığında kendisinden 1157/1744 senesi cerde hizmeti için 7.500 kuruş hazır etmesi talep edildi. Böylece eskiden beri devam edip gelen ve 200 nefer cerde askerinin bütün masraflarını karşılanmış olacaktı. Yine Gazze sancak beyinin 1158/1745 senesi cerde hizmetleri için gereken 10.000 kuruşu, Şam hazinesine zamanında teslim etmeye söz vermesi istendi. Ancak bu kadar parayı temin edemeyeceğini bildirdiği takdirde hemen malikâne kaydı silinip elinden alınacağı kendisine bildirildi⁸⁰⁵.

2.20.2. İbrahim Paşa'nın Cerdede Karşılaştığı Sıkıntı

1133/1720 senesinde Gazze sancağı mutasarrıfı ve cerde başbuğu olan İbrahim Paşa için, her sene Trablusşam valileri tarafından gönderile gelen 500 nefer cerdecinin çok önemli bir yeri vardı. Zira cerde kuvvetinin önemli bir parçası buradan geliyordu. Ancak Trablusşam valileri cerde askerinin ihtiyaçları için harcadıkları seksen doksan kese akçenin fazla olduğunu bahane ederek, bu görevi yerine getirmekte tembellik göstermeye başlamıştı. Hatta masrafları daha da kısmak için cerdeye tam teçhizatlı levent askeri yerine sıradan adamlar yollamaya başlamışlardı. Trablusşam'dan zamanında yola çıkmadıkları için de genellikle cerde birliğine katılmakta geç kalıyorlardı. Bu durum karşısında devlet, Trablusşam valilerinin cerde askeri göndermek hizmetini askıya aldı. Bunun karşılığında Trablusşam valilerinden 25.000 kuruş tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla bu paranın askeri temin edilebilmesi için bir an önce Gazze mutasarrıfına gönderilmesi istendi⁸⁰⁶.

⁸⁰⁴BOA, A. DVN. MHM. d., 131, 568.

⁸⁰⁵BOA, A. DVN. MHM. d., 150, 1312.

⁸⁰⁶BOA, A. DVN. MHM. d., 130, 171.

2.21. KUDÜS SANCAK BEYLERİNİN CERDE HİZMETİ

2.21.1. Halep Cerde Başbuğu'nun Emrinde Hizmetleri

1114/1702 senesinde Kudüs Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Paşa ve kapısı halkı, Halep Valisi Yusuf Paşa'nın emri altında Müzeyrib'de toplanacak olan cerde birliğe katılması istendi. Kendisinden Şam hac kafilesinin emniyeti için gerekli hazırlıkları acilen yapması istenmekteydi⁸⁰⁷. Bununla beraber Trablusşam Valisi Arslan Paşa ile Sayda Valisi Kaplan Paşa Zeviyân urbanıyla istihbarat birliği içerisinde bulunarak, urban eşkiyasının hac kafilesine ilgili her türlü hareketini yakından takip ediyorlardı. Hac kafilesine için tehlikeli bir durum ortaya çıkma ihtimalinde cerdeye memur olan Cebel-i Aclun ve Leccun sancakları mutasarrıfı Kavvas-zâde Hasan Bey ve 500 donanımlı askeri yalnız bırakılmamalıydı. Dolayısıyla böyle bir durumda Kudüs sancak beyi Mehmet Paşa ile Kavvas-zâde Hasan Bey hacıların karşılanmasında acele edecekler, 'Ulâ'da veya daha ileride kafilenin yardımına yetişeceklerdi.

2.21.2. İslam Paşa'nın Cerde Başbuğu Seçilmesi

1116/1704 senesinde Kudüs, Nablus ve Gazze sancakları İslam Paşa'ya tahsis edilmişti. Dolayısıyla bu sene Şam hac yolunun kullanacak hacıların emniyetlerinin sağlanmasında Kudüs sancağı beyi de görevliydi. İslam Paşa'dan hacıların zamanında karşılanması ve zahire hazırlığı konularında oldukça dikkat etmesi bekleniyordu⁸⁰⁸. Bu bağlamda bu sene hacıların karşılanması için normalden birkaç gün önce hareket edilmesi istendi. Bu sırada Şam Beylerbeyi ve Hac Emiri Mustafa Paşa, hacıların korunması için Müzeyrib menziline gelmişti. Ancak develerde yüklü zahirenin üçte biri şiddetli yağmurdan dolayı gönderilemeyip geride kalmıştı. Bu sorunu Kudüs Sancağı beyi ile Cebel-i Aclun ve Leccun sancakları beyi Kavvas-zâde Hasan Bey'in birlikte çözmeleri istendi. Bu çerçevede Müzeyrib'den develere yüklenecek zahire on gün önce hareket edilerek, hacılar 'Ulâ menziline ulaşmadan önce buraya taşınacaktı. Cerde hizmeti konusunda Sayda⁸⁰⁹ ile Trablusşam

⁸⁰⁷BOA, A. DVN. MHM. d., 114, 360.

⁸⁰⁸BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 109.

⁸⁰⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 1093.

beylerbeylerinden de⁸¹⁰ 500'er asker hazırlayıp göndermeleri ve hacıları 'Ulâ menziline karşılamaları tembih edilmişti.

2.21.3. Recep Paşanın Cerde Başbuğluğu

Kudüs Sancağı mutasarrıfı Vezir Recep Paşa, 1126/1714 senesinde cerde başbuğu tayin edildi⁸¹¹. Recep Paşa'nın komutası altındaki cerde birliğine Sayda Valisi Vezir Mehmet Paşa⁸¹² ile Trablusşam Valisi Hüseyin Paşa⁸¹³ 500'er süvari asker ile kethüdalarını gönderecekti. Ayrıca, Gazze Sancağı'na mutasarrıf olan Salih Paşa yeğeni Mehmet Paşa⁸¹⁴, Cebel-i Aclun Sancağı beyi Şehsuvar-zade Mehmet oğlu Zeynel Abidin⁸¹⁵ ve Leccun Sancağı beyi Yusuf⁸¹⁶ kapıları halkıyla cerdeye katılacaktı. Bu kuvvetlere ek olarak Gazze⁸¹⁷, Leccun⁸¹⁸ ve Nablus⁸¹⁹ sancakları alaybeyleri de sancaklarının bütün zeamet ve tımar kuvvetiyle cerde başbuğunun yanında hazır olacaklardı. Şam Urban Şeyhi Zahir üs Selam da⁸²⁰ kabile ve yakınları ile cerdeye kuvvet sağlayacak olanların arasındaydı.

2.21.4. Kudüs'ün Cereden Muaf Tutulması

Kudüs Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Paşa, 1132/1719 senesi için cerde başbuğu olan Gazze Sancağı mutasarrıfı İbrahim Paşa'ya hem destek olmak ve hem de cerde hizmetinden muaf olabilmek için sekiz kese akçe ile elli mehâr deveyi göndermesi istendi. Elli mehâr deve için belirlenen ücret 9.000 kuruştur⁸²¹. Ancak Kudüs mutasarrıfı hac yolunda çok ihtiyaç duyulan deve yerine, develerin kira ücreti olarak 1.000 kuruş havale etmişti. Başka da hiçbir maddi yükümlülüğünü yerine getirmemişti. Dolayısıyla elli deve ücretinin çok düşük bir hesap ile gönderilmesi üzerine, devlet develerin gerçek değerinin kadı huzurunda tespit edilerek belirlenmesini istedi. Ayrıca 1133/1720 senesi için de Kudüs mutasarrıfının cereden muaf tutulabilmesinin karşılığı olarak cerde başbuğuna sekiz kese akçe ile elli mehar

⁸¹⁰BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 1093.

⁸¹¹BOA, A. DVN. MHM. d., 120, 888.

⁸¹²BOA, A. DVN. MHM. d., 120, 936.

⁸¹³BOA, A. DVN. MHM. d., 120, 937.

⁸¹⁴BOA, A. DVN. MHM. d., 120, 938.

⁸¹⁵BOA, A. DVN. MHM. d., 120, 939.

⁸¹⁶BOA, A. DVN. MHM. d., 120, 940.

⁸¹⁷BOA, A. DVN. MHM. d., 120, 88.

⁸¹⁸BOA, A. DVN. MHM. d., 120, 882.

⁸¹⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 120, 883.

⁸²⁰BOA, A. DVN. MHM. d., 120, 888.

⁸²¹BOA, A. DVN. MHM. d., 130, 211.

deve göndermesi şart koşuldu. Ancak Gazze Sancağı mutasarrıfının merkeze ulaştırdığı bilgiye göre Kudüs mutasarrıfı 1133/1720 senesi için hiçbir ödeme yapmadı. Dolayısıyla mübaşir Mustafa Bey'den hem geçen senenin hem de 1133/1720 senesi için Kudüs mutasarrıfından altı kese akçe ve 100 mehari deveyi tahsil ederek Gazze'ye göndermesi talep edildi⁸²². Dolayısıyla Kudüs Sancağı mutasarrıfı bu işin gecikmesine neden olduğu takdirde hak ettiği cezayı göreceği gibi cerde başbuğu da sorumlu tutulacaktı.

2.22. RAKKA VALİLERİNİN CERDE HİZMETİ

Kuzey Suriye'de stratejik bir konumda yer alan tarihi bir şehirdir. İpek yolu üzerinde yer alan ve ipek ticareti açısından önemli merkezlerden biri olan Rakka, 923'te (1517) Osmanlı topraklarına katılarak Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi haline getirildi. XVI. yüzyılın son çeyreğinde eyalet yapılan şehir, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren devletin aşiretleri iskân siyasetiyle ilgili olarak yeniden önem kazandı. Urban baskısından terk edilen Rakka topraklarına Anadolu'dan konar-göçer aşiretler getirilip yerleştirildi. Ancak Arap, Kürt ve Türkmen aşiretlerinin karışık olarak yaşadığı bölgede, hacıların ve tüccarların yolunu kesip mallarını soymak hadiseleri yoğun yaşanmaktaydı. Muhtemelen Rakka valilerinin bölgede yaşayan sorunlu aşiretleri düzen altında tutmadaki becerileri nedeniyle ki cerde başbuğluğu da yapmışlardı⁸²³.

1117/1705 senesinde Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa, cerde hizmeti konusunda sergilediği başarı, cesaret ve tecrübelerinden dolayı bizzat padişah emri ile cerde başbuğu tayin edildi. Cerde masrafları için Rakka malından kendisine 15.000 kuruş havale edildi. Bu sırada Yusuf Paşa iki hususta uyarıldı. Bunlardan biri Şam Urban Şeyhi Kuleyb'in bazı urban kabileleri ile Şam ve beldelerine yapacağı olası saldırıydı. Diğer de asi Şeyh Kuleyb tarafından tahrik edilen urban kabilelerinin, hacıların Mekke'den dönüşü esnasında kervana yapacakları muhtemel saldırıydı. Dolayısıyla hem Şam ve etrafının muhafazası hem de Şam hac yolunu kullanan hacıların geri dönüşünde, mükemmel bir cerde kuvveti ile karşılanıp korunmaları oldukça önem arz ediyordu. Ayrıca cerde hizmetine memur edilen

⁸²²BOA, A. DVN. MHM. d., 130, 416.

⁸²³Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yay., İstanbul 1987, s. 50-51; Gülay Ögün Bezer, "Rakka", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 432-433.

paşadan yerine bırakacağı kethüdası aracılığıyla, Rakka'da bulunan aşiretlerin yerlerini terk etmemeleri konusunda gerekli tedbirleri alması istendi. Zira Osmanlı Devleti'nin hac hizmetlerini karşılamak amacıyla buradan elde edeceği mîrî mala ihtiyacı söz konusuydu⁸²⁴.

Bu çerçevede alınan tedbirler doğrultusunda öncelikle Yusuf Paşa'dan, Şam tarafına doğru yola çıktığında kethüdasını yerine bırakması istendi. Bu arada Rakka valisi ve kethüdasına yardımcı olmaları maksadıyla da Antep Sancağı mutasarrıfı Mustafa Bey⁸²⁵ ile Birecik Sancağı mutasarrıfı Seyyid Hüseyin⁸²⁶ kapısı halkıyla ve Maraş Eyaleti alaybeyleri de⁸²⁷ tımar ve zeamet sahipleri ile beraber Rakka 'ya sevk edildi. Böylece Rakka'nın güvenliği ve mîrî gelirlerinin toplanması temin edilecekti. Bu önlemler ile Rakka valisinin gözü arkada kalmayacak ve cerde hizmetini de layıkıyla yerine getirebilecekti. Ayrıca cerde hizmetinden önce asi Kuleyb ve urban eşkıyasına karşı bölgede gerekli tedbirler alınmış olacaktı. Bunlara ilaveten, Şam beldelerinden urban eşkıyasına zahire verdirilmeyerek ekonomik anlamda köşeye sıkıştırılmaları temin edilecekti. Cerdenin vakti geldiği zaman da hacılar, 'Ulâ menziline karşılanacak ve yollarda muhafaza edilerek Şam'a ulaştırılacaktı⁸²⁸. Gerek Şam'ın korunmasında gerekse de cerde hizmetinde, Kudüs ve Nablus sancakları mutasarrıfı Mustafa Paşa⁸²⁹ ile Cebel-i Aclun ve Leccun sancakları mutasarrıfı Mehmet Paşa⁸³⁰ mükemmel kapıları halkı ile destek olacaklardı. Ayrıca Şam'ın yerli yeniçeri ağası, kethüdası ve ihtiyarları adamlarıyla⁸³¹, Sayda Valisi Vezir Mehmet Paşa⁸³² 500 neferle, Trablus Beylerbeyi Mustafa Paşa da⁸³³ seçkin 500 asker ile cerdeye katılacaktı.

1120/1708 senesinde de Rakka Valisi Yusuf Paşa kethüdası ve 500 süvari askeri ile cerde askerinin başına başbuğ tayin edilen Kudüs Sancağı mutasarrıfı Abdülkadir Paşa'nın emri altında hacıların karşılanmasına memur edildi⁸³⁴. Bir

⁸²⁴BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 3164.

⁸²⁵BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 3172.

⁸²⁶BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 3173.

⁸²⁷BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 3174.

⁸²⁸BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 3166.

⁸²⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 3175.

⁸³⁰BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 3169.

⁸³¹BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 3170.

⁸³²BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 3168.

⁸³³BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 3167.

⁸³⁴BOA, A. DVN. MHM. d., 116, 7.

önceki yıl cerdeye memur olanların zamanında hareket etmeyip, hacıların karşılanmasına yetişememeleri, bu sene meseleyi daha önemli hale getiriyordu. Dolayısıyla cerdeye memur olanlardan, zamanında tedariklerini görmeleri ve Zilhicce ayının başında 'Ulâ menziline veya altı saat mesafede yer alan Bi'r-i Ganem'de bulunmaları istendi. Hatta gerekli olduğu takdirde Medine'de bulunmaları da emredildi.

2.23. LECCUN VE CEBEL-İ ACLUN MÜTESELLİMLERİNİN CERDE HİZMETİ

Leccun ve Aclun sancakları mutasarrıflığı verilen beyler, genellikle hacıların karşılanması görevini üstlenmiş olurdu. Kendisine Leccun ve Cebel-i Aclun sancakları arpalık olarak verilen Kavvas-zâde Hasan Ağa, 1116/1704 senesinde yeni mutasarrıf olarak tayin edildi⁸³⁵. Adana, İçel, Sis, Alaiye ve Tarsus sancaklarının tımar ve zeamet sahipleri ile alaybeyleri de Kavvas-zâde Hasan Ağa'ya yeni görevinde yardımcı olacaklardı. Zamanında hareket etmesi istenen birliklerden 'Ulâ menziline hacıları karşılamaları istendi⁸³⁶.

Daha sonraki senelerde de cerde hizmeti görevleri devam etti. 1155/1742 yılında Şam eyaletine bağlı Cebel-i Aclun ve Leccun sancaklarının senelik mukataa geliri 16.000 kuruştı. Dolayısıyla bu rakamın karşılığı olarak bu sancaklar 300 nefer süvari beslemek zorundaydı. Askerlerin temel görevi de cerde hizmetinde bulunarak hacıların karşılanmasında yer almaktı⁸³⁷. 1174/1760 senesinde Şam valisi ve hac emiri olarak atanan Sadık Osman Paşa tarafından tayin edilen mütesellimlerden daha önceki yıllardan birkaç gün daha önce Müzeyrib sahrasından hareket edilerek hacılar Hediye Eşmeleri'ne ulaşmadan buraya ulaşmaları istendi. Cebel-i Aclun ve Leccun sancakları mütesellimleri malikâne mutasarrıf oldukları yerler için şart koşulan 300 nefer seçme cerde askerini hazırlamakla yükümlüydü⁸³⁸.

2.24. HAMA MUTASARRIFININ CERDE HİZMETİ

Halep'i Şam'a bağlayan yol üzerinde önemli bir mevkidedir. Âsi nehrinin kenarında kurulmuştur. Suyun varlığı sayesinde ziraat gelişti. Yavuz Sultan Selim'in Suriye-Mısır seferi sırasında, Hama da Osmanlı hâkimiyetine girdi (1516). Kanûnî

⁸³⁵Rafeq, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁸³⁶BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 1883.

⁸³⁷BOA, A. DVN. MHM. d., 148, 701.

⁸³⁸BOA, C. DH., 316, 15772.

Sultan Süleyman döneminde Hama ve Humus tek bir sancak halinde Şam'a bağlandı (1527). Maarre ve Bârn adlı iki nahiyesi daha vardı. 1568'de Hama ve Humus birbirinden ayrılarak iki sancak haline getirildi. Humus Sancağı Şam'a ve Hama Sancağı da Halep'e dâhil edildi. XVIII. yüzyılın başında tekrar Şam'a bağlandı ve Şam paşasına özel mülk (mâlikâne) olarak tahsis edildi⁸³⁹.

Hama, Humus ve Maarra bölgesinde yaşayan boy beyleri, kethüdaları ve mütesellimleri eskiden beri cerde hizmetinde görev almışlardı. Trablusşam Beylerbeyi Azm-zâde İsmail Paşa'nın 1136/1723 senesinde cerde hizmetine başbuğ tayin edilmesiyle, Hama, Humus ve Maarra'dan askerler tekrar toplandı. Bu yeni askeri birlik urban eşkıyasının durumuna ve savaş anındaki hususlara vâkıftı. Ayrıca Hama ve Humus'da yaşayan bu askerler, urban taifesinin bölgelerine saldıracağını çok iyi bildikleri için memleket ve ahalinin korunması ve düzenin devamı için görevlerinin bitiminde hemen geri döneceklerdi. Böylece Hama'dan 100, Humus'dan da 100 süvari ile cerde başbuğunun emri altında cerde hizmetini eda edeceklerdi⁸⁴⁰.

Azm-zâde Es'ad Paşa da babası İsmail Paşa gibi, Hama ile Humus mutasarrıfı iken Rumeli beylerbeyliği ve mirmiran payeleriyle 1153/1740 senesi Recep ayı sonlarında cerde başbuğu tayin edildi. Trablusşam valisinin eyaletin borç yükü nedeniyle cerde işlerini ve kapısı halkı masraflarını karşılayamayacak durumda olması Es'ad Paşa'nın başbuğ olarak tercihinde belirleyici oldu. Es'ad Paşa'dan 1.500 asker hazırlaması istendi. Ayrıca Trablusşam Valisi Mustafa Paşa'dan cerde için gerekli olup her yıl verile gelen Trablusşam mukataasından 25.000 kuruşu, bir an evvel Es'ad Paşa'ya göndermesi emredildi. Böylece Es'ad Paşa cerde birliğinin başında bulunup Hediye Eşmeleri'nde hacıları karşılayacaktı⁸⁴¹.

3. GÜVENLİĞİ TEHDİT EDEN BAZI UNSURLAR

3.1. URBAN KABİLELERİ

Tezin ilk bölümünde de konu edildiği gibi, Şam hac yolu üzerinde yerleşmiş birçok urban kabilesi mevcuttu. Bunlardan öne çıkanları Beni Harb, Beni Sahr ve Aneze gibi kalabalık urban kabileleriydi. Örneğin Beni Harb 'Ulâ'dan Medine'ye

⁸³⁹Robert Mantran, "Hama", *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 396-397.

⁸⁴⁰BOA, A. DVN. MHM. d., 132, 140.

⁸⁴¹BOA, A. DVN. MHM. d., 147, 102.

kadar yerleşmiş bir kabileydi⁸⁴². Beni Sahr kabilesi de önceleri ‘Ulâ’da yaşarken daha sonra Kerak’a göç etmişti⁸⁴³. Bunlar hayvancılık ve nispeten tarım yaparak geçimlerini sağlardı. Ayrıca yol üstü veya kervan ticareti de yaparlardı. Zira Güney’den kuzeye düşünülduğünde Yemen-Şam, dolayısı ile Akdeniz ve İstanbul’a ulaşan kervan yolu, aynı şekilde Şam’dan başlayıp Mekke ve Medine’ye ulaşırdı. Bunlara ilaveten kervanlara saldırmamaları için urbanın devlet tarafından bazı hizmetlerde görevlendirilmeleri söz konusuydu. Örneğin Beni Harb urbanına her sene Mısır’dan Yenbu’ İskelesi’ne gönderilen zahireyi Medine halkına nakil görevi verilmişti⁸⁴⁴.

3.2. GİZLİ SİLAH SATIŞI

Osmanlı Devleti Mekki-zâde Hüseyin Paşa’nın hac emirliği döneminde meydana gelen 1757 senesindeki urban saldırısının altında yatan nedenler ile ilgili detaylı incelemeler yapıyordu. Örneğin 1171/1757 senesinde Şam valisi ve hac emiri olan Çeteci Abdullah Paşa’ya yazılan bir hükümde, Mekke ve Medine’yi ziyaret maksadıyla Osmanlı memleketinin farklı yerlerinden gelen bazı tüccar ve ziyaretçiler ile askerî sınıf mensubu kimselerin silah kaçakçılığı yaptıkları bahsedilmekteydi. Dolayısıyla hac kafilesi ile beraber yolculuk eden bu kişilerin yanlarına aldıkları birkaç binden fazla tüfekleri, çıkarlarına göre Mekke ve Medine taraflarına nakl ettikleri tespit edildi. Bu silahlar öncelikle yüksek kâr ile urban taifelerine satılıyordu. Böylece silahlanan urban, hac kafilesine saldırmak için fırsat kolluyordu. Osmanlı Devleti hac kafilesi ile Hicaz’a sokulan ve ticareti yapılan silahın urban taifelerini hac ve ticaret kervanlarına saldırmaya tahrik ettiğini anlamıştı. Dolayısıyla bölgedeki yöneticiler uyarıldı, kontrolsüz her çeşit silahın nakl ve ticareti de yasaklandı. Ayrıca Şam valisinden hac kafilesinde gerekli denetimleri yaparak görevliler dışında silah bulunduranların ellerindekilere devlet adına el koyulması istendi. Üzerinde silahla yakalananlar da hapis edilecekti⁸⁴⁵.

⁸⁴²El-Berzenci, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁸⁴³El-Berzenci, *a.g.e.*, s. 75.

⁸⁴⁴Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, s. 59; Barbir, *a.g.e.*, s. 163-164; Şer’a, “Mevkifu kabailü’l-Bedeviyye min Kafileti’l-Hacci’ş-Şami ve Hatti’l-Hadidi’l Hicazi Fi Karni’t-Tasi Aşar ve Bidayeti’l-Karni’l-Işrin”, *Mecelletü fasiletü mahkemettasaddur an Darati’l-Melik Abdülaziz*, s. 4, Riyad 1426, s. 35.

⁸⁴⁵BOA, A. DVN. MHM. d., 160, 65.

3.3. URBAN SALDIRILARI

XVIII. yüzyılda hac kafilesi ve cerdeye yönelik olarak ondokuz saldırı gerçekleştirildi. Bunlardan 1112/1701 ile 1171/1757 senelerinde yapılan saldırılar en büyükleriydi ve neredeyse hac kafilesi ve cerdenin tamamının yok edilmesiyle neticelendi. Buna karşın diğer saldırılar ya kısmen başarılı oldu ya da geri püskürtüldü. Tezin birinci bölümünde urban saldırıları ile ilgili bilgiler verilmişti. Dolayısıyla burada Şam hac kafilesine yönelik gerçekleştirilen saldırıları tablo şeklinde vermek yerinde olacaktır.

Sene	Saldırı Yeri	Kabile Adı	Sonuç
1111/1700	Medain-i Salih Yakınları	Aneze ve Beni Sahr	Kafilenin soyulması ve zarar görmesi
1112/1701	‘Ulâ	Arabu Şeyh Debin	30.000 hacının katli ve malların talanı
1117/1705	Müzeyrib Yakınları	Şeyh Kuleyb	Vali Hüseyin Paşanın katli ve Cerdenin soyulması
1118/1706	‘Ulâ	?	Kafileye surre nedeniyle saldırı
1118/1707	Ebyâr-ı Ali	?	Cerdenin soyulması ve kafileye zarar
1120/1709	Kanak el Cedide	?	Kafileyi rahatsız etme
1121/1709	Müzeyrib	Şeyh Kuleyb	Şeyh Kuleyb 'in Katli
1122/1710	Kanak Cedide	?	Bazı hacıların katli
1123/1711	Cedide	?	Kervanın kısmi zarar görmesi
1130/1717	Bi’r-i Ganem	Muhammed Faiz	Saldırı püskürtüldü
1132/1719	Tebuk ve Medain-i Salih	?	Saldırı püskürtüldü
1133/1721	‘Ulâ	?	Cerdeye saldırı yapıldı

1137/1724	Bi'r-i Şüheda	?	Saldırı dağıtıldı
1146/1733	Bi'r-i Şüheda	?	Kafileye saldırı ve Osman Paşa'nın yenmesi
1136/1733	El-Hıssa	?	Cerdeye saldırı ve İsmail Paşa'nın urbanı yenmesi
1170/1757	El-Hıssa	Beni Sahr	Cerdenin yenilmesi
1171/1757	Tebük ve Zatü'l-Hac arası	Beni Sahr	Kafilenin dağılması 20.000 hacının öldürülmesi
1171/1757	Ma'an	Beni Sahr	Kafileye surre sebebiyle saldırı
1199/1785	?	Harb	Kafileye saldırı ve Cezzar Paşa'nın yenmesi ⁸⁴⁶

Tablo 5: XVIII. Asır Boyunca Urban Saldırıları Ve Neticeleri.

3.4. SALDIRILARA KARŞI ALINAN TEDBİRLER

3.4.1. Surre Tahsisi

Hac kafilesine saldırımları için silahlandırılan ve tahrik edilen urban kabilelerinin hac kafilesine saldırısını önleyebilmek için devletin geliştirdiği yöntemlerden en etkilisi, her yıl yapılan urban surresi ödemesiydi. Bunun karşılığında urban kabileleri kervana ilişmeyecek ve çölde çok kıymetli değeri olan su kaynaklarından hacıların istifade etmesine engel olmayacaklardı. Ayrıca hacıların yolculuk esnasında ihtiyaç duyacakları zahireyi de parası karşılığında satacaklardı⁸⁴⁷.

Şam'da bulunan ve hac emiri ile birlikte hareket eden Şam Urban Şeyhi'ne surrenden büyük bir pay verilirdi. Örneğin Şam Urban Şeyhine 1194/1780 senesinde surre olarak 13.715 kuruş tahsis edildi. Ayrıca yine kendisine yol boyunca gerçekleştirmesi beklenen ubudiyeye, 3.000 koyun ve 200 deve sağlaması ve silahtar ağa hizmeti gibi görevler için de 18.650 kuruş tahsis edildi. Böylece yalnızca urban şeyhine hizmetleri için verilen para 32.365 kuruş gibi ciddi bir miktardı. Bu masrafın

⁸⁴⁶Barbir, *a.g.e.*, s. 202.

⁸⁴⁷Atalar, *a.g.e.*, 207; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrime Emirleri*, s. 59; Armağan, *a.g.m.*, s.78

üzerine diğer urban kabilelerine yani Mefrak Kalesi'nden Medine'ye kadar yol üzerindeki kaleler ve havuzlarda görev yapan urban kabilesi mensuplarına yapılan ödemeleri de ilave edildiğinde tablo şu şekilde oluşuyordu:

Kale Adı	Kişi Sayısı	Para kuruş
Aneze	12	420
Çağman	13	445
Muazzam	8	400
Medâyin-i Salih	8	210
Aneze Fukarası	13	379
Bi'r-i Ganem	7	844
Hediye	12	720
Zat-ı Hacc Birkesi ve Cuğeyman Kalesi	6	70
Mafrakayn	17	375
Maan el-Hissa ve Aneze hizmetlileri		1.490
Fahleteyn	11	904
Zahru'l-Akabe	7	370
Daru'l- Hamra	16	688
Mefrak şeyhi	1	200
Süveylim hadim-i Kasr-i Zerka	5	260
Bi'ru'l-Cedid	14	580
Zümrüd Kuyusu	18	915
Toplam	150	6456⁸⁴⁸

Tablo 6: Urban Kabilelerine Ödenen Surre

3.4.2. Askeri Tedbirler

1138/1725 senesinde Mekke Emiri Şerif Abdullah bin Şerif Said, Haremeyn-i Şerifeyn arasında çölde yaşayan Harb urbanının birkaç seneden beri artan isyanlarına

⁸⁴⁸BOA, MAD, d. 1164, s. 64-71.

karşı gerekli tedbirleri alması noktasında uyarılmıştı. Bu aşiret her yıl Medine'ye gönderilen gılâli yani tahılları birçok kez yağmalamıştı. Ayrıca Medine yolunu kapatmak suretiyle de başta hacılar olmak üzere tüccar ile diğer yolcuların şehre girişlerine zaman zaman izin verilmemekle birlikte mallarına da el koyuluyordu. Dolayısıyla bölgede yaşayan halkın birçok ihtiyacı ulaştırılamıyordu. Bu konu ile alakalı olarak Mekke Şerifi ile Habeş Eyaleti ve Mekke Şeyhülharemlîği kendisine verilen Cidde Sancağı mutasarrıfı El-Hac Ebu Bekir Paşa'nın istişare ederek ortak bir yöntem belirlemesi istendi. Zira Bedr-i Huneyn, Sıffin, Hadire ve Yenbu'dan Medine'ye kadar mahalleler eşkıya tarafından tutulmuştu. Bu bağlamda iyi bir hazırlık yapmak gerekiyordu. Bu çerçevede devlet, Mekke şerifine askeri yardım sözü verdi. Anadolu yakasından her bayrağında elli askeri olan altmış bayrak yaklaşık 3.000 levend askeri gönderilecekti. Bu askerin bahşış ve ulufe gibi nakdî ücreti ile zahire ve diğer ihtiyaçları Mısır'dan karşılanacaktı. Gemiler ile Mısır'dan yola çıkan asker ve diğer ihtiyaçlar Yenbu' İskelesi'ne gönderilecekti. Ayrıca İçel Sancağı mutasarrıfı olan Zeynelabidin Paşa da Mekke Şerifinin emrine verilmişti. Ayrıca Beni Harb Urbanı ile aralarında çatışma olan Cüheyne urbanı da bu savaşta kullanılacaktı. Bunun karşılığı Mısır Valisi Vezir Mehmet Paşa tarafından kendilerine 500 irdeb zahire yollanacaktı. Böylece Mısır'dan Yenbu' İskelesi'ne Süveyş gemileriyle birlikte askerlerin bir senelik ulufe ve deve kiralari ile zahireleri taşınacaktı. Bu devlet yardımlarına ilaveten beş adet top arabası ve beş-on nefer topçu ile var olan topçu askeri birliği desteklenecekti. Yarımşar, bir kıyye (okka,400 dirhem) ve 100'er dirhem daneler (kurşun, gülle) ve barut da gönderilecekti. Böylece Harb eşkıyası buldukları yerlerden temizlenecekti. Ayrıca geçim kaynakları olan hurmalıkları kesilerek ekonomik açıdan perişan edileceklerdi. Bu sayede Haremeyn-i Şerifeyn ve hacıların durumları iyileşecek ve geçtikleri yollarda güven içinde olacaktı⁸⁴⁹.

Bu konu ile ilgili İçel sancağı mutasarrıfı olan Zeynelabidin Paşa'ya 1138/1725 senesinde yazılan bir diğer hükümden de Haremeyn-i Şerifeyn tarafında çölde yaşayan Harb urbanı ile ilgili başka bilgilerde öğreniyoruz. Nasuh Paşa zamanından beri bu bedevi Harb eşkıyası asi ve söz dinlemez bir vaziyetteydi. Hacıları ve yolcuları soymayı yaşam biçimi haline getirmiş olan bu taife hac emiri

⁸⁴⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 133, 980.

olanlara birçok zorluklar çıkartmıştı. 1137/1724 senesinde hac emiri olan İsmail Paşa'nın kumandanlık ettiği kervanı kuşatma altına almışlar, surrelerini almalarına rağmen verecekleri zarardan vazgeçmemişlerdi. Cibilliyetlerinde var olan kötülük gereği Mısır hacılarının üzerine saldırı düzenleyerek mallarını yağmalamışlardı. Bu türlü gelişmeler devleti özellikle hacıların can ve yol güvenliğine önem vermesi noktasında harekete geçirdi. Anadolu kıyılarında yer alan Kazdağı ve diğer mahallerden her bayrağı ellişer tüfenkli askerden oluşan altmış bayrak piyade levendat İçel sancağı mutasarrıfının emrine verildi. Zeynelabidin Paşa'nın harplerde gösterdiği cesaret ve kahramanlıklar onun böylesi önemli bir göreve tayin olmasında başlıca nedenler arasındaydı. *İmdad-ı Seferiyyeyi* bir an önce tahsil eden Zeynelabidin Paşa'dan levend askerine vereceği ulufe ve bahşişler ile onları yollarda kaçırmadan memnun etmesi istendi. Mısır'dan Süveyş limanının ve buradan da yine gemilerle Yenbu' İskelesi'ne çıkartma yapacak olan levend askeri taşraya doğru görevine doğru yol alacaktı⁸⁵⁰. Habeş Eyaleti ve Mekke Şeyhülharemlîği ile Cidde Sancağı'na mutasarrıf olan Ebu Bekir Paşa'dan Cidde muhafazası için tayin olunan 500 nefer Dergâh-ı Ali yeniçerilerinin ihtiyaç duydukları kışlakın temin edilmesi istendi. Yine bu askerlerin günlük su ihtiyaçlarının develer ile nakli için yeterli sayıda deve ihtiyacının karşılanması emredildi⁸⁵¹.

Osmanlı Devleti urban eşkıyasının hacılara saldırma ve zarar verme fikir ve girişimlerini oldukça yakından takip edip önlemler aldı. Örneğin 1189/1775 senesinde Hicaz'a doğru yolculuk eden hacılara, urbanın saldırı emelinde olduğu bilgisi merkeze ulaştı. Urban kabilelerini hacılara saldırmaları için kışkırtanın da Zahir Ömer'in oğlu Zahir Ali olduğuna dair kuvvetli deliller söz konusuydu. Bu bağlamda başta cesaret ve kuvvetiyle bilinen Sayda Valisi Cezzar Ahmet Paşa olmak üzere Şam, Trablusşam, Kudüs, Gazze, Remle ve Nablus idarecilerinden konuyu titizlikle incelemeleri istendi. Ayrıca muhtemelen cerde için olmalı ki geçmiş senelerden iki üç kat daha fazla asker ve zahire için bir an evvel hazırlanmaları emredildi. Bunlara ilaveten Cezzar Paşa'ya daha özel bir görev verildi. Şam Valisi Azm-zâde Muhammed Paşa ve Cerde Başbuğu ve Trablusşam Valisi Yusuf Paşa'nın bilgisi dâhilinde hareket etmesi istenen Cezzar Paşa, urban kabilelerinin menzil ve

⁸⁵⁰BOA, A. DVN. MHM. d., 133-982.

⁸⁵¹BOA, A. DVN. MHM. d., 133-983, fi evâil-i Zilhicce 138.

konaklarını casusları aracılığı ile izleyecekti. Ayrıca urbanın arasına karışacak adamları vasıtasıyla da eşkıyanın her türlü fikir ve hareketleri konusunda istihbarat temin edecekti⁸⁵².

3.5. MEVALİ AHALİSİNİN SALDIRILARI

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın tamamında harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilmesi ile yeniden ziraî faaliyetlerin önünü açmayı hedefleyen bir iskân siyaseti izledi. Ayrıca yerlerini terk edenlerin eski yerlerine döndürülmesi, önemli geçitler ve stratejik mevkiilerin korunması da hedeflendi. Zira XVII. yüzyıldan itibaren zayıflayan devlet otoritesi, savaşların getirdiği yeni vergiler ve bunların toplanmasında yaşanan yolsuzluklar ve güvenlik kuvvetlerinin savaşa gitmesi nedeni ile oluşan boşluktan faydalanan konargöçer taifesi yerleşik halkın mal ve canına büyük zararlar verdi. Dolayısıyla devlet, isyanı terk etmeleri ve yerleşmeyi kabul etmeleri karşılığında bazı Türkmen taifesini vergiden bile muaf tuttu. Örneğin Halep Türkmenlerinden Hama ve Humus'a yerleştirilen Okcu cemaati ile Rakka'yı terk edenlere ilaveten aynı güzergâhta bulunan yaklaşık 1.100 hane Misis derbendine derbendci yazıldı. Hac yolunu korumaları karşılığında da bazı vergilerden muaf edilmişlerdi⁸⁵³. Öte yandan genellikle XVIII. yüzyılda devlete karşı isyan durumunda bulunan Türkmen cemaat ve aşiretlerin bir kısmı Rakka ve Halep eyaletlerine sürüldü. Bu yolla devlet urban aşiretlerinin baskılarını da önlemeye çalıştı⁸⁵⁴.

16 Rebiulahir 1174/25 Kasım 1760 tarihli Şam Valisi Osman Paşa'nın İstanbul'a gönderilen evraklarına yansıyan konu, paşanın malikâne tasarrufunda olan mukataalardan mevâli beyi ve aşiretine her yıl verilmesi adet olan bahşîş ve hediyeler ile ilgiliydi. Şam valisinin tasarrufunda bulunan Hama, Humus ve Ma'arratü'n-Nu'mân mukataalarından yıllık verilmesi gereken meblağ 1170/1756 senesinde nakit olarak ilk önce Halep'e gönderildi. Buradan Halep muhassılları eli ile mevali beyi ve adamlarına takdim edilen para kabul edilmedi. Dolayısıyla gönderilen para muhassılın elinde kaldı. Bu durumun nedeni Halep Valisi Abdullah Paşa'nın mevali beyi ve adamlarını kendi zahireleri olduğunu ama Trablusşam Valisi

⁸⁵²BOA, AE. SABH. I, 59, 4173.

⁸⁵³Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara 2006, s. 43-46.

⁸⁵⁴Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 136-138.

ve Cerde Başbuğu olan Osman Paşa tarafından alıkonulduğunu söyleyerek kışkırtmasıydı. Halep valisinin bu tavrı mevali beyi Kerem el-Hasan ve adamlarını zararlı işlere sevk etti.

Kendine verilen paraya kanaat etmeyen mevali beyi, urban aşiretleri ile hac yolu üzerinde bulunan Hama tarafını işgal etti. Reayadan reb'iyeye, selâmiye ve kisve bahası adı altında zorla 5.000 kuruş değerinde mal ve giysiye el koydu. Ayrıca fakir halka zulüm edip mallarını da yağmaladı. Bunun üzerine Padişah III. Mustafa'nın emriyle, daha önce verile gelen 13.420 kuruşun Hama mütesellimleri tarafından Halep muhassılına teslim edilerek buradan da mevali beyine verilmesi istendi. Bu ödemenin karşılığında da mevali beyi ve aşiretlerinden, Hama'ya gelinmemesi ve fakir halktan bir şey istenmemesi istendi.

Bu konu ile ilgili eski Şam valisi ve halen Diyarbakir valisi olan Çeteci Abdullah Paşa'nın merkezden talebi üzere Hazine-i Amire baş muhasebe kayıtları gözden geçirildi. Buna göre 1135/1722-23 senesinde merhûm Şam Valisi Recep Paşa ile mevali beyi ve şeyhü'l-meşâyihleri arasında bir anlaşma yapıldığı, Hama kazasından 7.839 kuruş, Humus kazasından 644,5 kuruş ve Ma'arratü'l-Nu'mân kazasından da 4.940,5 kuruş remiye ve câize verilmesinin kararlaştırıldığı görüldü. Bu bağlamda Ramazan ayının ortalarında 1173/1760 Nisan ayında Trablusşam Valisi ve Cerde Başbuğu olan Vezir Osman Paşa'nın uyarıldığı ve herhangi bir engellemede bulunmayarak adet olduğu üzere ödemenin devam ettirilmesinin istendiği görülmekteydi⁸⁵⁵.

3.6. ACEM HACILARI

Osmanlı Devleti ile doğu sınır komşusu İran-Safevi Devleti ile ilişkileri XVI. yüzyıldan itibaren artan bir siyasi rekabete sahne olmuştur. Bu rekabetin altında yatan asıl neden de Osmanlı Devleti'nin Sünni karakteri ile İran Şialığının Anadolu ve Arab Vilâyetlerinde izledikleri varlık ve nüfuz edinme politikalarıydı. Osmanlı Devleti bölgede yayılıp hâkim duruma ulaşmak isteyen bir Şia hareketini kendi dini ve siyasi varlığı açısından önemli bir tehdit görüyordu. Buna rağmen konumuzla ilgili olarak söyleyecek olursak Acem hacılarının savaş olmadığı zamanlarda Mekke ve Medine'ye gitmelerine engel olunmadı. Zira her iki devlet arasındaki anlaşma ve

⁸⁵⁵BOA, AE. SMST. III, 26, 1783, fi 16 Rebûlahir 1174.

aynı dini inanışa sahip olmak gibi nedenlerle Acem hacıları Osmanlı memleketinden Hicaz'a geçebiliyordu⁸⁵⁶. Ayrıca bugün Irak toprakları içinde yer alan Kerbela ve Necef'de Şiaların ziyaret yerleri arasında yer alan başta Hz. Hüseyin ve birçok Ehl-i Beyt'in türbelerinin ziyaretlerine de yasak konulmadı. Hatta İranlı hacılara kötü muamelede bulunan veya malları gasp eden devlet adamları veya görevliler cezalandırılarak zarar görenlerin hakları teslim edildi⁸⁵⁷.

Ancak İranlı Hicaz yolcularının bölgedeki Şia nüfusla ilişkiler tesis edip şaha casusluk yapma kaygıları dolayısıyla hac mevsiminden önce geçişleri engellendiği gibi az nüfuslu yerlerden kervan geçişine izin verilirdi. Ayrıca İranlıların bölgede resmi hayır kurumları kurarak yerleşmeleri ve Şia halk ile ilişkileri de önlendi. Bunların dışında İranlı hacıların Şam veya Mısır kervanlarıyla yolculuk etmesi şart koşularak alternatif güzergâhlar oluşturmalarının da önüne geçildi⁸⁵⁸. Bu bağlamda 1124/1712 senesinde Şam valisi ve hac emiri, Halep, Erzurum valilerine, Van, Kars beylerbeyleri ile Şam, Halep, Erzurum, Van ve Kars kadılarına gönderilen ve padişahın kendi el yazısının da olduğu bir hükümde, İran'dan hacca gidenler konu edilmekteydi. Başta Halep ve Şam olmak üzere, Acem hacılarının bulunduğu yerlerde ticaret maksadıyla gelmeyenlerin işlerine ve iskânlarına karışılmaması emredildi. Dine aykırı zulüm ve eziyetten kaçınılması istendi. Padişahın emrine aykırı hareket edenlerin haklarından gelineceği de tembih olundu. Gümrük memurlarının hac için gelip giden İranlı hacılardan hem dine hem de İran ile yapılan anlaşmalara aykırı olarak fazla akçe talep edip eziyette bulunmaları üzerine bölgedeki askeri ve adli makamlar uyarıldı. Hatta kimi Acem hacılarının yollarda saldırıya uğradığı ve paralarının çalındığı haberleri İranlı hac emirleri tarafından merkeze bildirildi. Bu yüzden merkez Acem memleketinden gelen giden hacılar ve tüccarların güvenliklerinin sağlanmasını istedi⁸⁵⁹.

Yine bu konu ile ilgili olarak bir başka hükümde Şam, Halep ve Erzurum valilerine ve Şam, Halep ve Erzurum mollalarına ve Şam'dan İran sınırına kadar yol üzerinde bulunan kadılara, mütesellimlere ve ayan-ı vilayet ile iş erlerine önemli bir uyarı yapıldı. Osmanlı memleketine hac farızası için gelenlerin emniyet ve huzur

⁸⁵⁶BOA, AE. SABH. I., 19, 1637, Subhî, *a.g.e.*, s. 346.

⁸⁵⁷Sırma, *a.g.m.*, s. 1101.

⁸⁵⁸Faroqhi, *a.g.e.*, s. 66, 230-231.

⁸⁵⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 119, 832.

içinde gelip gitmeleri, devletin temel görevleri arasında olduğu belirtildi. Bu yüzden, İran vilayetinden gelen hacılardan gerek Mekke’de gerekse de Medine’de bürokratlar tarafından akçe talep olunması, devletin koruması altındaki bu kişilere yapılan bir haksızlıktı. Hac yolunda vefat eden hacıların mallarının başka bir kimse tarafından el konulmasına müsaade edilmeyerek varislerine verilmesi, Osmanlı Devleti’nin adalet ve hak üzere hüküm sürdüğünün önemli bir kanıtıydı. Eğer vefat eden kişinin geride bıraktığı kimi kimsesi yok ise o zaman devlet bu malları hazineye kayd ederdi. Örneğin Kassam katiblerinden Hafız Mustafa hac yolunda vefat etmiş ve varisi olmadığı için de malları hazineye aktarılmıştı⁸⁶⁰.

Osmanlı tebasına uygulanan bu kural İranlı hacılar için de geçerliydi. Ancak 1124/1712 senesinde yaşanan bir olaya göre vefat eden bir İranlı hacının muhallefati, İranlı hac emininin uyarısı dikkate alınmayarak devlet görevlileri tarafından varislerine gönderilmemişti. Halbuki Sultan Ahmet zamanından beri İran memleketinden gelen hacılardan dine aykırı akçe alınmamakla birlikte hacda vefat edenlerin muhallefatlarına dokunmadan varislerine gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bundan dolayı Acem asıllı bir hacıya rahatsızlık veren her kim olursa olsun affa uğramadan cezası verilecekti⁸⁶¹.

Dergâh-ı Muallâ kapıcı başlarından olup daha önce hazine kethüdalığı görevi yapmış olan Mehmet’e 1126/1714 senesinde yazılan bir hükümde Osmanlı Devleti’nin İran hacılarına yönelik aldığı tedbirlerden biri daha görülmektedir. Hac farızası için İran memleketinden yola çıkan hacıların geçecekleri yollarda, geçitlerde, konak ve menzillerde güvenlikleri için devlet tarafından her sene bir kapıcı başı tayin edilmesi kararlaştırıldı. Kapıcı başı İran hacılarını Revan’dan Şam’a götürecekt ve hac ibadeti tamamlandıktan sonra da tekrar Şam’dan alıp Revan’a ulaştıracaktı. Bu hizmeti yerine getirdiğine dair Revan hâkiminden aldığı temessüğü merkeze iletilecekti⁸⁶².

Acem hacılarının hak ve hukuklarını güvence altına alan devlet, yeri geldiğinde güvenliği tehdit edildiğinde ciddi önlemler alıyordu. 1128/1715 senesinde Şam Valisi ve Hac Emiri Vezir Yusuf Paşa böyle bir konuda uyarıldı. İki sene önce

⁸⁶⁰BOA, D. BŞM. d., 4709, 1.

⁸⁶¹BOA, A. DVN. MHM. d., 119, 833.

⁸⁶²BOA, A. DVN. MHM. d., 122, 147.

Acem memleketinden Osmanlı topraklarına giriş yapan Hacı Mehmet ve Hacı Şahin'in amacı casusluktu. Osmanlı Devleti bu kişileri sorgulayıp durumları hakkında gerekli bilgileri elde ettiğinde, Hacı Mehmet çoktan kaçmış ve bir yerlerde saklanmıştı. Ancak, Hacı Şahin bir zaman sonra ortaya çıktı. Revan hanı her sene İran tarafından hacca giden İranlıların başında komutan olarak bu sene Hacı Şahin'i tayin etti. Böylece Hacı Mehmet'in nerede bulunabileceğine dair bilgiye Hacı Şahin ile ulaşabilme ihtimali güçleniyordu.

Bu bağlamda merkez Acem hacıları Şam'a ulaştığında, Yusuf Paşa'dan Hacı Şahin'i affetmeksizin yakalatmasını istedi. Eğer henüz gelmemiş ise geldiğinde yakalanıp Şam Kalesi'nde haps olunması emredildi. Bu esnada Hacı Şahin sorguya çekilecek ve Hacı Mehmet'i 60 güne kadar teslim etmesi istenecekti. Osmanlı memleketinde ihtilal çıkarmak isteyen Hacı Mehmet'in yerini gizleyip aykırı hareket ettiği takdirde Hacı Şahin başı kesilerek cezalandırılacaktı. Ayrıca Yusuf Paşa kendisine verilen yetki ile Acem hacılarının başında kumandanlık etmek üzere adamlarından birisini tayin edebilecekti⁸⁶³.

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti ile İran arasında iyi giden ilişkiler İran'daki iç karışıklıklar ve Afganlıların İran'a saldırısı üzerine bozuldu. Dış politikada barışçıl bir siyaset izleyen Sadrazam Damad İbrahim Paşa bu durumdan istifade edip İran'ın Osmanlı sınırındaki topraklarını almayı hedefledi. Dolayısıyla 1135/1723 senesinde Şeyhülislam Abdullah Efendi'den alınan fetva ile İran topraklarının istila edilmesine karar verildi⁸⁶⁴. Osmanlı Devleti üç cephede Kafkas, Azerbaycan ve İran'da ilerlemeye başladı. Ancak Safevi hanedanına bağlı oymakların desteğini alan Şah Tahmasb'ın Ruslardan yardım istemesi üzerine bölgede durum karıştı. Osmanlı ve Rus çıkarları çatışma haline geldi. Buna rağmen ilerleyen Osmanlı ordusu bölgede kısmen yerleşmeyi başardı. Fakat Doğu İran'da Nadir Han'ın desteğini alan Şah Tahmasb Osmanlı ilerlemesini geri püskürttü. Halkın da Osmanlı idaresini istememesi dengeyi İran lehine çevirdi, alınan yerler tekrar elden çıktı. Bu esnada İstanbul'da yeniçeri kaynaklı Patrona isyanı ve saltanat değişimi İran işinin ertelenmesi ile sonuçlandı. Ancak bir yıl sonra 1144/1731'de Tebriz ve Hemedan yeniden ele geçirildi. Fakat 1145/1732 senesinde yapılan

⁸⁶³BOA, A. DVN. MHM. d., 125, 33.

⁸⁶⁴Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, IV, I.Kısım*, s. 173-176.

anlaşma gereği elde tutması zor olan bu şehirler tekrar Şah Tahmasb'a bırakılırken, Osmanlının elinde Şirvan'a kadar Kafkasya kaldı. Bu arada Nadir Şah İran'da yönetimi ele geçirdi ve tekrar Osmanlı ile çatışmayı başlattı. Yaklaşık yirmidört yıl süren Osmanlı-İran savaşları, Sultan I. Mahmut ile Nadir Şah tarafından 1159/1746 senesinde imzalanan bir anlaşma ile sona erdi. Her iki taraf da XVII. yüzyıldaki sınırlarına rıza gösterdi. Ayrıca İranlı hacıların Osmanlı memleketinden güvenlik içinde hacca gitmelerinin temin edilmesi bir diğer anlaşmaya varılan konuydu. Nadir Şah tarafından sunulan ancak Osmanlı uleması tarafından kabul edilmeyen bir diğer tartışmalı konu da Caferiliğin beşinci mezhep olarak kabul edilmesiyle iki İslam devleti arasında birliğin tesis edilmesiydi. Bu konuda ilerleme sağlanamadı, Nadir Şah'da bir yıl sonra Şiiler tarafından öldürüldü⁸⁶⁵.

Osmanlı Devleti yüzyılın başında olduğu gibi sonuna kadar da yine Bağdat ve Şam tarafından gelen İranlı hacıların yol üzerinde bulunan vilayetlerin idarecileri tarafından emniyet ve huzur içinde birbirlerine iletilmesine dikkat etti. Böylece İranlı hacıların her türlü tehdide karşı korunması sağlandı. Ayrıca Sultan IV. Murat döneminde İran ile belirlenen hudud doğrultusunda sınırlarda görev yapan serhad muhafızlarından dostluğa aykırı her türlü davranıştan uzak durmaları da istendi. Zira hac için yola çıkan İranlı hacılara Ehl-i Sünnet mezhebinin inancı doğrultusunda Dört Halifeyi hayır ile yâd ettiklerinden kendilerine Rum diyarından ve diğer İslam beldelerinden Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvereye gelen hacılara muamele edildiği gibi davranılması kararlaştırıldı. Bu bağlamda İranlı hacılardan "devirme" adı altında alınan kanun ve şeriata aykırı zorla para alınmamalıydı. Ayrıca yanlarında ticari mal olmayanlardan bâc da alınmamalıydı. Eğer ticari mal var ise gümrük miktarından daha fazla vergi talep edilmemesi şart koşuldu⁸⁶⁶.

3.7 HACILARI TEHDİT EDEN DİĞER UNSURLAR

Şam-Mekke arasındaki hac yolundaki tek tehlike insan kaynaklı değildi. Şam valisi Cezzar Ahmed Paşa ve Gazze mütesellimi Mirmiran Derviş Hasan Paşa'nın merkeze gönderdikleri tahrirat, bölgede yaşanan şiddetli bir kıtlıktan haber veriyordu. Bu yüzden merkez, hacıların zahire ihtiyacı yönüyle ciddi bir sıkıntı ile

⁸⁶⁵Metin Kunt, "Siyasal Tarih (1600-1789)", *Türkiye Tarihi III: Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yay. Haz. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s. 59-62.

⁸⁶⁶BOA, HAT, 1302/50706 A 01, fi evâhir-i Muharrem 1210.

karşılaşacakları hususunda bilgilendirildi. Bu çerçevede İstanbul'dan gemiler ile bölgeye yeterli miktarda zahire ve un gönderilmesi kararlaştırılmıştı⁸⁶⁷. Yine 1171/1757 senesinde Hicaz bölgesinde bir kıtlık yaşanıyordu. Bu nedenle hem hac yolu ve hem de Medine-Mekke şehirlerinin gıda ihtiyacı konusunda tedbir alınması gerekmişti. Şam Valisi Çeteci Abdullah Paşa'dan ihtiyaç duyulan zahirenin maddi karşılığını ve nakil ücretini ödemesi istendi. Buna göre 600 kantar peksimed, 150 irdebb pirinç, her yükü 6,5 kantardan 400 yük dakik (un), 5.000 irdebb şa'ır (arpa) ve 1.000 irdebb baklanın Mısır'dan temin edilmesine ve Süveyş Limanı'ndan Cidde'ye nakil edilmesine karar verilmişti⁸⁶⁸.

Bölgenin karakteristik özelliği olarak ani bastıran yağmurlar ve şiddetli kum fırtınaları zaman zaman hem kafilelerde hem de onların binek ve yiyeceklerinde önemli kayıplara sebep olabiliyordu. Örneğin 1165/1743 senesinde Hac Emiri Süleyman Paşa riyasetindeki hac kfilesinin dönüş yolculuğu sırasında el-Hissa'da meydana gelen selde kafilenin yarısı selde kayboldu. Kadın-erkek birçok hacı, at, deve, katır ile mallar ve yükler suya kapılıp gitti. Hacılarla birlikte aynı kafilelerde olan tüccarların malları da selden nasibini aldı. Tüccarlar mallarının urban eline geçmesini istemediklerinden paşaya hibe etti. Süleyman Paşa malları aramaya çıktı, bulup kervana getirdi. Sahiplerine de geri iade etti. Ancak Belka'da yine sel oldu. Bu defa neredeyse kafilenin tamamı büyük bir zarar gördü. Paşa mecbur kaldı ve Şam'a gönderdiği yazısıyla yardım talep etti. Halk bu çağrıya olumlu cevap verdi, yardıma koştu⁸⁶⁹.

⁸⁶⁷BOA, AE. SABH. I., 10, 910.

⁸⁶⁸BOA, C. DH. 239, 11930, 1.

⁸⁶⁹El Bediri, *a.g.e.*, s. 26-27.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAC EKONOMİSİ

Osmanlı Devleti için hac ve hac ile ilgili işlerin finansmanı, en öncelikli devlet meseleleri arasındaydı. Dolayısıyla hac ibadetinin yerine getirilmesi için maddi açıdan ne gerekliyse temin etme çabası içinde olundu. Bu bağlamda XVIII. yüzyıl Şam valilerinin hac emiri ve vezir tayin edilmeleri ve hac işlerinden sorumlu tutulmaları hem gelirlerini hem de giderlerini oldukça artırdı. Osmanlı devlet bütçesinde gelirler genellikle mukataa⁸⁷⁰, cizye⁸⁷¹ ve avarız⁸⁷² olarak sınıflanmaktaydı. Giderlerin ise yarından fazlasını ulûfe denilen merkezi ordu ve devlet görevlilerine üç ayda bir ödenen maaşlar oluştuyordu. Sonra da saray ve ordunun mühimmat harcamaları, bütçede yer tutan en büyük gider kalemleriydi. Son olarak üst düzey devlet memurlarına ve idarecilere tahsis edilen has ve salyane ödemeleri de harcamalar arasındaydı⁸⁷³.

Mukataa gelirleri çoğunlukla devlete aitti ve çok çeşitli türleri vardı. Örneğin has, vakıf, ulufe ve ocaklık olarak tahsis edilebilen mukataalar mevcuttu.

⁸⁷⁰Mukataa sözlük anlamı olarak kesişmek, birbirinden kesilmek demektir. Osmanlı maliyesinde ise devlete ait bir gelirin belli bir bedel karşılığında kiralanması, yani geçici olarak temlikli yerinde kullanılmaktadır. Devletin doğrudan yapılacak harcamalar için gelirlerinden (mîrî) vergi ya da öteki türden tahsis ettiği kaynaklara mukâtaa/mukâtaât denirdi. Özellikle büyük şehirlerin her türlü iktisadî (ticarî ve sınaî) işletmelerinden alınan resimler, maden işletmeleri, cerîmeler, ticarî tekel maddelerinden sağlanan gelirleri söz konusuydu. Bu tür mukâtaa gelirler, dirlik olarak devlet hizmetlilerine verilmeyip hükûmete ayrılmış en önemli kaynaklar kapsamındaydı. İşletim usulü bakımından da klasik dönemde devlete ait bir kısım vergi ve resimler belirli bir ücret karşılığında iltizama verilmişti. XIX. yüzyılın ortalarına kadar bir değişim içinde olan bu uygulama hazineye ait bir kısım vergilerden oluşan birer mali birime dönüştü. Bkz. *Pakalın, OTDTS*, II, s.578; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 1998, s. 177-179; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, C. II, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s. 594-595; Mehmet Genç, "Mukataa", *DİA*, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 129-130.

⁸⁷¹Osmanlı Devleti'nde *Tekâlîf-i şer'iyye* dört çeşitti. Bu şer'i vergiler zekât, öşür (çoğulu âşâr), haraç ve cizye idi. Gayr-i Müslimlerden alınırdı. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2014, s. 66-67; *Tabakoğlu, a.g.e.*, s. 179; Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlîf", *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 336.

⁸⁷²Olağandışı vergiler olarak hane üzerinden hesap edilirdi. Bir köy veya mahallenin nüfusunun tamamı sayılır ve buna göre hane sayısı ile avarız vergisi tespit edilmiş olurdu. Nüzul bedeli, işтира ve sürsat aynı vergi türüydü. Avarız ise nakdi idi. Derbend teşkilatı içinde yer alan köyler başta olmak üzere koruma hizmeti verenler ile menziller, tuzlalar ve maden ocakları bu vergiden muafı. Bkz. *Tabakoğlu, a.g.e.*, s. 180; *Halaçoğlu, a.g.e.*, s. 66; Gilles Veinstein, "Büyüklüğü İçinde İmparatorluk (XVI. yüzyıl)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Yay. Haz. Robert Mantran, Çev. Server Tanilli, İş Bankası Yay., İstanbul 2012, s. 262.

⁸⁷³*Tabakoğlu, a.g.e.*, s. 181-182.

Mukataaların işletim tarzı iltizam, emanet ve malikâne yöntemleriydi. Belirli bir bedel karşılığında mültezime verilen gelirler en fazla üç yıl süreyle verilirdi. Dolayısıyla mukataanın gerçek sahibi devletti ve bu sistemden faydalanan kimseler mukataalarını satamaz ve devredemezlerdi. Konumuzla ilgisi bakımından 1695 senesinde Osmanlı maliyesi tarafından uygulamaya konulan malikâne sistemi, ilk kez Suriye ve Güney vilayetler ile Güneydoğu Anadolu’da başlatıldı⁸⁷⁴. “*Kayd-ı Hayat*” şartı ile iltizama verilen vergiler, yıllık değil uzun bir zaman dilimi ile satılmaktaydı. Açık arttırmada verdiği en yüksek fiyat ile mukataayı alan kişiye *malikâneci*, yaptığı peşin para ödemesine de *muaccele* denilmekteydi. Daha sonraki senelerde de her yıl ödenen ve hazine defterlerinde *mal* adı altında kayıtlı olan ödeme de müecceleydi⁸⁷⁵.

Dolayısıyla Şam, Kudüs, Nablus, Hama, Humus, Maarratü'l-Numan, Sayda, Trablusşam, Aclun ve Leccun sancaklarının mukataa ve cizye gelirlerinin büyük bir kısmı, Şam valisi ve hac emiri olanların hac masraflarına tahsis edilmişti⁸⁷⁶. Bu konuda bir örnek vermek yerinde olacaktır. Şam valisi ve hac emiri olan Nasuh Paşa'nın 1121/1709 senesi haccı için giderleri 219.060 kuruştı. Buna mukabil gelirleri de 219.060 kuruş olarak gerçekleşti. Trablusşam mukataasından 50.000 kuruş, Hama mukataasından 30.000 kuruş, Sayda mukataasından 30.000 kuruş ve Baalbek mukataasından 15.000 kuruş ile toplamda 125.000 kuruşluk büyük bir mukataa geliri tahsis edilmişti. Ayrıca yine Halep Eyaleti ifraz mukataasından⁸⁷⁷ olduğu düşünülen 10.000 ve Yafa⁸⁷⁸ mukataasından 5.281 kuruş da mukataa gelirleri arasındaydı. Buna ilaveten Trablusşam cizyesinden 22.500, Şam cizyesinden 15.000 ve Halep cizyesinden temin edilen 10.000 kuruş ile birlikte 47.500 kuruşluk cizye geliri diğer ikinci gelir kalemi olmuştu. Yine Halep muhassıllığından 21.581,5 kuruş, Nablus-Gazze-Remle zeamet ve tımar bedeliyesi olarak 8.000 kuruş ve Şam defterdarlığı gelirinden ise 1.697,5 kuruş tahsis edildi. Hac giderlerinin içinde en

⁸⁷⁴Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 178-179; Andre Raymond, “Arap Eyaletleri (XVI. ve XVIII. yüzyıllar), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Yay. Haz. Robert Mantran, s. 440.

⁸⁷⁵Genç, *a.g.e.*, s. 118-119.

⁸⁷⁶BOA, AE. SABH. I., 14, 1286; BOA, A. DVN. MHM. d., 159, 361; Barbir, *a.g.e.*, s. 115; Çakır, *a.g.e.*, s. 71.

⁸⁷⁷Mülkiyeti devlete veya vakıflara ait araziden ve arsalardan ifraz edilerek özel şahıslara veya kurumlara kiralanan parçalar için yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kira geliri anlamında olabileceği düşünülmektedir. Bkz. *Genç, a.g.m.*, s. 129.

⁸⁷⁸Önceleri Kudüs’e bağlı bir kaza iken sonradan müstakil bir sancak haline dönüştürüldü. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 168.

fazla ödenek 102.841 kuruş ile urban sursesine ayrılmıştı. Bunu 100.219 kuruş ile Şam valisinin emri altında olup hac yolunda güvenliği sağlayan 1.500 piyade ve süvari levend askerinin gideri izlemiştir. Buna ilaveten deve başına kırk kuruştan 400 Şam yerli yeniçeri askerinin masrafı da 16.000 kuruş olmuştu⁸⁷⁹. Bu para her sene Recep ayında Şam hac emirine ulaştırılırdı⁸⁸⁰. Bu bağlamda Şam hac yolu üzerinden kutsal topraklara giden hac kafilesini, bu kafilenin güvenliğini sağlayan cerde askerî birliği ile yol boyunca bulunan kaleler de görevli askerinin maaş ve ihtiyaçları ve urban sursesi gibi giderler için devletin katkısı oldukça büyük olmuştu⁸⁸¹.

1. ŞAM EMİRÜ'L-HACCININ GELİR KAYNAKLARI

1.1. ŞAM EYALETİ'NE BAĞLI SANCAKLAR

Osmanlı Devleti *tekâlif-i örfiye* kapsamında kara ve deniz askerlerinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bedeliye vergisi alırdı. Örneğin menzil bedeli, konak masrafı, han ve çayır kirası, bedel-i nüzül, peksimet-bahâ, zahîre-bahâ, ulûfe-bahâ ve kürekçi bedeli gibi farklı adlar altında çeşitleri vardı⁸⁸². Bu bağlamda 1120/1708 senesi Muharrem başında Şam valisi Vezir Kaptan Yusuf Paşa'nın 1119/1707 senesi hac masrafları için ayrılan tahsisat ile alakalı uyarıldığı görülmekteydi. Şam eyaletinde bulunan zeamet ve tımar sahiplerinin mîri için ödemesi gereken bedeliye miktarı 20.000 kuruştı. 17.060 kuruşu tahsil edilen paranın 3.940 kuruşu vaktinde tahsil olunamayıp eksik kalmıştı. Dolayısıyla hac masraflarını karşılamak için yetişmeyen akçeler için Halep muhassıllığından ve Baalbek mukataasından temin edilen para Dergâh-ı muallâ kapıcı başlarından Ali eliyle tahsil edilip Şam'a ulaştırıldı. Ayrıca, Şam Eyaleti'nin zeamet ve tımarından alınan bedeliye ve miri malı 1119/1707 senesi için 12.000 kuruş iken, bu miktar 1120/1708 senesi için 20.000 kuruşa çıkartıldı. Ayrıca Gazze ve Remle sancaklarından hac masrafları için alınan bedeliye 3.500 kuruştan 7.000 kuruşa yükseltildi. Nablus ve Leccun Sancakları'na isabet eden 4.500 kuruş da 7.500 kuruşa arttırıldı. Böylece Şam Eyaleti'nden toplam 34.500 kuruş bedeliyenin 1120/1708

⁸⁷⁹BOA, AE. SAMD. III, 44, 4344.

⁸⁸⁰BOA, C. EV., 477, 24130.

⁸⁸¹Rafeq, *a.g.e.*, s. 70-71.

⁸⁸²Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 64-65, 77; Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlif", *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 336-337.

senesi hac masrafları için ayrıldığını, Şam, Gazze, Nablus ve Leccun Sancakları alaybeyleri İstanbul'a bir defter ile gönderdi⁸⁸³.

1146/1733 senesinde de Şam Sancağı ile Gazze, Nablus ve Leccun livalarındaki zeamet ve tımar sahiplerinden hac masrafları için alınan bedeliye miktarı hala aynı şekilde devam ettiriliyordu⁸⁸⁴. Ancak Şam Eyaleti zeamet ve tımar sahiplerinin ihtiyarları bu konuyu 1176/1762 senesinde mahkemeye taşıdı. Bedeliye ücretinin yeniden belirlenmesini istemişlerdi. Zira ödenmekte olan bedelin miktarı yüksek olduğu için bazı zeamet ve tımar sahipleri hile yaparak hisselerine düşen ödeme miktarında değişiklik yapmışlardı. Bazıları da kurdukları yakınlık ilişkisi sayesinde bedeliye ödemesinden kurtuluyordu. Bu durumda bedeliye ödemesi diğer ocaklının üzerine kalmakla birlikte noksan kalan kısmı da karşılamışlardı. Dolayısıyla mahkemeye intikal ettirilmiş olan bu durum İstanbul'a da arz edildi. Sonuç olarak bedeliye ücreti yeniden 12.000 kuruşa indirildi. Bedeliye ödemekle yükümlü olanlar ve ödeyecekleri ücretlerin de yeniden belirlenmesine karar verildi⁸⁸⁵.

1.1.1.Trablusşam Eyaleti

Hac masraflarının karşılanmasında Trablusşam Eyaleti'nden sağlanan mukataa ve cizye gelirlerinin payı oldukça büyüktü. Örneğin Trablusşam mukataası kendisine tahsis edilen Mehmet Paşa'dan, 1119/1707 senesi Trablusşam mukataası malından 26.732 ve Trablusşam mukataası 1121/1709 senesi malından da 23.268 kuruş 1121/1709 senesi hac giderleri için Şam Hac Emiri Nasuh Paşa'ya göndermesi istendi. Ayrıca 1121/1709 senesi Trablusşam cizyesi malından 30.000 ve 1122/1710 senesi cizyesinden de 22.030 kuruş ile birlikte toplam 102.500 kuruş Nasuh Paşa'ya iletildi⁸⁸⁶.

1.1.2.Sayda Eyaleti

Sayda Beylerbeyi İbrahim Paşa'ya 1119/1707 senesinde yazılan bir hükümden, Şam hac yolunun kiler masrafları, deve kiralrı ve diğer gerekli malzemenin temini için Şam valisine göndermesi gereken meblağ ile ilgili bilgilere

⁸⁸³BOA, A. DVN. MHM. d., 115, 2366.

⁸⁸⁴BOA, C. EV., 405, 20504.

⁸⁸⁵BOA, C. TZ., 22, 1084, 1.

⁸⁸⁶BOA, A. DVN. MHM. d., 116, 1063.

ulaşmaktadır. Buna göre Sayda Eyaleti'ne bağlı Beyrut Sancağı mukataası malından her sene Recep ayı ortasında tahsil edilip gönderilmesi gereken 44.400 kuruş *karye-yi ocaklık* para henüz Şam hazinesine ulaştırılmadı. Bu paranın 40.000 kuruşu levend masrafı içindi ve ancak 9.930 kuruşu yerine iletildi. Ayrıca Sayda valisinin zimmetinde kalan 4.470 kuruşun da bir an önce Şam'a ulaştırılması gerekiyordu. Bu bağlamda padişah III. Ahmet, hem mu'tad ödemenin hem de zimmette kalan paranın Şam hazinesine noksansız teslim edilmesini emretmişti⁸⁸⁷.

Aynı konu ile ilgili Şam valisi ve defterdarının da 1119/1707 senesinde, Şam hac yolunun güvenliği için Sayda'dan gönderilmesi gerekli olan para ile ilgili olarak uyarıldığı anlaşılmaktaydı. Zira Sayda Eyaleti geçmiş senelerden beri Şam hazinesi ocakları arasında bulunduğundan levend askerinin ulufe ile bahşişi, urban sursesi, zahire ve mühimmat gibi hac masraflarına kaynaklık ediyordu. Ancak Sayda Beylerbeyi İbrahim Paşa Şam'dan hacıların hareketine kadar, havale etmesi gereken parayı göndermekte gecikti. Ayrıca Yafa İskelesi mukataası malından tahsis edilen 11.444,5 kuruşun da havale edilmediği anlaşılmaktaydı. Bu durumda Sayda mukataasından havale olunması gereken 40.000 kuruş ile Yafa İskelesi'nden gönderilmesi gerekli olan 5.000 kuruşun, 1118/1706 Baalbek mukataası malından 18.515 kuruş ve 1119/1707 senesi Halep muhassıllığı, avârızı ve bedel-i nüzûlü⁸⁸⁸ malından 26.485 kuruş gönderilerek karşılanmasına karar verildi⁸⁸⁹. Yine Şam hac yolu masrafları için Sayda Valisi Vezir Halil Paşa'dan da 1121/1709 senesi Sayda mukataası gelirinden 31.000 kuruşun, Dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Hamid ile Şam Beylerbeyi'ne ulaştırılması istendi⁸⁹⁰.

1.1.3. Halep Eyaleti

Halep valisi Vezir Mehmet Paşa'ya 1121/1709 yazılan bir emir, hac masraflarının temini için Halep'in hac yoluna katkısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre 1120/1708 senesi Baalbek mukataası gelirinden 15.000, 1121/1709 senesi Halep muhassıllığı malından 21.781 ve yine 1122/1710 senesi Halep hazinesi malından 10.000 kuruş ile toplamda 46.781,5 kuruş tahsis edildi.

⁸⁸⁷BOA, A. DVN. MHM. d., 115, 1992.

⁸⁸⁸Menzil teşkilâtının senelik masrafları için tahsis edilen vergi geliri idi. Bkz. *Pakalın, OTDTS*, I, s. 186.

⁸⁸⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 115, 1994.

⁸⁹⁰BOA, A. DVN. MHM. d., 116, 1065.

Mübaşir olarak görevlendirilen Mirahur Ali'den, parayı Şam beylerbeyliğine teslim etmesi emredildi⁸⁹¹. Ayrıca Maraş Beylerbeyi Resul oğlu Halil Paşa'nın zimmetinde kalan 1121/1709 senesi ifrâz-ı Zûlkadriye mukataası malından 10.000 kuruşun da ilave edilerek toplamda 56.781,5 kuruşun, Şam Beylerbeyinin hac masrafları kullanımına ulaştırılması emredildi⁸⁹².

1.2. 1155/1742 VE 1172/1758 YILLARI HAC GELİRLERİ

Şam Valisi ve Hac Emiri olan Nasuh Paşa'nın 1121/1709 senesi haccı için gelirleri 219.060 kuruş olarak gerçekleşti. 1155/1741 senesinde Şam hac emirine hac giderleri için teslim edilen para ise 268.709,5 kuruşa yükseldi. Bu gelir artışında en yüksek pay yine devlet tarafından tahsis edilen mukataa gelirlerindeydi. Gayr-i Müslimlerden tahsil edilen cizye gelirleri de ikinci sırada yer alan gelir kalemiydi⁸⁹³. 1172/1758 senesi hac masrafları için tahsis edilen gelirden de muhtemelen mukataa, cizye ve diğer gelirlerdeki artışa paralel olarak mutad bir yükseliş gerçekleşti. Buna göre hac giderleri için ayrılan miktar 309.925 kuruştur. Bu paranın Recep ayında Şam Valisi Çeteci Abdullah Paşa'ya iletilmesi hususunda, Trablusşam Valisi Çelik Mehmet Paşa ve Sayda Valisi Ahmed Paşa uyarıldı⁸⁹⁴. Söz konusu senelere ait hac gelir kalemleri ile ilgili veriler şöyleydi:

Yeri	Mukataa 1155/1742	Mukataa 1172/1758	Cizye 1155/1742	Cizye 1172/1758	Diğer 1155/1742
Hama Sancağı	57.000	73.690 (1171/1757 senesi dâhil)			
Humus Sancağı	45.976	49.840 (1171/1757 senesi dâhil)			
Ma'arratü'n- Nu'man	4.600	8.049			
Cebelü'sh- Şemmâliyye Köyü	99				

⁸⁹¹BOA, A. DVN. MHM. d., 116, 1064.

⁸⁹²BOA, A. DVN. MHM. d., 116, 1069.

⁸⁹³BOA, TSMA, d. 639, s. 7-10.

⁸⁹⁴BOA, C. ML., 181, 7639, 1-3.

Sayda Eyaleti	26.000	20.158	4.315	4.315	
Trablusşam	20.000	25.000	31.163	31.163	
Trablusşam Tütün Mukataa		20.000			
Nablus	6.400 (1156/1743 senesinden)	6400			
Kudüs			4.280	7.277	
Ba'albek	25.000				
Karye-i Ka'	400	1894 (1173/1759 senesi dahil)			
Mîr Hüseyin El-Harfuşî					6.600
Ahmed beyden	591				
Halep Muhassıllığı					10.000
Şam defterdarlığı ve Kethüdalığı					1.697,5
Şam Hazinesi İrsaliyesi					7.000
Şam Avârız Vergisinden					3.960
Şam zeamet ve tımar bedeliyesi					12.000
Şam cizyesi				24.873,5	
Tedmür	1.628				
Gazze-Remle		7.080			
Hısnü'l-Ekrâd		16.087,5			
Toplam	187.694	228.198,5	39.758	67.628,5	41.257,5

Tablo 7: Emirü'l Hacların Gelir Kalemleri

1.2.1 Hac Kileri Gelirleri

Osmanlı Devleti hac ile ilgili gelirleri iki yere tahsis etti. Bunlardan ilki hac masrafları ve diğeri de hac kileri idi⁸⁹⁵. Bunu temin yerleri Trablusşam ve Sayda eyaletleri mukataası gelirleri ocaklık bedeli⁸⁹⁶ olan 82.000 kuruşluk para, hac kileri masrafları için tahsis edilegelen büyük bir miktardı⁸⁹⁷. Bu para genellikle hacıların yiyecek ve içecek ihtiyaçları için sarf olunurdu⁸⁹⁸. 1155/1742 senesi hac kileri masrafı için Trablusşam Sancağı mukataa gelirinden tahsis edilen para 29.350 kuruştı. Ayrıca Sayda mukataasından da aynı sene 44.454,5 kuruş Şam'a gönderildi. Bu tahsisata Şam hazinesine bağlı Vadi-i Temîm 5.000 ve Han-ı Bilîs'den 3.195,5 kuruş ilave edilerek 82.000 kuruşluk bir miktara ulaşıldı⁸⁹⁹. 1172/1758 senesi hac kileri için tahsis edilen para ise 73.804,5 kuruşta kalmıştı⁹⁰⁰. Muhtemelen bu istisnai bir durumdu. Zira 1175/1761 senesinde Sayda Valisi Seyyid Numan Paşa'dan 44.454,5 kuruşu Receb ayının ilk günü, Şam Valisi ve Hac Emiri olan Sadık Osman Paşa'ya göndermesi istendi. Konunun ehemmiyeti nedeni ile Sayda valisi üç ay önce yani Rebiülevvel ayında uyarıldı. Yine aynı sene Trablusşam mukataası malından ocaklık olarak tahsis edilen 29.350 kuruş da Trablusşam Beylerbeyi Mehmet Paşa tarafından Şam valisine gönderildi. Aynı kapsamda Şam Hazinesi'ne bağlı Vadiü't-Temim mukataası malından ocaklık 5.000 ile Han-Yunus⁹⁰¹ mukataası malından 3.195,5 kuruş hac kilerine tahsis edildi. Böylece hac kileri masrafı için toplamda 82.000 kuruşluk bir kaynak temin edildi⁹⁰².

1.2.2. Hac Gelirinde Yaşanan Düşüş

XVIII. yüzyılın başından itibaren Batı cephesinde Avusturya ve Rusya ittifakına karşı pek de başarılı olamayan Osmanlı Devleti, genişlemeye dayalı dış politikasını bırakıp daha çok barış yolu ile elindeki toprakları ve gücü kaybetmemeye çalıştı. Zira uzun savaşlar devlet ekonomisine ciddi anlamda zarar verdi. 1718 senesinde Avusturyalılar'a kaybettiği toprakları daha sonra almayı başaran

⁸⁹⁵BOA, C. ML., 388, 15899, 3.

⁸⁹⁶Kale muhafızlarının veya şehir yerli neferlerinin ulufelerine tahsis edilen öşür veya örfî hâsılat için kullanılır. Bkz. *Pakalın*, II, s. 712-713.

⁸⁹⁷BOA, C. EV., 190, 9452; BOA, C. ML., 568, 23239.

⁸⁹⁸Atalar, *a.g.e.*, s. 195-196; Armağan, *a.g.m.*, s. 81.

⁸⁹⁹BOA, TSMA, d. 639, s. 11.

⁹⁰⁰BOA, C. ML., 181, 7639, 1.

⁹⁰¹Gazze'ye bağlı bir nahiyeydi. Bkz. *Akbayar*, *a.g.e.*, s. 68.

⁹⁰²BOA, C. ML., 25, 1195.

Osmanlılar, 1739 senesinde Avusturya ile imzaladıkları Belgrad Anlaşması ile birlikte yaklaşık otuz yıl sürecek olan bir barış dönemi yaşadı. III. Ahmet'in Vezir-i Azamı Damat İbrahim Paşa'nın başını çektiği Avrupayı yakından tanıma merakı ve elçiler gönderme girişimi Batılılaşma yolunda ilk adımlar oldu. Dolayısıyla 1768 senesine kadar Osmanlı iç ve dış siyasetinde meydana gelen olumlu gelişmeler ekonomiye de pozitif katkılar sağladı. Hatta Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturyaya karşı Fransa ile yakınlaştı ve böylece Avrupa etkisi yavaş yavaş Osmanlı kurumlarında kendini göstermeye başladı. Patrona Halil Ayaklanması sonrası tahta oturan I. Mahmut savaşılarından yenilgi ile çıkan Osmanlı ordusunu yenilemeye başladı. Kont de Bonneval isimli emekli bir Fransız topçu subayı Müslüman olup Humbaracı Ahmet Paşa adını aldı. Sonra da Osmanlı ordusunda hizmet etmeye başladı. Orduyu yenilemeye yönelik ilk hendesehane de bu dönemde açıldı⁹⁰³.

1573-1784 seneleri arasında savaşlar ve askeri harcamalar dolayısıyla Osmanlı bütçesinde giderler arttı ancak gelirlerin de büyümesi ile bu durum tolere edildi. XVIII. yüzyılın ilk yarısında devlet bütçesi 10 milyon kuruştan 14,5 milyon kuruşa yükseldi⁹⁰⁴. Ancak 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi devletin iç ve dış dengesini alt üst etmeye yetti. Rumeli ve Anadolu'nun vergi gelirleri büyük oranda savaş ve askeri harcamalar dolayısıyla harcandı. Ayrıca Küçük Kaynarca Anlaşması (1774) ile Kırım'a bağımsızlık kazandıran Rusya Karadeniz'e indi. Buradan da Doğu Akdeniz'e açılarak Suriye ile Mısır üzerinde baskı oluşturmayı başardı⁹⁰⁵.

Muhtemelen bu gelişmelerin bir neticesi olarak Osmanlı'nın hac giderlerine yaptığı tahsisatta da azalma yaşandı. 1194/1780 senesi haccı için yola çıkacak hacıların rahat ve güvenli bir biçimde ibadetlerini yerine getirebilmeleri için, Şam Valisi Azm-zâde Mehmet Paşa'nın hac masraflarını zamanında karşılamış olması çok önemli bir husustu. Bu paranın 91.169,5 kuruşluk kısmı 1194-1195/1780-1781 seneleri Şam bedeliyesi, Şam defterdarlığı ve Ka'a Karyesi mukataaları, Nablus ve Tedmür mukataaları ile Şam, Kudüs, Trablusşam ve Sayda cizyelerinden belirlenen tahsisatlardı. 220.146,5'lük kısım da yine aynı yerlerin 1193, 1194 ve 1195 seneleri

⁹⁰³Robert Mantran, " XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Yay. Haz. Robert Mantran, s. 334-337, 342-343.

⁹⁰⁴Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 174-175.

⁹⁰⁵Kunt, *a.g.e.*, s. 65, 69-71.

mukataa gelirlerinden temin edildi⁹⁰⁶. 1155/1742 ve 1172/1758 seneleri hac tahsisatları ile karşılaştırıldığında artması beklenen gelirlerin, 1194/1780 senesinde düşüşe geçerek neredeyse aynı kaldığı görülmektedir. Hac için toplam bütçe 311.316 kuruş olarak gerçekleşti. Ayrıca bir yıllık gelirler yeterli gelmediği için üç yıllık bir dönemin gelirleri bu tahsisat için kullanılmaya başlandı.

1.3. MISIR EYALETİ

Osmanlı Devleti'ne karşı Mısır Eyaleti'nin yükümlülüklerinin başında, her yıl göndermesi gereken irsaliye hazinesi gelmekteydi. Dolayısıyla eyalet hazinesinin gelir ve giderleri hesaplandıktan sonra geriye kalan miktar, irsaliye hazinesi adıyla İstanbul'a gönderilmekteydi. Bu sultanın şahsi hazinesi olması hasebiyle buradan yapılacak harcamalarda da bizzat onay vermesi lazımdı. Başlıca giderler devlet yararına olanlar, Mısır Eyaleti'nde gerçekleşenler ve Haremeynü'ş-Şerifeyn için yapılan harcamalardan oluşurdu⁹⁰⁷. Şam hac yolu masrafları için belirlenen miktarın bir şekilde hac mevsimine yetişmemesi durumunda da devlet kendine göre bir takım ilave tedbirler alırdı. Fethinden itibaren Osmanlı Devleti'nin merkez hazinesine kaynak olan Mısır irsaliye hazinesi Şam üzerinden aktarılırdı. Örneğin 1116/1704 senesinde Şam Valisi Hüseyin Paşa'nın ihtiyaç duyduğu 100 Rumi kese karşılığı 50.000 kuruşun Mısır hazinesinden teslimi istendi. Ödünç olarak verilen ve Enderun hazinesine ait olan bu para, hacıların Şam'a dönüşüne kadar hac emiri tarafından toplanıp tekrar İstanbul'a iade edilecekti⁹⁰⁸.

1115/1704 senesi Şevval ayı başında Mısır valisine yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre yine Şam hac yolundan gidecek hac kafilisinin emniyeti için gönderilecek piyade, süvari ve levend askeri için 4.000 irdebb⁹⁰⁹ buğday, 5.000 irdebb bakla, 700 irdebb prinç, 2.000 kantar peksimed, 3.000 kantar un ve 500 kantar yağ gerekliydi. Buğdayın irdebi kırkar, baklanın irdebi otuzar, princin irdebi ikiyüzseksener, unun irdebi seksener, peksimed'in kantarı ellişer ve yağın kantarı dörtyüzseksener parden toplamı için lazım gelen 918.000 para ki her 52'si bir kuruş

⁹⁰⁶BOA, C. ZB., 32, 1586.

⁹⁰⁷Özen Tok, "Mısır İrsaliye Hazinesi'nin 1751-1753 Yıllarına Ait Bütçesi", *Turkish Studies*, Vol. 8/11, Fall 2013, Ankara.

⁹⁰⁸BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 1981.

⁹⁰⁹Bir irdebb 69,6 kg buğday veya 56 kg. arpa ağırlığına denk gelirdi. Hacim ölçüsü olarak doksan litreydi. XVIII. ve XIX. yüzyılda bu değerler iki katına çıkarak buğday için 132,856 kg'a ve 182 litreye çıkmıştı. Bkz. *Hinz, a.g.e.*, s. 48.

olmak üzere 17.653,5 kuruştı. 52 para bir kuruşa denk geliyordu. Bu para Mısır'ın 1114/1703 senesi irsaliye hazinesinden verilmek üzere, zahirenin yarısı Yenbu' İskelesi'ne ve diğer yarısı Cidde Limanı'na gönderilmesi tembih olundu.

Fakat henüz Şam tarafına bir haber ulaşmaması zahirenin Süveyş gemilerine mevsiminde yetiştirilememesi ihtimalini arttırdı. Hac mevsiminin de yaklaşması nedeniyle durum daha da vahim bir hal aldı. Bu yüzden Mısır valisi Şam hac yolunun ihtiyaç ve malzemelerini zamanında temin etmemekle sorumlu tutuldu. Ayrıca hac işlerinin tamamını tehlikeye attığından cezaya müstehak bulundu. Öte yandan, tedariki istenen 17.603,5 kuruşun noksatsız Mısır hac emirine teslim edilerek Mekke-i Mükerrreme'de Şam hac emirine verilmesi emredildi. Ayrıca, bu işlemin kayd altına alınması da istendi. Bu görevde de bir başarısızlık ortaya çıktığı takdirde af edilmeksizin vali hakkında gereken yapılacağı tekrar vurgulandı⁹¹⁰.

1.4. GELİRLERİN ŞAM'A TESLİMİNDE ÇIKAN SORUNLAR

Şam valilerinin azil ve tayininden sonra hac mühimmatının ve malzemesinin bir önceki hac emiri tarafından yerine atanan yeni hac emirine teslim edilmesi uygulaması kadim bir gelenektir⁹¹¹. Şam hac yolunun emniyetinde ve hacıların gidiş-gelişlerinde güvenliklerinde önemli paya sahip olan bir diğer yer de Rakka Sancağı'ydı. Rakka Beylerbeyi Mehmet Paşa'ya hitaben yazılan 1115/1703 tarihli bir emre göre, Osman Paşa'nın Şam valiliği ve hac emirliği döneminde 1.500 nefer piyade, süvari ve levend askerinin ulufe, bahşiş, deve ve diğer ihtiyaçları ile mühimmatları için 193.165 kuruşun sağlanması gerekiyordu⁹¹². Dolayısıyla Rakka Valisi Mirmiran Mehmet Paşa'dan, 2.000 nefer levend askerinin mühimmat, malzeme ve diğer harcamaları için gereken 258.465 kuruştan 178.702,5 buçuk kuruşluk kısmı istendi. Deve, çadır, çerge, ip, büyük kıl çuval, çuval ve diğer ihtiyaçların ücreti olan paranın, Osman Paşa tarafından gönderilen mütesellime teslim edilmesi şarttı. Ancak Şam Valisi Osman Paşa ile Rakka Valisi Arslan Mehmet Paşa arasında görev değişimi esnasında alacak verecek konusunda ciddi bir ihtilaf ortaya çıktı⁹¹³.

⁹¹⁰BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 688.

⁹¹¹BOA, C. DH., 205, 10225, 1; BOA, C. DH., 205, 10225, 3.

⁹¹²BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 382.

⁹¹³BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 383.

Dolayısıyla iki vali arasındaki anlaşmazlığı bilen merkezi hükümet, 1115/1703 senesi Şam hac yolu güvenliği için Rakka Valisi Mehmet Paşa tarafından Şam valisine teslim edilmek üzere havale edilmesi gereken 256 kese akçenin peşine düştü. Bu işin geciktirilmeden halledilip, bir yazıyla merkeze haber verilmesi emredildi. Bu konuda herhangi bir gevşeklik veya bahane ile hacla ilgili işlerde aksaklık ortaya çıktığı takdirde, Mehmet Paşa'nın bunun bedelini ödeyeceği ve af edilmeyeceği de kendisine haber verildi⁹¹⁴. Buna karşın Rakka Beylerbeyi Mehmet Paşa, payitahta gönderdiği kaimesinde Şam'a havale etmesi gereken meblağın, daha önce Şam'da yağmalanan nakit ve eşyasının sorumlularından tahsil edilmesini istedi.

Bu durum karşısında İstanbul paşayı sert bir dille uyardı ve geçmiş senelerde hac emirliği yapan Paşa'ya Şam hac yolunda yaşanacak bir sıkıntının ne kadar kötü sonuçları olabileceği hatırlatıldı. Dolayısıyla Sultan III. Ahmet'in de sorundan haberi olduğu ve acilen bir mübaşir gözetiminde gereken miktarın yerine teslim edilmesi istendi. Böylece hala Şam'da malım yağmalandı diyerek veya başka bir bahane ile padişahın emrini yerine getirmediği takdirde, hakkında gerekenin yapılacağı da Rakka valisine iletildi⁹¹⁵.

Keza böyle bir durum Şam Hac Emiri Recep Paşa Halep Eyaleti'ne tayin edildiğinde de yaşandı. Yeni Şam Valisi Osman Paşa'ya herhangi bir mal bırakılmamıştı⁹¹⁶. Dahası hac ile ilgili ne kadar mühimmat ve eşya varsa bir tanesini bile bırakmadan Halep'e götürdüğünü Şam valisine yazmıştı. Yeni valinin bu durumu merkeze iletmesi üzerine, Şam'dan götürülen emanetlerin geri iadesi talep edildi. Çünkü hazineye kayıt edilmiş olan bu malların gerçek sahibi devletti⁹¹⁷. Ayrıca hac için ne gerekliyse temini ve tamamlanması bahse konu paranın Şam hac emirine zamanında ulaştırılmasına bağlıydı. Dolayısıyla 1131/1718 senesinde Trablusşam Valisi Seyyid Mehmet Paşa'nın 79.350 kuruş olan mukataa gelirin, 1132/1719 senesi gelirinden de 24.035 eklenerek havale edilmesi istendi⁹¹⁸. Böylece toplamda 103.385 kuruş para hac kileri ihtiyaçlarına, urban şeyhlerinin Şam hac emirinden alacakları surreye ve diğer gereken ihtiyaçlara harcanacaktı. Dolayısıyla

⁹¹⁴BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 531.

⁹¹⁵BOA, A. DVN. MHM. d., 114-1, 555.

⁹¹⁶BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 141.

⁹¹⁷BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 181.

⁹¹⁸BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 188.

söz konusu gelir Recep ayı başında Osman Paşa'ya teslim olunmadığı takdirde, hac kileri ihtiyaçları, deve kirası ve urbanın surreleri karşılanamayacaktı.

Hac işinde sorun yaşamak istemeyen devlet, diğer eyalet ve sancaklardan da hemen göndermeleri gereken meblağı havale etmelerini istedi. Bu çerçevede Sayda valisinden, 1131/1718 senesi Sayda mukataası gelirinden 20.000 ve yine Sayda mukataası ocaklık tahsis edilen gelirden 44.472,5 kuruşu havale etmesi istendi. Ayrıca, 1132/1719 senesi hesap edilerek Sayda hazinesinden 2.612,5 kuruş daha Şam'a havale edilmesi emredildi⁹¹⁹. Böylece Şam hac emirine toplamda 68.085 kuruş gönderilmiş olacaktı. Ayrıca, Hama mukataası voyvodası İsmail Bey'den 1131/1718 senesi hesap olunarak üzerinde bulunan Hama mukataası malından hac gideri için tahsis olunan 10.000 kuruşu, mübaşir ile Şam'a göndermesi talep edildi⁹²⁰.

Bu husus *a'zâm-ı umûr-u devlet-i aliyyeden* yani devletin en mühim işleri arasında olmasına rağmen, henüz yerine ulaştırılmaması hac işlerini sekteye uğratabilirdi. Zira Şam Valisi ve Emirü'l-haccı Vezir Osman Paşa'nın merkeze iletmiş mektubuna göre, henüz bu parayı göndermek maksadıyla Hama'da hiçbir hazırlık yapılmamıştı⁹²¹. Bunun üzerine duruma acil çözüm bulmak isteyen merkez, Şam hac emirine gönderilmek üzere Hama voyvodasının yanı sıra Baalbek mukataası voyvodasına 15.000⁹²², Halep muhassılına 21.780⁹²³, Re'sü'l-Ayn⁹²⁴ mukataası voyvodasına 5.000⁹²⁵, Kudüs mutasarrıfına 4.992⁹²⁶ ve Rakka valisine 15.000 kuruş⁹²⁷ için talimat verdi. Ayrıca Rakka Valisi Vezir Ali Paşa'nın da Rakka mukataası malından hac masrafları için ayrılan tahsisat konusunda merkez tarafından ciddi anlamda uyarıldığı görülmekteydi.⁹²⁸

2. EMİRÜ'L-HACCIN GİDERLERİ

Osmanlı Devleti devlet memurluğu görevinde bulunup zengin olan kişilerin görevden alınması veya ölümü sonrasında mallarına el koyarak bunları hazineye

⁹¹⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 189.

⁹²⁰BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 141.

⁹²¹BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 182.

⁹²²BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 183.

⁹²³BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 184.

⁹²⁴Halep-Zor'a bağlı bir kazaydı. Bkz. *Akbayar, a.g.e.*, s. 136.

⁹²⁵BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 185.

⁹²⁶BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 186.

⁹²⁷BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 187.

⁹²⁸BOA, A. DVN. MHM. d., 129, 114.

gelir kaydetmişti. Müsadere adı verilen bu yönteme özellikle XVIII. yüzyılda uzun süren savaşlar dolayısıyla gelirlerinin azalması ve bütçe açığının oluşması nedeniyle sıklıkla başvurulmuştu. Arapça bir kelime olan müsadere sözlükte “ısrarla istemek” anlamındaki sudûr kökünden türer ve “çekip almak” mânasına gelmektedir. Uygulamada, hazine açıklarını kapatmak amacıyla kamu görevlilerinin veya sivil kişilerin mallarına el konulması da bu şekilde adlandırılmıştı⁹²⁹. Konumuzla ilgisi olan bakımından Şam valiliği ve hac emirliği görevi yapmış olan Sadık Osman Paşa ile halefi Azm-zâde Mehmet Paşa'nın görevlerinin sona ermesiyle birlikte hac ile ilgili tasarruf ettikleri mallarına devlet el koymuştu. Bu bağlamda padişahın emriyle atanan Kiler Emîni Abdurrahman Ağa bir müfredât defteri hazırlamıştı. Dolayısıyla buradan yola çıkarak Şam valisi ve hac emirlerinin hac gelirini nereye harcadıkları konusunda bazı bilgilere ulaşılabılır.

2.1. KALELERE BIRAKILAN MALZEMELER

Şam Valisi Sadık Osman Paşa'nın 1184/1770 yılında Şam hac yolu üzerinde bulunan kalelere, hacıların mühimmat ve zahire ihtiyacı için bıraktığı malzemeler Kiler Emîni Abdurrahman Ağa ve Şam tüccarından Seyyid Davud Ağa'nın tespitiyle ortaya çıkarılmış ve İstanbul'a bildirilmişti. Buna göre Mefrak Kalesi'ne yirmi ahmâl⁹³⁰ hayvan yemi, Belka Kalesi'ne yirmi ahmâl arpa, Katrane Kalesi'ne 283 ahmâl arpa, Hissa Kalesi'ne 198 ahmâl arpa, Aneze Kalesi'ne iki ahmâl peksimed, Ma'an Kalesi'ne 210 ahmâl arpa, yirmi beş ahmâl peksimed, 98 ahmâl pirinç, bir ahmâl bulgur ve 400 aded tulum bırakılmıştı.

Yine Zahru'l-Akabe Kalesi'ne beş buçuk ahmâl arpa ve 500 tulum, Cuğeyman Kalesi'ne otuz ahmâl arpa, Tebük Kalesi'ne dört ahmâl peksimed, Muazzama Kalesi'ne levend askeri için 150 tulum ile iki ahmâl pirinç, Meğâriş Kalesi'ne iki ahmâl peksimed ile iki ahmâl pirinç, Medayin Kalesi'ne on üç ahmâl peksimed, on beş ahmâl pirinç, yarım ahmâl meşîn ile 300 aded tulum, Hediye Kalesi'ne yirmi beş ahmâl peksimed ve Medine-i Münevver'e de yetmiş ahmâl peksimed ile on sekiz ahmâl cephaneye bırakılmıştı. Böylece toplamda 143 ahmâl peksimed, 117,5 ahmâl pirinç, bir ahmâl bulgur, 637 ahmâl arpa, yirmi ahmâl hayvan yemi, yarım ahmâl meşîn, 1350 tulum ile bir sehare hass mevcuttu. Dolayısıyla

⁹²⁹Pakalın, *OTDTS*, II, s. 624-625, Tuncay Öğün, “Müsadere”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 67.

⁹³⁰Himl yaklaşık 250 kg. ağırlığa denkti. Bkz. *Hinz*, a.g.e., s. 16.

1184/1770 senesine ait olduğu tespit edilen ve kalelere emanet edilen zahire ve mühimmatın ortaya çıkarılması suretiyle noksan olan malların hesabı eski Şam Valisi Osman Paşa'dan sorulmuş, Paşa'nın cevabı ise hac kafilesinin gidiş ve dönüşünde gerekli hallerde tüketildiği şeklinde olmuştu⁹³¹.

2.2. MUKAVVİMLERİN DEVE TEDÂRİKİ

Şam'da hacıların yükleri ile ilgili taşıma şirketi şeklinde hizmet veren ve mukavvim adı verilen taşıyıcılar vardı. Ayrıca bunların Halep ve İstanbul'da da acenteleri vardı. Düveciye veya da'ciyye denilen bu kişiler müslümanları hacca götürmek için hizmet verirlerdi. Mukavvimlerden kiralanan her devenin⁹³² üzerinde iki tane tahtadan yapılan mehhare adında oturak bulunurdu. Erkekler için konulan oturakların etrafı açıktı. Kadınlarınki hevdec adı verilen ve etrafı kapalı bir oturaktı. Mehhareye mehaffe veya şakdufe de denirdi⁹³³.

Şam ve civarında yaşayan Ömer, Harfûc, Reşid, Ma'an, Âlü Riyâh, Turâbî, Şehâb Aileleri ile Sâlim, İbrâhim, Sa'îd, Hâneş, Zeyd, Safer, 'Atıyye, Ata', Zühd, Vâhidât oğulları diye bilinen kabilelerin şeyhlerinden ve Nablus, Aclun, Safed, Akka, Remle, Gazze, Kudüs, Halilürrahmân civarında yaşayan toplam yetmiş yedi kabileden deve tedârik edilmekteydi. Bu develerin toplam miktarı ise yaklaşık 50.000 civarındaydı⁹³⁴. Nakliyede kullanılan Havran develeri bölgede oldukça meşhurdu. Trablusşam valisi ve Cerde askeri başbuğu olan Abdurrahman Paşa'ya 1171/1757 senesinde yazılan bir hükümde de görüleceği gibi Sayda Eyaleti'nden 500 nefere ek olarak 500 nefer daha istenmişti. Toplamda 1.000 nefer askerin mühimmat ve zahirelerini taşımak için yaklaşık 1.200 deveye ihtiyaç ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla bir an evvel acele edip Havranlılar'dan sâlîme develer kiralınması için

⁹³¹BOA, TSMA-d. 3073, 1, s. 5.

⁹³²Şam hac yolu denildiğinde hiç şüphe yok ki akla ilk gelen çölün yakıcı ve kavurucu sıcağına dayanıp ulaşımda kullanılan develerdi. Bu hayvanların başında da Hecin ve adi deve diye adlandırılan iki cinsi gelirdi. Şuturân ve ester diye adlandırılan hızlı yürüyüşlü ve dayanıklı develer hac ve çöl yolculukları için tercih edilenlerdi. Suriye ve etrafındaki bölgelerde 1,2 metre boyunda, çevik, fiziki yapısı oldukça sağlam, yolculuğa dayanıklı ve az su için çok yol giden ester develerinin çoklukla yetiştiği bilinmektedir. Bu tip develer genellikle hac ve çöl yolculuklarında kullanılırdı. Ayrıca askeri hizmetlerde de kullanılan ester develeri cebel toplarını taşımaya pek elverişlidirler. Ancak urban develeri Şam ve civarında yetişenler gibi büyük olmayıp küçük ve daha narin olduğundan yük taşımak için pek de uygun değillerdi. Bkz. *Söylemezoğlu, ag.e., s. 47-48.*

⁹³³Rafiq, *a.g.m.*, s. 14.

⁹³⁴Rakun Bdour, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Ürdün-Şâm Hac Yolu*, H. Ü. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993, 64.

harekete geçilmesi gerekliydi⁹³⁵. Ayrıca Şam valileri buradan binlerce deve temin ederdi. Örneğin Şam Valisi Osman Paşa 1174/1760 yılında Havran şeyhlerinden 500 deve kiralamıştı⁹³⁶.

Bu talep Havran'daki deve sahibi olan şeyhleri Şam'a gelip develerin özelliklerini ve ödeme biçimi mahkeme eliyle tescil ettirmelerine neden oldu. Hac kafilesi için kullanılan develerin ücreti Şam valisi tarafından ödendiğinde, yine mahkemedен borcu yoktur kâğıdı alınırđı. Şam-Mekke arası yolculuk için bir deve ücreti yetmiş kuruştı. Bu paranın kırk kuruşu deve, beş kuruşu su, beş kuruşu şakdufe, beş kuruş akkam ve onbeş kuruşu da hamal ücreti içindi. Akkam deveyi sürmekle görevliydi⁹³⁷. 1176/1762 senesinde Müzeyrib'den Medine'ye giden bir devenin ücreti 33,5 kuruştı. Müzeyrib'ten Mekke'ye ise altmışbeş kuruştı. Yine Müzeyreb'ten Hediye'ye ve Hediye'den Şam'a kırk kuruştı⁹³⁸.

Halep Valisi Abdullah Paşa ve Halep kadısına 1173/1759 senesinde yazılan bir hükümden Halep mukavimlerinin de hac hizmetlerinde ne kadar çok önemli vazifeler icra ettikleri ve bundan dolayı da vazgeçilmez oldukları anlaşılmaktaydı. Bu kişiler güvenilir, nüfuz ve servet sahibi kimselerdi. Her yıl Şam'a gidip hacıların hizmetini gördüklerinden Şam valisi hiçbir sıkıntı ile karşılaşmadı. Ancak birkaç senedir Helep'in bu tecrübeli ve emîn mukavimlerinden Seyyid Hasan Kıtımadı, Ahmet Bodur, Ahmet Ubud, Ta-i Ubud, Seyyid Hicazi ve El-Hac Osman adlı kişiler bazı bahaneler ile Şam'a gelmemişti. Dolayısıyla Halep müteselliminden ismi geçen mukavvimlerin, geçmiş senelerde olduğu gibi Şam'da gördükleri hizmete resmi olarak tayin edilmeleri emredildi⁹³⁹.

2.3. AZM-ZÂDE MEHMET PAŞA'NIN GİDERLERİ

Azm-zâde Mehmet Paşa Şam'da ve bazı kalelerde hacıların ihtiyacı için malzeme bırakmıştı. Örneğin 1186/1772 senesi itibariyle paşanın elinde 1.632 çuval⁹⁴⁰ buğday mevcuttu. Bunun 1.042 çuvalı Müzeyrib Kale Ağası Mehmet Ağa'nın yanındaydı. Yirmi beş çuvalı ise mutad olarak Şam şeyhine tahsis edildi.

⁹³⁵BOA, A. DVN. MHM. d., 160, 573.

⁹³⁶Rafiq, *a.g.m.*, s. 12.

⁹³⁷Rafiq, *a.g.m.*, s. 15-16.

⁹³⁸Rafiq, *a.g.m.*, s. 13-14.

⁹³⁹BOA, A. DVN. MHM. d., 161, 871.

⁹⁴⁰Çuval veya mekûk yaklaşık 81 kg gelirdi. Bkz. *Hinz, a.g.e.*, s. 55.

Otuz üç çuval buğday da Müzeyrib ve Busra kaleleri muhafazasına tayin edilen meğaribe askerine hayvan yemi olarak verildi. Geriye kalan 532 çuval zahire de Şam'da kaldı. Çuvalı yirmi kuruştan hesap edilen buğdayın fiyatı 10.640 kuruş değerindeydi. Arpa olarak paşanın elinde olan 100 çuval ise, çuvalı otuzdört kuruştan 3.400 kuruştı. Kuyumcubaşından mutad-ı sim (gümüş) olarak gelen parada 400 kuruştı. Böylece toplamda 14.040 kuruşa denk gelen bir paranın, hac ihtiyaçları için tahsis edildiği tespit edildi. Ayrıca yine Mehmet Paşa'nın zimmetinde bulunan hac gerekleri arasında 118 kuruştan 11.800 kuruş değerinde 100 adet şütûrân devesi, seksen kuruştan 8.000 kuruş değerinde 100 adet katır, çadır ve çerge ortaya çıkarıldı. Çadır ve çergelerin değeri de toplamda 1.403,5 kuruştı. Buna ilaveten Şam valilerinin şehrin köylerinde ve diğer bazı yerlerde *muayyen ve mukannen* yani kanunla belirlenmiş ve sabit olan zahireye ilaveten, Şam köyleri, Havran ve Şam Eyaleti zeamet ve tımar sahiplerinde 367,5 ğırara buğday ve karaburçak hayvan yemi çuvalı vardı⁹⁴¹.

2.3.1. Mehmet Paşa'nın Hac Kileri

1185/1771 senesinde Vali Mehmet Paşa'nın tanzim ettirdiği deftere göre Hac kileri şunlardan oluşmaktaydı:

Cinsi	Bulunduğu Yer	Miktarı
Ham Bez	-----	551 top
Ğırâra ⁹⁴²	Kilerde	551
	Müzeyrib'e gönderilen	400
	Müzeyrib Ağası elinde	125
	Yafa'ya	156
Tulum	Hac Kilerinde	1.343

⁹⁴¹BOA, TSMA, d. 3073, 1, s. 3.

⁹⁴²Şam'da tahıl ölçümünde kullanılan bir hacim ölçüsüdür. Kelime anlamı çuvaldır. Oniki keyl veya yetmişiki Şam mudd'undan oluşur. Şam'da bir keyl 17 kg. buğday ölçüsüydü. Bir Şam muddu da 2,84 kg buğday demektir. Dolayısıyla bir ğırara yaklaşık 204,5 kg. ve 265 litreye denkti. Bkz. *Hinz, a.g.e.*, s. 46, 49, 56.

	Mefrak Kalesi'nde Osman Ağa elinde	100
	Müzeyrib Kalesinde	100

Tablo 8: Mehmet Paşa'nın Hac Kileri

Böylece toplamda 551 top ham bez, 1232 adet garâr ve 1543 adet de tulum hac kileri olarak adı geçen yerlerde mevcuttu. Ayrıca doksan yedi adet keçi tulumu ve yirmi sekiz adet koyun tulumu olmak üzere toplamda 125 tulum vardı. Bîruz, Müzeyrib ve Busra kalelerinde görevlendirilen meğâribî askerlerine mutfakta kullanılmak için verilen bakır kaplar da vardı. Bunlardan Bîruz'a otuz, Müzeyrib'e on ve Busra'ya beş adet olmak üzere toplamda kırkbeş adet verildi. Ayrıca Hama'dan hac kileri için gönderilen 500 meşîn, 175 tutmân (don, şalvar), her biri 28 metre olan 131 top 3.668 metre bayâğı estarî ve Hama'dan gönderilmiş 483 adet çuval tespit edilen malzemelerdendi. Bunlara ilaveten hac işlerine mahsus olup Şam'a teslim edilen 304 deve ile 68 katır bulunuyordu⁹⁴³.

2.3.2. Osman Paşa'nın Halefi Mehmet Paşa'ya Teslim Ettiği Mühimmat

15 Ramazan 1185/ 8 Aralık 1771 tarihinde Azm-zâde Mehmet Paşa'nın tuttuğu muhasebe kayıtları teftiş edildiğinde bunlarda kendisinin mührünün olmadığı ortaya çıkmıştı. Bu defterlerde yalnızca Hama kadısının imzası ve mührünün olduğu görülmüştü. Buna göre Hama'dan gönderilen yirmi beş kantar⁹⁴⁴ yağ, iki kantar barut, yirmi ikisi boş olmak üzere 322 hayvan yemi dolu çuval, on büyük peksimed çuvalı, 550 büyük pazar çuvalı, Şam Kalesi'nde 600 kantar peksimed, 4.500 deve yem torbası (estâri), 304 deve, altmış sekiz katır ve 320 meşîn hac muhallefâtı olarak Osman Paşa tarafından Mehmet Paşa'ya teslim edilmişti⁹⁴⁵.

2.3.3. Hama ve Humus'dan Gönderilen Malzemeler

XVIII. yüzyılın büyük bir kısmında Trablusşam, Sayda ve Şam'da valilik yapan Azm ailesine, Osmanlı Devleti'ne sadık devlet görevlileri olarak kalmalarından dolayı geniş malikâneler bağışlandı. Bunların çoğunluğu da Hama şehri ve bölgesinde yer alıyordu. Dolayısıyla bu bölge Azm-zâdelerin hususi

⁹⁴³BOA, TSMA, d. 3073, 1, s. 4.

⁹⁴⁴Bir kantar 100 rıtlı idi. Bir rıtlı 1,85 kg'a denkti. XVII. yüzyılda kantar ağırlığı 185 kg'dan 192,4 kg'a çıkarıldı. Halep kintarı ise 228 kg'dı. Bkz. *Hinz, a.g.e.*, s. 33, 37.

⁹⁴⁵BOA, TSMA, d. 3073, 1, 4.

kullanım alanıydı⁹⁴⁶. Dolayısıyla hac ihtiyaçlarının karşılanmasında Hama ve Humus bölgelerinden gönderilen malzemelerin, Azm-zâdelerin başarılı olmasında çok büyük bir yeri vardı. Örneğin Hama'dan yirmibeş kantar yağ, onüç kantar siyah barut, 990 peksimed çuvalı, 449 pazar çuvalı, 700 yük⁹⁴⁷ hayvan yemi, 400 kantar peksimed, 1.000 makkûk⁹⁴⁸ arpa, 1,5 kantar matâf⁹⁴⁹ iliği, 7.500 deve torbası estâri, 500 yük un, seksen makkûk bulgur, 180 meşin tulum ve 400 tulum, Şam'a teslim edilmesi için Hama kadısının kaydettikleri arasındaydı. Dolayısıyla daha önce Osman Paşa tarafından yeni hac emirine bırakılan malzemeler ile birlikte elli kantar yağ, onbeş kantar siyah barut, 850 yük ma'bûk, 322 çuval, 2.000 peksimed çuvalı, 1.000 kantar peksimed, 12.000 deve torbası, 304 mehâri deve, seksen katır, 320 meşin cildi, oniki kantar mataf iliği, 500 yük un, seksen makkûk bulgur, 180 meşin tulum ve 400 adet tulum hac giderleri arasında bulunuyordu⁹⁵⁰.

Bunlara ilaveten Hama mütesellimi Mahmut Ağa'dan, Şam mütesellimi Mustafa Ağa'ya ve Kiler Emîni Abdurrahman Ağa'ya 1186/1772 senesinde hac kileri olarak teslim edilen pûşî 100 kadardı. Ayrıca 150 bükülmüş keçi kılı, 151 keçi derisi yağ tulumu, 600 top ham bez ile iki top keçe de Hama'dan hac kilerine teslim edilmişti. Bunların dışında yine Hama'dan 1.000 yük peksimed, 400 adet keçi tulumu, 150 keçi kılı tumân, yetmiş saman çuvalı, yetmişaltı kantar yağ, 12.000 arşın havuz astarı ve Şuğûr kasabasından 2.000 pazar çuvalı hac kilerine gönderilmişti. Humus tarafından da hac için istenen otuzdördü sırmalı, kırkdördü ipekli ve yirmiiki sade olmak üzere 100 pûşî⁹⁵¹ hac kilerine ulaştırılmışti. Ayrıca 150 bükülmüş keçi kılı tumân⁹⁵², 400 keçi derisi yağ tulumu ve 1.200 top ham bez hac kilerine gönderilmişti.

2.3.4. Kalelere Yerleştirilen Malzemeler

Şam hac yolu üzerinde bulunan kalelerin bir görevi de depo işlevi görmeleri idi. Dolayısıyla hacıların zahire ihtiyacını temin etmek maksadıyla bu

⁹⁴⁶ Leeuwen, *a.g.e.*, s. 158, 163.

⁹⁴⁷ Bir hayvan yükünün normal ağırlığı yaklaşık 162.144 kg denk gelirdi. Bkz. *Hinz, a.g.e.*, s. 44.

⁹⁴⁸ Bir Halep makkûku 81,2 kg buğday veya 105 litreye eşitti. Bkz. *Hinz, a.g.e.*, s. 55.

⁹⁴⁹ Keçi kılından dokunmuş hayvan çulu veya yem torbası.

⁹⁵⁰ BOA, TSMA, d. 3073, 1, 4.

⁹⁵¹ Ortadoğu ve Arap dünyasında yaygın olan bir çeşit pamuklu, yünlü giysi türüdür. Yazın sıcağın, kışın soğuktan korunmaya yarar.

⁹⁵² İç çamaşırı.

kalelere hac öncesinde sevkiyat yapılırdı. Örneğin Azm-zâde Mehmet Paşa'nın 1185/1771 senesinde hac yolu üzerinde bulunan kalelere yerleştirdiği zahire ve mühimmat şöyleydi:

Menzil	Cinsi	Miktar	Ölçüsü
Mekke-i Mükerrerme	Peksimed	141	Ahmâl
	Pirinç	23	Ahmâl
	Nakl-i Katır	1,5	Ahmâl (300 kisem)
Medine-i Münevvere	Cebehâne	18	Ahmâl
Medine-i Münevvere	İp ve Sicim	2,5	Ahmâl
Bi'r-i Cedîd Kalesi	Büyük Çuval	7	Ahmâl
Medâyin-i Sâlih	İp ve Sicim	1	Ahmâl
	Tulum	1150	Aded
	Büyük Çuval	8	Ahmâl
	Arpa	5	Ahmâl
Megâriş Kalesi	Tulum	350	Aded
Tebûk Kalesi	Peksimed	8	Ahmâl
	Bulgur	2	Ahmâl
	Hayvan yemi	7	Ahmâl
	İp ve sicim	12	Ahmâl
	Peksimed-i Hass	1	sehhare
Cuğeymân Kalesi	Buğday	201	Ahmâl (odabaşına zimetli)

Katrane Kalesi	Bulgur	1	Ahmâl
	Buğday	25	Ahmâl (odabaşına zimmekli)
Ma'an Kalesi	Katran	1,5	Ahmâl
Aneze	Katran	1	Ahmâl
	Buğday	36	Ahmâl
Zahru'l-Akabe Kalesi	Buğday	50	Ahmâl
	Hayvan yemi	16	Ahmâl
	Nakl-i katır	1 ferd	100 kese
Hissa Kalesi	Buğday	34,5	Ahmâl
Zerka' Kalesi	Hayvan yemi	28	Ahmâl
	Peksimed	150	Ahmâl
	Bulgur	1	Ahmâl
	Pirinç	1	Gırara
	Revgan	1	Gırara
	Hayvan yemi	7	Ahmâl
Ma'an Kalesi'nden Ebu Merak Ali Ağa'ya teslim ve Aneze'ye irsal olunan	Büyük Çuval	1125	?
	Çuval	30	?

Tablo 9: Azm-zâde Mehmet Paşa'nın Kalelere Yerleştirdiği Malzemeler

Böylece 150 ahmâl peksimed, bir sehâre peksimed-i has, yirmiüç buçuk ahmâl pirinç, dört ahmâl bulgur, 171 ahmâl buğday, ellisekiz ahmâl hayvan yemi, 400 kîsem nakl-i katır, on sekiz ahmâl cebehane, beş ahmâl ip ve sicim, 1.725 gırâra (büyük kıl çuval), 1.500 adet tulum, iki buçuk ahmâl katran, otuz çuval (Aneze'de)

ve bir deneke yağ, Kiler-i hac Emîni Abdurrahman Ağa'nın defterde kayd ettiği malzemelerdi⁹⁵³.

2.3.5. Nablus, Gazze ve Kudüs'ten Gönderilen Malzeme

Şam hac emirine Hama ve Humus'dan sonra özel olarak hac ihtiyaçlarını karşılaması maksadıyla tahsis edilen bölgeler Nablus, Gazze ve Kudüs'tü. Örneğin Nablus Sancağı'ndan hac mühimmatı için gönderilen malzemeler 1.200 pazar çuvalı, 500 top astar, 400 aded keçi tulumu yağı için tulum ve 2.500 su tulumuydu. Kudüs'ten hac için gönderilen mühimmat 800 pazar çuvalı ve 800 su tulumuydu. Gazze'den de 2.000 ahmâl arpa hac kilerine gönderildi. Bunun 800 ahmâli Ma'an Kalesine, 300 ahmâli Cuğeyman Kalesine, 300 ahmâli Zâtü'l-Hacc Kalesine ve 600 ahmâli de Tebük Kalesine giderdi⁹⁵⁴. Yafa'dan hac kilerine gelen malzeme ise her yükü 120 hisse 400 yük pirinçti⁹⁵⁵.

2.3.6. Kalelerde Görevli Askere Verilen Maaş ve Tayinat

Müzeyrib Kalesi'ni ve burada bulunan zahireyi korumak için tayin edilen on bayrak⁹⁵⁶ meğâribî askerine verilen 2,5 aylık ulufe ve tayinat miktarları şöyleydi:

Cinsi	Kuruş
Ulûfe	1275
Tayinat	1125
Ücret-i Katır	60
Toplam	2460

Tablo 10: Müzeyrib Kalesi'nde Görevli Askerlerin Maaş ve Tayinatı

Yine umûr-u hacc yani hac ile ilgili işlerin ve Busra Kalesi'nin güvenliğini temin için tayin edilen beş bayrak meğâribî askerine verilmesi gereken 2,5 aylık ulûfe ve tayinat miktarları şöyleydi:

⁹⁵³BOA, TSMA, d. 3073, 1, 5.

⁹⁵⁴BOA, TSMA, d. 3073, 1, 5.

⁹⁵⁵BOA, TSMA, d. 3073, 1, 6.

⁹⁵⁶XVIII. asrın başlarına kadar vezir ve beylerbeylerin hizmetinde elli, altmışı bir bayrak sayılan askeri birlikler vardı. Haslarına göre onar, yirmişer bayrak levend sekban askeri beslerlerdi. Bkz. *Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi*, IV, I. Bölüm, s. 625.

Cinsi	Kuruş
Ulûfe	639
Tayinat	500
Ücret-i Katır	43
Toplam	1182

Tablo 11: Busra Kalesi'nde Görevli Askerlerin Maaş ve Tayinatı

Dolayısıyla hac yolu üzerinde bulunan iki kalenin masrafı 3.643 kuruştı. Yine bu kalelerde bulunan askere verilen peksimed miktarı Müzeyrib Kalesi için yirmibeş kantâr ve Busra kalesi için de oniki buçuk kantâr⁹⁵⁷.

2.3.7. Mehmet Paşa'nın Hac Giderleri (1194-1780)

Şam Hac Emiri Mehmet Paşa'nın 1194/1780 senesi haccı için giderlerinin toplamı 311.316 kuruştı. Bu giderleri şöylece sıralayabiliriz:

- 1- 1.500 süvari ve piyade levend askerinin maaş, bahşiş, zahire, mühimmat ve deve kirası.
- 2- 400 Şam yerli yeniçerilerinin deve kiralrı.
- 3- Urban surelerindeki artışlar ve kalelerde görev alan urban için ödenen surreleri.

Bunları izah etmek gerekirse 1194/1780 senesinde Şam valisinin emri altında kafilenin güvenliğini sağlayan 1.500 levend askerine kişi başı beş kuruş bahşiş verildi. Dolayısıyla bunun için ayrılan miktar 7.500 kuruştı. Ayrıca askerlerin maaşı iki buçuk kuruştı ve iki ayda bir ödenmekteydi. Toplamda 22.500 kuruşu maaş olmak ile birlikte levend askerine 30.000 kuruş ödendi. Şam valisinin giderleri içinde en yüksek harcama 88.400 kuruş ile deve ve deve ile ilgili malzemelere verilen ücretti. 1.500 askerin bineği olarak elli kuruştan kiralanan develer için 75.000 kuruş ödendi. Ayrıca deve semerine 6.000 ve yem torbasına da 1.500 kuruş ile toplamda 7.500 kuruş harcandı. Bunlara ilaveten askerlerin yüklerinin taşınması için kiralanan 150 deveye otuz kuruştan 4.500 kuruş sarf olundu. Develerin tüketmesi için küşneye (karaburçak) 750 kuruş ve kendire de 705 kuruş tahsis edildi. Böylece mühimmat adı

⁹⁵⁷BOA, TSMA, d. 3073, 1, 7.

altında toplam 31.532,5 kuruş harcama yapıldı. Buna göre 400 yerli yeniçerinin deve kirasına da kırk kuruştan 16.000 kuruş verildi. Ayrıca 150 akkâma yani deve sürücüsüne de kişi başına yirmi kuruştan 3.000 kuruş ödeme yapıldı. Çadır ve çerge için 4.020 kuruş, çuval ve ğarar için de 6.225 kuruş harcandı. Bir diğer gider kalemi de Şam'dan Medine'ye kadar olan yol boyunca zahirenin depolandığı yerlere verilen kira ve zahire ücretinden ibaretti. Bunun için ödenen para da 59.732,5 kuruş olarak gerçekleşti. Dolayısıyla 1.500 kg mısır ve 932 kg arpaya kira ücreti dâhil onar kuruştan 48.750 kuruş ödendi. Ayrıca 262,5 kantar peksimede on bir kuruştan ve kira için de on kuruştan 5.512,5, 140 kantar pirince 13 kuruştan ve kira için de on kuruştan 3.220 ve 37,5 kantar yağa da elli kuruştan ve kira içinde on kuruştan 2.200 kuruş harcandı. Hac giderleri içinde en büyük gider surre ödemeleri içindi ve 115.331 kuruştan ibaretti. Ayrıca kalelerde görev yapan urbana da 3.266 kuruş ödeme yapıldı. Urbana yapılan bu ödeme Şam eyaleti ocaklık gelirinden sağlandı⁹⁵⁸.

⁹⁵⁸BOA, C. ZB., 32, 1586, 1.

SONUÇ

XVIII. yüzyılda Şam şehrini ön plana çıkaran ve gelişmesini sağlayan temel unsur hac organizasyonu olmuştur. Balkanlar, Anadolu, Orta Asya bölgeleri ile İran ve Bağdat gibi diğer bazı Arap vilayetlerinden gelen hacıların toplanma ve ihtiyaçlarını karşılama merkezi burasıydı. Bu yönüyle Şam şehri bölgesel bir idare ve siyaset merkezi haline dönüşmüştür. Ayrıca bu durum esnaf ve tüccarların belli alanlarda yoğunlaşmasına ve ihtisaslaşmasına neden olmuştur. Ayrıca kervanların ihtiyacı doğrultusunda Şam valileri tarafından birçok yapı inşa edilmiştir. Şehrin güneybatı kısmında yer alan ve bir dış mahalle olarak hac vesilesiyle oldukça genişleyen Midan, hac kfilesinin erzak temin ettiği bir bölge olarak öne çıkmıştır. Bir ayı aşkın bir süre burada kalan hacılar Midan'da yapılan görkemli törenlerin ardından Şam hac emirinin komutası altında Şevval ayının ikinci haftasından itibaren şehri terk etmeye başladılar. Ayrıca Trablusşam, Sayda, Beyrut gibi Suriye Vilâyetleri'nin Doğu Akdeniz'e kıyı olması ve özellikle de Mekke'ye uzanan hac yollarından en önemlisinin Şam'dan başlıyor olması bölgenin stratejik önemini daha da arttırmıştır. Hacılar yanlarında getirdikleri malları Şam'da bıraktıkları gibi Yemen ve Hindistan'dan gelenleri de Hicaz'dan satın alıp memleketlerine taşımışlardır.

Şam'ı değerli kılan bir başka neden de birçok peygamber ile sahabenin kabirlerinin bulunmasından kaynaklanan manevi ve tarihi bir şehir olmasıydı. Bu yüzden Osmanlılar Şam şehrini “*Şam-ı Cennet Meşâmm*” yani cennet kokulu Şam diye adlandırmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti Şam halkının her türlü baskı ve zulümden uzak adalet ve refah içinde yaşamalarını temin için Şam valilerine sürekli uyarılarda bulunduğu, Şam halkının merkeze yaptıkları şikâyetlerin titizlikle incelendiği ve gereken tedbirlerin zamanında alındığı örnekleriyle tezimizde anlatılmıştır.

Osmanlı makamları Şam'dan başlayıp Medine'ye kadar uzanan ve *Tarîk-i Sultani* diye adlandırılan Şam hac yolu üzerinde kervanları koruyan bir menzil sistemi kurmuştur. Birçoğu XVI. yüzyılda inşa edilen kalelere XVIII. yüzyılda Şam valileri yenilerini eklemişler ve önemli bir kısmının da bakımını gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca hacıların su ihtiyacını karşılamak için yeni su havuzları yapılmış, var olanlarında tamir edilmesi sağlanmıştır. Buralarda hacıların güvenliği

için sürekli yerli askeri kuvvet bulundurulmakla birlikte ihtiyaç duyulan zahire ve su da Şam valileri tarafından sağlanmıştır. Şam hac yolu üzerinde yer alan kalelerin hacıların ihtiyaçlarını karşılamakta depo hizmeti gördüğü çalışmamızla tespit edilen orijinal başlıklar arasındadır.

XVIII. yüzyıl öncesi hac emirleri genellikle Şam'da görevli yeniçeri komutanlarından ve bölgedeki devlete sadık bazı urban ailelerinden seçilmiştir. Ancak bunların başarısızlığı ve yol boyunca güvenliği sağlayamamaları üzerine bölgedeki sancak beyleri hac emiri olarak atanmaya başlanmıştır. Bu durum da urban saldırılarını engellemeye yetmemiştir. Bunun üzerine sorunu kökünden halletmek isteyen devlet, 1120/1708 senesinden itibaren Şam valilerini geniş yetkiler ile hac emiri olarak atanmaya başlandı. Çalışmamızla XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Şam valilerinin uzun dönemli ve geniş yetkili üç tuğlu vezir ve hac emirleri olarak tayin edildiklerini ortaya koyduk. Bunların temel görevleri de hac kfilesini güvenlik ve refah içinde Şam'dan Hicaz'a götürüp-getirmektir. Buna ilaveten surre dağıtımı, kale ve diğer binaların inşası, erzak temini, yeme-içme, konaklama, barınma ve nakliye işleri de görev ve yetkileri dâhilindeydi. Şam valisi ve hac emiri olarak 1708-1714/1120-1126 yılları arasında görev yapan Nasuh Paşa, bu görevi uzun süreli yapmış ilk idareciydi. Şam valileri ve hac emirlerinin yeni atanma usûlü onları ekonomik olarak güçlendirmiş, hac masraflarını daha rahat karşılayabilecek hale getirmiştir. Ayrıca sefer için de asker gönderme zorunlulukları kaldırılmıştır. Hac emirliği görevine tayin edilecek idarecilerin Arabistan ahvalini bilen, bedevilerin çekindiği, hac masraflarına önemli katkı sağlayan ve çoğunlukla devlete sadakatle bağlı yerel unsurlardan seçtikleri çalışmamızla tespit edilmiştir.

Şam valisinin bölgenin güvenliği ve düzeni ile ilgili ilk görevi hac mevsiminden üç-dört ay önce yani Recep ayı sonu veya Şaban ayı başında "*devre*" çıkmasıyla başlardı. Şam valisi kendisine tahsis edilen Kudüs, Nablus ve Gazze sancaklarını denetime çıkar ve vergileri toplardı. Buralarda Osmanlı sultanı adına düzeni sağlardı. Ramazan ayı içinde tekrar Şam'a dönen valinin daha sonraki görevi hac kfilesinin karşılanmasıydı. İstanbul'dan gelen hac kfilesinin güvenliğinin sağlanması kapsamında Hama'da karşılanır ve dönüşte de Hama'ya kadar iletilirdi. Aslında Şam hac emirinin yol güvenliğiyle ilgili sorumluluğu Şam'da başlar ve tekrar Şam'a dönülmesiyle sona ererdi. Şam hac yolunu kullanan hac kfilesinin

Medine yakınlarındaki 'Ulâ' veya Hediye Eşmeleri'ne ulaşmalarından sonra ise güvenlik sorumluluğu Mekke-i Mükerreme Emirine geçirdi. Buna rağmen kimi zaman Medine ile Mekke arasında kafiye yönelik urban saldırılarında Şam hac emirinin karşı koyduğu, Mekke Emirinin de yardımcı olduğu ortaya çıkartılmıştır. Dolayısıyla yolun tamamında güvenlik ile ilgili konular Şam valileri tarafından sağlanmış, kafiye aleyhine yaşanan gelişmelerden hac emirleri sorumlu tutulmuş ve kusurlu bulduklarında azl edilmişlerdir. Örneğin Es'ad Paşa'nın on dört yıl süren hac emirliği görevinden azlinde, urbanın hacılara saldırı girişiminde bulunmasına karşın paşanın bu durumu ciddiye almaması ve devleti bu hususta yanlış bilgilendirmesinin önemli rolü olduğu çalışmamızla ortaya konmuş önemli tespitler arasındadır.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl Şam valilerinin atamasını yaparken yerel dinamikleri göz önünde bulundurduğu, devlete bağlı aileler ile birlikte çalıştığı çalışmamızla detaylı biçimde ortaya konulmuştur. Kimi zaman kesintiye uğrasa da Şam valiliği ve hac emirliği görevinde çoğunlukla Şam'ın köklü ve yerli bir ailesi olan Azm-zâde hanedanından bireylerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla aynı yüzyılda Azm-zâde ailesinden otuzdan fazla vezir ve mîrmîrân Bilâdü'ş-Şam bölgesinde görev yapmıştır. İlk olarak İsmail Paşa Hama Sancağı'nda ve daha sonra da Trablusşam Vilayeti'nde görev aldıktan sonra, 1137/1725 yılında Şam valiliği ve hac emirliği görevine tayin edilmiştir. Trablusşam valiliği görevinde olanların büyük bir kısmı Şam valiliği ve hac emirliği ile ödüllendirilmiştir.

Keza İsmail Paşa'nın oğlu Esad Paşa da 1743-1757/1156-1160 yılları arası on dört yıl gibi uzun bir süre görevde kalmayı başarmış bir idareci olarak Şam valiliği ve hac emirliği görevlerini yerine getirmiştir. Daha sonra aynı göreve getirilen Azm-zâde Mehmed Paşa da, Esad Paşa'dan sonra Azm-zâde ailesi üyeleri arasından en fazla süreli yaklaşık on iki yıl Şam valiliği yapan idareci olmuştur. Azm-zâdeler dışında Aydınli Abdullah Paşa, Çeteci Abdullah Paşa ve Cezzar Ahmet gibi Şam valiliği ve hac emirliği hizmetine tayin edilen ve hac ile ilgili işlerde başarılı olan önemli idareciler de görev yapmıştır. Örneğin bunlardan Cezzar Paşa merkezden hiçbir maddi beklentisi olmadığını taahhüd ederek hac masraflarını kendisi karşılama sözü vermiş güçlü bir vezirdir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl Şam valiliği için güçlü, yetenekli, devlete bağlı valileri atadığı tespit edilmiştir.

XVIII. yüzyılda Şam hac emirlerinin hac kafilesinin güvenliğini sağlamakta kapı halkı denilen askeri birliklerine ilaveten, takviye kuvvet olarak Trablusşam, Sayda, Halep, Rakka, Cebel-i Aclun, Leccun, Nablus, Hama, Kudüs ve Gazze den toplanıp teşkil edilen cerde yani hafif süvari birliğinin kuruluş ve gelişme aşamaları ayrıntılı bir biçimde çalışmamızla ortaya konmuştur. Cerde birliğinin kuruluşu ile ilgili Sayda Eyaleti'nden tahsis edilen meblağ ile ilgili tespit ettiğimiz belge çalışmamızın önemli bir bulgusudur. Bu birliğin XVIII. yüzyılın başlarından itibaren 1.500-2.000 rakamının altına hiç düşmediği ve hac kafilesinin güvenliğini sağlamakta urban eşkıyasına karşı caydırıcı bir askeri yapı olduğu belirlenmiştir. Cerde komutanlığına diğer sancaklardan da atama yapılmasına karşın genellikle Trablusşam valiliği görevinde olanlar atanmıştır. Trablusşam Eyaleti'nin cerde komutanlığı konusunda tercih edilmesinin altında yatan nedenin ekonomik durumunun oldukça iyi olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Şam hac emiri ile cerde komutanı arasında çoğu zaman akrabalık ilişkilerinin de söz konusu olduğu ortaya konmuştur. Böylece yöneticiler arasında ayrılık ve sürtüşmenin en aza indirilerek hac işlerinde bir sorun yaşanmaması hedeflenmiştir. Dolayısıyla cerde komutanı ataması yapılırken Şam valilerinin tercihi de dikkate alınmıştır. Bu göreve seçilecek idarecide öncelikle cerdeye iktidarı olmak şartı aranırdı. Urban ve hac yolu konusunda tecrübeli olmak da bir o kadar önemliydi.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında cerde birliği önce Bi'r-i Ganem'de daha sonra 'Ulâ'da ve ardından da Hediye Eşmeleri'nde hacıları karşılama görevini yerine getirmiştir. Hatta kafileye saldırı tehdidinin haber alındığı zamanlarda cerde birliği sayısının daha da arttırıldığı, Medine'ye doğru daha da yaklaşılarak hacıların karşılandığı ortaya çıkartılmıştır. Çok büyük bir çaplı saldırı yaşanmadığı sürece cerde birliği kısmî zayıf vermeye karşın varlığını devam ettirmiştir. Her sene bu birlik yeni askeri katılımlar ile gücünü korumuştur. Hac masrafi kapsamında hesap edilmiş olan cerde gideri, asker hazırlamakla görevli idari birimler tarafından temin edilmiştir. Zilkade ayının sonuna doğru Şam'dan sonra hacıların ilk büyük toplanma durağı olan Müzeyrib'te toplanan cerde birliğinin merkezden atanan mübaşir vasıtasıyla önce sayımı yapıldığı, göreve gelmeyenler ile ilgili derhal gerekli işlemler tesis edildiği tespit edilmiştir. Zira hacıların zamanında karşılanması için cerde kuvvetinin gecikmeden yola çıkması gerekliydi. Cerde birliğinin bir diğer önemli

görevi hacıların ihtiyacına cevap verecek kadar zahireyi yanlarında hazır bulundurmaktı. Cerde askerinin Şam valisinin emri doğrultusunda hareket etmesi şarttı. Dolayısıyla istenilen yerde hacıları karşılayan birlik, Şam'a kadar emniyet içinde onları yolcu etmekle son görevini de yerine getirmiş olurdu.

Bunlara ilaveten Şam mütesellimi ve bağlı sancaklardaki mütesellimler ile Şam urban şeyhi de, hac emirinin istediği kadar asker sağlamakla görevliydi. Özellikle Şam urban şeyhi kendisine ve devlete sadık kabilelerden seçtiği askeri kuvvet ile her zaman Şam valisine destek sağlamıştır. Bunlar urban eşkiyasını yakından tanıdıkları için kafilenin korunmasında önemli faydaları oluyordu. Aksi bir durumda ise eşkiya ile anlaşılan urban şeyhi kabileye büyük zararlar verebilirdi. Bu bağlamda güvenlik politikalarını daha çok kafilenin korunması biçiminde belirleyen Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıl boyunca Şam'dan Medine'ye kadar olan güzergâh boyunca yerleşmiş olan urban kabilelerini yanında tutmaya çalıştığı tespit edilmiştir. Surre dağıtımını yolu ile hac kabilelerine saldırılar en aza indirilmeye çalışılmıştır. Buna ilaveten devlete bağlı kabilelerden seçilen urbanın, yol güvenliğini sağlamak için yapılan kalelerde görevlendirilerek kontrol altında tutulmaya sağlandıkları ortaya konmuştur. Yine XVIII. yüzyıl boyunca Şam hac yolu üzerinde bulunan kale ve havuz gibi birçok yapının inşa ve onarım işinde de urban kabilelerinin tercih edildiği çalışmamızla izah edilmiştir. Keza yine çalışmamız ile ilk kez tespit ettiğimiz Havran ve Halep mukavvimleri, bunların aracılığı ile urbandan kiralanan develerle Şam hac yolunda taşımacılık hizmeti gerçekleştirilmesi çalışmamızın orijinal bir konusudur.

Urban saldırıları tam olarak engellenememiş ve 1671-1757 yılları arasında hac kervanı yirmiden fazla saldırıya uğramıştır. Bu saldırıların en yıkıcı olanları 1677, 1682 1700 1701 ve 1757 senelerinde gerçekleştirilmiştir. Hac kabileleri ve cerde birliğinin tamamına yakınının katledildiği, büyük bir talan ve yağmanın yapıldığı çok acı olaylar yaşanmıştır. Buna karşı Osmanlı Devleti Şam hac yolunu açık ve güvenli tutabilmek için mücadeleden vazgeçmemiştir. Bu saldırılar genellikle Şam hac emirinin ve cerde komutanının ihmalkârlıkları ve urbanın tahrik edilmesi kaynaklıydı. Askeri tedbirlerin gevşemesi veya urban surelerinin sahiplerine ulaştırılmaması durumunda saldırılar kaçınılmazdı. Osmanlı Devleti bölgeyi gerek hacılardan gerekse de mahalli bilgi kaynaklarından elde edilen bilgiler ile çok

yakından izlemiştir. Bu çerçevede tüm uyarılara rağmen hatalarında ısrar eden idareciler görevlerinden alınmıştır. Ayrıca devletin urban eşkıyasının beslendiği kaynakları kökünden kurutmaya çalışması, bölgede yapılan kaçak silah ticaretini önlemek için mücadele etmesi gibi başlıklar ilk kez çalışmamızla ortaya çıkartılmıştır.

XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin Arabistan bölgesindeki otoritesini derinden etkileyen bir diğer konu da Lübnan dağında yaşayan Dürzî, Marunî, Nusayri taifeler, Mevali Türkmen ve Kürd aşiretleriydi. Dürzîlerin desteğini kazanan ve Sayda bölgesinde ortaya çıkan Zahir Ömer, devlete ve Şam valisine karşı başlatılan ayaklanmalar ile bölgenin düzen ve asayişini bozmaya çalışmıştır. Doğrudan Şam ve Şam hac emirini hedef alan Zahir Ömer, Şam hac yolları ile Şam'ı Akdeniz'e bağlayan ticaret güzergâhlarını ele geçirmek yoluyla aslında Osmanlı Devleti'nin hac misyonuna zarar vermek istemiştir. Bu konuda Ruslar ile de işbirliği yapmıştır. Ancak bu girişimleri başarısızlık ile sonuçlanan Zahir Ömer Akka'da kendi askeri kuvvetleri tarafından katledilmiştir. Sayda Eyaleti'ne atanan Cezzar Ahmet Paşa buralarda düzeni temin etmiş, devlet otoritesini yeniden kuvvetlendirmiştir. Halep, Rakka ve Trablusşam bölgelerine yerleştirilen konargöçer aşiretler de, kimi zaman hac kervanları ile köylerde yaşayan reayaya saldırmışlardır. Bunlara karşı devletin hem askerî hem de bazı vergilerden muaf tutmak yolu ile aldığı tedbirler sayesinde saldırıların önüne geçmeye çalışmıştır.

XVIII. yüzyılda Şam hac emirini önemli ve varlıklı hale getiren görevi, haccın ekonomik masraflarını temin etmesi olmuştur. Bu konuda kesenin ağzını sonuna kadar açan devlet Şam valilerine destek olmak amacıyla başta Şam olmak üzere Trablusşam, Sayda ile Şam'ın kuzey kesiminde yer alan Hama, Humus ve Ma'arratu'n-Nu'man sancaklarından bulunan büyük mukataa ve cizye gelirlerini onlara tahsis etmiştir. Örneğin Şam'a tahıl sağlayan Hama ve Humus, Azm-zâdelerin hac masraflarının daha rahat karşılayabilmeleri için özel mülk olarak tasarruflarına bırakılmıştır. Ayrıca hac emirliği yapan idarecinin muhallefâtı da Şam valisinin ek kaynakları arasındaydı. Çalışmamızla ilk defa Şam valilerinin muhallefâtı içinde yer alan hac ile ilgili tahsis edilen gelirler olduğu ortaya çıkartılmıştır. Örneğin Sadık Osman Paşa ve Azm-zâde Mehmet Paşa'nın muhallefâtlarında tespit ettiğimiz hac ile ilgili kaynakları tek tek tespit edip izah ettik. Bunlara ilaveten hac kfilesinin ve Şam

şehrinin ihtiyaçlarının karşılanmasında tahıl deposu hükmünde hizmet veren Havran'ın ekonomik önemi ortaya konmuştur.

Hac emirinin Şam hac yolu boyunca giderlerinin başında piyâde ve süvârî askerinin bahşış, ulûfe ve zahire masrafları gelmektedir. Keza cerde askerinin harcamaları da hac giderleri arasında hesap edilmiştir. Bunlara ilaveten *kilâr-ı hacc-ı şerîf* olarak adlandırılan Şam yerli yeniçerilerinin deve kiralari, kalelere hacıların gıda ve diğeri ihtiyaçları için depolanan malzemeler, urban surreleri ve ziyâdeleri ile yine yol üzerindeki kalelerin muhafazalarında yer alan birliklerin maaş, gıda ve binek masrafları da hac emirinin gider kalemlerini oluşturduğu çalışmamızla tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti bu yüzyılda gerçekleşen uzun dönemli Osmanlı Rus ve Osmanlı-İran savaşlarının neden olduğu ekonomik buhranlara rağmen hac giderlerinin karşılanmasında geri adım atmamıştır. Hac görevini yerine getirmeye devam etmiş, Orta Doğu'da egemen güç olduğunu tescillemiştir. Çalışmamız özellikle Şam hac emirlerinin hac gelirlerinin, giderlerinin ve hac muhallafâtlarının tespit edilip ortaya çıkartılması gibi konular üzerinde yapılacak daha özel ve kapsamlı çalışmalara büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV VESİKALARI

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emirî Tasnifi.

6, 583; 9, 811; 10, 910; 14, 895; 14, 897; 14, 1206; 14, 1207; 14, 1249; 14, 1286; 15, 1350; 16, 1393; 17,1514; 18, 1558; 19, 1637; 26, 1783; 27, 2117; 39,2763; 44, 4344; 52, 5161; 59, 4173; 65, 4533; 67, 4641; 70, 4859; 76, 5342; 78, 5182; 100, 6819; 101, 6890; 106, 7527; 126, 8548; 174, 11654; 178, 14019, 1, 1; 187, 14477; 187, 14488; 190, 12697; 191, 12780; 192, 18577; 196, 18970; 196, 18990; 208, 20065; 210, 13933; 230, 22052; 247, 19690; 316, 25399; 354, 24752; 368, 29250.

1.2. Cevdet Tasnifi.

281, 11697; 317, 13126; 327, 13555, 1; 327, 13555, 2; 1010, 44229; 1072, 47205; 1086, 47888; 1196, 53507; 13126; 13126-3; 19970; 12,58; 19, 937; 24, 1181, 1; 26, 1299; 39, 1914; 53, 2629, 1; 57, 2843, 1; 61, 3013, 1; 87, 4305, 1; 95, 4750, 1; 113, 5613, 1; 117, 5835; 129, 6423; 154, 166, 8274, 1; 205, 10225, 1; 205, 10225, 3; 213, 10625, 1; 239, 11930, 1; 260, 12993, 2; 260, 12993, 3; 273, 13630, 1; 275, 13711; 7657, 1; 303, 15140, 6; 304, 15178; 312, 15557; 316, 15772; 321, 16002; 341, 17050; 11798; 70, 3496; 157, 7830; 157, 7830, 3; 190, 9452; 251, 12682; 251, 12680; 251, 12681; 378, 19175; 405, 20504; 436, 22099; 454, 22984; 477, 24130; 484, 24500; 516, 26097; 518, 26165; 525, 26527; 536, 27079; 622, 31383; 622, 31383, 9; 622, 31383, 11; 622, 31383, 13; 622, 31383, 15; 639, 32202; 661, 33303; 25, 1195; 26, 1242; 42, 1902; 172, 7257,3; 181, 7639, 1; 388, 15899, 3; 463, 18805; 568, 23239; 577, 23659, 1; 634, 26054, 1; 643, 26393; 767, 31289; 771, 31445; 771, 31445, 1; 3, 104, 1; 3, 104, 2; 10, 511; 120, 6004; 22, 1084, 1; 32, 1586; 32, 1586, 1; 57, 2834; 80, 3997, 3-4; 1557.

1.3. Hatt-ı Hümayûn Tasnifi.

21,1009; 17, 777; 57726; 1302, 50706 A 01.

1.4. İbnülemin Tasnifi.

7, 842; 10, 1187

1.5. Maliyeden Müdevver Defterler.

314, 1164, 4108, 6420, 6676.

1.6. Mühimme Defteri.

6, 114, 114-1, 115, 116, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 143, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163.

1.7. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri

3073; 4364; 4453; 639.

1.8. Baş Muhasebe Kalem Defterleri.

18433;1823; 470

1.9. Tapu Tahrir Defterleri.

998

2-BİRİNCİ ELDEN KAYNAKLAR

AHMET CEVDET PAŞA, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Cüz: 1-7, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331/1915.

AHMET CEVDET PAŞA, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Cüz: 8-12, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331/1915.

AHMET CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C. I-III, İstanbul 1858.

AHMET VASIF EFENDİ, *Vasıf Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1219 (1804), s. 190

AHMET VASIF EFENDİ, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Yay. Haz: Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

AŞIKPAŞA-ZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.

- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, *401 Numaralı Şam Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (942/1535)*, Haz: Ahmet Özkılınç vd., Yayın Nr. 118, Ankara 2011, s. 5.
- CAFER İbn Seyyid Hasan El-Berzenci, *en Nefhu'l-Ferci fi Fethi'l- Çeteci*, Hazırlayan: Mazen Yusuf el Guneymi, Şam 1999.
- CELAL-ZÂDE MUSTAFA, *Selim-nâme*, Haz.: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- ÇEŞMÎ-ZÂDE MUSTAFA REŞİD, *Çeşmî-zâde Tarihi*, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1959.
- DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, *Zübde-i Vekâyi'ât (Tahlil ve Metin 1066-1116/1656-1704)*, Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara 1995.
- ENVERÎ Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774), Haz: Muharrem Saffet Çalışkan, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2010.
- EYÜB SABRÎ PAŞA, *Miratü'l-Haremeyn*, C. I, Bahriye Matbaası, İstanbul 1306/1888.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, C. X (1672-1680 Mısır, Sudan, Habeş), Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
- HOCA SADEDDİN EFENDİ, *Tacü't-Tevârih*, C. II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1279.
- III. MUSTAFA RÛZNÂMESİ (1171-1177/1757-1763), Haz: Yunus İrmak, *Marmara Üni. Sos. Bilim. Ens.*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991.
- İBN CUM'A-RASLAN bin Yahya El-Kârî, *Vûlâtü Dimeşk fi'l Ahdi'l Osmanî: el-bâşât ve'l kuzzât*, Neşreden: Selâhaddin el-Müneccid, Dımaşk 1949.
- İBNÜ'L ESİR, *El Kâmil Fi't-Tarih*, C. II, Çeviren: M. Beşir Eryarsoy, Redaktör: Mertol Tulum, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.

- İBNÜ'L ESİR, *El Kâmil Fi't-Tarih*, C. V, Çev.: Yunus Apaydın, Red.: Mertol Tulum, Bahar Yayınları, İstanbul 1986.
- KADI ÖMER EFENDİ, *Rûznâme-i Sultan Mahmud Han I* (1153-1164/1740-1750), AETRH.423, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri
- KANUN-NÂME-İ SULTAN SÜLEYMAN HAN, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddün Efendi Kitaplığı, Numara: 1969, Varak 121 a;
- KUR'AN-I KERİM, Âl-i İmran Suresi, 3, 97.
- KÜÇÜK ÇELEBİ-ZÂDE İSMAİL ASIM, *Asım Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1282/1865.
- M. C-F. VOLNEY, *Travels Through Syria and Egypt In the Years 1783-1785*, Volume: I-II, London 1972.
- MEHMED EDİB Bin Mehmed Derviş, *Nehcetü'l Menâzil*, Bulak Matbaası, Kahire 1250/1834.
- MUHAMMED EL-EMİN EL-MEKKÎ, *Hulefa-yi İzâm-ı Osmaniyye Hazeratının Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Hümâyûnları*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1318.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayır, C. I-IV, İstanbul 1996.
- RAŞİD Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, C. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul 1282/1865.
- SALÂHİ EFENDİ, *Rûznâme-i Salâhi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 2518.
- SİLAHŞOR, "Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab", Çev. Salahattin Tansel, *Tarih Vesikaları*, C. I, Maarif Basımevi, İstanbul 1958.
- SOLAK-ZÂDE, *Solakzâde Tarihi*, Maarif Nezâret-i Celilesi, İstanbul 1298.
- SURİYE VİLÂYET SALNÂMESİ, 1303/1887, Şam Suriye Litografya Matbaası, İslam Araştırmaları ve Merkezi Kütüphanesi.
- SÜLEYMAN İZZİ, *Tarih-i İzzî*, İstanbul 1199/1784.

ŞEMDANİ-ZÂDE Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevarih*, C. I, Maarif Nezâreti Yay., İstanbul 1338.

ŞEYH AHMED EL-BEDİRÎ EL-HALLÂK, *Berber Bediri'nin Günlüğü*, Mütercim: Hasan Yüksel, Akçağ Yay., Ankara 1995.

TABERÎ, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Çeviren Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, C. V, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1992.

VAK'A-NÜVİS HÂKİM Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), Yazar: Tahir Güngör, Basılmamış Doktora Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2014, s. 373.

VAK'A-NÜVİS SUBHÎ Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi, Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte*, Haz.: Mesut Aydın, KitabEvi Yay., İstanbul 2007.

W. G. BROWNE, *Travels in Africa, Egypt and Syria From the Year 1792 to 1798*, London 1799.

3-ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLERİ

AKBAYAR, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdi ve İçtimai Tarihi*, C. II, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.

ALORABÎ, Abdulrahman S M., *The Ottoman Policy in the Hejaz in the 18th century: A Study of Political and Administrative Developments 1143-1202 A. H./ 1731-1788 A.D*, Ph. D., The University of Utah, USA 1988.

ARMAĞAN, A. Latif, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XX, İstanbul 2000, s.73-109.

ATALAR, Münir, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

ATALAR, Münir, "Emîr-i Hac", *DİA*, Cilt XI, İstanbul 1995, s. 131-133.

- ATALAR, Münir, “Haremeyn’e Denizden Surre Gönderilmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXII, Ankara 1992, s. 121-127.
- ATEŞ, İbrahim, “Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine’ye Gönderilen Para ve Hediyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. XII, Ankara 1981, s. 113-170.
- AVCI, Casim, Şentürk, Recep, “Kabile”, *DİA*, C. XXIII, İstanbul 2001, s. 30-32.
- BABINGER, Franz, “Osmanlı Şam Valileri”, Çev. Necdet Öztürk, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1997, s. 93-107.
- BAHİT, Muhammed Adnan, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Proquest Dissertations and Theses, Librairie Du Liban, Beirut 1982.
- BAHİT, Muhammed Adnan, “Kafiletü’l- Haccüş-Şami”, *Mevâkibü’l-Hacc fittürâsil İslami (durûs ve ubûr)*, Mekketü’l- Mükerrreme 1432, s. 793-828.
- BARBIR, Karl K., *Ottoman Rule in Damascus (1708-1758)*, Princeton University Press, New Jersey 1980.
- BARBIR, Karl K., “Getting and Spending in Eighteenth Century Damascus: Wealth At Three Social Levels”, *La vie sociale dans les Provinces Arabes alepoque Ottomane*, Tome 3, Publications du Centre d’Etudes et de Recherches Ottomanes, Zaghuan 1988, s.63-76.
- BAYAT, Fazıl “Trablusşam Eyâleti”, *DİA*, cilt 41, İstanbul 2013, s. 295-296.
- BİLGE, Mustafa L., “Ma’an”, *DİA*, C. XXVII, İstanbul 2003, s. 270.
- BDOUR, Rakun, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Ürdün-Şâm Hac Yolu*, H. Ü. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993.
- BUZPINAR, Şit Tufan, “Suriye”, *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s.550-555.
- BUZPINAR, Ş. Tufan, “Havran”, *DİA*, C. XVI, s.539-541.
- BUZPINAR, Ş. Tufan, “Surre”, *DİA*, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 567-569.

- BUZPINAR, Ş. Tufan, “Nablus”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 265-268.
- ÇAKAR, Enver, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, TTK, Ankara 2012.
- ÇAKAR, Enver, “XVII. yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti”, *Fırat Üni. Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 2, Elâzığ 2003, s. 41-60.
- EMECEN, Feridun, “Zâhir el-Ömer”, *DİA*, Cilt XXXIV, İstanbul 2013, s. 90-91.
- EŞ-ŞERA, İbrahim Faur, “Mevkıfu Kabailü'l-Bedeviyye Min Kafileti'l-Hacci'ş-Şami fi karneyni's-Sabi aşar ve Samin aşar Miladiyeyn”, *Dirasatu Mecelletü ilmiyye muhakkeme*, Amman, Haziran 2002, S. 29.
- EŞ-ŞERA, İbrahim Faur, “Mevkıfu kabailü'l-Bedeviyye min Kafileti'l-Hacci'ş-Şami ve Hatti'l-Hadidi'l Hıcazi Fi Karni't-Tasi Aşar ve Bidayeti'l-Karni'l-Işrin”, *Mecelletü fasiletü mahkemettasaddur an Darati'l-Melik Abdülaziz*, s. 4, Riyad 1426.
- EŞ-ŞERA, İbrahim Faur, “Mevkıfu Kabailü'l-Bedeviyye Min Kafileti'l-Hacci'ş-Şami fi karneyni's-Sabi aşar ve Samin aşar Miladiyeyn”, s. 319.
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev.: Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev: Ayşe Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- FAWAZ, Leila, “Beirut and Damascus in the Past Hundred Years”, *Actes du VIe Congres du C.I.E.P.O tenu a Cambridge sur: Les Provinces Arabes alepoque Ottomane, Centre d Etudes et de Recherches Ottamanes et Morisco-Andalouses*, Zaghuan 1987, s. 125-129.
- FAYDA, Mustafa “Bedevî”, *DİA*, C. V, İstanbul 1992, s. 311-312.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s.105; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003.

- GENÇ, Mehmet, “Mukataa”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 129-132.
- GILBAR, Gad G., “Changing Patterns of Economic Ties: The Syrian and Iraqi Provinces in the 18th and 19th Centuries”, *The Syrian Land in the 18th and 19th Century*, Edit. By Thomas Philipp, Stuttgart: Steiner 1992.
- GÜRSOY, Ersin, “Sayda”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 209-210.
- GÜLER, Mustafa, *Cezzar Ahmed Paşa ve Akka Savunması*, Çamlıca Yay., İstanbul 2013.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1982.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, XVIII. *Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara 2006.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, XIV-XVII. *Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- HAMMER, J. M., *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Çev: Mehmed Ata, C. IV, İstanbul 1330.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Hac”, *DİA*, Cilt XIV, İstanbul 1996, s. 382-386.
- HINZ, Walther, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1990.
- HOLT, P. M., *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922 A Political History*, Cornell University Press, Ithaca, New York 1966.
- HOURANİ, Albert, *A History of the Arab Peoples*, Harvard University Press, USA 1991.
- HUREYSÂT, Muhammed Abdülkadir, “Belka”, *DİA*, C. V, İstanbul 1992, s. 419-420.
- IMBER, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Çev: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2006.

- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.
- İNALCIK, Halil, “Eyâlet”, *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 548-550.
- İNALCIK, Halil, “İpek”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 362-365.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Cerde”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 392-393.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Kapı Halkı”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 343-344.
- KARACA, Ali, "Esad Paşa Azmzade", *DİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 350-351.
- KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elâzığ 1997.
- KHOLAİF, Ali İbrahim, *The Hijaz Vilayet 1869-1908: The Sharifate, The Hajj, and The Bedouins of the Hijaz*, PH. D., The University of Wisconsin, Madison 1986.
- Kunt, Metin, “Siyasal Tarih (1600-1789)”, *Türkiye Tarihi III: Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yay. Haz. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s. 65, 69-71.
- LEEUEWEN, Richard Van, *Bir Osmanlı Şehri Şam*, Çev. Ebru Aksoy, Küre Yay., İstanbul 2012.
- MANTRAN, Robert “Hama”, *DİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 396-398.
- MANTRAN, Robert, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: Avrupa Baskısı”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Yay. Haz. Robert Mantran, s. 334-337, 342-343.
- MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Çev. Server Tanilli, İş Bankası Yay., İstanbul 2012.
- MASTERS, Bruce, “Ottoman Policies Toward Syria in the 17th and 18th Centuries”, *The Syrian Land in the 18th and 19th century*, Edit. By Thomas Philipp, Stuttgart 1992.
- MASTERS, Bruce, “Halep”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 244-247.

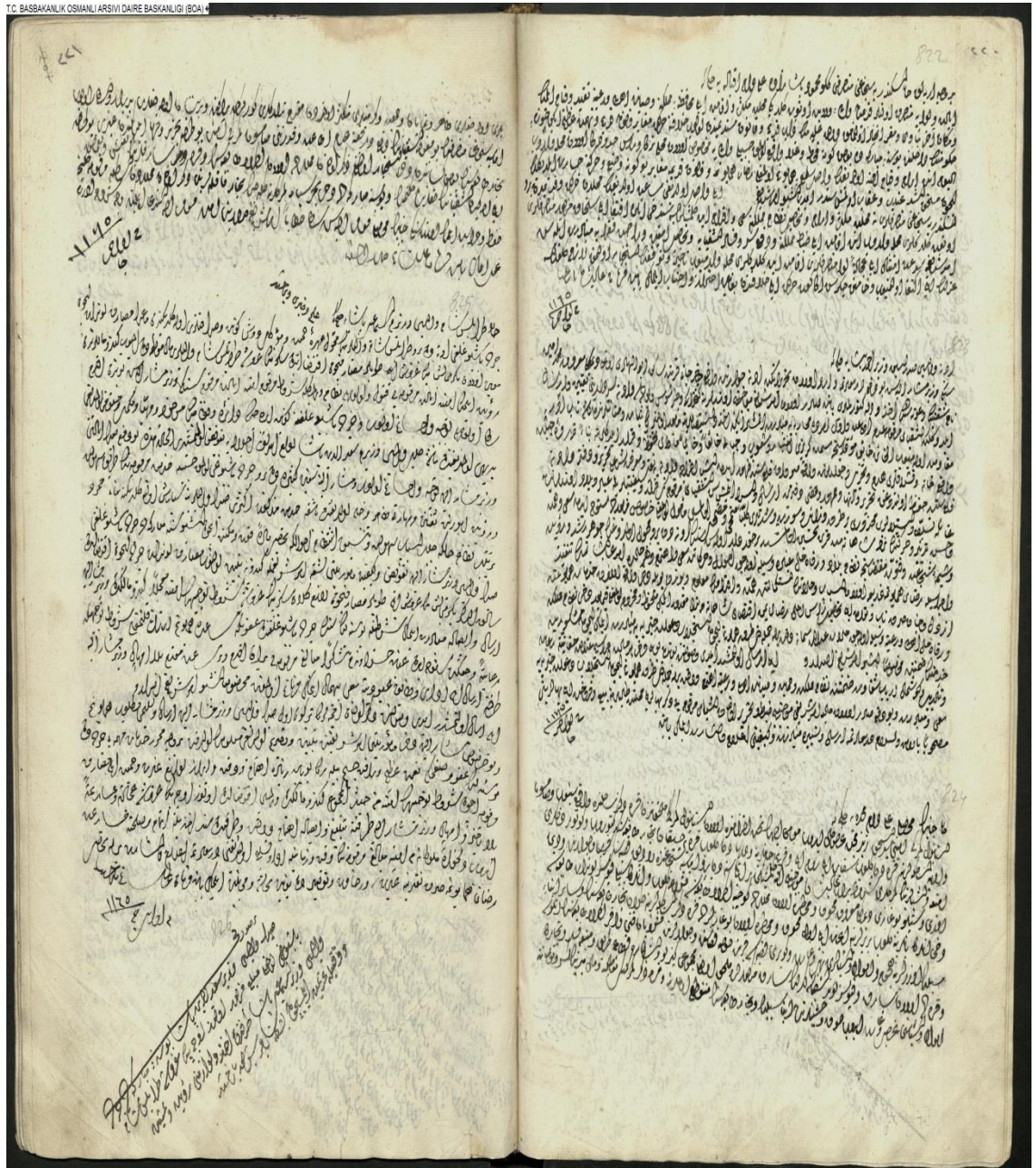
- Memun Abdullah Aslan Beni Yunus, *Kafiletü'l-Hacci's-Şami fi Şarki Ürdün fi'l-Ahdi'l-Osmanî 1516-1918*, Amman 1999.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, Eren Yay., İstanbul 1990.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yay., İstanbul 1987, s. 50-51; Gülay Ögün Bezer, "Rakka", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007.
- Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları*, Proje Yöneticisi: Yusuf Sarımay, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., Ankara 2010.
- ÖĞÜN, Tuncay, "Müsadere", *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 67-68.
- ÖZKAYA, Yücel, "Mütesellimlik", *DİA*, Cilt XXXII, İstanbul 2006, s. 203-204.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *International Journal of History: History Studies Ortadoğu Özel Sayısı/Middle East Special Issue 2010*, C. 2, s. 325-351.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-III, MEB Yayınları İstanbul 1993.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İletişim Yay., İstanbul 2014.
- PHILIPP, Thomas, "Highways and Sea Lanes in Southwest Syria in the 18th century", *Bilad Al-Sham From The 18th to the 20th Century*, Edit. By Thomas Philipp and Birgit Schaebler, Stuttgart: Steiner 1992.
- RAFEQ, Abdul-Karim, *Province of Damascus (1723-1783)*, Beirut 1966.
- RAFEQ, Abdul-Karim, "Kafiletü'l-Hacci's-Şami ve ehemmiyetüha fi'd-devleti'l-Osmaniyye", *Dirasatü Tarihiyye Mecelletü'-ilmiyye Fasile*, Şam 1981, Sayı 6, s. 5-28.

- RAFEQ, Abdul-Karim, *The Province Of Damascus in the Seventeenth Century: Provincial Challenge to Ottoman Authority*, Edit. by: Nagata Yuzo, Miura Toru and Shimizu Yasuhisa, Tokyo 2006.
- RAYMOND, Andre *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- RAYMOND, Andre, “Arap Eyaletleri (XVI. ve XVIII. yüzyıllar), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Yay. Haz. Robert Mantran, s. 440.
- SAK, İzzet, ÇETİN, Cemal, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, Bahar 2005, s. 199-260.
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- SERTOĞLU, Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi: Resimli-haritalı*, Cilt:5, TTK, Ankara 2011, s. 2553
- SÖYLEMEZOĞLU, Şefik, *Hicaz Seyahatnamesi*, Yay. Haz.: Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli, İz Yay., İstanbul 2012.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Osmanlı Arşivi Dairesi Yay., Ankara 2006.
- SHAMIR, Shimon, *The Azm Walis of Syria; the Period of Dynastic Succession in the Government of the Walayahs Damascus, Sidon, and Tripoli*, Ph. D. Dissertation, Princeton University 1961.
- SHAMIR, Shimon, *The Azm Walis of Syria (1724-1785)*, Ph. D., Princeton University, Michigan 1960.
- SIRMA, İhsan Süreyya, “Teminü’l hac fi’l ahdil Osmanî”, *Mevâkibü’l-Hacc fittürâsil İslami (Durûs ve Ubûr)*, El-mücellidü’s-sâni, Mekketü’l-Mükerreme 1432, s. 1093-1107.
- ŞAHİN, Cemalettin, “Ürdün”, *DİA*, C. XXXXII, İstanbul 2012, s. 352-354.
- Şemseddin Sami, *Kamûsü’l-A’lâm*, C. IV, İstanbul 1306, s. 2824-2830
- Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, C. I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.

- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 1998.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Tekâlif”, *DİA*, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 336-337.
- TOK, Özen “Mısır İrsaliye Hazinesi’nin 1751-1753 Yıllarına Ait Bütçesi”, *Turkish Studies*, Vol. 8/11, Fall 2013, Ankara, s. 329-347.
- TOMAR, Cengiz “Ürdün”, *DİA*, C. XXXXII, İstanbul 2012, s. 354-356.
- QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IV, I. Bölüm: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar, TTK., Ankara 2011.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, TTK., Ankara 2013.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988.
- VEINSTEIN, Gilles, “Büyüklüğü İçinde İmparatorluk (XVI. yüzyıl)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Yay. Haz. Robert Mantran, Çev. Server Tanilli, İş Bankası Yay., İstanbul 2012, s. 262.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, “Türk Hâkimiyeti’nin Şam’ın Fiziki Yapısına Katkıları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. II, Sayı 2, Elâzığ 2004, s. 49-74.
- YILMAZ, Fehmi, “Tütün”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 1-4.

EKLER

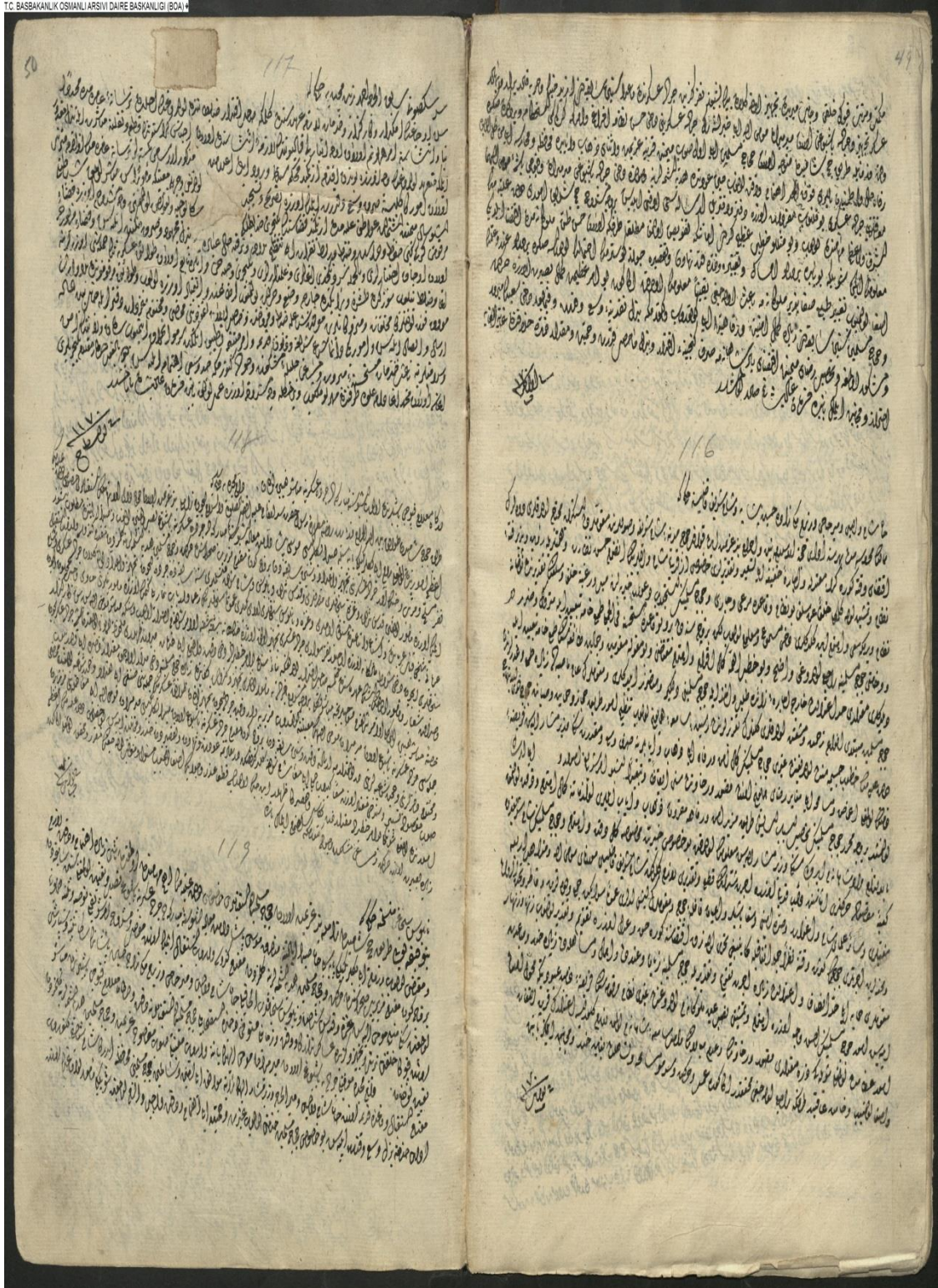
Ek I Trabluşşam Valisinin Cerde Top ve Levend Masrafı İçin 33.000 Kuruş Hazırlamasına Dair Görüntü. (A. DVN. MHM., 155, 825)

A. (DVNSMHM.d.00155

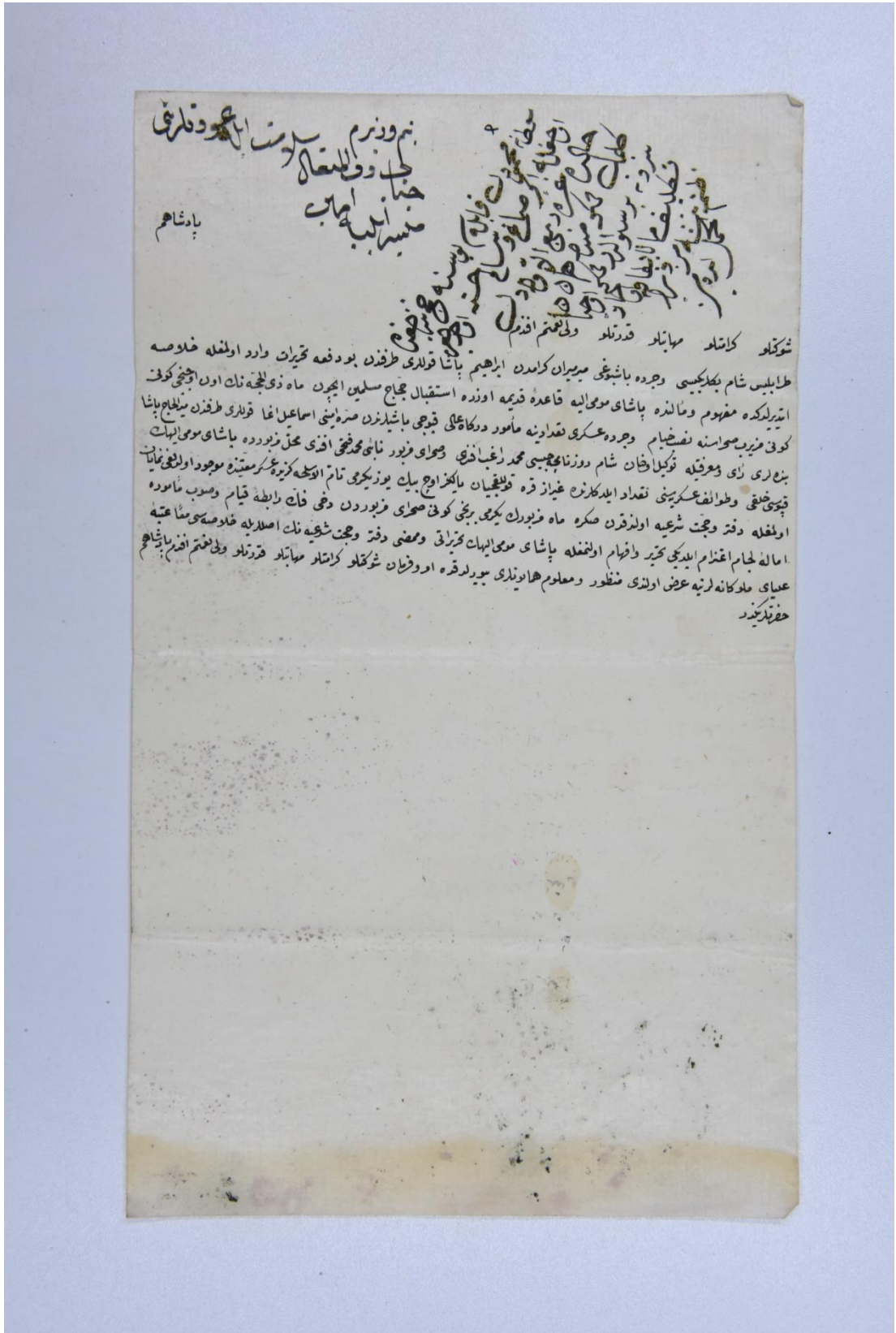
Ek II Mukavvimler ve Deve Kirasının Belirlenme Usûlüne Dair Görüntü (A. DVN. MHM., 159, 116)

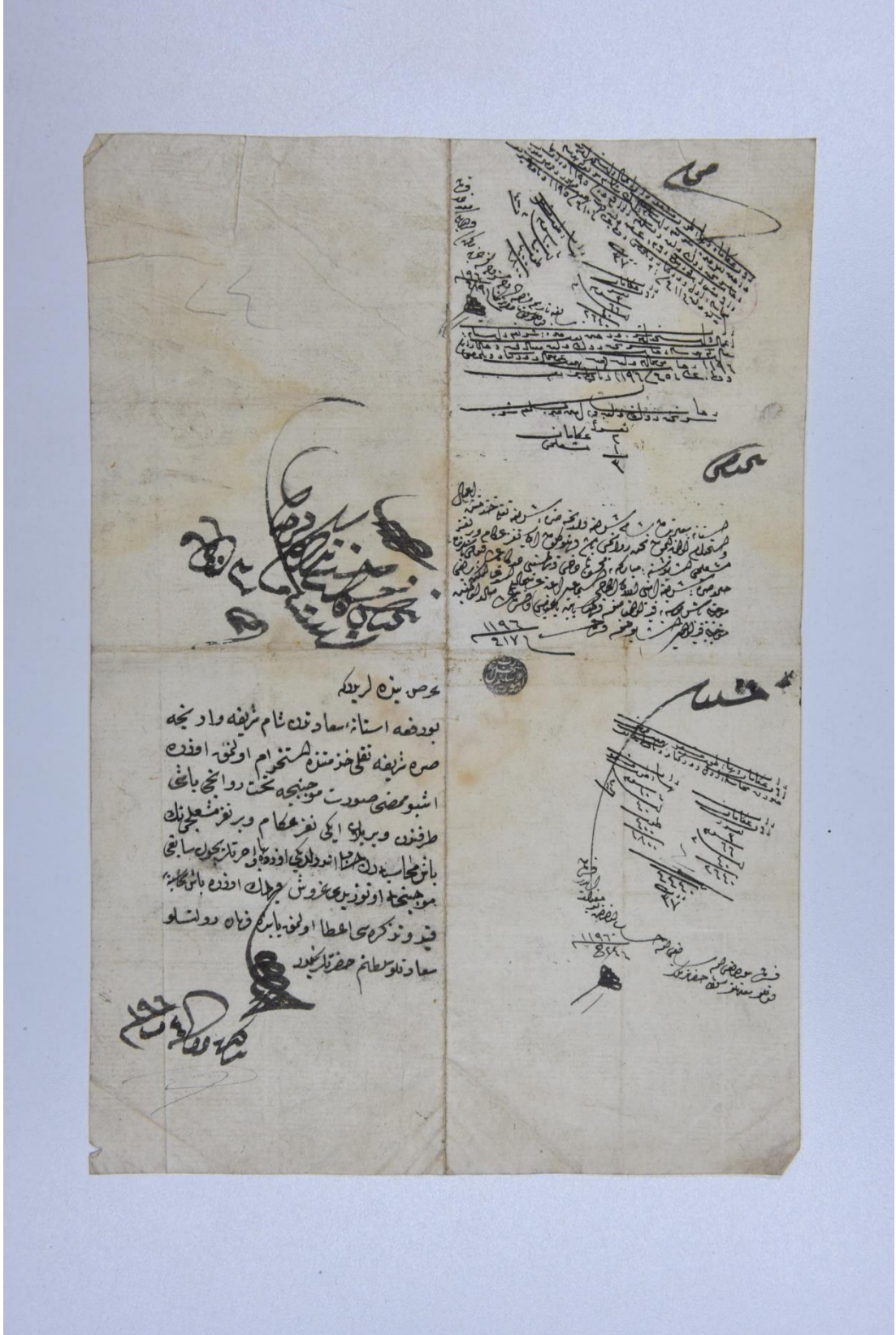
TC BASKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

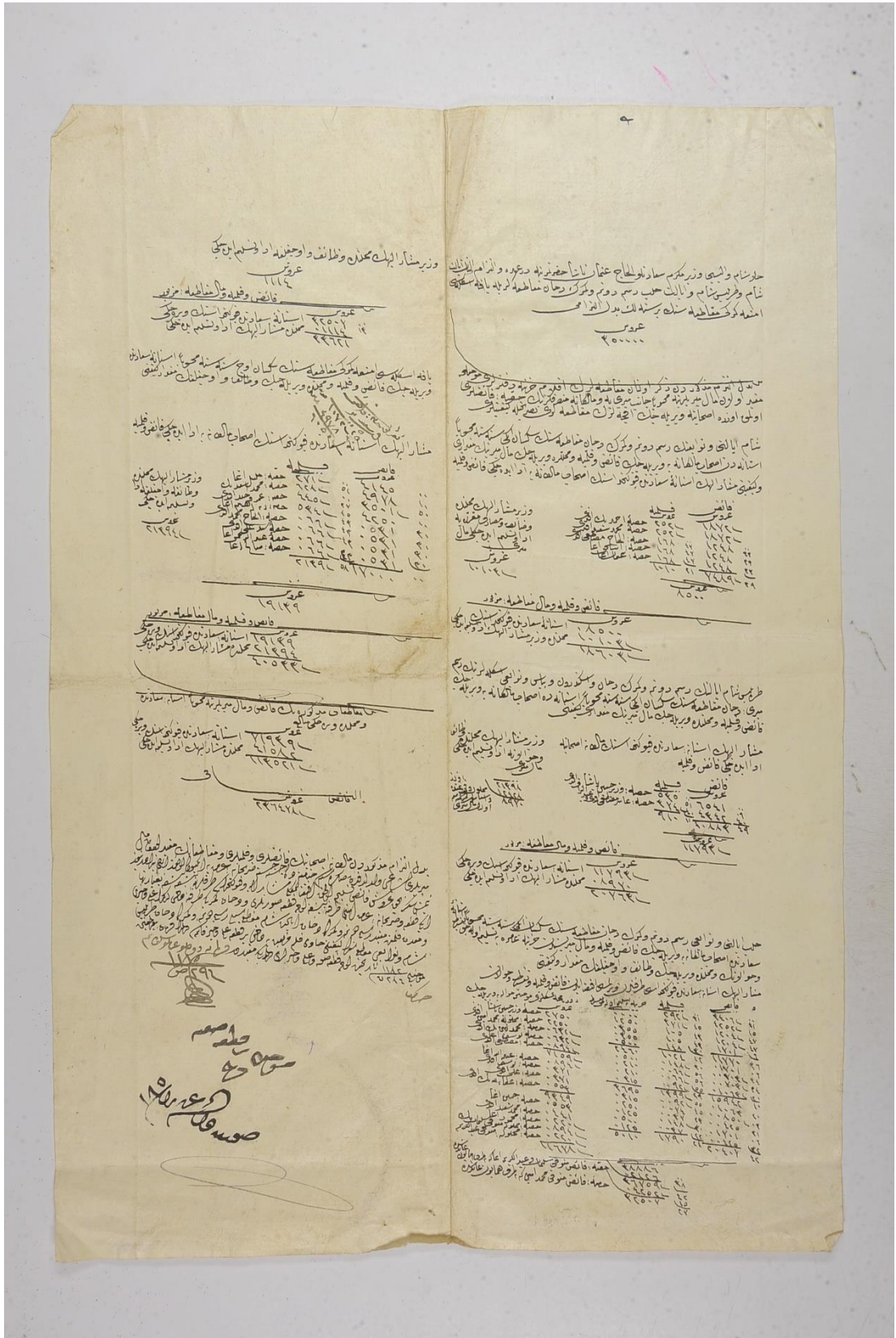
A. (DVNSMHM.d.00159

Ek III Cerde Birliğinin Müzeyrib'de Toplanması ve Sayımı (AE. SABH I, 15,1350,1)

Ek V Şam Emirü'l-Haccı Osman Paşa'ya Tahsis Edilen Gelirlerin Görüntüsü (C. ML. 643, 26394, 3)

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf I: Katrane Kalesi ve Havuzu (Mustafa Güler, AKÜ, BAPK 11FENED10)

Fotoğraf II: Menzil Kalesi ii(Katrane Kalesi) (Mustafa Güler, BAPK11FENED10)

Fotoğraf III: El-Hissa Kalesi (Mustafa Güler, BAPK11FENED10)

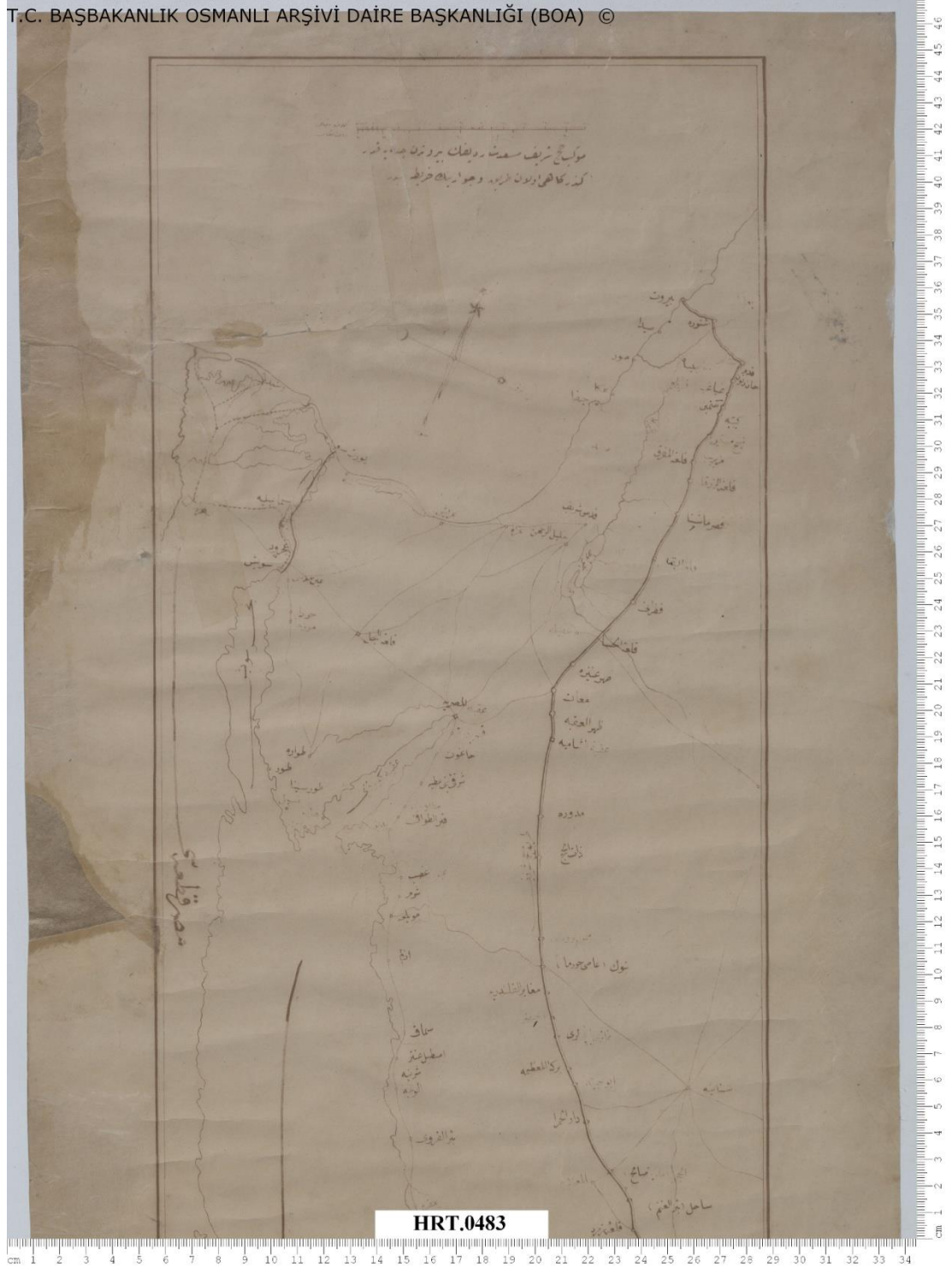
Fotoğraf IV: Ma'an Kalesi (Mustafa Güler, BAPK11FENED10)

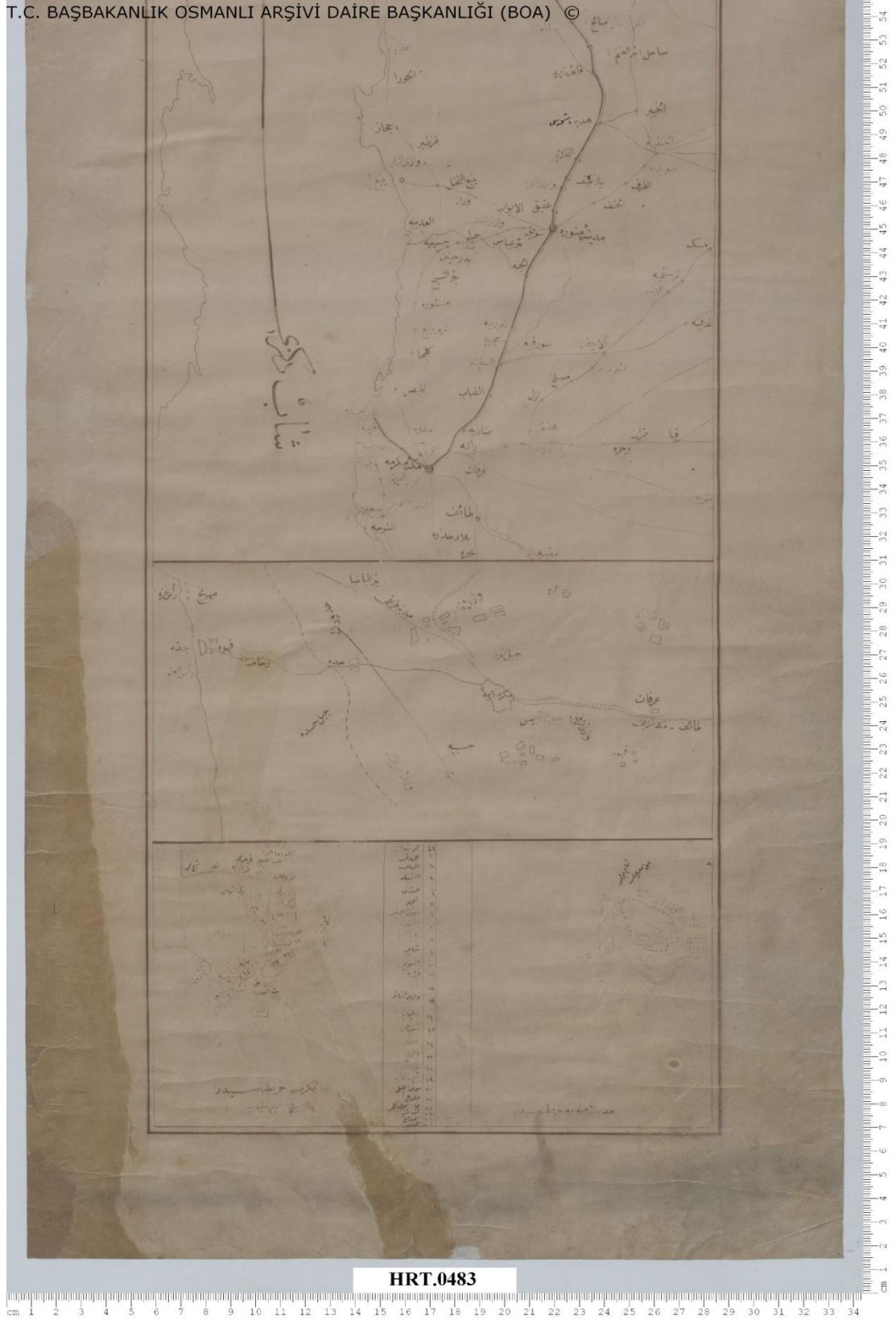
Fotoğraf V: Bi'r-i Ganem Kalesi (Mustafa Güler, BAPK11FENED10)

HARİTALAR

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Harita I: Şam Hac Yolu Menzilleri I.

Harita II: Şam Hac Yolu Menzilleri II.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: Adil ERKEN

Anabilim Dalı: Tarih

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: Uşak-1977

Eğitim

Yüksek Lisans: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisans: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü

İş/İstihdam

Uşak Üniversitesi, Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil ve Puanı (KPDS, 2012 Bahar): 80